באר הגולה

יבאר

מעלת אה"ק וטוב וקדושה ראשונה ושניה של א"י, מדת ותבנית משכן שילה ובית המקדש ראשון ושני וכל כליהם אשר ישרתו בם בקדש, עבודת הכהנים ודוכן הלוים, סדרי ומשטרי מלחמות היהודים, אמונת המשיח, מעשה הקרבנות והקטורת.

חברו אחד מחכמי ורבני בני הגולה אשר מספרד, ושמו

פלאי

נמצא בכתובים באוצר כתבי ידות וספרים עתיקים בליפסיא ונעתק לדפוס ע"י הח' ר' יעקב טאפראווער.

ונוסף עליו

מראה מקומות הערות והארות

מהרה"ג מוהר"ר ראובן הכהן ראפיפורט חוב"ק טארנאפאל.

יצא לאור ראשונה בבית דפוס ובהוצאות

יהיאל ברי"ל

פה

מגנצא

שנת ה' תרל"ז לבר"ע.

מזכרת עולם

להרב המאוה"ג הצדיק
מוהר"ר
עקיבא לעהרן
נאסף אל עמיו ביום
ג' כסלו תרל"ז בס"ק
אמשטרדם תנצב"ה

להתורני הגביר הצדיק
מוהר"ר
שניאור זיסקינד הירש
נאסף אל עמיו ביום ב'
דר"ח אדר תרל"ו בק"ק
האלבערשטאדט תנצב"ה

בחייכם דרשתם בכל לבבכם ובכל מאודכם
שלום ירושלם וארץ הקדושה כל מעיניכם
מעוז ומחסה לעניי ואביוני ירושלם הייתם,
לכן יזכר שמכם וטוב וחסד עשיתם
בפתחי שערי ספר זה „באר הגולה"
מבאר מעלת ארץ הקדושה ואמונת הגאולה,

מכל יודעיכם ומוקירי ערככם זוכרי ומזכירי חסדכם אשר בתוכם
גם אנכי המו"ל

יחיאל בריל

הקדמת מלין מהמוציא לאור.

אמר יחיאל ברי"ל : לבל אהיה בעיניך הקורא, מן המתמיהים בראותך אותי כהיום מוציא לאור ספר חדש, ואתה שמעת רוב המחברים ומוציאים לאור בימינו אלה ספרים חדשים וגם ישנים בשפתנו הקדושה הנם מתלוננים ומתאוננים בכל לשון שאתה שומע על עמלם וכספם שהוציאו על הוצאות הדפוס, באמרם : ישראל קדושים הם, יש מי שרוצה לקנות ספר ואין לו כסף במה לקנותו, ויש מי שיש לו כסף ואינו רוצה לקנות חכמת ישראל במחיר, ומרגלא בפומיהו לאמר : „על הספרים הראשונים שהורישו לנו אבותינו אנו מצטערים כי צר לנו המקום בביתנו בעדם, ואתם המחברים באתם להוסיף עליהם". ואלה המעטים אשר רוצים ויש לאל ידם לקנות ספר עברי במחיר, הנם אחד בעיר ושנים במחוז, והמחבר או המוציא לאור ספר מוכרח לחזור על הפתחים מבית נדיב לבית נדיב עד אשר ימצא האיש אשר הוא מבקש ואשר עוד יבקש תורה וחכמה מפי סופרים וספרים כתובים עבריות, — את כל האמת והדברים האלה שמעת ותשמע באזניך יום יום, ולכן לבל אהיה בעיניך כמאבד את כספו לדעת, הנני להגיד לך מראש כי לא אעשה שקר בנפשי לבנות לי בית ספרי תבואת הספר הזה; הנני תלמיד מובהק של המורה הגדול הוא „הנסיון", ולא זה הספר הראשון אשר הוצאתי לאור, והנסיון כבר הורני כי הכסף אשר הוצאתי על צרכי הדפסת ספר במשך שנים שלשה חדשים, הושב לי מעט מעט ברוב עמל אחר שתים שלש שנים, והייתי עוד מאושר בחלקי, בדעתי כי אחרים המוציאים לאור ספרים בשפתנו הקדושה, גם מה שהוציאו לא הכניסו. אכן לא התקוה למצוא לי הרוחה מפרי תבואת הספר הזה, כי אם דבר אחר מאד נעלה בעיני הוא אשר עוררני בחזקת היד להדפיס את הספר הזה.

הספר הזה נשלח לי מידי"נ הח' ר' יעקב טאפראוועד נ"י אשר העתיקו מכתב יד הנמצא בבית עקד הספרים בליפסיא, בבקשה ממני כי אשים עיני בו אולי יכשר בעיני להוציאו לאור. ובקראי בו והגעתי לפרק כ"ה ממנו, משכו דברי הרב המחבר בפרק הזה את עיני ועיוני עליהם ביתר שאת ויתר עז מכל דברי הספר, וכל אשר הוספתי לקרוא ולעיין בדברי הפרק הזה אורו עיני ולבבי וכליותי גם יחד נצמדו אליהם, ובהוסיפי להתבונן בהם היו לי נוחם לנפשי אשר רבות סבלה לה לעג חרפה ובוז מהמתעים החדשים, אשר קמו בדורנו להתעות את אחינו בני עמנו בשוא נתעה במשאות שוא ומדוחים, על אשר זריתי פרש שקריהם על פניהם לעיני כל הבאים בשערי „הלבנון".

מהאמת והדברים אשר דבר הרב המחבר הספר הזה בפרק כ"ה ממנו למדתי לדעת כי הוא חי בשליש או במחצה הראשונה מהמאה החמישית מהאלף הששי. היא העת אשר עת צרה היתה לישראל, לא רק צרה

גופנית גם צרה רוחנית, צרה אשר עמדה לכלות מנפש ועד בשר בקיום ואמונת ישראל. כנודע קם בעת ההיא הצב"י שבור להדיח את ישראל אחריו, ורבים וכן שלמים הניחו את אמונתם על קרן הצבי המדיח ויקראו לפניו „משיח ה' צדקנו". סובן מאליו כי העת אשר היתה אחרי שנודע לכל עלילות המדיח הזה, לא טובה היתה לאמונתנו מהעת אשר האמינו בו כי זה יושיענו. בעת הזאת החל השפק לפרות ראש ולענה בלב ההמון קלי הדעת: אם יש עוד מקוה לישראל. כי זה דרך האדם באשר הוא אדם בהוכחו כי הלך בתהו לא דרך, לפחוד גם ללכת במסלה סלולה במסלה העולה בית אל; וענשו של זה הנודע לו כי היה נתעה, לבלי יכול להאמין אחרי כן גם באשר יאמן. ובהוכח ההמון בעת הזאת כי הש"ץ שר"י היה מסית ומדיח, החל לפסוע על שני הסעיפים ונפשו בשפק תלין: אם יש משיח לישראל, אם עוד יבא היום אשר נביאנו וחוזינו חזוהו במראות אלקים אשר בא יבא משיח אלקי ישראל בשם ה' לגאלנו ולהביאנו אל המנוחה והנחלה; ורבים נוקשו ונלכדו וכחשו גם באלקי ישראל ויצאו מן הכלל, כנודע.

ולמען חלץ הנגע הזה אשר פשה בבית ישראל, לקח הרב המחבר עמו דברים היוצאים ממקור אמונתנו הצרופה, לדבר על לב בני דורו (ואולי ביחוד על לב בני עירו, כאשר אביא להלאה השערות קרובות לאמת המוכיחות כי היה אמשטרדמי) לבלי יאמרו נואש מקות עוד יחד עם קוי ה' לביאת המשיח האמיתי.

את המשתפקים האלה יורה דעה דעת ה' בפרק כ"ה, לאמר: „אל נא תבעטו באורך ליל הגלות, כי לא רק בעונו לבד ישראל בגולה הלך, ולא רק להתם חטאתו בלבד ישראל בעמים נפוץ. העם הקטן הזה אשר בחר בו יה למאור הגדול להאיר אור אחדות ה' על פני תבל כלה, גם עתה בלכתו מדחי אל דחי בגולה ימלא אחרי מלאכות קדושה, ממנו ילמדו העמים אשר בתוכם נפוץ לדעת את ה' אל אחד, „ואין גאולתן של ישראל „תלויה אלא בתשובה, לא שיתלה גאולתן בתשובת ישראל שכבר שבו „דכתיב ועמך כלם צדיקים, אבל גאולתן תלויה בתשובת עכו"ם דכתיב „ביום ההוא ישליך איש את אלילי זהבו ואת אלילי כספו, וכתיב קומו „ונעלה ציון ויורנו מדרכיו, וכתיב ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד" (צד פ"ד) — יאמר, אז כאשר יכירו וידעו כל עובדי האלילים כי ה' אחד ושמו אחד על ידי בני ישראל המאירים אור האמת הזה בתוכם, אז תהיה העת שישובו גאולים לציון ברנה ועל ראשם שמחת עולם, שמחת תבל ומלואה אשר תשמח בה' אל אחד שהכירו וידעוהו. ומי בא בסוד ה' וישמע לעצתו אשר יעץ מראש להיות כמסתיר פנים ממנו ולתתנו ביד שובינו להובילנו בגולה לכל קצות הארץ, אם לא היתה זאת נסבה מאתו ית' למען תמלא כל הארץ דעה דעת ה' על ידינו, אשר בהיותנו שרוים

על אדמתנו לא יכולנו למלא אחרי המלאכות הזאת כי אם אחרי שנות אלפים רבים. ואם בצרכי הגוף ומחסורי איש ואיש סוכרת המוכר אותם לסבב עם סחורתו בערים ובארצות מרחקים להמציאה אותה אל הקונים בנקל ובקרוב להם, עאכו"כ באמונות ודעות סוכרח התלמיד לראות בעיניו את מורהו ומלמדהו ולא לשמוע שמע לקחו מכנף הארץ. . . .

ואל נמהרי לב אשר על משכבותם בלילות יחשובו כי יש לאל ידי בני ישראל לקרב קץ ישועתם בזרוע בשר, ידבר המחבר (כסי' ה' מהפ' ההוא) „שלא יעלה על לבם לערוך מלחמה עוד עם האומות . . . ואל „תעירו ואל תעוררו עמהם מלחמה מפני אהבת ארץ ישראל עד שיהיה „רצון וחפץ הש"י בכך וישלח לכם המשיח כדרך ששלח משה למצרים". והוסיף להטיף על לבבם אמרי בינה שכל איש איש מישראל יתפלל „בארץ „אשר הוא גר שם שיתן השם שלום והצלחה להמלך המושל על הארץ „ההיא . . . שכל מלך שישראל נכנעים תחת ידו הקב"ה אוהב המלך „וקרא אותו משיח כדכתיב כה אמר ה' למשיחו לכרש, ואין הבדל לבין „המשיח שיבא לבין המלך שישראל נכנעים תחת ידו אלא שהמשיח „שיבא יביאם אל ארצתן ויהי להם מלוכה בפני עצמם." ואמנם כן הוא, כי רק בהיותנו נושאים בעול מלכים ושרים באהבה היא שעמדה לנו במשך שנות מאות רבות שנות ראינו רעה כי לא נכחד קימנו, והננו יכולים למלאות אחרי המלאכות אשר למענה בחר ה' בנו, ולמענה גם למענה הלכנו בגולה. ולוא נסינו כשאר העמים לשובב אלינו את ארצנו בכח ידינו כי עתה לא נשאר מאתנו שריד כמעט, תחת אשר עתה מספר בני ישראל עצום ורב והרבה שלוחים למקום להביא אור האחדות בכל מקום ומקום אשר יושבים שם בני האדם הנברא בצלם אלהים.

ואל המצפצפים והמהגים הגיוני לבבם, לאמר: אמנם נביאינו וחוזינו נבואות חזו את ימי המשיח, אבל הימים האלה כבר אכלום ישראל בימי עליה שניה בימי בית שני, ועתה אין עוד מקוה לישראל לראות את הארץ אשר הגלה ממנה הגלת שלמים, עתה אין טוב לישראל כי אם להתבולל בעמים והיה ככל הגוים אשר אחרי מלאו את מלאכותם שמסרה בידם ההשגחה העליונה, התערבו בין שאר העמים הגדולים אשר סמו תחתיהם מבלי יזכר עוד שמם ומקומם — אל החכמים בעיניהם האלה נשא המחבר את משלו היקר מאד (מדף פ"ה עד צ"ב) מהאשה העקרה, והוכח יוכיח להם כי כל הנבואות שהתנבאו הנביאים לאחרית הימים לא התקיימו בימי בית שני והעליה השניה אינה אחרית הימים אשר החוזים חזו לנו בה אחרית ותקוה.

ומה גדולים חקרי לב המחבר ומעלות רוחו העולה למעלה למעלה, למשכיל, באמרו (דף צ"א): „ועוד כי אין אמונתנו תלויה במשיח שאם יבא „הרי הוא בשר ודם כמונו ולא יהיה אלא נביא ומלך ואם לא יבא לא

„יהיה זה לפוקה ולמכשול באמונתנו כי כאשר האמינו אבותינו כה' אחד „קודם שידעו מהמשיח דבר כן אנחנו מאמינים כמאז ומקדם. אין המשיח „הזה מביא לנו תוספת ולא גרעון באמונתנו, אין בין ימות המשיח לעולם „הזה אלא שעבוד מלכיות לבד" — הדברים האלה מוסבים אל אלה אשר בעת ההיא שחי בה המחבר בראותם, כי המשיח שקם בתוכם מדיח היה, סרו מהר כהאמין גם בה' אל אחד; אליהם ישא הרב המחבר את דברתו ויאמר כי גם אם לא יבא חלילה המשיח ואין משיח לישראל ח"ו לעולם אין זאת סבה מחייבת להתנצל את עדינו מהר חורב לבלי האמין גם באל אחד ומיוחד. — — —

האמת והדברים האלה אשר קראתי ובינותי בפרק כ"ה מהספר הזה, מצאתים טובים גם בעתנו זאת. ולוא חי הרב המחבר בדורנו זה, היה מוכיח במישור אותנו כלנו חיים היום באלה הדברים דברי נחומים ונעימים טהורים ומזוקקים שבעתים אשר דבר על לב בני הדור בשליש המאה החמישית מאלף שלנו.

גם בדורנו זה ההל רוח משיח מדומה לפעמנו. אך הפעם פשט צורתו הקודמת ולבש צורה אחרת למען לא יבוש ופניו לא יחורו לפני בני דורנו זה דור חכם בעיניו. וככל אמונה מדומית גם זאת מראשית צמיחתה עד אשר גדלה למעלה ראש פשטה צורה ולבשה צורה עד אשר מצאה הלבוש אשר בו תתנאה לעיני רואיה למשוך אחריה המון רב.

זה כעשרים שנה נשמע במחנה העברים המצאה חדשה איך יוכלו בני ישראל לקרב ביאת המשיח אשר נביאינו חזוהו באחרית הימים. אנשים כמנו אשר לא באו בסוד ה' ראו מראש הררי הדמיון כי אם בני ישראל ישובו להקריב קרבנות בירושלם יעתר לנו ה' וישלח לנו גואלנו ופודנו. ובאשר ידעו שאין מקריבין בזמן שאין בית, יגעו ומצאו הגדות אשר בחידות תדברנה ומאמרים סתומים בתלמוד אשר סגר עליהם הביאור האמתי אשר היה חסר לנו, והוכיחו מהם כי חז"ל האמינו כלם כאחד שבית המקדש עתיד להבנות קודם למלכות בית דוד *), ולמען נוכל לבנות

*) אחד המיוחד בהמאמרים האלה הוא המאמר בירושלמי מס' מ"ש פ"ה ה"ב, ולפי הבילור הדחוק והרחוק בל המפרשים שהיתה לפניהם נוסחא מוטעת ומשובשת בהירוש' — מפורש יוצא כי קבלה הנסמכת על מקרא כתוב בתורה היתה בידי חז"ל „בבית המקדש עתיד ליבנות קודם למלכות בית דוד". והנחנו גבר זכנו ה' בהירושלמי כ"י נוסחא ספרדית דווקנית עם פי' הגאון הקדמון מוהרס"ם זיע"א, לא נוכל לראות מדברי הירושלמי הזה כי אם ההיפך ממש מהדעה הזאת, והנני להעתיק נוסח הירושלמי עם פי' מוהרס"ם.

משנה ב' . . . ר' יוסי או' משחרב בית המקדש היה התנאי הזה אומתי שיבנה בית המקדש במהרה בימינו יחזור הדבר לכמות שהיה.

פי' מהרש"ם משחרב בית המקדש היה התנאי הזה שיהא נפדה סמוך לחומה וריב"ז הוא דבטלה כדאי' דפ"ק דביצה ולכשיבנה בית המקדש תחזיר דהא איכ' טעמ' דבעי' [illegible]

ביהמ"ק אין לנו לעשות כי אם לאסוף לאה"ק איזה אלפים עניים מעניי עמנו למלא את ידם בעבודת האדמה שם, ואז יהיה מותר, לפי דעתם, לבנות בית לה' בירושלים אעפ"י שאין אתנו היום כהן ונביא להגיד לנו מקום המזבח איפוא הוא, ואף שאין אתנו יודע היום אל נכון גם מקום הר הבית. ועל כל אלה המציאו סמוכים וראיות בתלמוד ובמדרשים, ראיות אשר יספיקו אולי לפתור איזה שאלה קטנה משאלות הדת לחומרא אך לא להתיר על פיהן שאלה גדולה העומדת ברומו של דתנו ואמונתנו כשאלת בנין בית המקדש מעצמנו. אך באשר אין דבר העומד בפני חפץ האדם, לכן אלה אשר רצו להביא לנו את המשיח בחזקת היד, ר"ל להכריח כביכול את הקב"ה כי ישלח לנו משיחנו לפני העת אשר גזרה חכמתו ית' — דחו ברוח דמיונם את כל המעקשים והמעצורים בין מצד השכל הישר ובין מצד ההבנה הישרה והנכונה בדברי חז"ל והירותם, המונחים על דרך חפצם והורו הלכה למעשה כי מותר וחיוב עלינו לבנות היכל לה' בירושלים להקריב בו קרבנות למען יתעשת ה' לנו לשלוח לנו משיחנו!

ואחרי כי אמונת המשיח המדומה בצורה הזאת לא יכלה להתפשט בתפוצות ישראל, כי השכל הישר אשר חנן בו ה' את כל האדם יצא לשטן על דרך התפשטותה, פשטה זה לא כביר הצורה הזאת ולבשה צורה אחרת כפי טעם העת החדשה, ובפעם אחת שנתה את לבושיה ולשונה ואת שמה.

המשיח המדומה משה את ראשו בשמן המור של שם „יעוד לאומי". וכמו תמול אנחנו ולא נדע את התכלית אשר למענה יעד ה' אותנו, יצאו מקרבנו אנשים להורות לנו יעוד לאומנו. היעוד הזה, אשר בדו מלבם איזה אנשים, יאמרו: כי לא יכול ישראל להשיגו כי אם בשובו אל אדמתו (בעיניהם הננו בני ישראל שנות אלפים שנה אוכלים ואינם עושים!) וכשם שבזמן שביהמ"ק קיים היה מצוה להביא אש מן ההדיוט על גבי המזבח, גם עתה, לדעתם, עלינו לעזור לה' כביכול כי נוכל למלאות אחרי היעוד אשר למענו יעדנו: עלינו להשתדל לקנות בכספנו את ארץ אבותינו מיד ממשלת השולטאן ולאסוף שמה נדחי ישראל ולכונן על אדמת הקדש ממשלה ישראלית. והיה בעת ישב ישראל על אדמתו ממנו יראו וילמדו עמי קדם אשר באזיא ואפריקא לדעת את ה' אל אחד, ובזה ימלא לאום

יום א' לא יוכל לפדותו וקסבר בית המקדש עתיד ליבנות קודם מלכות בית דוד כדאי' בגמ' ומשום הכי הוצרכו לעשות תקנה מזמן אותו הדור לכשיבנה.

גמ' . . . א"כ אתא זאת אומרת בית המקדש עתיד להבנות קודם למלכות בית דוד וכתי' ודם ענב תשתה חמר ואת אמר היכן.

פי' מהרש"א והא ענב תשתה חמר דם ענב היינו ביאת המשיח דכתי' ביה פורה דרכתי לבדי ואח"כ תשתה חמר היינו יין נסכה משמע דמלכות בית דוד קודמת.

ישראל את יעודו בתבל הלזו — כמו כבר הכירו כל העמים הפראים בשאר חלקי תבל את ה׳ אחד ושמו אחד, ולא נשאר לתקן עולם במלכות שדי כי אם באזיא ואפריקא, שכל בני בשר שם יקראו גם הם בשם ה׳ אחד. ואף כי אלה המוצאים את האידעע המשוחית בצורתה זאת יודעים גם המה כמונו כי לא זאת היא גאולה שלמה, יאמרו „מה בכך". ועל דעתם מהתמורה הזאת תצמח הגאולה השלמה אשר הזוה חוזינו במראות אלקים!

והנה בביטול הדעה הזאת מצד המציאות והאפשרות, כבר מדובר קצרות וארוכות בשערי „הלבנון". כבר נוכחו מרבית הנמשכים אחרי הדעה הזאת כי לא תקום ולא תהיה במציאות והיא בנויה על משאות שוא ומדוחות, וכי המתיגעים להפיצה בקרב ישראל הודיעו ובשרו דבר שלא יהיה בעולמו כמו היה בעולמו. אך עוד נשארו מתנבאים בקרב מחנה ישראל האומרים בלבבם כי חקר אל מצאו וכי רק באיפן כזה ישיב ה׳ שבות עמו, ואם היום אין קונה ואין מוכר ארצנו הקדושה, ואין מי מכל העמים אשר על פני האדמה שיעזור או למצער לבלי להתנגד להתיסדות ממשלת ישראל באה"ק, הנה ימים באים יראום ולא עתה ישורום ולא קרוב אשר ידרוך כוכב מיעקב ויקן לנו ארצנו הקדושה ויקום שבט מושל מישראל יהיה מי שיהיה אם בתורת ה׳ חפצו או כי רק בשם ישראל יכונה. — וכן נמצא מספר לא מעט בבני ישראל אשר רננו בגאון צהלם ומחאו כפים לקראת הדעה המשוחית בהראותה לעיניהם בלבוש „יעוד לאומי" הנז׳, ועתה כאשר ימששו בידיהם את ביטולה מצד המציאות והאפשרות, יאמרו בפיהם ובלבבם: הנה כי כן, הנה אחרי שאין אנהנו חפצים בהמשיח אשר ירכב לאטו על החמור, והמשיח — היעוד הלאומי — אשר הראו לנו נביאי זמננו רוכב על סוס דוהר, האדון אשר אנחנו מבקשים לא היה ולא נברא וגם לא למשל היה ויהיה — הנה כי כן, אפס כל מקוה לישראל, שוא עבוד עוד עבודת אל אחד ומה בצע כי שמרנו משמרתו כפי התורה והמצוה, וכי נלך עוד קדורנית מפני אמונתנו בה׳ צבאות אל אחד ושמו אחד — הן הן הדברים אשר אמרו רבים מאלה שנתעו להאמין בש"ץ שר"י אחרי אשר נוכחו עין בעין כי היה מסית ומדיח.

למען האיר את עיני אלה ההוזים על משכב הדמיון ואלה המשתפקים, השבתי כי רוח אחרת יהיה אתם בקראם את האמת והדברים אשר דבר הרב המחבר ספר הזה בפרק כ"ה ברוח ה׳ ברוח אמונתנו הטהורה ברוח אשר עשה אותנו לעם אחד ועוד היום הננו נקראים לאום ועם בעבור הרוח הזה אשר יחיינו אף כי אין לנו ארץ וממשלה והננו נפוצים בכל קצות הארץ.

וזה הוא הדבר אשר בעבורו הוצאתי את הספר הזה לאור אף כי ידעתי מראש כי רק בעמל רב ישוב אלי הכסף אשר הוצאתי על הדפסתו, והיה זה שכרי אם יועילו דבריו לאחד מני אלף.

* * *

ועתה אחרי הודעתיך הקורא הדבר אשר עוררני להוציא לאור את הספר הזה, הנני להודיעך דברים אחדים על דבר שמו ושם מחברו.

כבר הזכרתי כי הספר הזה נמצא בכתובים בבית עקד הספרים בליפסיא וידי״נ הח׳ ר׳ יעקב טאפראוועך העתיקו משם ומהעתקתו הדפסתי. הכ״י נמצא רשום בהקאטלוג (אשר חבר הפראפעסור ראדין פראנץ דעליטש מכתבי ידות של השטאאטסביבליאטהעק בליפסיא) נו׳ 28. וכפי שכתב לי הח׳ המעתיק יכיל 390 עמודים, וציוני העמודים הם בציוני ציפערן, כל עמוד הוא בן י״ח או כ׳ שורות על הרוב, ויש מכן ט״ו וי״ז שורות. הכתב הוא כתב מרובע ספרדית נכתב על נייר, ומעמוד 159 עד 183 (מחצי פרק כ״ג עד חצי פרק כ״ד) הכתב היא מטושטש וקשה מאד הקריאה בהעמודים האלה. ועל הגליון כתובים איזה השמטות והח׳ המעתיק הכניסן בפנים, ושתים שלש כתב למטה בההערות, וכן נדפסו. ציוני הפסיקים ברובם הוא מעשה ידי הח׳ המעתיק, וציוני הפרקים והסימנים בהפרקים כתובים הם בהכ״י, ותוכן הענינים אשר הח׳ המעתיק העתיק בלוח מיוחד, וכן נדפס, כתוב בהכ״י תוכן הענין מכל פרק לפני כל פרק, והמעתיק אסף את התוכן מכל פרק ככתבו וכלשונו בלוח מיוחד. בעמוד 15 מציירת צורת ירושלים, הר הבית, העזרות וההיכל. 15 צורת משכן שילה. 21—20 צורת מצודת ציון, עיר דוד ובית שלמה. 22 צורת הרי הבית. 24 צורת חמשה שערי המקדש. 31 ט״ו לשכות של ט״ו ממונים. 34 שער נקנור. 36 כל הבית עם שעריו. 139 פיל וסוללה על גבו (כי בעמוד הזה ידובר ממלחמת החשמונאים) וכלי הנשק אשר השתמשו בעת ההיא במלחמותיהם.

מהכ״י חסר שער הספר, ושמו „באר הגולה״ מפורש יוצא מסיום החלק הראשון שנמצא כתוב „סליק חלק ראשון מספר באר הגולה״. וכנראה נלקה בחסר גם בסופו כאשר לנכון ישער פראפעסור דעליטש. וגם ידי״נ הרהה״ש מוהר״ש זק״ש ישער כן. ולא יתכן שהמחבר או הכותב שכתב בסוף חלק א׳ סליק וכו׳ לא יכתוב בסוף הספר „תם״ או „סליק״ או שאר מלות שנוהגים המחברים לכתוב בסוף ספריהם שחברו. והנה פראפעסור דעליטש ישער כי חטפתו המות להמחבר על כן לא השלים ספרו, והשערתו זאת נשענת על השערה אחרה, והיא כי הכתב יד הזה הנמצא בליפסיא הוא עצם כתב ידו של המחבר. אבל אנכי לא אוכל להוק השערתו השניה, באשר אראה בההעתקה של הכ״י מהח׳ המעתיק רי״ט בכתובים הבאים בהספר שאינם ככתוב (ואיזה מהם תקנתי מעצמי בהנדפס). ובח״ב פ״ב סי׳ ל״ג (צד קל״ג) נמצא כתוב: „ביום הראשון וכו׳ בשני היו אומרים גדול ה׳ ומהולל מאד בעיר אלהינו הר קדשו בשלישי היו אומרים אל „נקמות ה׳ אל נקמות הופיע, בחמשי היו אומרים אלהים נצב בעדת אל „בקרב אלהים ישפוט ברביעי היו אומרים אל נקמות ה׳ אל נקמות הופיע.

„בחמשי היו אומרים" וכו' (ובנדפס לנכון); וכן השגיאות שעמד עליהן ידי"נ הרה"ג מוהר"ר ראפיפורט בהערותיו — כל אלה מורות באצבע כי הכ"י שבליפסיא איננו זה שכתב המחבר בעצמו, כי שגיאות כאלה לא יבין רק הסופר ולא המחבר, כמובן *). ואם כן בנפול ההשערה השניה אין לראשונה אף סמיכה כל שהיא. וקרוב לודאי שחסר יבואנו מצד הסופר של הכ"י שלא השלים מלאכתו מאיזה סבה שלא נודעה לנו, ואך למותר ההתחקות לדעתה.

אבן כדאי הוא להתחקות על שם המחבר וזמנו וארצו, אשר כל אלה יחסר לנו לדעת באשר יחסר שער הספר.

הפראפעסור דעליטש מעיד כי הכ"י הזה הובא לאוצר הספרים בליפסיא ע"י הארון וואנענזייל אשר קנהו בעיר ניקאלסבורג במדינת מעהרן מיד נכד המחבר. ועפ"י ידיעתו הזאת לא ימצא סתירה להשערת הח' וואלף ברשימתו כי המחבר היה הרב ר' פתחיה בניקאלסבורג שמת בשנת 1637 לספרים. וגם מהצורות שנמצאו בהכ"י שהם (לפי השערת ד.) מעשה ידי המחבר בעצמו, נראה לו שהיה איש אשכנזי „כי תמונת הציורים המה על דמות בניני והיכלי ארץ אשכנז ולא ארץ ישראל" (כן כתב לי הח' רי"ט בשמו). אבל אנכי אשר הגיתי בהכ"י, אנכי הרואה שהמחבר היה ספרדי ולא אשכנזי. ואולם מבלי התבוננות בהכתוב כי אם למראה הכתב בעצמו שהוא כתב מרובע ספרדית מוכרח האומר שהכתב יד הוא כתב ידו של המחבר, לומר שהמחבר היה ספרדי (השערת ידי"נ הרהח"ש מוהר"ש זקש). ומה שנמצא הכ"י במעהרן אין ראיה כלל, כי כמה כ"י מספרדים ואיטליים ומערבים נתגלגלו ובאו לארצות אשכנז. ומה שנמצא ביד נכד המחבר שהיה בניקאלסבורג ג"כ אינו ראיה, כי נמצאו כמה מצאצאי הספרדים בארצות אשכנז כמו שנמצאו הרבה מיוצאי ירך האשכנזים בין הספרדים. ומי יודע אם לא זה שמכר הכ"י להארון וואנענזייל הגיד לו שהוא נכד המחבר רק למען השביח מקחו. וא"כ לא נוכל להציל אף השערה דקה מן השערה מי ומה ומאיזה ארץ היה המחבר, מהמקום שנמצא שם הכ"י בטרם הובא לליפסיא. ועלינו לבקש ולחפש אחר השערות קרובות ומוכיחות, ואם לא ודאיות, בהספר בעצמו.

מסגנון לשון המחבר ומהמלות הלועזות שבאו בו, ומהארטאגראפהיא שלו בכתבו שם ארץ או נהר, נכר שהיה ספרדי ולא אשכנזי. למשל קורא ענגלאנד „אינגליטירה", נהר הרהיין קורא „רינו", ובדומה הרבה מאד ימצא

*) הה' המעתיק רי"ט כתב לי: ואודות אשר העיר אותי על הגהה אוכל להבטיחו כי הכ"י (ר"ל ההעתקה שלו) מוגה בתכלית הדיוק, ולאות ע"ז יראה כי אחר ההעתקה קראתי אותו עוד הפעם ומצאתי השמטות מאיזה מלין או שורות וציינתי אותם בצד הדף. וא"כ השגיאות הנז' נמצאות כן בהכ"י בעצמו.

הקורא היודע להבדיל בין ספרי מחברי הספרדים ובין מדברי האשכנזים. וכן יחליט הר"ש זקש במכתבו אלי, וז"ל: „אבל מה שהוא למעלה מכל „ספק, הוא, שהמחבר היה ספרדי (כמו שמצאת גם אתה בחכמתך) ויתראה „זה ביחוד ממקום שמזכיר הדג טוני [צד צ"ו] וענינו בספרד. ודע שענין „ספור הדג טוני הוא מה שהוסיף שם המחבר על דברי הש"נ, האיטליאני, „כי לא נודע הענין ההוא רק לספרדי". ונראה שהיה מבני הגולה מספרד אשר קלטתם בחיים ארץ הוללאנד. וזה כמעט מפורש יוצא מפיו באמרו (צד צ'א): „פזרו ישראל עצמן בגלות לסבות תחת כנפי המלכים והשרים „שהם אצלינו משיחים בזמן הזה שכל המכנים ישראל בארצו ועושה „עמהם טובות נקרא משיח" — דברים כאלה המלאים רוח הכרת טובה ראוים לצאת ביחוד מפי אחינו הספרדים אשר ממשלת הוללאנד הכניסתם לארצה בברחם על נפשם ועל דתם מחמת המציק בספרד המשכלת. כי ממשלת הוללאנד לא לבד שלא הרעה להם, כי עוד נשאתם ונטלתם ועשתה עמהם טובות רבות. לא כן היה גורל אחינו הספרדים הנמלטים לאפריקא, איטאליה וטירקיא. ואם היה ספרדי הוללאנדי לא יפלא בעינינו כי ידע (צד ק"כ) אשר האילן שקוראים „היונים איידיקא" הוא הנקרא „בל"א ציטרון איפפיל" כי הוללאנד קרובה ונראית לאשכנז ואניות סוחר עוברות ושבות על פני הרהיין בין שתי הארצות האלה. ויכול להיות כי בימי המחבר הובאו הציטרוניב מאיטאליה להוללאנד דרך אשכנז ביבשה ואח"כ דרך אניות הרהיין, והיו נודעים בהוללאנד בשמם הקיראים אותם האשכנזים המביאים אותם באניותיהם להוללאנד. ושם „איפפיל" שגור הוא בפה ולשון הוללאנד, שקורין לתפוח איפפיל כמו האשכנזים.

ועל דבר שם המחבר ישער הר"ש זקש, ויש גם לי סמוכות להשערתו, כי הוא הרב החכם ר' יעקב יהודה ארי בעל המחבר ס' „תבנית היכל". וז"ל הרש"ז במכתבו אלי:

„מיד כי החילותי לקרות בפ' ה' מן הספר ואילך ראיתי כי אין הספר הזה כי אם מהדורא בתרא מן הספר המפואר של הרב והחכם המפואר מאמשטרדם ר' יעקב יהודה ארי (ליאון) ז"ל הנקרא בשם „תבנית היכל" הנדפס בחיי המחבר שנת ת"י. וכבר יעד המחבר בעצמו בהקדמתו כי יעשה חיבור חדש מהענין הזה על שני הבנינים הבית הראשון והשני*)

*) וז"ל בהקדמתו: בעבור זאת קראתי לחיבור הזה תבנית היכל. יען נמצאים בו בשלמות רק כל פרטי הבית הגדול והקדוש הנזכר, ועל אדות שכמו שהבנין איזה דבר הוא רשימת הדבר ההוא העצמי המצוייר, כן החבור הלזה אינו כי אם קיצור דברים מכל מה שאודיעך על נכון בספר אשר על עסק הענין הזה אחבר אחר ימים אחדים אם יגזור ה' בחיים חלקי . . . לכן אוחילה לפניך להת לנפשך מרגוע לימים אחדים עד אשר אשלימה בעזרת האל יתברך ושם תחזינה עיניך משרים מכל מלאכת התבנית הנפלא הזה והאותיות והמופתים אשר עליהם סמכתי ולקטתי בעמל וכעס אלה מפה ואלה מפה מכל גדולי הדור אנשי השם אשר על הענין הזה בספריהם גזרו אומר איש איש מחקירתו אשר המה חוקרים".

והמחבר אומר בפירוש בהקדמתו לתבניתו, כי יקראנו תבנית היכל בעבור שהוא בקיצור, רק תבנית ההיכל, כלומר רק ציור ההיכל, ולספר האחר אשר יעד ידבר בפרטות משני הבנינים בנין שלמה ובנין הורדוס, תחת שבחבורו הראשון עיקר מכונו לצייר בנין שלמה, ויבואו בו בערבוביא גם עניני הבית השני. והסופרים המספרים את תולדותיו יספרו כי השאיר באמת אחריו ברכה ס׳ כזה. ואחרי אשר החילותי להשוות הרבה את הס׳ באר הגולה עם ס׳ שלטי הגבורים, ראיתי כי שותה הוא בצמא את מימי שלטי הגבורים ושמו איננו מזכיר, וגם זה לי לסעד כי הוא מן בעל המחבר הס׳ תבנית היכל, כי גם בעל התבנית היכל לקח דברים מן ס׳ שה״ג ולא יזכירנו כלל; וכמעשהו עשו כמה מחברים לפנים. — גם מתשובת המינים שבס׳ באר הגולה [פרק כ״ה ה״א] (וראש דבריו מיוסד שם על הכוזרי שישראל כנגד העכו״ם הוא כלב נגד שאר הגוף) לי לראיה כי הוא המחבר ס׳ תבנית היכל, כי באמת מסופר ממנו שחבר ס׳ תשובות המינים. — ועוד לי לראיה, השתמשות בשני הספרים ההם בספרי יוסף בן מתתיהו הכהן (אשר לא ישתמש בהם בעל שה״ג, בכל בקיאיתו בלשונות שונות) כי עליו כונתו לרוב בקראו בשם יוסף בן גוריון, ולא על הס׳ יוסיפון; כי רבים אז נתעו לקרוא את יוסף בן מתתיהו בשם בן גוריון, אך לספרי יוסף בן מתתיהו האמתי יקראו יוסיפון לרומים. ונראה באמת, שלא היה לפני הש״ג ספרי יוסף בן מתתיהו האמתים, ובאמשטרדם מקום מושב המחבר תבנית היכל נמצאו, כמו שנמצא שהחכם הרב ר׳ מנשה בן ישראל ז״ל מאמשטרדם מביא וקורא בשמותם בספרו נשמת חיים.״

והנה ידי״נ הרה״ג מוהר״ר ראפיפורט כתב אלי נגד השערת הרש״ז לאמר: „מלבד שהוא היה מציין המקורות כמו שעשה בתבנית היכל, ומלבד „שכותב פעמים אין ספורות ממש להיפוך, הנה היה המחבר רב נוברי׳ „יותר, ובורר כמה פעמים דרך חדש לעצמו״. ואולם על ההשגה הראשונה יש לי להשיב: אחרי כי הוכחתי אשר הכ״י איננו כתב ידו של המחבר בעצמו, וגם הספר לא נשלם בכל מיד הסופר, יכול להיות כי הסופר הניח להעתיק ציוני המקורות אחר שישלים מלאכת כתיבת הספר בכל, וכמו שלא השלים גוף הספר כן לא השלים מלאכתו להעתיק ציוני המקורות. — ועל יתר ההשגות יענה הרש״ז דעת לאמר: „מה שבכמה מקומות „דברי הס׳ באר הגולה אינן מסכימים לדברי הס׳ תבנית היכל הלא נוכל „להשיב על זה, כי הדר בו המחבר ממה שכתב בראשונה כפי שהוסיף „חכמה. ומה שנראה כי רב חיליה לאוריתא ולחכמה של בעל ס׳ באר „הגולה מבעל ס׳ התבנית ע״ז אשיב, כי לא כח ועוצם יד בעל ס׳ באר „הגולה עשה לו כל החיל הזה בספרו זה, כי שלטי הגבורים הגינו עליו „שם, וכח שה״ג שהד בעדו [הרה״ג מוהר״ר ראפיפורט לא יש לו ס׳ שה״ג] „על כן רב חיל ס׳ באר הגולה, ויתר שאת לו מס׳ תבנית היכל, באשר

„השתמש שם בס' באר הגולה הרבה יתר מאד בס' שלטי הגבורים והעתיק „דבריו שם אות באות ממש בהרבה מקומות, מאשר השתמש בו בס' „תבנית היכל. — מצורף לזה: הנה גוף הספר תבנית היכל הוא רק כעין „מפתח וראשי פרקים מהספר העצמי האחר בענינים הללו שאומר המחבר „בהקדמת התבנית שהוא מחברו. — ודע ידידי שהגאון חיד"א ז"ל אומר „בשה"ג שלו שראה ס' תבנית היכל כ"י, ונראה שאין כונתו לס' תבנית „היכל הנדפס, כי אם לס' זה שלנו". — ולדעתי תשובות הרש"ז האלה נכונות, ורק מהשם הגדולים אין סמיכה, כי הננו רואים שאינו מזכיר שם תבנית היכל הנדפס כבר בימיו, וזה הוא לאות שלא ראה את הנדפס וגם לא שמע ממנו, ובמצאו באיזה מקום העתקה בכ"י מס' תבנית היכל הזכירו, וזה שראה בכתובים הוא הוא הנמצא כבר בימיו בנדפסים. וממה שלא מזכיר הגאון חיד"א שם בעהמ"ח ס' תבנית היכל, אין ראיה כי ראה בכתובים הכ"י שלנו שבליפסיא שחסר בו השער וההקדמה ולא ידע גם הוא שם מחברו וקרא את שמו מעצמו „תבנית היכל" למראה עיניו הציורים שבו — מהא לאו ראיה. כי כפי שנראה מהשער שבס' תבנית היכל הנדפס, לא ידי המחבר בעצמו כתב את הכתוב בהשער והמדפיס הוא חבר השער. והכ"י ממנו שראה הגאון חיד"א היה בלא שער רק עם ההקדמה שלא חתום עליה שם המחבר.

ואלה המה הראיות אשר מצאתי ראיתי אני לחזק השערת הרש"ז: האחת, היא מה שהוכחתי כי הפרק כ"ה מספר זה נכתב כנגד אלה אשר נפלו ונטו לנפול במהמרות הספקות אחרי נודע הדבר כי הש"ץ שר"י היה מסית ומדיח. והזמן שחי בו בעל תבנית היכל היה בשליש הראשון מהמאה החמשית מהאלף שלנו, הוא הזמן של הש"ץ. וכנודע רבו מאד באמשטרדם המאמינים בהש"ץ, ומובן מאליו כי אחרי כן רבו שם המסתפקים. — שנית, הננו רואים כי בעל ת"ה חלק את ספרו לפרקים ולסימנים, וכן הוא גם ספר באר הגולה, רק בהבדל הזה שבתבנית היכל מתחילים ציוני הסימנים בראש כל חלק (חוץ מח"א שאין בו סמנים רק עקרים) והולך ומונה עד סוף החלק, ובחלק שלאחריו מתחיל מנין חדש, ובס' באר הגולה מתחיל מספר חדש של הסימנים בכל פרק ופרק. וההבדל הזה יכול להיות כי המחבר היטיב לראות בחברו את באר הגולה כי יותר נכון ומועיל למבקש דבר למצוא בהמצא לפניו הספר מחולק לפרקים וכל פרק לסמנים. כי אם מספר הסמנים מתחילים מראש החלק ומסיימים בסוף החלק, מה הועיל להמבקש דבר למצוא אם נחלק החלק גם לפרקים. — השלישית, כמו בתבנית היכל כן בבאר הגולה כתוב לפני כל פרק תוכן הענין של הפרק*). — הרביעית, היא מה שידענו מהקדמת ס' תבנית היכל כי המחבר

*) והמ' המעתיק המעתיק המיעט ממקומם והניגם בלוח מיוחד, כאשר הודעתי למעלה.

היה אמן במלאכת מחשבת הציור והבנין מעשה חרשים כלו, וכן נמצא ציורים רבים מצוירים בחרט אנוש בב"י באר הגולה. ולא יפלא מה שהפר. דעליטש הכיר בהציורים כי המה בטעם בניני אורופא ולא של אה"ק. כי המחבר היה בהוללאנד וכפי טעם הבנינים שראה בעיניו צייר על הספר. — האמנם כי לא יש השתוות בין סגנון הלשון של תבנית היכל ובין באר הגולה. אבל אי־ההשתוות יכול להיות הוא באשר הס' תבנית היכל חבר בראשונה בלשון לע"ז (ספרדית) והעתיקו אח"כ מלע"ז ללשון הקודש, לא כן ס' באר הגולה כתב מתחלה בשפת עבר. ומה גם שרוב דבריו לקח משלטי הגבורים כלשונו.

ועתה אתה הקורא הודעתיך את כל אשר ידעתי ונודעתי על אדות הספר הזה, קחנו ושים עיניך ולבך בו. ותמצא מעדנים לנפשך שבעך, חן מהמטעמים אשר עשה המחבר ברוחב לבבו מדעתו, וכן כאשר אסף ולקח מספר שלטי הגבורים מהרב ר' אברהם משער אריה *), הוא הספר שנדפס פעם אחת במנטובה שנת שע"ב ולא נמצא עתה רק באוצרות הספרים ספרים עתיקים. ואל נא תאשימני אם תמצא בו איזה שגיאות (כמו ב' תחת כ' ג' תחת נ' ד' תחת ר' וכדומה) אשר עברתי עליהן ולא תיקנתין בהגהתי, כי אמנם מאור עיני אין אתי כמלפנים, מפני רוב הקריאה והכתיבה המלאכה ברפוס וההגהה בערך שש עשרה שעות בכל יום. וגם לבי סחרחר בקרבי מצרת הבית והדאגה על המחיה ועל הכלכלה ולא על הגפן ועל פרי הגפן. את אשר יכולתי עשיתי ואת אשר לא תוכל גם אתה הקורא לא תעשה. ואתה ה' היה עוזר לי להוציא לאור שאר ספרים אשר בכתובים להגדיל תורה ולהאדיר חכמת ישראל.

מגנצא, בראשון לחדש הראשון שנת התרל"ז לב"ע.

יחיאל ברי"ל

*) על זה יעידו שלשה עדים אשר בידם ישנו ספר שה"ג והמה זה אל זה. כלם הם הח' רי"ט המעתיק, הרב"ז וידי"נ הרהח"ש מו"ה שלמה זלמן חיים האלבערשטאם נ"י.

מכתב

מהפראפעסור דר. פראנץ דעליטש בלייפציג.

זר. וואָהלגעבאָרען

העררן יאַקאָב טאַפּראָווער אין לייפציג.

ווערטהער פריינד!

דאס מאנוסקריפט אונזערער שטאדטביבליאָטהעק, וועלכעס אין מיינעם קאַטאלאָג מיט נו' XXVIII אנגעפיהרט איסט, איסט דאס אויטאָגראַף דעם פערפאסערס, דער, אָהנע דיעזען איינזאַץ פאָם **שלטי הגבורים** פערטיג צו ברינגען, בייא II, 4 § 10 דיא פעדער ניעדערלעגען מוסטע. ער ווארדע קראנק אונד עריאַג. וואַנענזייל, דער בעריהמטע אַלטדאָרפער העבראַאיסט, קויפטע אין ניקאָלסבורג אין מאַהרן דעם אורענקעל דאס מאנוסקריפט אום 20 טהאלער אב. וואַהרשיינליך איסט עס דער אים יאהרע 1637 פערשטאָרבענע ניקאָלסבורגער ראבבינער פתחיה, וועלכער דיעזעס ווערק פערפאסטע. וואָלפ'ס פערמוטהונג האט ניכטס געגען זיך.

וואַגענזייל וואָללטע עס מיט לאַטיינישער איבערזעטצונג הערויסגעבען אונד גאַב איהם ערסט דען טיטעל **משכנות ישראל**, דאַנן דען טיטעל **היכל ה'**, אָהנע עס צו וויסען אָדער וויסען צו וואָללען, דאסס דער פערפאסער זעלבסט עס **באר הגולה** בעטיטעלט האט.

צונץ אין דען אדדיטאַמענטע צייגט נאַך מיינען מיטטהיילונגען, דאסס דאַס בוך איין עקסצערפט אוים דעם ווערקע דעם ר. אבראַהאַם פאָרטאָלעאָנע איסט, דאס עס יעדאָך אויך איינענטהימליכעס ענטהאַלט וויא I קאפ. 25, אבער אויך דיעזעס פאָן אַנדערסוואָהער ענטנאממען. איין נענויעס אורטהייל ווירד ערסט געפאָללט ווערדען קאָננען, ווען דאס גאנצע אַנאַליזירט ווירד. יעדענפאללס איסט דיעזעס בוך אלס איינעס דער וועניגען סיסטהעמאטיש ארכעאָלאָגישען דער פעראָפענטליכונג ווערטה אונד איך פרייע מיך, דאסס זיע אין העררן י. בריל אין מאינץ איינען פערטיגער געפונדען האבען.

ערגעבענסט

Fr DELITZSCH

I

הקדמת המעתיק.

הספר היקר והנכבד „באר הגולה" העתקתי מבית עקד הספרים דפה, הנקרא שטאטדסביבליאטהעק. שם מחברו לא נודע כי חסר שער הספר, המחבר חי במאה השבעה עשר למספרם במדינת מעהרען והאדון וואגנעזייל קנה הספר שב מנכד המחבר. ואם ששם המחבר פלאי כן הפליא לעשות בחבורו זה כי הוא מלא דעת ותבונה על כל גדותיו, ובחרט אנוש יצייר תמונת המקדש וכל כליו, עבודת הכהנים והלוים, יספר מבגדי כהונה ואבנים טובות אשר עליהם, ירחיב לדבר מסממני הקטורת וסדר עבודת הקרבנות הכל באר היטב ובלשון קצר וקל. כל אוהב עמו ודתו ישמח מאד על הספר הזה אשר כולל בתוכו כל מחמדינו שהיו לנו בימי קדם, בהיותנו יושבים על אדמת הקדש, ובלב רגש קודש יקרא את כל הדברים אשר אסף וקבץ לנו המחבר כעמור גורנה. וכל דבריו בנוים על יסודות חזקים ונכונים, מקורו מים נאמנים מי התלמוד והמדרשים, וגם הרמב"ם ז"ל בהלכות בית הבחירה, כלי המקדש ומעשי הקרבנות היו לו למורה דרך, וכאשר ציינתי אני על כמה מקומות בהספר הערות קטנות מראה מקומות בשולי הדפין.

וביותר הלך המחבר ז"ל בעקבות הרופא במאנטואה ר' אברהם בן דוד פורטא לעאנע, אשר גם הוא חיבר ספר שלטי הגבורים על דברים כאלה, רק בהבדל שהמחבר ברר הסולת הנקיה מספר שלטי הגבורים והמותר זרה חלאה באשר הבעל ש"ג האריך מאד בספרו, ועירבב דברים שונים ורחוקים בענין אחד, כאשר כתב בעצמו בסוף פרק מ"ד: ואם רע בעינך לקרות הש"ג זה כלו על הסדר קרא אותו לסירוגין כו' כי תוציא מצרת הקריאה זאת נפשך ע"כ. ובאמת ילאה הקורא בספר הש"ג, ונפש היפה לא ימצא בו נחת לא כן המחבר הזה, הוא עשה כל פרקיו על פי השוה דבר דבר על אופניו, והקורא ילך בו דרך ישרה ונכונה ויתענג בקריאתו.

פרק י"ט וכ' מתלונות הכהן והלוי ותשובת הסנהדרין, העתיק המחבר כמעט אות באות מספר ש"ג, כי המעשה הזאת לא נמצאת בשום ספר זולתו, כאשר כתב הבעל ש"ג בעצמו על זה סוף פרק כ"א וז"ל: ואחרי הפליא ה' חסדו עמי ולמד את לשוני על הדרש שלא מהעתק כי לא מצאתי שמץ דבר שמעתי או קראתי בו מהחכמים והאחרונים אחתום הפרק ע"כ. ובסוף פרק כ"ב כופל דברים וז"ל: ולא ראיתי מה שכתוב בפרקים האלה לא בדברי החכמים הראשונים ולא בספרי המפרשים האחרונים עב"ל. הספור הזה הוא דמיון מחשביי (פאנטאזיעבילד) אשר עטה אותו הבעל ש"ג במעטה הגדייי וספורי נסמך על המעשה מס' מדות פ' א' משנה ב' ראב"י אומר פעם אחת מצא את אחי אמי ישן ושרפו את

כסותו. ולבל יטעון הטוען על אכזריות כזאת וכדומה הליכת הכהנים יחפי רגלים על רצפת שיש במקדש כמוזכר הרבה במסכתות תמיד ומדות, לכן הציג את תלונתם מרים ומשפטם לפני המנהדרין, עד כי הסנהדרין הראו לכל כי לא צדקו דבריהם וישרים משפטי ה׳, כאשר יודה זה כל הקורא בפרקים ההם. והפרקים האלו המה באמת מעשה נפלא אשר הראה הבעל ש״ג עוצם כוחו וידיעתו במשפטי תורת הכהנים, ושכלו הזך לרקח אותם במרקחת ספורי והגדיי להמשיך לב הקורא, אולם גם פה אחז דרכו להאריך יותר מדי, אבל המחבר תוכו אכל וקליפתו זרק, הנחוץ והמועיל להסיפור העתיק ולא יותר.

אודות אבני החושן והאפוד ואבני המלואים ומעשה סממני הקטרת הביא הרבה מדעות חכמי אוה״ע ונקבו כלם בשמותם, וגם בזה אחז בדרך הבעל ש״ג.

הספר מכונה באר הגולה והשם הזה נאה לו אודות הדברים שיתבארו בפרק כ״ה, וגם בכל הספר הוא מבאר להגולה דברים שלא ראו עין בעין.

ואחרי אשר לבי בטוח כי כל הקורא בספר הזה כמוני יודה ויאמר כי הוא יקר ונעים כלו אומר כבוד לכן אשים קנצי למילין והלף יגיעתי ועמלי בהעתקה תזכירו גם אותי לטוב.

יעקב בן לא״א הרב הצדיק סו״ה משה דוב בער טאפּראַווער זצ״ל.

ליפסיא תרל״ה לפ״ק.

תוכן הענינים הנמצאים בספר באר הגולה.

חלק א'.

חלק ב'.

באר הגולה

חלק א.

פרק א'

א. שלשה הם מנוחלי עולם הבא הדר בארץ ישראל והמת בארץ ישראל והמתאבל על ארץ ישראל בחרבנה.

ב. לעולם ידור אדם בארץ ישראל אפילו בעיר שרובה גוים ואל ידור בחוץ לארץ אפילו בעיר שרובה ישראל שכל הדר בארץ ישראל דומה כמי שיש לו אלהי שנאמר (ויקרא כ"ה ל"ח) לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלהים וכי כל שאינו דר בארץ כנען אין לו אלוה אלא לומר לך שכל הדר בחוצה לארץ כאלו עובד עבודה זרה וכן בדוד הוא אומר (שמואל א' כ"ו) כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים מי אמר לדוד לך עבוד אלהים אחרים אלא לומר לך כל הדר בחוצה לארץ כאלו עובד עכו"ם.

ג. כל הדר בארץ ישראל שרוי בלא עון שנאמר (ישעיה ל"ג) בל יאמר שכן חליתי העם היושב בה נשוא עון כל הקבור בארץ ישראל כאילו קבור תחת המזבח כתיב הכא מזבח אדמה וכתיב התם וכפר אדמתו עמו עולא הוה רגיל דהוה סליק לארץ ישראל נח נפשיה בחוצה לארץ אתו אמרו ליה לר' אליעזר אמר אנת עולא על אדמה טמאה תמות אמרו לו ארונו בא אמר להם אינו דומה קולטתו מחיים לקולטתו לאחר מיתה.

ד. אמר ר' אלעזר מתים שבחוצה לארץ אינם חיים שנאמר (יחזקאל כ"ו כ') ונתתי צבי בארץ החיים ארץ שצביוני בה מתיה חיים שאין צביוני בה אין מתיה חיים וצדיקים שבחוצה לארץ מה יעשו אמר ר' אילא על ידי גלגול אמר אביי מחילות נעשות להם בקרקע כל המתאבל על חרבן ארץ ישראל זוכה לעתיד לבא לעמוד מקברו וישמח בשמחת ארץ ישראל שנאמר (ישעיה ס"ו כ') שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה אמר רבי חייא ברבי יוסף עתידין צדיקים שמבצבצין ועולין בירושלים שנאמר (תלים ע"ב ט"ז) ויציצו מעיר כעשב הארץ ואין עיר אלא ירושלים שנאמר (מלכים ב' כ' ז') וגנותי על העיר הזאת.

ה. ואמר ר' חייא ב"ר יוסף עתידה א"י שתוציא גלוסקאות וכלי מילת שנאמר (תלים ע"ב ט"ז) יהי פסת בר בארץ. ועתידה חטה שתתמר כדקל ועולה בראש הרים ושמא תאמר יש צער לקוצרו ת"ל (תלים ע"ב ט"ז)

ירעש כלבנון פריו הקב"ה מביא רוח מבית גנזיו ומשרה את סלתה ואדם יוצא לשדה ומביא מלא פסת ידו וממנו פרנסתו ופרנסת אנשי ביתו. (דברים ל"ב) עם חלב כליות חטה, אמרו עתידה חטה שתהא כשתי כליות של שור הגדול ואל תתמה שהרי שועל קינן בלפת ושקלוהו ומצאו בו ששים ליטרין בליטרא של צפורי.

ו. אמר ר' יוסי מעשה בשיחין באחד שהניח לו אביו שלשה בדי חרדל ונפשח אחד מהם ונמצאו בו ט' קבין חרדל ועציו סככו בו סכת יוצרים. אמר ר"ש בן תחליפא קלח של כרוב הניח לנו אבא והיינו עולים ויורדים בו בסולם. (דברים ל"ב) ודם ענב תשתה חמר, אמרו לא כעולם הזה עולם הבא. עולם הזה יש בו צער לבצור ולדרוך העולם הבא מביא ענבה אחת בקרון או בספינה ומניחה בזוית ביתו ומספק הימנו כפטס גדול ועציה מסיקין תחת התבשיל ואין לך כל ענבה וענבה שאין בה שלשים גרבי יין שנאמר ודם ענב תשתה חמר אל תקרי חמר אלא חומר.

ז. כי אתא רב דימי אמר מ"ד (בראשית מ"ט) אוסרי לגפן עירה אין לך כל גפן וגפן שבא"י שאין צריך עיר אחד לבצור אותו (שם) ולשורקה בני אתונו אין לך כל אילן סרק שבא"י שאינו מוציא משוי שתי אתונות ושמא תאמר אין בו יין ת"ל (שם) כבס ביין לבושו ושמא תאמר אינו אדום ת"ל (שם) ודם ענבים סותה ושמא תאמר אינו מרוה ת"ל סותה ושמא תאמר אין בו טעם ת"ל (שם) חכלילי עינים מיין כל היך שטעמו אומר לי ושמא תאמר לנערים יפה ולזקנים אינו יפה ת"ל (שם) ולבן שנים מחלב א"ה לבן שִׁנַּיִם אלא לבן שָׁנִים.

ח. ר' חייא בר אדא מקרי דרדקי דר"ל הוה איפנר תלתא יומי ולא אתא א"ל אמאי איפנרת א"ל דלת אחת הניח לי אבא ובצרתי ממנו יום ראשון שלש מאות אשכולות אשכול לגרב יום שני בצרתי ממנו שלש מאות אשכולות שתי אשכולות לגרב יום שלישי בצרתי ממנו שלש מאות אשכולות ג' אשכולות לגרב והפקרתי יותר מחצי א"ל אי לא אפגרת הוה עבדה טפי.

ט. רמי בר יחזקאל איקלע לבני ברק חזנהו להנהו עיזי דקאכלון תותי תאנה וקא שריף דובשא מתאיני והלבא שייף מינייהו ומיערב בהדי הדדי אמר היינו ארץ זבת חלב ודבש. א"ר יעקב בן דוסאי מלוד לאונו שלשה מילין פעם אחת קדמתי בנשף והלכתי עד קרסולי בדבש של תאנים אמר ר"ל לדידי חזי לי זבת חלב ודבש של צפורי והוי שיתסר מילי אשיתסר מילין אמר רבה בר בר חנה לדידי חזה לי זבת חלב ודבש של כל א"י והוי כמבי מיכסי עד אקרא דתולבנקי עשרין ותרתי פרסי אורכא ופותיא שיתין פרסי. ר' חלבו ור' עוירא ור' יוסי בר חנינא איקלעו להחוא אתרא אייתו קמייהו אפרסקי דהוי כאילפס כפר חינו ואילפס כפר הינו כמה הוי חמש סאין אכלו שליש והפקירו שליש ונתנו לפני בהמתן

שליש לשנה איקלע ר' אלעזר להתם ואייתו לקמיה נקטין בידיה ואמר (תלים ק"ז ל"ד) ארץ פרי למלחה מרעת יושבי בה.

י. ר' יהושע בן לוי איקלע לבבלא חזנהו להנהו קטופי דהוו קיימו כי עיגלי אמר עגלים בין הגפנים אמרו ליה קטופי נינהו אמר ארץ ארץ הכניסו פירותיך למי אתה מוצא פירותיך לגוים הללו שעמדו עלינו בחטאתינו לשנה איקלע ר' חייא להתם הזנהו דהוו קיימו כעיזי אמר עזים בין הגפנים אמרו ליה זיל לא תעבד לן כחברך.

יא. בברכותיה של א"י בית סאה עושה חמשה רבוא כורין. בישיבתה של צוען בית סאה עושה ע' כורין ואין לך מעולה בכל הארצות יותר מארץ מצרים שנאמר (בראשית י"ג) כגן ד' כארץ מצרים והמעולה בארץ מצרים היה צוען דהוה מרבי מלכי דכתיב (ישעיה ל' ד') כי היו בצען שריו ואין לך טרשים בכל א"י יותר מחברון דהוו קברי בה שכבי ואפ"ה חברון מבונה על אחת משבעה בצען דכתיב (במדבר י"ג) וחברון שבע שנים נבנתה לפני צוען מצרים סאי נבנתה איליכא נבנתה ממש אפשר אדם בונה בית לבנו קטן קודם שיבנה לבנו גדול שנאמר (בראשית יוד) ובני חם כוש ומצרים פוט וכנען אלא שמבונה על אחת משבעה בצוען במה דברים אמורים בטרשים אבל לא בטרשים חמש מאה וה"מ שלא בברכתה אבל בברכותיה כתיב (בראשית כ"ו) ויזרע יצחק בארץ ההיא וימצא בשנה ההיא מאה שערים.

יב. אמר ר' יוסי סאה ביהודה היה עושה חמש סאים סאה קמח. סאה סלת, סאה סובין, סאה מורסין וסאה קבורי א"ל ההוא מינא לר' חנינא יאי משבחיתו בה בארעכון בית סאה אחת הניח לי אבא ממנה מינה ממנה חמר ממנה עיבור ממנה קוטניות ממנה רועות מקנותיי א"ל ההוא בר אמוראה לבר ארעא דישראל האי תלתא דקיימא אגודא דירדנא כמה גזירתן מינה א"ל שיתין כורת א"ל אכתי לא מעלייתו בה אחרובתה אנן ק"כ כורי הוה גזרינן מינה א"ל אנא נמי מהר גיסא קאמינא לך.

יג. (ירמיה ג' י"ט) ואתן לך ארץ חמדה נחלת צבי אמר רב הסדא למה נמשלה ארץ ישראל לצבי לומר לך מה צבי זה אין עורו מחזיק בשרו אף א"י אינה מחזיק פירותיה ד"א מה צבי זה קל אין בשרו שמן אף א"י קלה לבשל את פירותיה אי מה צבי זה קל ואין בשרו שמן אף א"י קלה לבשל ואין פירותיה שמנים ת"ל (ויקרא כ' כ"ד) זבת חלב ודבש שמנים מחלב ומתוקים מדבש. אמר רב יהודה אמר רב מעשה באדם אחד ששגר לבית חמיו יין חדש ושמן חדש וכלי פשתן חדש בעצרת להראות חשיבות דא"י.

יד. ר' זירא כי הוה סליק לא"י לא אשכח מעברא למעבר נקט במצרא וקעבר א"ל ההוא מינא עמא פזיזא דקדמיה פומייכו לאונייכו אכתו בפזיזותייכו קיימיתו א"ל דוכתא דמשה ואהרן לא זכו לה אנא מי יימר

דזכינה לה. ר' אבא מנשק כיפי דעכו ר' חנינא מתקן מתקליה ר' אמי ור' אסי קיימי משמשא לטולא ומטולא לשמשא. ר' חייא בר גמדא הוה מיגנדר בעפרא שנאמר (תילים ק"ב ט"ו) כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו.

טו. (במדבר י"ג) וישאוהו במוט בשנים ממשמע שנאמר במוט איני יודע שהוא בשנים ומה ת"ל בשנים בשני מוטות א"ר יצחק מלמד ששני מוטות היו טורטני וטורטני (¹) דטורטני הא כיצד שמונה נשאו האשכול שנים ואחד נשא רימון ואחד נשא תאנה יהושע וכלב לא נשאו מפני שלא היו באותה עצה. עשרה קבין חכמה ירדה לעולם ט' נטלה ירושלים ואחת כל העולם כלו. עשרה קבין יופי ירדה לעולם תשעה נטלה ירושלים ואחת כל העולם כולו.

טז. (דברים י"ז ח') וקמת ועלית אל המקום אשר יבחר לך ה' אלהיך מלמד שבית המקדש גבוה מכל א"י וא"י גבוה מכל הארצות דכתיב (ירמיה ט"ז י"ד) לכן הנה ימים באים נאם ה' לא יאמר עוד חי ה' נומר כי אם חי ה' אשר העלה וגומר אמר ר' יוחנן מפני מה זכה אותו רשע לקרותו אסנפר רבא ויקירא מפני שלא ספר בגנותו של א"י שנאמר (מלכים ב' י"ח) עד בואי ולקחתי אתכם אל ארץ כארצכם.

יז. (דברים ל"ג) וטובל בשמן רגלו זה חלקו של אשר שהיה מושך שמן כמעין אמרו פעם אחת נצטרכו אנשי לודיקיא לשמן מינו להם פולמוסטוס אחד אמרו לו לך והבא לנו שמן במאה רבוא הלך לירושלים אמרו לו לך לגוש חלב אצל פלוני הלך לשם ומצאו עוזק תחת זיתיו אמר לו יש לך שמן במאה רבוא שאני צריך אמר לו הן המתן עד שאסיים מלאכתי המתין לו עד שסיים מלאכתו לאחר שסיים מלאכתו הפשיל כליו לאחריו והיה מסקל בא בדרך אמר לזה יש לו שמן במאה רבוא כמדומה אני ששחקו בי היהודים כיון שהגיע לעיר הביאה לו שפחתה קומקום של חמין ורחץ בו ידיו ורגליו והוציאה לו ספל של זהב מלא שמן וטובל בו ידיו ורגליו לקיים מה שנאמר וטובל בשמן רגלו לאחר שאכלו ושתו מדד לו שמן במאה ריבוא א"ל כלום אתה צריך יותר אמר לו הן אלא שאין בידי דמים א"ל אם אתה רוצה ליקח קח ואני אבא עמך ואטול הדמים מדד לו שמן בי"ח רבוא אמרו לא הניח אותו האיש לא סוס ולא פרד ולא גמל ולא חמור בארץ ישראל שלא שכרו כיון שהגיע לעירו יצאו לו אנשי עירו לקלסו אמר להם לא תקלסו לי אלא לזה שעמי שמדד לי שמן במאה רבוא והרי נושה בי שמונה עשר רבוא לקיים מה שנאמר (משלי י"ג ז') יש מתעשר ואין כל מתרושש והון רב.

(¹) פירש טורטני בלשון יון קנה של מאזנים וטורטנו דטורטני כלומר מוטות ומוטות על המוטות עיין בהערוך ערך טרטן.

יח. (דברים ג׳) צדונים יקראו לחרמון שריון שניר ושריון מא״י הם מלמד שכל אחד ואחד מאומות העולם הלך ובנה לו כרך גדול לעצמו והעלה לו שם על שם הרי ארץ ישראל ללמדך שאפילו הרי ארץ ישראל חביבין על אומות העולם. אמר ר׳ יוחנן מפני מה זכה עמרי למלכות מפני שהוסיף כרך אחד בארץ ישראל שנאמר (מלכים א׳ ע״ז כ״ד) ויקן את ההר שומרון מאת שמר בככרים כסף ונקרא שם העיר אשר בנה על שמר אדוני ההר שומרון.

יט. ארץ ישראל נקראת ארץ החיים והלא מתים שם אלא לפי שמתיה חיים לימות המשיח ואפילו ירבעם בן נבט וחביריו שחטאו והחטיאו את הרבים יחיו לימות המשיח בשביל שנקברו בעפר ארץ ישראל עונותיהם נמחלים דכתיב (דברים ל״ב מ״ג) וכפר אדמתו עמו טוב פת לחם חריבה בא״י שאפילו אוכל פת חריבה שם הוא זוכה לעולם הבא מבית מלא זבחי ריב זו חוצה לארץ שהיא מלאה חמס וגזל. עד שלא נבחרה ארץ ישראל היו כל הארצות כשרים לדיבור השכינה עם ישראל ומאז שנבחרה ארץ ישראל אין נביא והזון בחוצה לארץ רק בארץ ישראל לבד. ארץ ישראל שותה תחלה וכל העולם ;שותה לבסוף א״י שותה מי גשמים וכל העולם שותה מי תמצית ארץ ישראל הקב״ה משקה בעצמו וכל העולם ע״י שליח שנאמר (איוב ה׳ י׳) הנותן מטר על פני הארץ ושולח מים על פני חוצות.

פרק ב׳

א. עשר קדושות ארץ ישראל מקודשת יותר מן שאר ארצות ומה היא קדושתה שמביאין ממנה העומר דכתיב (ויקרא כ״ג י׳) וקצרתם את קצירה והבאתם את העומר ואמרו וקצרתם את קצירה ולא קציר חוצה לארץ ומהו עומר שלא היו ישראל רשאים לאכול מתבואה חדשה שהיתה גדילה בא״י עד שהביאו ממנה בכל שנה עומר תבואה חדשה להקריבה במקדש וכיון שהקריבו העומר מיד היו מותרין לקצור שדותיהן בכל שנה ושנה.

ב. כיצד מעשה העומר היו הולכים בליל שני של פסח מחוץ לירושלים לדרומה של עיר בהמון עם ובקולי קולות אל שדי שעורים הקרוב לירושלים. וזה היה משפטם כל העיירות הסמוכות לירושלים מתכנסות למוצאי יום טוב הראשון של פסח כדי שיהיה נקצר בעסק גדול ובקול המולה גדולה כדי שידעו כל העם שקוצרים שעורים לעומר. לא היו קוצרים עד שחשכה כיון שחשכה אומר הקוצר לבני העיירות אם בא השמש אמרו לו הן. אקצר התבואה במגל זה אמרו לו הן (¹) קצור.

(¹) קופה זו אומרין הן. ובשבת אומר להם שבת זו אומרים הן שבת זו ואומרים הן.

היה שואלן שלש פעמים זה אחר זה כל דבר ודבר והם השיבו בכל פעם הן. אקצור והם אמרו לו קצור בכל ג"פ ששאל. וכל כך למה מפני תרעומות המינים שהיו עוברים על התורה והיו מתרעמים על דברי חכמים שהביאו ראיה מן התורה וקבלה ממשה מסיני שקוצרין העומר בלילה והיו מתיראין החכמים פן יש בעם שרש פורה ראש ולענה ולא יסכימו עם קצירת העומר ותהיה המחשבה פוסלת בעומר לפיכך היו שואלים על כל דבר ודבר וכיון שהשיבו המשולחים מכל ישראל על כל שאלה ושאלה הן הן שוב לא אתא מחשבה ומבטל דבור.

ג. מאיזה מקום היה ([1]) קוצר ממקום שהיו שלוחי בית דין יוצאים מערב יום טוב ועושין אותן כריכות שקושרין ראשי שבולין כמלא אגרוף לכל כריכה כדי שתהא מסומנת במובחר ונוחה לקצור ואם לא נתבשלה התבואה הסמוכה לירושלים או שהחריבוהו גייסות היו מביאין השעירים לעומר מכל מקום שבא"י. העומר הזה היו קיצרים אותו בין בחול ובין בשבת וכמה היו קוצרין שלש סאין שעורים היו מיבשין אותן במחתה על האש וטוחנו אותן והיו מניפין קמח שלש סאין בשלש עשרה נפה עד שהוציאו ממנה עשרון סלת בלבד אח"כ היו בוללין העשרון סלת בלוג שמן ונותנין עליו מלח וקומץ לבונה ומניפו במזרח המזבח מוליך ומביא מעלה ומוריד ומגישו נגד קרן מערבית דרומית.

ד. סלק לבונתה מצד אחד וקמץ ממקום שנתרבה שמנה ונתנה בכלי שרת אח"כ היה מלקט את כל לבונתה ונתנה על גביה ומעלה אותה בראש המזבח ומולחה והקטירה מן הכלי על גבי האש אח"כ הביאו כבש אחד בן שנתו לעולה ורביעית ההין יין וידברו הלוים בשיר וינגנו כל המנגנים ויתקעו בקרנים ויריעו במאה ועשרים הצוצרות ויקיש הצלצל זה היה משפט העומר שהקריבו בבית אלהינו.

ה. קדושה שניה שא"י מקודשת שהיו מביאים ממנה בכורים דכתיב (דברים כ"ו) ולקחת מראשית כל פרי האדמה אשר תביא מארצך. וכיצד היה משפט הבכורים היה נכנס לפרדס וראה תאנה שבכרה רמון שבכר קושרה בגמי לסימן ואמר הרי אלו בכורים וכשהגיע עצרת היה כל אחד מביא בכוריו כיצד היו מתכנשין לעיר של מעמד של כל שבט ושבט והיו לנין ברחובה של עיר לא היו נכנסין עם בכוריהם לבתים מפני אהל הטומאה שמא יטמאו הבכורים ולמחר היה הממונה שלהם משכים ואמר להם קומו ונעלה ציון בית ה' אלהינו.

ו. היו הולכין ושור לקרבן שלמים היה הולך לפניהם וקרניו

עיין (מנחות ס"ה ע"א) וכן דקדק לשון חכמים להיות משולש כן בתרומה וכן בחלילה
עיין הרב מברטנורה (מקלים פרק ג' משנה ג').

([1]) עיין מנחות (ס"ה ע"א).

מצופים זהב והחליל היה מכה לפניהם היו הולכין עד שהיו מגיעין קרוב לירושלים הגיעו קרוב לירושלים שלחו לפניהם ועטרו את בכוריהם הפחות והסגנים והגזברים וכל גדולי העיר היו יוצאים לקראתם ולפי כבוד הנכנסים היו יוצאים נכנסו לירושלים כל בעלי אומניות היו עומדים לפניהם שורות שורות ומשתחוים להם ואומרים אחינו אנשי מקום פלוני בואכם לשלום והם משיבים שלום עדין החליל מכה לפניהם עד שהגיעו להר הבית הגיעו להר הבית אפילו אגריפוס המלך היה נוטל הסל על כתפו עד שהוא מגיע לעזרה הגיעו לעזרה היה סוריד בקערה מעל כתפו ואוחז בשפת הקערה והכהן מניח ידו תחתיו ומניפו וקורא פרשת ארמי אובד אבי ומתחיל מן והגדתי היום עד שהוא גומר פרשת הבכורים.

ז. העשירים היו מביאין בכוריהם בקערות של כסף ושל זהב והעניים היו מביאים בכוריהם בסלי נוצרים של ערבה קלופה והסלים והבכורים היו נותנין לכהנים והיו מביאין עם הבכורים גוזלי עולות ועוד גוזלות אחרות מתנות לכהנים וגוזלי עולות הקריבו ע״ג המזבח וידברו הלוים בשיר ויתקעו בחצוצרות על עולותיהם כמשפטם זה היה סדר הבכורים שהביאו אותם לבית אלהינו.

ח. הקדושה שלישית שארץ ישראל מקודשת שהיו מביאין ממנה שתי הלחם בחג השבועות מתבואה חדשה שנאמר (במדבר כ״ח כ״ו) וביום הבכורים בהקריבכם מנחה חדשה והיה להם מקום ידוע שממנה היו קוצרים שעורים לעומר ומקום שמביאים ממנו חטים לשתי לחם וכל א״י היה כשר אלא שמכאן היו מביאים המובחר והוא שדה שלא היה צריכה לזבל שאם לא כן פעמים היתה הסלת כחוש ופעמים שמנה וכל אלו שלש קדושות נחשבות כאחת והם הבאות העומר והבכורים ושתי הלחם.

פרק ג׳

א. הקדושה שניה של ארץ ישראל מקודשין בה עיירות א״י המוקפות חומה מימות יהושע בן נון ומה קדושתן יותר על שאר ערי הפרזי זהו מעלתן שמשלחין מתוכן המצורעים דכתיב (ויקרא י״ג מ״ו) מחוץ למחנה מושבו והיינו חוץ למחנה ישראל וכשכבש יהושע את הארץ קדש העיירות שהיו מוקפות חומה בימיו וצוה שיהיו במחנה ישראל להשתלח משם המצורעים אבל מסבבין עם המת בתוכה עד המקום שרוצין לקבור אותו. יצא המת משם לקבור אותו למקום אחר ואחר כך נמלכו להחזיר המת אל קברות העיר אין מחזירין אותו דכיון שיצאה הטומאה מעיר אין מחזירין אותה לעיר.

ב. הקדושה השלישית היא למעלה מקדושה שניה לפי שהיא לפנים מחומת ירושלים ואינה נוהגת בשאר עיירות א״י ומה קדושתה

שאוכלין לפנים מחומת ירושלים קדשים קלים והם הבכור והמעשר והפסח וזבחי שלמים וכיוצא בהם דכתיב (דברים ט"ו כ') לפני ה' אלהיך תאכלנו שנה בשנה במקום אשר יבחר ה' אלהיך בו וגם אוכלין בה מעשר שני דכתיב ואכלת שם.

ג. הקדושה הרביעית הוא בהר הבית ומה קדושתו שמשלחים משם הזבים והזבות הנדות והיולדות דכתיב (במדבר ה' ב') וישלחו מן המחנה כל צרוע וכל זב וכל טמא לנפש ומדלא כתבה התורה וישלחו מן המחנה כל טמא לחוד אלא כל צרוע וכל זב וכל טמא הרי שלשה מיני טומאות זו למעלה מזו לשלש מחנות זו למעלה מזו והם מחנה ישראל מחנה לוים מחנה שכינה. כיצד ירושלים היא מחנה ישראל משלחין משם כל צרוע הר הבית הוא מחנה לוים משלחין משם כל זב ומשער נקנור שבהר הבית לפנים הוא מחנה שכינה משם משלחין כל טמא לנפש נמצא מצורע שטומאתו חמורה דכתיב (ויקרא י"ג מ"ו) בדד ישב נשלח מחוץ לשלש מחנות וזב מחוץ לשתי מחנות וטמא מת מחוץ למחנה אחת.

ד. הקדושה החמישית היא בחל ומהו קדושתו שאין עכו"ם וטמא מת ובועל נדה נכנסין לשם.

ה. הקדושה הששית היא עזרת נשים ומהו קדושתה שאין טבול יום נכנס לשם מהו טבול יום שכל מי שהיה טמא והגיע זמן טהרתו וטבל ואותו היום שטבל נקרא טבול יום ולא נטהר לגמרי בטבילתו עד בא השמש דכתיב (ויקרא כ"ב ז') ובא השמש וטהר.

ו. הקדושה השביעית היא עזרת ישראל ומהו קדושתה שאין מחוסר כפורים נכנס לשם ומהו מחוסר כפורים שכל מי שהיה טמא וטבל ולא הביא קרבן כפרתו לטהרתו זהו מחוסר כפורים וטמא שנכנס בשוגג לשם חייב קרבן חטאת.

ז. הקדושה השמינית היא עזרת כהנים שאין נכנס לשם ישראל אלא בשעת צרכיהם לסמוך ידיו על ראש קרבנו ולשחוט אותו ולתנופה שהכהן מניח ידו תחת ידי הבעלים ומניף הקרבן.

ח. הקדושה התשיעית היא בין האולם והמזבח שאין בעלי מומים ופרועי ראש נכנסים לשם.

ט. הקדושה העשירית היא בהיכל שאין נכנס לשם אלא רחוץ ידים ורגלים ובקודש הקדשים לא היה נכנס אלא כ"ג ביום הכפורים פעם אחת בשנה דכתיב (ויקרא ט"ז ב') ואל יבא בכל עת אל הקדש.

פרק ד'

א. עד שלא באו לארץ לנחלה לא היה לישראל מקדש אלא משכן שעשה משה במדבר ותבניתו וצוויתו מפורש בתורה ועלתה במחשבה

שיכנסו ישראל לארץ קודם שיהיה להם משכן או מקדש שנאמר (שמות ט"ו) תביאמו ותטעמו בהר נחלתך מכון לשבתך וגומר ולחיבתן של ישראל הקדים לשכון בתוכם במדבר שנאמר (שמות כ"ה) ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם.

ב. בית המקדש שהוא המשכן שבמדבר נגמר בכ"ה בכסלו ולא הוקם עד ניסן לפי שרצה הקב"ה להמתין עד החודש שנולד בו יצחק ומה שכר שלם הקב"ה להודש כסלו נתן בו חנכת החשמנאים.

ג. אלו היו יודעין האומות כמה יפה להן אהל מועד היו מקיפין אותו באבנים טובות שהרי קודם שהוקם אהל מועד מחוץ למשכן היה קולו של הקב"ה יוצא בפרהסיא והאומות היו שומעים קולו ומתים אבל משהוקם אהל מועד היה הדבור מצמצם שם ולא שמעוהו האומות.

ד. עד שלא הוקם המשכן היה איבה ושנאה וקנאה ותחרות ומחלוקת בעולם ומשהוקם המשכן ניתנה האהבה והשלום וריעות וצדק בעולם דכתיב (במדבר ו' כ"ו) וישם לך שלום וסמוך ליה ויהי ביום כלות משה וגומר.

ה. המשכן היה עשוי מיריעות עזים והיו מחוברים בלולאות ובקרסים והיו נראין הקרסים בלולאות ככוכבים ברקיע יריעות התחתונות של תכלת ושל ארגמן ושל תולעת השני ושל שש העליונות של מעשה עזים וגדולה חכמה שנאמר בעליונות ממה שנאמר בתחתונות דאלו בתחתונות כתיב (שמות ל"ה כ"ה) וכל אשה חכמת לב בידיה טוו ואלו בעליונים כתיב (שמות ל"ה כ"ו) וכל הנשים אשר נשא לבם אותנה בחכמה טוו את העזים ותנא משום ר' נחמיה שטוו בעזים וטוו מן העזים.

ו. ב' ארונות היו עם ישראל במדבר אחד נתנו באהל מועד היתה התורה נתונה בתוכו שנאמר (במדבר י"ד מ"ד) וארון ברית ה' ומשה לא משו מקרב המחנה והארון הב' היו שברי לוחות נתונין בתוכו פעמים היה מתראה עמהם במלחמה ורבנן אמרי לא היה להם אלא ארון אחד פעם אחת יצא במלחמה בימי עלי ונשבה מסייע להן קרא לרבנן דכתיב (שמואל א' ד' ה') אוי לנו מי יצילנו מיד האלהים האדירים האלה מילייא דלא חמון מימיהון.

ז. משנכנסו ישראל לארץ העמידו המשכן בגלגל י"ד שנים שבע שכבשו ושבע שחלקו משם באו לשילה ולא היה שם תקרה אלא בית אבנים מלמטה ויריעות המשכן מלמעלה ושלש מאות ושבעים שנה חסר אחת עמד משכן שילה.

ח. כשמת עלי הכהן חרב שילה ובאו לנוב ובנו שם מקדש וכשמת שמואל חרב נוב על ידי שאול ובא הארון לקרית יערים בסוף שבעה הדשים שעמד בשדה פלשתים ותכבר יד ה' על האשדודים והחזירו הארון בעגלה חדשה ונתנוהו בגבעון והיה שם עשרים שנה עד שהביאו

דוד מעט בשנה ראשונה שנעשה למלך על כל ישראל שהיא השנה השמינית למלכו על יהודה.

ט. מגבעון בא הארון לבית עולמים מן היום ההוא נאסרו כל המקומות לבד בית הבחירה להביא שם קרבן ומימי נוב וגבעון שבעים וחמש שנים. ואח"כ כיון שבאו אל הנחלה בנו מקדש לה' בירושלים ולא הגיע זמן הבנין עד ימי דוד דכתיב (שמואל ב' ז') ויהי כי ישב המלך בביתו כו' הנה אנכי עומד בבית ארזים וארון ברית ה' יושב בתוך היריעה.

י. על בנין המקדש היו מצווין בכניסתם לארץ דכתיב (דברים י"ב י') ועברתם הירדן וישבתם בארץ ואח"כ נאמר (שם) והיה המקום אשר יבחר ה' אלהיכם לשכן שמו שמה כו' ואיזה המקום בחר בו ה' הוא מקום ירושלים והר המוריה שנאמר (ד"ה א' כ"ב א') ויאמר דוד זהו בית האלהים וזה מזבח לעולה בישראל ואומר זאת מנוחתי עדי עד ונאמר (ד"ה ב' ג' א') ויבן שלמה את הבית בהר המוריה הוא המקום שהקריב עליו אדם הראשון שור פר לקרבן ושם הקריבו קין והבל מנחתם ושם עקד אברהם את יצחק בנו שנאמר (בראשית כ"ב) ולך לך אל ארץ המוריה.

יא. ירושלים הסמוך להר המוריה היתה נקראת עיר יבוסי וכבשה דוד וקרא אותה ירושלים והיא היתה עיר מלוכה לישראל ושם בנה דוד ושלמה בתיהם ושם היו כל מלכי יהודה והיא היתה עיר יפה מאד אמר כל מי שלא ראה ירושלים בתפארתה לא ראה כרך נחמד מימיו כל מי שהיה מבקש לקנות דבר או ללמוד דבר היה הולך לירושלים ומצא שם חפצו והיה שמח וטוב לב שנאמר (איכה ב') זאת העיר כלילות יופי משוש לכל הארץ והיא היתה עיר בצורה ולה בריח ודלתים וכל אנשיה היו גבורים היו מבוים ומשחקים לכל הממלכות אשר היו באים לירושלים למלחמה שנאמר (מלכים ב' י"ט כ"א) בזה לך לעגה לך בתולת בת ציון כו' וכיון שהיתה העיר הזאת בבטח ובהשקט בנו עליה בהר שלה שבתוכה הנקרא הר המוריה בית המקדש וקראו אותו בית עולמים וגמר מלאכתו במרחשון ולא הוקם אלא עד תשרי לשנה הבאה שנאמר בירח האתנים.

פרק ה'.

א. הר (א) הבית שהוא הר המוריה שהיה נבנה עליו בית המקדש היה חלול מתחתיו והיה ההר הזה עשוי כיפה וכיפין על גבי כיפין עשו מפני אהל הטומאה שחששו אולי היה קבר תחת הר הבית זה ויטמא את כל המקדש לכן עשוי כיפין על גבי כיפין והם מערות ע"ג מערות בנוים באבנים ועל המערות העליונות היה המקדש בנוי ואם היתה טומאה תחת

(א) עיין הרמב"ם הלכות בית הבחירה פרק חמישי.

הארץ לא היתה יכולה לעלות שכל בית שטומאה בתוכו והוא אטום מכל צד אף שאינו פתוח טפח אין הטומאה בוקעת ועולה ולפיכך עשו כיפים נגד האטומים.

ב. הר הבית זה היה חמש מאות אמה אורך וחמש מאות אמה רוחב רבוע היה והיה מוקף חומה ואצטבאות סביב החומה כדי לישב שם ומסוכבת למעלה מפני הגשמים והמקדש לא היה באמצע ההר אלא רוב מקום פנוי היה מן הדרום שני לו מן המזרח ג' מן הצפון מעוטו היה פנוי מן המערב.

ג. כיצד המקדש היה רחבו מאה ושלשים וחמשה אמה והר הבית רחבו חמש מאות אמה והיתה כותל המקדש רחוקה מכותל דרומית שבהר הבית מאתים וששים וחמשה אמות ומכותל צפונית של הר הבית היה המקדש רחוק מאה אמה ומאה ושלשים וחמש אמות של רוחב המקדש הרי חמש מאות אמה.

ד. כיצד היה המקדש בנוי לאורך ההר מן כותל מזרחית של הר הבית היה המקדש רחוק מאתים וחמשים וחמשה אמות והמקדש ארכו מאה ושמנים ושבע אמה ומן המערב היה המקדש רחוק חמשים ושמנה אמות הרי חמש מאות אמה נמצא רוב מקום פנוי היה מן הדרום. שני לו מן המזרח. שלישי לו מן הצפון מעוטו מן המערב לכבוד קדש הקדשים.

ה. חמשה שערים היה לו להר הבית שני שערי חולדה מן הדרום ונקראים שערי חולדה על שם חולדה הנביאה שבחייה היתה יושבת שם ובאלו השני שערים היו נכנסים ויוצאים בהם לפי ששם לא היה ההר גבוה כל כך. מן המערב היה שער קיפונים ולמה נקרא כן מפני שדרך שם היו נכנסים לגנת ורדין שכן קיפונום בלשון יון גן. מן הצפון שער טרי לא היו נכנסים ויוצאים כי שם היה ההר גבוה מאד והשער הזה עשוי משני אבנים מוטות זו על גב זו ולא היה נסגר בחוזק מפני שלא היה מרובע כשאר שערי הר הבית ולפיכך נקרא שער זה טרי (י) שכן בלשון יון קורין לחלוש טרי והיינו שער חלוש שלא היו יכולין לסגרו בחוזק מפני שלא היה לו משקוף במזרח שער שושן ולמה נקרא כן לפי שבבית שני היה מצויר על שער מזרח עיר שושן הבירה שכן צוה המלך בימי עזרא כדי שתהא אימת המלך עליהם ולא ימרדו בו ודרך השער הזה היה הכהן השורף את הפרה יוצא להר המשחה והוא הר הזיתים.

ו. כל הנכנסין להר הבית היו נכנסין דרך ימין ומקיפין ויוצאין

(י) במסכת מדות (משנה ג') הגירסא שער טדי וגירסת הרא"בי"ה טרי ברים ובמערכי לשון מביא בשם הרב הגדול מו"ה יעקבקא לאגדא שהוא שער שאין לו משקוף מלמעלה ושני אבנים זקופות זה על זה דמות משולש כזה ופירושו troi וגורס ג"כ שער טרי ונמצא גם ביומא (י"א ע"ב) שער מדי ונתחלפה ט' במ'. אולם הפירוש שבכאן נראה עיקר.

לצד שמאל כיצד מי שהיה נכנס בשער שושן לא היה יוצא דרך שעריו חולדה אלא היה מקיף ההר על שבא לשער טרי שבצד שמאל ויוצא חוץ ממי שהיה אבל או מנודה שאם היה נכנס בשער שושן היה פונה לצד שמאל ומקיף לשמאל עד שער קיפונוס שבמערב ושם היה יוצא.

ז. ולמה עשו כך מפני הרמאים שאם יראוהו שהוא משנה סדר ההקפה ישאלהו למה שהוא עושה כן ואם היה משיב שהוא אבל היו אומרים לו השוכן בבית הזה ינחמך. ואם השיב שהוא מנודה היו אומרים לו השוכן בבית הזה יתן בלבך שתשמע לדברי חבריך ויקרבוך. לפנים מכותל הר הבית היה סורג מהו סורג מחיצה עשוי כמטה מסורגת בחבלים עשוי מדפי עץ שתי וערב נתונים באלכסון זה על גב זה והיה מקיף זה הסורג כל הר הבית מפנים וריוח היה בין כותל הר הבית לסורג כדי שיוכלו לילך בנתים סביב סביב והיה זה הסורג גבוה עשרה טפחים וכשבא מלכי יון ולכדו ירושלים פרצו בסורג זה י"ג פרצות וכיון שגברו ישראל על היונים חזרו וגדרו פרצות הסורג ועשו נגד י"ג פרצות שלש עשרה השתחויות במקדש כדי להודות ולהלל לה' על אבדן של יונים.

ח. לפנים מן הסורג היה חל מהו חל חומה שסובבת כל המקדש והיא היתה גבוה עשרה אמות ולמה היתה נקראת חל מפני שהיא היתה כותל קטנה לפני החומה הגדולה ובשעת החרבן היה מתאונן עליהם הנביא דכתיב (איכה ב' ח') יאבל חל וחומה וגם המרחב שבין החומה הקטנה להגדולה של עזרה היה נקרא חל ומחל ואילך היה מעלות לבית ולהיכל.

ט. הר הבית זה היה משופע ולפיכך היה לו מעלות זו למעלה מזו והיו עולין בהן ממזרח למערב כיצד מירושלים ועד שער שושן היו הולכין בקרקע ישרה וכמו כן משער שושן עד סוף החל ומן החל היו הולכין שנים עשר מעלות עד שהיו מגיעין לעזרת נשים.

י. כל המעלות שהיו במקדש רום כל מעלה היתה של חצי אמה ורחבה חצי אמה הרי ששה אמות לשנים עשר מעלות שהיתה עזרת נשים גבוה מן החל אח"כ היו הולכין עזרות נשים כלה ביושר ובסופה עלו לעזרות נשים בחמשה עשר מעלות שהם שבע אמות ומחצה שהיתה עזרות ישראל גבוה מעזרות נשים עזרות ישראל היתה בקרקע ישרה ובה מעלה אחת גבוה אמה שעליה היו עומדים הלוים על הדוכן לשורר בשיר ה' ולתקוע בחצוצרות ועל המעלה הזאת שהיתה גבוה אמה היה לה עוד שלש זו למעלה מזו של חצי חצי אמה בגובהן ורחבן שעליהן היו עולין לעזרת כהנים. עזרת כהנים היתה בקרקע ישרה עם רצפת מזבח החיצון ובין האולם.

יא. מעזרות כהנים היו הולכין שנים עשר מעלות שהם ששה אמות אל האולם והאולם וההיכל ובית קדש הקדשים היו בקרקע ישרה. בין האולם והמזבח היה מרחק שש עשרה אמות משם היו עולים בשנים

עשר מעלות לרצפת האילם ומן הכזבח עד במעלת העתים עשרה נקרא בין האולם והמזבח כל המעלות שבמקדש היו של חצי חצי אמה חוץ משל אולם שכל מעלה היתה גבוה חצי אמה ברוחב אמה הרי שנים ועשרים אמה מן המזבח להאולם ושנים ועשרים אמה היה האולם גבוה מהחל כיצד מן החל לעזרת נשים ששה אמות לשנים עשר מעלות מעזרות נשים לעזרות ישראל שבע ומחצה לחמש עשר מעלות מעלות הדוכן אמה משם לעזרות כהנים אמה וחצי לשלש מעלות מן המזבח אל האולם ששה אמות לשנים עשר מעלות הרי האולם וההיכל ובית קדש הקדשים שהיו עומדים בקרקע ההר בשוה גבוהים מן החל העומד בשפולי ההר עשרים ושנים אמה.

פרק ואו

א. שלשים לשכות היו בהר הבית מבפנים אחת לשכת השלחנים שהיו עומדים במקדש בעשרים והמשה באדר והיו ממשכנים לוים וישראלים גרים ועבדים משוחררים שלא הביאו שקליהם בזמנם ולא היו ממשכנים הכהנים מפני דרכי שלום.

ב. לשכה שניה לשכת שקלים שהיו נותנין אותן בה לקנות בהן הקרבנות והיו תורמין אותה בפרוס הפסח ועצרת והג ובה היו נותנים עשרה שופרות שהם תבות עקומות כמין שופר צרות מלמעלה ורחבות מלמטה מפני הרמאין כדי שלא יוכלו להכנים ידם לתוכן ולהראות עצמן כאלו נותנים לתוכן ונוטלים מתוכן והיה כתוב עליהן על הראשון תקלין חדתין. שני תקלין עתיקין. ג׳ עציב. ד׳ לבונה. ה׳ זהב לכפורת. ו׳ מותר חטאת. ז׳ מותר אשם. ח׳ מותר קרבנות. ט׳ מותר אשם מצורע. י׳ נדבה.

ג. הלשכה שלישית לשכת פתחיה והיא לשכת הקינין ושם היה עוד שלשה שופרות אחרות כתוב עליהן קינין והם תורים גדולים על הב׳ גוזלי עולה והם בני יונה קטנים על הג׳ מותר קיני נדרים ונדבות ויולדות.

ד. לשכה הרביעית היא לשכת אלעזר שהיה ממונה על הפרוכת. החמישית היא לשכת החשאין ולמה נקראת לשכת חשאין מפני שיראי חטא נותנים לתוכה מעות בחשאי ומתפרנסין מהם עניים בני טובים בחשאי. הששית היא לשכת נדבת הכלים שכל מי שהיה מתנדב כלי זורקו לתוכה ואחר לשלשים יום הגזברין פותחין אותה וכל כלי שמצאו בו צורך לבדק הבית היו מניחין אותו בלשכה אחרת המוכנת לבדק הבית.

ה. השביעית היא לשכת בדק הבית שנותנים בתוכה כל קדשי בדק הבית, השמינית היא לשכת הכלים והיו מוציאין ממנה בכל בקר שלשים ותשעים כלי כסף וכלי זהב. התשיעית לשכת אוצרות הקדשים שהיה מקדיש המלך ושרי הצבא לאלפים ולמאות משלל המלחמה.

העשירית לשכת העצים שהיו נותנים שם כל העצים שהיו צריכין למערכה לשנה אחת שהיו מתנדבים בני דוד ובני פרעוש והבריהם.

ו. העשתי עשרה לשכת החרמים שהם לכהנים דכתיב (ויקרא כ"ז כ"א) כשדה החרם לכהן תהיה אחוזתו והיו נותנים מעות החרמים לשם והיו מחלקים ביניהם. השתים עשרה לשכת הבכורים ספירות הארץ שהיו ג"כ לכהנים. השלש עשרה לשכת בכורות בהמה. הארבע עשרה לשכת התרומה והחלה. החמשה עשר לשכת המעשר ללוים. הששה עשר לשכת בית אבן לכהן השורף את הפרה ולמה נקראת לשכת בית אבן לפי שכל מעשיה היו בכלי גללים ובכלי אדמה. (1) התשעה עשר לשכת בית פאגי. העשרים ושנים לשכת שני קתולוקין. העשרים ושלשה לשכת שבעה אמרכלין. העשרים וארבע לשכת שלשה גזברין. העשרים וחמשה לשכת הכהנים סהכ"ד משמרות. העשרים וששה לשכת הלוים המשוררים. העשרים ושבעה לשכת הלוים השוערים. השמונה ועשרים לשכת הלוים השומרים המקדש בלילה והיא לשכת הדרום. התשעה ועשרים לשכת אנשי המעמד. השלשים לשכת הגזית דכתיב (יחזקאל י"ז) הנה לשכות ורצפה עשוי לחצר סביב שלשים לשבות אל הרצפה גומר.

ז. עוד היו חמשה עשר לשבות לחמשה עשר ממונים שבמקדש אם רצו ללון בהר הבית ובירושלים היה כמו כן בתים רבים לכל איש שר ושופט וראשי סנהדראות ובית לכהן גדול ולכל שאר אנשי המקדש לא היו בבתי הר הבית אלא בזמן עבורתם למשמורתם.

פרק זין

א. (2) אהרי כותל הר הבית והלשכות היה הקפת הסורג ואחרי הסורג הקפת החל ובתוך החל חומת עזרת נשים וכל המקדש לאורך מאה ושמונים ושבעה על רוחב מאה ושלשים וחמשה אמות כיצד עזרות נשים היתה מרובעת קל"ה על קל"ה אמות כרוחב המקדש ובה ארבעה לשכות כל אחת ארכה ארבעים אמה על רוחב שלשים אמה בארבע מקצעותיה של עזרות נשים.

ב. לשכה א' מזרחית דרומית היתה לשכת הנזירים ששם הנזירים מבשלים את שלמיהם ומגלחים את שערם ומשלחם תחת הדוד. לשכה ב' שהיא מזרחית צפונית היתה לשכת העצים ששם הכהנים בעלי מומין

(1) פה יחסרו ארבע לשכות י"ז י"ח כ' כ"א והמה ע"פ שלטי הגבורים לשכת מעשר מן המעשר לכהן. לשכת המלגמות והרטיות והתריפות שהיה צריך כהן אחיה הממונה על חולי הכהנים. לשכת משות מלחמה. לשכת הסגן.

(2) עיין הרמב"ם הלכות בית הבחירה פרק חמישי.

מתליעים העצים שכל עץ שנמצא בו תולעת פסול למזבח ולא נתנו בלשכה הזאת אלא העצים שהיו צריכים לשלשה מערכות שבכל יום ויום על גבי המזבח וקודם סדור המערכה היו הכהנים האלו מתליעים ובוקעים אותם שם ולכן נקרא זאת הלשכה דיר העצים. אבל העצים שהם לאוצר משך שנה שלימה היא לשכת העצים שבהר הבית. לשכה ג׳ שהיא מערבית דרומית שם היו נותנים יין ושמן וסולת לשמוש הקרבנות והיא היתה נקראת לשכת בית השמנים. לשכה ד׳ היא צפונית מערבית היא לשכת המצורעים ששם המצורעים טובלים בשמיני לטהרתן כשבאו להכניס ידם בפנים למתן בהונות.

ג. מעזרות נשים עלו בחמשה עשר מעלות לעזרות אנשים שהיא עזרות ישראל ותחת המעלות היו לשכות אחרות פתוחות לעזרות נשים ששם הלוים נותנים ספרי השיר והכנורות והנבלים והמצלתים וכל שאר כלי שיר והיו הלשכות בצדדי המעלות אלה מזה ואלה מזה למעלות העולות מעזרות נשים לשער נקנור של עזרות ישראל.

ד. המעלות העולות מעזרות נשים לעזרות ישראל היו כולם כחצי גורן עגולה עד שער נקנור ולשער נקנור (¹) זה היה שני פשפשין אחד מימינו ואחד משמאלו ושתי לשכות היה לו אחת מימינו ואחת משמאלו אחת לשכת פנחס המלביש שבה היו עושים הבגדים של כהן גדול וארבעה מיני בגדים של כהן הדיוט של חדשים והבגדים הישנים הבלוים שהיו בחלונות של כ״ד משמרות היו מגנזין אותן בלשכת פנחס לעשות מהן פתילות למנורה ולשמחת בית השואבה. לשכה שנית היא לשכת של עושה חביתין. משער נקנור ואילך היתה עזרות ישראל ארכה אחד עשר אמות מן המזרח למערב ורחבה מן הדרום אל הצפון מאה ושלשים. וחמשה אמות. ולמה נקרא שמו נקנור על שם האיש שהתנדב אותן ומפני שנעשה נסים לדלתותיו היה נקרא השער על שמו. ומה (²) נס נעשה לו שאותו האיש הלך פעם אחת לאלכסנדריאה של מצרים ועשה שם שתי דלתות של נחושת יפות מאד והביאן בספינה על הים והיה סוער עליהם הים לטבוע בספינה הלכו המלחים והשליכו דלת אחת של נחושת לתוך הים כדי להקל המשא מספינה ובקשו לשלוך גם הדלת השניה אמר להם אותו החסיד נקנור הנה קשרתי את עצמי בזאת הדלת שאם רצונכם להשליך הדלת בים אל תשליכוה אלא עמי אז עמד הים מזעפו כיון שיצא לנמל בעכו היה מצטער על הדלת שנטבעה מה עשה הקב״ה רמז לים והשליך הים את הדלת שנטבעה לאותו מקום שיצא אותו החסיד מן הים וכיון

(¹) כל השערים לא היה להם מזוזה חוץ משער נקנור שהיה לו מזוזה עיין יומא (י״א ע״א).
(²) עיין יומא (ל״ח ע״א).

שנעשה נסים לדלתותיו כשקבעום הדלתות בתוך שער העזרה העלוהו שם השער על שם החסיד נקנור לזכרון.

ה. עשרה שמות היה לשער עזרות ישראל. א' שער בית ה' מפני שהיו באים שם להשתחוות לה'. ב' שער בית ה' הקדמוני מפני שהיה השער הזה ראשון לשערי המקדש שהמקדש הוא מעזרת ישראל ואילך. ג' שער נקנור. ד' שער סור מפני שהיו טמאים פורשים משם שנאמר (איכה ד' ט"ו) סורו טמא קראו למו. ה' שער יסוד מפני ששם היה לשכת הגזית לסנהדרי גדולה והם מיסדים את ההלכה. ו' שער חרסית שהיה מכון נגד זריחת החמה והיא נקראת חרס דכתיב (איוב ט' ז') האומר לחרס ולא יזרח. ז' שער איתן מפני שהיה משמש כניסה ויציאה דכתיב (דברים ל"ג) ואתא מרבבות קדש ובו היה נכנס אברהם לעקר את יצחק ואברהם נקרא איתן דכתיב (תהלים פ"ט א') משכיל לאיתן האזרחי. ח' שער התוך מפני שהיה ממוצע בין שני פשפשין. ט' שער חדש ששם חדשו סופרים את ההלכה. י' שער העליון מפני שהוא למעלה מעזרות נשים.

ו. ארבעה לשכות היו בעזרות ישראל לשכה הראשונה מצד דרום הסמוכה לשער נקנור הוא לשכת המלח ששם היו אוצרים המלח הצריך לקרבנות ולמנחות ולעורות קדשים. לשכה שניה שאצלה היא נקראת לשכת בית הפרוה ששם היו מולחין עורות העולות והקדשים ועל גג הלשכה היה בית הטבילה לכהן גדול ביום הכפורים וחמש טבילות היה כהן גדול טובל בו ביום בכל פעם שהיה משנה בגדי זהב לבגדי לבן וכולן היו בקדש על גג בית הפרוה דכתיב (ויקרא ט"ז כ"ד) ורחץ את בשרו במים במקום קדוש אבל הטבילה הראשונה עד שלא נכנס לעזרה היא היתה בחול על גבי שער המים והוא שער השלישי שבדרום העזרה שם היו המים משוכים באמה הבאה מעין עטם ושם היה הכהן גדול טובל טבילה ראשונה כחובת כל כהן טהור שאינו נכנס לעזרה עד שיטבול.

ז. ולמה היתה נקראת בית הפרוה שפעם אחת היה שם (1) עכו"ם אחד בהחבא וחתר בכותל זאת הלשכה נקב אחד כדי לראות עבודת כ"ג ביום הכפורים ומצאוהו שם שומרי המקדש והרגוהו והיו קוראין הלשכה על שמו לזכרון.

ח. לשכה שלישית מצד צפון העזרה הסמוכה לשער נקנור היא לשכת הגולה ובו היה בור קבוע שהפרו עולי גולה מבבל והגלגל נתון עליו ומשם היו מספיקין מים לכל העזרה. לשכה הרביעית שאצלה היא לשכת הגזית לסנהדרי גדולה חציה (2) בקודש וחציה בחול מפני שבחציה

(1) עיין הערוך ערך פרוה. ובתוספות יומא (ל"ה ע"א) ד"ה פרוה אמגושא.

(2) יומא (כ"ה ע"א).

של קדש לא היו רשאין (1) הסנהדרין לישב שם שאין ישיבה בעזרה אלא למלכות בית דוד לבד דכתיב (שמואל ב' ז') ויבא המלך דוד וישב לפני ה'. היו הסנהדרין יושבין בחציו של חול ובעלי הדינין היו עומדים לפניהם בחציה של קדש. כמה היו הלשכות אוכלות בעזרה צא וחשוב שעזרות ישראל היתה רחבם מאה ושלשים וחמשה אמות לרהכן ואחד עשר לארכן יגיע לכל לשכה לרחבה על רוחב אחד עשר ובין כל שתי לשכות היתה ביניהם כותל עוביה אמה הרי לארבעה לשכות שלשים וחמשה אמות לרחבן ואחד עשר לארכן יגיע לכל לשכה לרחבה ששה עשר אמות ושלשה טפחים על אורך חמשה אמות כי לא היו נצרכים לכל שתי לשכות כי אם שני כתלים לבד והשאר היה מכותלי העזרה אם כן נשארת העזרה פנוי באמצע מאה אמה רוחב ואחד עשר אמות אורך וכהשבון הזה היו השתי לשכות שבעזרות כהנים.

ט. אחרי האחד עשר אמות של אורך העזרה היתה משוכה מעלה אחת לרוחב העזרה כלה מאה ושלשים וחמשה אמה והיא היתה גבוה אמה שהדוכן נתון עליה שעליה היו עומדים הלוים בכל כלי שירן והצוצרותיהן לתקוע בהן על קרבניהם ועל זאת המעלה היו עוד שלש מעלות אחרות של חצי חצי אמה שעליהם היו הולכים מעזרות ישראל לשער עזרות כהנים נמצא עזרות כהנים היתה גבוה מעזרות ישראל שתי אמות ומחצה.

פרק ח'

א. אחרי עזרות ישראל היתה עזרות כהנים ארכה אחד עשר אמות מן המזרח למערב על רוחב מאה ושלשים וחמשה אמות מן הדרום אל הצפון ובצד העזרה הזאת היו שתי לשכות אחת בצד דרומי ואחת בצפוני אותה שבדרום נקראת לשכת המדוחין ששם היו מדיחין קרבי הקדשים ושם היתה מסבה עולין בה לגג בית הפרוה.

ב. לשכת צפונית היא לשכת פרהדרין לכהן גדול ותפארתו וכבודו של כהן גדול שיהא יושב במקדש כל היום ולא יצא אלא לביתו בלבד בלילה או שעה אחת או שתים ביום ויהיה ביתו בירושלים ולשכת פרהדרין (2) על שם פקידי המלך הנקראים פרהדרין נקראת הלשכה פרהדרין והיא עשויה מעץ ובבית שני אחר שמעון הצדיק היו נותנים ממון למלך לעשותם כהנים גדולים והיו רשעים לפיכך לא היו משלימין שנותיהן ובכל שנה היו מחליפין וממנין אחר תחתיו כפקידי המלך שמחליפין בכל

(1) סוטה (מ' ע"ב) וגם תמיד (כ"ז ע"א).

(2) בלשכת פרהדרין היא מוזה משום שהיה בה דירה לכהן גדול מה שאין כן בשאר הלשכות עיין יומא (י' ע"א).

שנה לפיכך נקראת פרהדרין ושם היו משביעין לכהן גדול ושם היה שבעת ימים קודם יום הכפורים.

ג. בבית ראשון שבנה שלמה היה בעזרות כהנים ים של נחושת מוצק עשר באמה משפתו עד שפתו עגול סביב וחמש באמה קומתו וקו שלשים באמה יסב אותו סביב ופקעים מתחת לשפתו סביב סובבים אותו עשר באמה מקיפים את הים סביב שני טורים הפקעים יוצקים ביציקתו עומד על שנים עשר בקר שלשה פונים צפונה ושלשה פונים ימה ושלשה פונים נגבה ושלשה פונים מזרחה והים עליהם מלמעלה וכל אחוריהם ביתה ועוביו טפח ושפתו כמעשה שפת כוס פרח שושן אלפים בת יכיל.

ד. בים הזה היו הכהנים טובלים כי היה מקוה מים. אמר ר' יהושע בן לוי אמת המים היתה נמשכת לו מעין עיטם והיו רגלי השוורים פתוחים כרמונים מתחת הארץ והיו באים לו משם המים שהיו נכנסין ועולין לתוכו דרך רגלי השוורים והיכן היה הים נתון בכותל מזרחית סמוך לכותל דרומית שנאמר (מלכים א' ז' י"ט) ואת הים נתן מכתף הבית הימנית קדמה ממול נגב.

ה. עוד עשה שלמה במקדש ראשון עשר כיורות לרחוץ בהם הכהנים ידיהם ורגליהם ולרחצה מהם את קרבי העולה כמו שהיה משפט הכיור של משה לרחצה ממנו אהרן ובניו וקרבי עולה והוסיף שלמה על כיור של משה עשר כיורות ועשר מכונות לכיורות חמש בדרום וחמש בצפון ושל משה באמצע דכתיב (מלכים א' ז' כ"ו) ויעש את המכונות עשר נחושת ארבע באמה אורך המכונה האחת וארבע באמה רחבה ושלש באמה קומתה וזה מעשה המכונה מסגרת להם ומסגרת בין השלהבים ועל המסגרות אשר בין השלהבים אריות בקר וכרובים ועל השלהבים כן ממעל ומתחת לאריות ולבקר לוית מעשה מודד וארבע אופני נחושת למכונה האחת וסרני נחושת וארבעה פעמותיו כתפות להם מתחת לכיור הכתפות יצקות מעבר איש ולוית ופיהו מבית לכותרת ומעלה באמה ופיה עגול מעשה כן אמה וחצי האמה וגם על פי מקלעות ומסגרותיהם מרובעות לא עגולות וארבעת האופנים למתחת למסגרות וידות האופנים במכונה וקומת האופן האחד אמה וחצי האמה ומעשה האופנים כמעשה אופן המרכבה ידותם וגביהם וחשקיהם וחשריהם הכל מוצק וארבע כתפות אל ארבע פנות המכונה האחת מן המכונה כתפיה ובראש המכונה חצי האמה קומה עגול סביב ועל ראש המכונה ידותיה ומסגרותיה ממנה ויפתח על הלחות ידותיה ועל מסגרותיה כרובים אריות ותמרות כמער איש ולוית סביב. כזאת עשה את עשר המכונות מוצק אחד מדה אחת קצב אחד לכלהנה. ויעש עשרה כיורות נחושת ארבעים בת יכיל הכיור האחד ארבע באמה הכיור האחד כיור אחד על המכונה האחת לעשר המכונות ויתן את

המכונות חמש על כתף הבית מימין וחמש על כתף הבית משמאלו ונומר.

ו. כיצד היה סדר מושבם בעזרות כהנים צא וחשוב עזרות כהנים ארכה אחד עשר אמות על רוחב קל"ה חשוב מרחבה שלשים וחמשה אמות לשתי לשכות אחת שבדרום ואחת שבצפון שהיתה כל אחת אוכלת בעזרה ששה אמות מארכה של העזרה עם כותל הלשכה ומרחבה של עזרה היתה אוכלת עם הכותל שבעה עשר אמות שלשה טפחים נשאר עוד מקום פנוי בעזרה רוחב מאה אמה על אורך אחד עשר קח מן המאה אמות רוחב העזרה שלש עשרה אמה עשר של ים ואמה והצי האמה שהיו השוורים יוצאים מתחת הים לעזרה מדרום ומצפון נשארו עוד שמנים ושבעה אמות לרחבה קח הכיורים שכל אחד היא ארבע על ארבע הרי עשרה כיורים אוכלים ארבעים אמות ובין כל כיור וכיור ארבע אמות מקום פנוי הרי שמנים אמות נשארו עוד שבעה אמות העמידו על ארבע כיורו של משה נמצא בין כיור של משה לכיורות של שלמה מקים פנוי מכל צד חמשה אמות שלשה טפחים עד כאן נתמלאה העזרה לרחבה.

ז. כיצד נתמלאה לארכה אחת עשר אמה היתה ארכה והים עם השוורים שלש עשרה אמה המשיכו הים לרצפת המזבח בין המזבח לכותל דרומית תשעה אמות לפי שמן המזבח לכותל דרומית היו אחד ועשרים אמה מקום פנוי לרוחב העזרה ועשרים ושנים אמות לאורך עד האולם אם כן נשאר עוד מקום פנוי מן הים לכותל דרומית שמנה אמות כי לא היה הים סמוך לכותל דרומית אלא כנגדה דכתיב כותל נגב גומר קח מאלו השמונה ארבע אמות לעמידת העמודים נשארו עוד ארבע אמות מן הים לכותל דרומית הרי משוך הים לעזרות כהנים ארבע אמות לאורך העזרה לכותל מזרחה דכתיב (שם) ואת הים נתן מכתף הבית הימנית קדמה גומר וכל כיור היה ארכו ממערב למזרח ארבע אמות הרי הים והכיורות נתונים בשורה שוה ארבע ארבע לים ולכיורות נשארו עוד מן אורך העזרה מן הים והכיורות לכותל מזרחית שבע אמות למהלך הכהנים ובכל פעם שהיו הכהנים נכנסים לעזרה היו רוחצים את ידיהם דכתיב (שמות ל' י"ח) ועשית כיור נחושת וכנו נחושת לרחצה גומר ורחצו אהרן ובניו ממנו את ידיהם ונומר.

ח. בבית שני לא היה לא ים ולא כיורות והיה חסר מכל הכבוד הזה ולא יהיה כן עד הבית שיבנה הקב"ה על ידי המשיח דכתיב (חגי ב' ט') גדול יהיה כבוד הבית האחרון מן הראשון האחרון יהיה גדול ולא הבית השני. אלא היה שם בבית השני כיור אחד בין האולם והמזבח משוך קמעא מזויות המזבח כלפי דרום והיה שם לקדוש ידים ורגלים של כהנים ובראשונה לא היה לכיור זה אלא שני דדים בלבד עד שבא הכהן הגדול בן קטין ועשה בו שנים עשר דדין כדי שיהיו שנים עשר כהנים הזוכים בפיים של תמיד השחר מקדשים ידיהם ורגליהם בפעם אחת ולא

יצטרכו להמתין אלו על אלו והיו החכמים מזכירים על זה בן קטין לשבח ואמרו עליו זכר צדיק לברכה.

ט. וביצד היו מקדשין מן הכיור בא הכהן וחזר בתי הידים לאחוריו עד אצילי ידיו והפשיט מנעלי הרגלים ובתי הרגלים בחוץ ושוחה אצל הכיור ומניח ידו הימנית על גבי רגלו הימנית וידו השמאלית על גבי רגלו השמאלית ושוחה ומשפשף יד ורגל יד ורגל וזה קידוש ידים ורגלים מן הכיור וכל החוצץ בטבילה חוצץ בקידוש ידים ואינו מקדש כשהוא יושב מפני שהוא כעבודה ואין עבודה אלא מעומד דכתיב (דברים י"ד ה') לעמוד לשרת.

פרק ט'

א. אחרי עזרות כהנים היה המזבח ורצפת עזרת כהנים. ורצפת המזבח היתה אחת שזה לא היה מעזרות כהנים מעלות לרצפת המזבח אלא אחר אחד עשר אמה של מהלך הכהנים היה זה המזבח ומן המזבח זה עד האולם היה שנים ועשרים אמות והם נקראים בין האולם והמזבח.

ב. מזבח היה נקרא מזבח הנחושת והוא מזבח החיצון מיוחד לתמידין ולמוספין ולכל המנחות והקרבנות ובבית שני לא היו יודעין את מקומה של מזבח זה שהיה נבנה עליו בבית ראשון ועלו עמהם מן הגולה מבבל שלשה נביאים האחד העיד על מקומו והשני העיד על מדותיו והשלישי העיד שמקריבין על המזבח כל הקרבנות אף על פי שאין שם בית רק שיש מזבח.

ג. לא היה המזבח הזה מוצק נחושת אלא היה מזבח אדמה מסיד וזפת ועופרת שכל זה הוא בכלל אדמה. לא נקרא מזבח הנחושת אלא על שם שהיה מחופה לוחות של ארז במקום עצי שטים שלא היו נמצאים בבנין הבית ומכוסה עליהן נחושת עובי טפח כמו שהיה מזבח הנחושת של משה במדבר שהמזבח היה כולו נחושת ממולא בעפר.

ד. אורך המזבח שעשה שלמה עשרים אמה ארכו. ועשרים אמה רחבו ועשר אמות קומתו והמזבח ההוא עמד לעולם במקומו ועשרים אמה היינו מקום המערכה אבל המזבח כולו היה שמונה ועשרים על שמנה ועשרים אמה.

ה. במזבח הזה שעשה שלמה היה הכרכב כבשל משה. מהו כרכב סובב. שכל דבר המקיף סביב בעגול קרוי כרכוב והוא היה מגיע עד חצי המזבח להבדיל בין דמים עליונים לדמים התחתונים מהו דמים עליונים חטאת בהמה ועולת עוף דמן נזרק למעלה מסובב וכל שאר הקרבנות דמן נזרק למטה מסובב והיינו דמים עליונים ודמים התחתונים.

ו. המזבח שעשה שלמה אש ירד מן השמים ושרף את הקרבנות

כדרך שהיה במדבר דכתיב (דה"י ב' ז' א') וככלות שלמה להתפלל והאש ירדה מן השמים גומר וכל בני ישראל רואים ברדת האש וכבוד ה' על הבית ויכרעו אפים ארצה על הרצפה וישתחוו גומר והיה זה עד זמן מנשה אשר חטא ואשר החטיא והרס המזבח אז פסקה האש מלירד.

ז. בבית שני לא היה כבוד המזבח מצופה מכל צדדיו ועליו נחושת כאשר עשה שלמה כי לא היה להם נחושת כאשר היה לשלמה שלא נחקר (¹) משקל הנחושת בימיו אלא עשו אותו מאבנים שלמית כלו מקשה אחת. לא היה בבית שני כבוד אש יורדת מן השמים אלא הם הביאו אש הדיוטה לשרוף בה את העולה ואת המנחה. לא היו בבית שני כבוד הכרכוב להבדיל בין הדמים אלא עשו באמצע המזבח חוט של סקרא לסימן הבדלות הדמים לא היה כבוד המזבח בארכו וברחבו כ"ח על כ"ח כדרך שהיה במקדש ראשון אלא הם היסיפו על המזבח ארבע אמות מן הדרום וארבע אמות מן המערב ונעשה המזבח שלשים ושתים אמה.

ח. ולמה עשו כן דמעיקרא בימי שלמה דרשו מזבח אדמה אטום באדמה שלא יהיה המזבח חלול מפנים אלא כולו ממולא באדמה כמצוה מן המובחר וכשהיו בימי שלמה מנסכים נסכי הקרבנות בקרן דרומית מערבית היו הנסכים יורדים לרצפה ושותתים לבור שהיה כרוי שם אצל קרן דרומית מערבית סמוך למזבח ולא היה בתיך המזבח. אבל בני הגולה שבבית שני הוסיפו בבנין המזבח עד שהיו אותו הבור תחת חלל המזבח ופתחו נקבים בראש המזבח כנגד הבור לירד דרך הנקבים יין נסך שהיו אומרים שתיה כאכילה מה אכילה שהם הקרבנות נבלעים במזבח היינו נשרפים שם אף שתיה שהם הנסכים יבלעו במזבח. ובמה היו מקיימין מזבח אדמה שיהא מחובר באדמה ולא יהיה המזבח תולה באויר.

ט. (²) כיצד היה בנין המזבח היה מביא דפוס מרובע עשוי מארבעה קרשים כל קרש ארכו שנים ושלשים אמות ורוחב הקרש אמה והוא גובהו של דפוס וממלאו אבנים וסיד וזפת ועופרת מהותך והוא נעשה מקשה אחת של שלשים ושתים אמה על שלשים ושתים אמה מרובע דכתיב (שמות כ"ז א') רבוע יהיה וגומר אח"כ היו מסירין הקרשים ונשאר הדפוס עומד ל"ב אמה על ל"ב אמה על רום אמה וזה היה נקרא אצלם יסוד המזבח אח"כ היה מביא דפוס אחר מארבע קרשים אורך כל קרש שלשים אמה על רוחב שלשים אמה ועל רום חמש אמות וממלאו כראשון ונעשה מקשה אחת ונדבק ביסוד וזה היה נקרא אצלם סיבב לפי שזה הדפוס היה מקיף ומסבב המזבח שעליו מה שאין כן ביסוד שהוא לא היה מקיף המזבח אלא בשתי קרנות קרן מערבית צפונית וקרן דרומית מזרחית אבל לא

(¹) מלכים א' (ז' מ"ז) לא נחקר משקל הנחושת.
(²) עיין זבחים (נ"ד ע"א).

היה נקרא בשם יסוד מוחלט אלא הדפוס שהיה בולט ממערב ומצפון והוא היה רחב שתי אמות מה שלא היה כן בדרום ובמזרח שלא היה בולט שם אלא אמה אחת. אח"כ היה מביא דפוס שלישי עשוי מארבעה קרשים אורך כל קרש עשרים ושמונה אמה על עשרים ושמונה אמה על רום שלשה אמות ונותנו על הסובב וממלאו כראשונים ונדבק בסובב ונעשה היסוד עם זה הדפוס השלישי כלו מקשה אחת וזה הדפוס האחרון היה נקרא אצלם מקום המערכה. ואח"כ היה מביא דפוס קטן מרובע אמה ונוהנו על ארבע קרנות המזבח ולא היו הארבע דפ:סים ממש בקרן המזבח הנקרא מקום המערכה אלא היו מניחין מן קרן המערכה אמה ואח"כ היו נותנים דפים ארבע קרנות דפוס לכל קרן ולמה היו מניחים אמה פנוי מכל קרן המערכה כדי שיוכלו הכהנים לילך סביבת הקרנות ולא יצטרכו לילך בין הקרנות.

י. היסוד של המזבח היה מהלך על פני כל הם ערב ועל כל פני הצפון גבוה מן הארץ אמה על רוחב שתים וכיון שהגיע היסוד לקרן מערבית דרומית היה פוסק אמה והיה שם מקום פנוי אמה אחת ושם כמין שני חוטמין דקין יוצאין אחת מן יסוד מערבית ואחת מן יסוד דרומית שהדמים הנתנין על יסוד מערבי כגון שירי דם הטאות הפנימיות שלאחר כל המתנות היה שופך שירי הדם על יסוד מערבי היה הדם שותת ויורד דרך החוטם של מערבי לתוך הבור אשר שם וכמו כן הדם הניתן על יסוד דרומי כגון שיורי הדם של הצניות היה יורד דרך החוטם דרומי ומתערבין שם הדמים בתוך הבור ובעלי הגנות היו קונין אותם מהגזברים לזבל בהם הגנות.

יא. כמו כן בהגיע היסוד לקרן צפונית מזרחית היה פוסק ונשאר מקום פנוי אמה אחת מן המזרח כמו האמה הפנוי בדרומי מקרן מערבית ומן האמה הפנוי במזרח עד האמה הפנוי בדרומי היה היסוד מקיף גבוה אמה על רוחב אמה. והאיך היו עושים המקום הפנוי ביסוד שבשעת מלוי הדפים היו נותנים שם עץ אמה על אמה וכיון שהקשה ונקפה הדפוס היו כשמשמטין מן היסוד העץ ונשאר אמה על אמה מקום פנוי.

יב. ולמה היו עושין מקום פנוי ביסוד המזבח מפני שארץ יהודה היה באלכסון והגיע מקרן דרומית מערבית עד קרן צפונית מזרחית כמין רצועה אלכסונה ולא היה בארץ יהודה כי אם קרן דרומית מזרחית ושלשה קרנות היו בארץ בנימין שהוא זכה שיבנה המקדש בחלקו מברכתו של יעקב אביו דכתיב (בראשית מ"ט) בנימין זאב יטרף בבקר יאכל עד וגומר ומתרגמינן ובאחסנתיה יתבני מקדשא דבר המקודש לדמים לא יהא אלא בחלקו של טורף וכדי להבדיל בין ארץ יהודה לארץ בנימין היו מניחין אמה פנוי מן היסוד הנכנס בארץ יהודה ומטעם זה לא עשו היסוד של

הודה כי אם רוחב אמה כדי להבדיל בין היסוד המוחלט שבחלקו של בנימין ליסוד שבחלקו של יהודה.

פרק יוד

א. באמה הפנויה שבקרן דרומית מערבית למטה ברצפה היתה טבלא של שיש אמה על אמה וטבעת קבועה בה היו פותחין הטבלא אוחזין אותה בטבעת הקבועה בה ויורדים שם בנקב הטבלא תחת המזבח לחללו ומנקין מחללו יינות הנסכים אשר נתקבצו שם וחוזרין ומניחין הטבלא של שיש על הנקב כבראשונה.

ב. כבש היתה בנויה לדרומה של מזבח ארכה שלשים ושתים אמה לרוחב העזרה על רוחב שש עשרה אמה לאורך העזרה והיה אוכל בארץ שלשים אמה מצד המזבח ופורח ממנה אמה על היסוד ואמה על הסובב אויר מעט היה מפסיק בין הכבש למזבח כדי ליתן האברים למזבח בזריקה וגובה של כבש תשע אמות פחות שתות שלא תהיה הכבש גבוה במערכה ותהיה דומה ג"כ למזבח ויהיו נראין כשני מזבחות לפיכך הסירוהו שתות מן הכבש והיתה הכבש נמוכה ממערכה טפח.

ג. שני כבשים קטנים היו יוצאים מן הכבש הגדולה מעליהם היו יורדין לסובב וליסוד המזבח והיו מובדלים מן המזבח כמלא נימא ולמה היו מובדלים משום שנאמר (שמות כ' כ"ד) ולא תעלה במעלות על מזבחי גומר והלון היתה במערבו של כבש אמה על אמה בכבש עצמו שבה היו נותנין פסולי חטאת העוף עד שתעבור צורתה ותצא לבית השריפה.

ד. אחד אבני המזבח ואחד אבני הכבש היו מביאין ממקום הנקרא בקעת בית כרם שבו היו נמצאות האבנים שלמות וטובות וחופרים למטה בקרקע בתולה שלא היו חופרין שם מעולם והיו מביאין משם אבנים שלמות וטובות שלא הונף עליהם ברזל שהברזל פוסל בנגיעה והפגימה פוסלת באבנים אפילו לא נפגמה בברזל ואם היתה נפגמה היו משליכין אותה ומביאין אחרת תחתיה. וכמה היא פגימת המזבח עד כדי טפח פחות מכאן כשר במה דברים אמורים בסיד אבל פגימת האבנים כל שהוא.

ה. פעמים בשנה היו מלבנים אבני המזבח במפה במה דברים אמורים בבית שני שלא היה מצופה נחושת אבל בבית ראשון לא היו צריכין לליבון שכל המזבח היה נחושת ובחללו אבנים וסיד לקיים מזבח אדמה תעשה לי גומר.

ו. ולמה הזהירה התורה שלא יניפו ברזל על האבנים שהברזל נברא לקצר ימיו של אדם והמזבח נעשה להאריך ימיו של אדם אינו דין שיונף המקצר על המאריך ואלו התירו להם שיניפו הברזל על האבנים היו עושין צורות באבנים כדרך הגוים עכו"ם והיה זה כמו אבן משכית.

התורה לא הזהירה על הנפת הברזל אלא באבני המזבח והוסיף שלמה ולא הניף שום ברזל על אבני המקדש דכתיב (מלכים א' ו' ז') והבית בהבנותו אבן שלמה מסע נבנה ומקבות והגרזן כל כלי ברזל לא נשמע בהבנותו וגומר.

ז. במערב הכבש היו שני שלחנות אחד של שיש ואחד של כסף על של שיש היו נותנים האברים אחרי הנתוח עד שיעלום הכהנים למזבח ולא עשו שתיהן של כסף או של זהב לפי שהזהב והכסף מרתיחין ומסריחין והשיש מצנן ומקרר ושומר הבשר שלא יסריח ואע"פ שלא הסריח בשר הקדש מעולם לא היו סומכין על הנס ועל של כסף היו מניחין תשעים ושלשה כלי שרת שהוציאו בכל בקר בשעת הוצאת התמיד של שחר ואלו השתי שלחנות היו מהשלש עשרה שלחנות שהיו במקדש.

פרק י"א

א. מצפון המזבח עד כותל צפוני של עזרה רחב ששים אמות ומחצה ומכותל האולם עד כותל מזרחי של העזרה באורך ששה ושבעים אמה כל הרצפה ההיא נקרא צפון המזבח ושוחטין שם קדשי קדשים.

ב. בית המטבחים היה מצד צפון המזבח והיה שנים עשר אמות ומחצה ברוחב העזרה ועליו שמונה עמודים של ארז וננסים היו וחתיכות מרובעות של ארז היו על העמודים ואנקליות של ברזל היו קבועין באותן רביעיות לתלות של ארז. ותולין בהן הבהמה ושלשה סדרים של אונקליות זו למעלה מזו היו בכל רביעיות לתלות בהן בהמה גסה ודקה ובינונית ומפשיטין על שמנה שלחנות של שיש שבין העמודים ולמה של שיש כדי שלא יסריח הבשר ואחרי השלחנות היו עשרים וארבעה טבעות לארבע ועשרים משמרות טבעת לכל משמר והיו מכניסין ראש הבהמה בטבעת ושוחטין שלא היו כופתין את התמיד והתקין יוחנן כ"ג שהיו בבית שני עשרים וארבעה טבעות וכל משמר שהיה עובד בשבוע של משמרתו היה תולה טבעתו לחוץ ופותח חלונו כדי שידעו כלם שמשמר פלוני עובד בשבוע הזאת חוץ ממשמר בלגה שטבעתו היה קבוע ולא היה תולה לחוץ בזמן עבודת משמרתו וחלונו היתה סתומה.

ג. ולמה היתה חלונו סתומה מפני שפעם אחת נשתמדה בתו של בלגה ראש המשמר ונשאת ליוני וכשבאו היונים לבית המקדש באתה גם היא עמהם וטפחה בסנדלה על המזבח ואמרה לוקס (¹) לוקס עד מתי אתה מכלה ממונם של ישראל ואי אתה עומד להם בשעת דחקן וכשגברו ידי החשמונאים ונצחו ליונים קנסו משמרת בלגה על בתו שחלונו תהיה

(¹) לוקס זאב בלשון יוני. וזאת המעשה עם מרים בתו של בלגה נמצאת סוף מס' סוכה.

סתומה וטבעתו קבועה בכותל ואמרו שאם לא שמעה מאביה שמגנה את מעשה הקרבנות גם היא לא דברה מה שדברה ולא מפני זה בלבד קנסו משמרות בלגה אלא אף מפני זה שכל הכהנים והלוים שהיו בכל גבול ארץ ישראל וכשהיה בא זמן עבודתם פעמים בכל שנה התאספו כלם למקום ראש המשמר שלהם והיו עולין יחדיו לירושלים לשרת בבית ה׳ וכל משמר שלא בא בזמנו היו קונסין אותו לפיכך היו מקדימין לבא והיו זריזין מלבד משמרות בלגה שעכב פעם אחת ב׳ או ג׳ ימים ולא בא לזמנו לפיכך היו קונסין אותו על שתי רעות שעשה שני קנסות חלונו סתומה וטבעתו קבועה.

ד. כיצד סדר הטבעת ארבעה סדרים של ששה טבעת וטבעתים של כל המשמרות היו פתוחות לצד אחד והיו הופכין צד הפתוח למעלה ומכניסין בו צואר הבהמה (א) וחוזרין והופכין פתח הטבעת למטה תוך הרצפה.

ה. כמה היה בית המטבחים אוכל בעזרה עם כל תשמישו חמשים ושנים אמה כיצד מכותל צפונית עד מקום שהיו כל העמודים שמנה אמות והשלחנות שמנה אמות כל שלחן ארכו אמה הרי שש עשרה אמה מכותל צפונית עד סוף השלחנות שהם שמנה שלחנות ומן השלחנות עד סוף הטבעת עשרים וארבעה אמה וקודם שהתחילו הטבעת אחרי השלחנות היה ביניהם מקום פנוי ארבעה אמות שהוא עם מקום הטבעת עשרים ושמנה אמה שהם מכותל צפונית ארבעים וארבע אמה אורך המטבחים על חמשה ושלש רוחב לאורך העזרה.

ו. כיצד עזרות כהנים ארכה אחד עשר אמה קח ששה אמות ללשכת פרהדרין חמש אמות ארכו והכותל המבדילה עיבי אמה נשארה עוד חמשה אמות ושלשים ושתים אמה של מזבח ושש עשרה אמה בין המזבח למעלות האולם הרי חמשים ושלש אמה. עוד היה מקום פנוי בין הטבעתים למזבח שמנה אמות נמצא מכותל צפונית עד מקום המזבח חמשים ושנים אמה והמזבח שלשים ושתים והכבש שלשים ואעפ״י שהכבש היא שלשים ושתים שתי אמות לא נחשבות לפי שהם פורחים על היסוד ועל הסובב ומן הכבש עד כותל דרומי אחד ועשרים אמה שיחולקו קצת מהם בין מרחק העמודים וקצת למקום ים הנחושת לא נשאר מקום פנוי בין הים לכותל דרומי כי אם ארבעה אמות הרי מאה ושלשים וחמשה אמה רוחב של העזרה ונתמלאה מכל אלו הנאמרים.

(א) עיין סוטה (מ״ח ע״א) מאי נוקפין? אמר ר׳ יהודה אמר שמואל שהיו מסרטין לעגל בין קרניו כדי שיפול דם בעיניו ואתא איהו (יוחנן כהן גדול) בטל משום דמחזי כו מומא והתקין להם טבעות בקרקע עוד יתבארו דברים אלו במסכת תמיד פרק (ג׳ ד׳).

ז. בבית המטבחים היה שער אחד ולו ארבעה לשכות שתים אחר שתים ופתוחות זו לזו ושתים החיצונות פתוחות לחדר החמישי הגדול הנקרא בית המוקד ולמה נקרא בית המוקד על שם המדורה של אש שהיתה שם יקודה תמיד לא תכבה והכהנים מתחממים שם והיה זה בית המוקד מוקף רובדין של אבן וזקני בית אב ישנים שם עליהם.

ח. ארבעה לשכות אלו שהם פתוחות זו לזו ולבית המוקד שתים מהן שהיו בצד כותל העזרה היו קודש ושם היו רשאין הכהנים לאכול הקרשים ושתים האחרות הסמוכות לאלו השתים היו חול ובין שתים של קדש לשתים של חול היה מבדיל בנתים קורה אחד כמין שפוד ארוך והיה זה סימן לכהנים איזה מקום קודש ואיזה מקום חול ומה היו הארבע לשכות משתמשין זה היה שימושן לשכות מערבית דרומית אחד מאלו השתים הסמוכות לכותל העזרה היתה לשכת טלאים ששם היו מבקרין לתמידים ולא היה שם מעולם פחות מששה טלאים הלשכה השנית הסמוכה אליה בצד כותל העזרה שהיא דרומית מזרחית מבית המוקד היא לשכה שעושין בה לחם הפנים הלשכה שלישית שהיתה מזרחית צפונית בה גנזו בני החשמונאים את אבני המזבח ששקצום מלכי יון על שהקטירו עליהם לאלילים והיא נקראת לשכת חותמות שהממונה על החותמות היה יושב שם ומקבל מעות מאנשים הצריכים לסולת ונסכים ושמן ומקבלים מן הממונה זה חותם ומוליכין החותם לאיש הממונה על סולת ויין ושמן והוא רואה החותם ונותן להם כפי החותם שקבל מהם אם סולת ואם יין ואם שמן. לשכה הרביעית שהיתה צפונית מערבית בה יורדין לבית הטבילה ושם היתה מדורה של אש וכל כהן שראה קרי היה יורד מאותה לשכה למערה שתחת המקדש לבית הטבילה ונרות היו דולקות מכאן ומכאן עד בית הטבילה ולאחר שטבל ועלה ונסתפג היה מתחמם כנגד המדורה ובמערה הזאת היתה ג"כ כסא של כבוד וזה היה כבודו מצאו נעול בידוע שיש שם אדם פתוח ידוע שאין שם אדם.

ט. הלשכה הזאת היתה פתוחה ג"כ לבית המוקד זה והבית המוקד היה בנוי בין כותל העזרה ובין החל המסבב את חומת העזרה ואצל רובדים של אבנים המקיפים לבית המוקד זה שזקני בית אב ישנים עליהם היה שם מקום אמה על אמה וטבלא של שיש קבועה וטבעת קבועה בטבלא ושלשלת תלויה בטבעת ומפתחות המקדש היו תלויין בשלשלת וכשהגיע זמן נעילת השערים הגביה הכהן את הטבלא בטבעת ונטל את המפתחות מהשלשלת ונעל הכהן מבפנים ובן לוי היה עומד מבחוץ למשמר הלילה גמר מלנעול החזיר המפתחות לשלשלת ואת הטבלא למקומה ונתן כסותו עליה וישן לו וכיון שפתחו השערים למחר כל איש לוי יוצא מהמשמר והולך לו והכהנים לעבודתם והלוים לשירן כפי גורל שלהן והלשכה הנאמרת נקראת בית הניצוץ לפי שהיא פתוחה לבית המוקד.

י. שני שערים היו לבית המוקד אחד פתוח לעזרה דרך הלשכה ואחד פתוח לחל ואותו השער הפתוח לעזרה היה לו פשפש קטן שבו היו נכנסין בכל בקר בשעת פתיחת השערים להתא שסביב הבית ופתוחה להיכל וזה פותח שם שער ההיכל והאולם ונכנם לבלוש העזרה על כלי שרת אם הם במקומן נטל את המפתח ופתח את הפשפש זה שאמרנו ונכנס מבית המוקד זה לעזרה וכיון שהיה הממונה זה נכנס שהוא מתתיהו בן שמואל הממונה על הפייסות הלכו ונכנסו אחריו כל אחיו הכהנים ושתי אבוקות של אור בידם ונחלקו בפנים לשתי כתות אלו מהלכין באכסדרה דרך המזרח ואלו דרך המערב היו בודקין והולכין עד שהיו מגיעין ללשכת עושי חביתין הגיעו לשם צעקו אלו לאלו שלום והם השיבו הכל שלום העמידו כל איש על מעמדו והעמידו עושה חביתין לעשות חביתין.

יא. עד שלא נכנסו בכל בקר לעזרה כל מי מהכהנים שרצה לתרום את המזבח היה משכים וטובל עד שלא היה הממונה בא ועוד ממונה אחר היה גביני כרוז שמו שהוא ואנשיו היו משמרים הזמנים וכשהגיע עת הקרבת הקרבן היו אנשיו מכריזין עמדו כהנים לעבודתכם ולוים לדוכן וישראלים למעמדכם והיו שומעים קול אנשי כרוז עד יריחו. באיזה שעה הממונה על הפייסות בא לא כל העתים שוות פעמים שהוא בא מקריאת הגבר או סמוך לו מלפניו או מאחריו. היה דופק עליהם והם פותחין לו אמר להם מי שטבל יבא ויפס הפיסו מי שזכה זכה בו. אח"כ נטל את המפתח ופתח את הפשפש וכו' אמר מי שזכה לתרום את המזבח הוא יתרום והם אומרים לו הוי זהיר שלא תגע בכלי עד שתקדש ידיך ורגליך מן הכיור והרי המחתה נתונה במקצוע בין הכבש למזבח במערבו של כבש. אין אדם נכנס עמו ולא נר בידו אלא מהלך לאור המערכה לא היו רואין אותו ולא שומעין את קולו עד שהיו שומעין קול העץ שעשה בן קטין מוכני (א) לכיור והם אומרים הגיע עת קדש ידיו ורגליו מן הכיור.

יב. נטל מחתת הכסף אחר קדש הכיור ועלה לראש המזבח ופנה את הגחלים הלך וחתה מן הגחלות הפנימיות וירד הגיע לרצפה היה הופך פניו לצפון והולך במזרחו של כבש כעשר אמות וצבר את הגחלים על גבי הרצפה רחוק מן הכבש שלשה טפחים מקום שנותנין שם מראות העוף ודישון מזבח הפנימי ודישון המנורה ראוהו אחיו שירד והם רצים ובאים מהרו וקדשו ידיהם ורגליהם מן הכיור.

(א) יומא (ל"ז ע"א).

פרק י"ב

א. שלש עשרה שערים היו במקדש ואלה הם בעזרות כהנים בצד דרום היו שלשה שערים ובעזרות ישראל שער אחד השער הראשון הסמוך למערב נקרא שער העליון לפי שזה השער היה למעלה משאר י"ב שערים שער השני שבצד דרום שער הדלק ולמה נקרא כן לפי שדרך שם היו מביאין עצים למערכה בכל יום והם דולקים על המזבח וזה שער הדלק. השער השלישי שבדרום שער הבכורות שדרך שם היו מכניסין הבכורות לעזרות כהנים ושחטו אותן בדרום המזבח. השער הרביעי הוא שער המים ולמה נקרא כן לפי שמשער זה היו ממלאים מים מן השלוח לנסכם בחג על המזבח ועוד נקרא כן מפני שראה יחזקאל בנבואה שיהיו המים יוצאים מבית קדשי הקדשים כקרני חגבים לעתיד לבא לימות המשיח וכשיגיעו לשער זה יתגברו ויהיו כל כך גדול עד שיכלו למלאות מהם פך קטן דכתיב (יחזקאל מ"ז ב') והנה מים מפכים מן הכתף הימנית והיינו דרום הנקרא ימין דכתיב (תהלים פ"ט י"ג) צפון וימין אתה בראתם.

ב. לעומתן בצפון היו ארבעה שערים אחרים שלשה מהם בעזרות כהנים ואחד בעזרות ישראל הראשון שבצפון הסמוך למערב שער יכניה ולמה נקרא כן לפי שדרך שם יצא יכניה בגלותו שנכנס לבית המקדש להשתחות וליטול רשות כשהלך בגולה לבבל ויצא דרך אותו השער והוא שער הניצוץ. השער השני בצפון סמוך למערב שער הקרבן ששם מכניסין קדשי קדשים ששחיטתן בצפון שער השלישי שער הנשים ולמה נקרא כן ששם הנשים נכנסות לסמוך על קרבנן ולעמוד על קרבנן. שער הרביעי הוא בעזרות ישראל סמוך למערב שער השיר ולמה נקרא כן מפני שדרך שם היו הלוים מכניסין כלי שירן לשורר בהם על הדוכן שבעזרות ישראל הרי ארבעה שערים.

ג. השער התשיעי והעשירי והאחד עשר היו במזרח העזרה של ישראל והיא שער נקנור עם שני פשפשין (') ועוד שני שערים היו באולם במערב במקום שהיה האולם עודף על ההיכל ועל קדשי קדשים ושני שערים אלו לא היו להם שם ושערי צפונים ודרומים היו עליהם עליות לבית אבטינס ולבית גרמה לעשות שם הקטורת ולחם הפנים ובאיזה עליה היה בית אבטינס בשער דרום על שער המים ושם היו מפטמין הקטורת ובית גרמו על מעשה לחם הפנים בעליות שער צפון שעל בית הנצוץ.

(') פשפש הוא דבר קטן מפסיק מנוקב נקבים קטנים לפעמים עושים אותו מקנים ונקרא מבעאב בלשון ערב אצל ההמון ולפעמים עושין מעצים ונקראים אצלינו שבכות ולפעמים עושים כדין על אותו הצורה מאיזה דבר שיהיה והוא נקרא פשפש. הרמב"ם תמיד (פרק א' משנה ז'), והוא פתח קטן בתוך שער גדול.

ד. שערים דרומים וצפונים ומערבים הנכנס בהן לא היה בא מיד לעזרה אלא היה נכנס בשער ובא לתא ומן התא לבית שנאמר (מלכים א׳ ו׳ ה׳) ויבן על קיר הבית יציע סביב את קירות הבית סביב להיכל ולדביר וכמו שהיו להיכל ולדביר כן היו לכל העזרה והיו מסבבים כל המקדש שנאמר (מלכים א׳ ו׳ ו׳) ומגרעות נתן לבית לבלתי אחוז בקירות הבית ובעת פתיחת השערים היו הכהנים מהלכים בתוך התאים אלו למזרח ואלו למערב וכיון שהיו באים למשמר שהכהן עומד שם צועקים שלום אלו ואלו נכנסו מן התאים ופתחו שערי המקדש מבפנים. נכנסו כהנים לעבודתם לוים לשירן וישראלים למעמדם וכמו זה שער נקנור שבעזרות ישראל שהוא התחלת המקדש לא היה בא למקדש מיד אלא נכנס בתחלה לעזרות נשים ועד שלא בא לעזרות נשים היה נכנס בחל ועד שלא בא בחל היה נכנס בסורג ועד שלא בא בסורג היה נכנס בשער הר הבית ובחומתה המסבבת את כל הבית.

פרק י״ג

א. אחר עזרות כהנים ורצפת המזבח רחוק מן המזבח שש עשרה אמה לצד מערב היו עולים לאולם בשנים עשר מעלות רום המעלה חצי אמה ושלחה אמה ורובד שלש אמה והעליונה אמה רחבה והרובד ארבע ואחרי המעלות היה שער האולם ולא היה פתח גבוה ורחבה במקדש כפתחו של אולם שאר כל השערים שבמקדש גובהן עשרים אמה ורחבן עשר אמות ופתחו של אולם היה גובהו ארבעים אמה ורחבו עשרים אמה.

ב. חמש אמלתראות של מילה מצויירת מאד היו על שער האולם זו למעלה מזו כזה הקורה התחתונה היתה מושבבת על המשקוף לרחבו של פתח עשרים אמה ועודפת על רוחב הפתח אמה מזה ואמה מזה עד שנמצא ארכה של קורה התחתונה שנים ועשרים אמה. ובין הקורה הזאת והשנית היה נדבק כדי שלא תהיה הקורה התחתונה נוגעת בעליונה וכן היה בין קורה לקורה עד כלות החמשה אמלתראות ועד שנמצא שכל קורה היתה ארכה מכל צד יתר מקורה שתחתיה אמה מזה ואמה מזה נמצא ארכה של קורה העליונה שלשים אמה ותחתיה שמונה ועשרים אמה ותחתיה ששה ועשרים אמה ותחתיה ארבעה ועשרים אמה ותחתיה עשרים אמה.

ג. השערים שבמקדש היה להן פרכת ולפני הפרכת דלתות חוץ משער האולם זה שלא היה לו דלת אלא פרכת לבד ופרוכת האולם היתה אחת משלש עשרה פרוכת שהיו במקדש שבעה על שבעה שערי העזרה ואחת על פתח האולם ואחת על פתח ההיכל ושתים לדביר להבדיל בין קידש לקידש הקדשים ושתים כנגדן בעליה במה דברים אמורים בבית

שני אבל בבית ראשון לא היו שם אלא עשרה פרוכת לשבעה שערי העזרה ולאולם ולהיכל ולדביר. ארבעה מינים היו בכל פרוכת שש ותכלת וארגמן ותולעת שני. רשב"ג בשם ר' שמעון בן הסגן אומר פרוכת עביה טפח ועל שבעים ושתים נימין נארגת ועל כל נימא ונימא ארבעה ועשרים חוטין ארכה ארבעים אמה ורחבה עשרים אמה כאורך וכרוחב שער האולם ושתים עושים בכל שנה ושלש מאות כהנים מטבילין אותה בפנים אם נטמאת מיד על מקומה לפני שער לפי שאינה צריכה הערב שמש במה דברים אמורים בולד הטומאה אבל אם נטמאת באב הטומאה מטבילין אותה בחוץ ושוטחין אותה בחל מפני שהיא צריכה הערב שמש ואם היתה חדשה שוטחין אותה בחל מפני שהיא צריכה הערב שמש ואם היתה חדשה שוטחין אותה על גב האצטבלא כדי שיראו העם מלאכתה שהיא נאה.

ד. כמה היתה האולם אורך מן המזבח למערב עשר אמות ורחבו עשרים אמה והיתה הכותל מזרחית יוצאת מן האולם חמשה עשר מצפון וחמשה עשר אמות מן הדרום ושם היו נבנים שתי לשכות אבל האולם עצמו לא היה אלא עשר אמות על רוחב עשרים שנאמר (מלכים א' ו' ג') והאולם על פני היכל הבית עשרים אמה ארכו על פני רוחב הבית עשר באמה רחבו על פני הבית אבל בבית שני היה האולם אחד עשר אמה לארכו ולמדו כן מן הבית האחרון שיבנה על ידי המשיח שהתנבא עליו יחזקאל דכתיב (יחזקאל מ' מ"ו) אורך האולם עשרים אמה ורוחב עשתי עשרה אמה ובנו בבית שני קצת מבנין שלמה וקצת מבנין שיבנה המשיח שהתנבא יחזקאל עליו מהו אולם פרוזדור לפני הטרקלין ולמה היה האולם על רוחב עשרים לבד לפי שהר הבית היה מקצר ועולה.

ה. שני שלחנות היו באולם על פתחו כבפנים אחד של כסף ואחד של זהב על של זהב היו נותנים את לחם הפנים בכניסתו אחר שנאפה עד שיסדרוהו על השלחן הזהב שהיה בהיכל וכשהוציאו הלחם הפנים מן השלחן הזהב שבאולם אבל לא על של כסף לפי שמעלין בקודש ולא מורידין.

ו. האולם שבנה שלמה היה שני עמודים לשער ההיכל האחד קרא אותו יכין ושם העמוד השני בועז ולמה קראו אותו יכין על שם שיכון הבית לעולם בועז על שם שיתן עוז וממשלה לישראל והעמודים היו של נחושת מצויירים מאד מעשה אומן גובה העמוד שמונה עשרה אמה ורחבו שלשה אמות ועל ראשי העמודים כתרות נחושת מעשה שושן דכתיב (מלכים א' ז' ט"ו) ויצר את שני העמודים נחושת שמונה עשרה אמה קומת העמוד האחד וחוט שתים עשרה אמה יסוב את העמוד השני ושתי כותרות עשה לתת על ראשי העמודים מוצק נחושת חמש אמות קומת הכותרת האחת וחמש אמות קומת הכותרת השנית שבכים מעשה שבכה

גדילים מעשה שרשרות לכותרת אשר על ראש העמודים שבעה לכותרת האחת ושבעה לכותרת השנית ויעש את העמודים ושני טורים סביב על השבכה האחת לכסות את הכותרת אשר על ראש הרמונים וכן עשה לכותרת השנית וכתרות אשר על ראש העמודים מעשה שושן באולם ארבע אמות וכותרת על שני העמודים גם ממעל מלעומת הבטן אשר לעבר שבכה והרמונים מאתים טורים סביב על הכותרת השנית ויקם את העמודים לאולם ההיכל ויקם את העמיד הימיני ויקרא את שמו יכין ויקם את העמיד השמאלי ויקרא את שמו בועז וגומר׳

פרק י"ד

א. אחרי האולם היה ההיכל המקודש ברצפה אחת שוה לא היה מעלות מאולם להיכל כי האולם וההיכל והדביר היו למעלה בהר במקום שהיתה הרצפה שוה וכמה היתה אורך ההיכל מן המזרח למערב שבעה וארבעים אמה על רוחב עשרים אמה מן הדרום אל הצפון כיצד כותל מזרחית של היכל היתה עוביה שש אמות ותוכה של היכל ארבעים אמה וכותל מערבית המבדלת בין הקודש לבית קודש הקדשים היתה עוביה אמה ובית שני לא היתה שם כותל אלא שתי פרוכת וביניהם אמה טרקסין (י) הרי שבעה וארבעים אמה מן המזרח למערב.

ב. ההיכל זה והאולם שלפניו היו שוים ברחבן עשרים אמה להיכל ולאולם חוץ מכותל מזרחית ומערבית של אולם שהיו בולטות מחוץ לאולם משני צדדיו חמש עשרה אמה מן הדרום וחמש עשרה אמה מן הצפון יתר על של היכל ומה היה שם בין מרחק השני כתלים משני צדדים שתי לשכות הנקראים בית החליפות ולמה נקראים כן לפי שכל בגדי כהונה היו בחלונות של אלו השתי לשכות והיו מחליפין תמיד הבגדים הבלוים לחדשים ושם היו ארבעה ועשרים חלונות שבגדי כהונה בתוכם חלון לכל משמר שתים עשרה בדרום ושתים עשרה בצפון. ושתי לשכות לסכינים בלשכה האחת שבצד דרום היו גונזים הסכינים הפסולים ולא פסולים לגמרי אלא שכל סכין הנשמט מן הנצב אין מחזירין אותו מכל שכן אם נפגם שאין משחיזין אותו אלא גונזין אותו בצד ההיכל והאולם בין הקודש לצד דרום ועושים סכינים אחרים שאין עניות במקום עשירות והיו גונזין אותם בלשכת צפון ששם שחיטת רוב קדשים ובצדי הלשכות מבחוץ היו השנים

(י) יומא (נ"ב ע"א) פירש רש"י טרקסין לשון פנים וחוץ וראיה לדבר חסידים הראשונים היו מכניסין פירותיהן דרך טרקסין כדי לחייבם במעשר. למדנו שהטרקסין לשון כניסת פנים הוא. ועיין בפירוש הרמב"ם למסכת מדות (פרק ד' משנה ז') ועיין תוספות יומא (נ"א ע"ב) בד"ה ועביד שתי פרוכת ובמהרש"א שם.

עשר חלונות מצד דרום ושנים עשר חלונות בצד צפון. כל חלון רחבו אמה על רום חמש אמות והיו בלשכת החלונות תבות זו לפנים מזו רום כל תבה ארבע אמות על רוחב שבעה וחצי האמה ועל אורך ממערב למזבח העזרה חצי האמה והיתה כל תבה מבדלת בין חלון לחבירו ככותל וכל תבה היתה נראה כחמשה תבות על תבה אחת כתבו מבחוץ חול ששם היו נותנים הכהנים בגדי חול שלהן ועל השנית כתבו על הדלת כתונת ועל הדלת השלישי מכנסים אבנט מגבעות היו כתובים על הדלת הרביעית והחמישית וכל כהן שהיה בא לעבוד לקח לו כתונת ממקום שהיה כתוב מבחוץ כתונת וכן כלם. וכל לשכה של חלון אחד ארכה לרוחב העזרה עשר באמה על רוחב לאורך העזרה אמה וחצי האמה. ויותר מעט. ושער אחד להם מצד כותל מזרחית ואחד מצד כותל מערבית במקום חמש עשרה אמה שהיה האולם מעדיף על ההיכל כל שער רחבו ארבע על רום שש אמות כדי להכנים בהם תבה בת חמש רומה וכל לשכה גבוה עשרה אמות ותחת כל חלון היה פתח גבוה ארבע אמות והחלון מלמעלה לכל משמר שיצא ונכנס בו וכל לשכת הסכינים שמשני צדדים משוכים עד סוף שנים עשר חלונות שבשתי צדדים דרום וצפון כל אחת ארכה עשרים אמה על רוחב שלש אמות כיצד מכותל מורחית של אולם עד כותל מערבית שנים ועשרים אמה. כותל האולם עוביה חמש אמות ואורך האילם אחד עשר ועוביה כותל מערבית של אולם שהיא מזרחית של היכל עוביה שש הרי המרחק מתחלת כותל מזרחית עד סוף מערבית עשרים ושנים אמות מצד דרום ועשרים ושנים מצד צפון על רוחב חמש עשרה אמה קח מהן מצד דרום ומצד צפון מכל צד שלש אמות רוחב על אורך עשרים ושנים ללשכת הסכינים ישאר לך עוד שנים עשר אמה תן אמה אחת לכותל המבדיל מן לשכת הסכינים לחלונות נמצא בידך עוד אחת עשר אמה מזה ומזה תן עשרה אמות לכל לשכה של חלון ואמה לכותל מבחוץ אם כן נתמלא החמש עשרה אמה מצד דרום ומצד צפון.

ג. כיצד היו הלשכות והחלונות לאורך האולם בין שני הכתלים והכתלים בכלל שהם שתים ועשרים אמה תן אמה וחצי לכל לשכה של חלון שהם שנים עשר לכל צד יאכלו מכל צד שמונה עשר במה ישאר לך עוד ארבע אמות שהם כ"ד טפחים קח שנים עשר טפחים לכל לשכה לעשותה ברחבה שהוא אורך העזרה אמה וארבע טפחים להעמיד התבה על רוחב שלש ולהשאיר אמה וטפח למהלך הכהנים. וקח שנים טפחים הנשארים ועשה מהם שני כתלים אחת במזרח ואחת במערב כל אחת עוביה אמה שהיא בת ששה טפחים א"כ נתמלאו עשרים ושתים אמות מרחק שהיה האולם עודף על ההיכל בין שתי הכתלים.

ד. כיצד היו התבות עומדות בחלונות צא וחשוב כל חלון ארכו

סבפנים עשר באמה על רוחב אמה וארבע טפחים וכל תבה ארכה שבעה אמות ומחצה ישאר לך עוד מאורך הלשכה שתי אמות ומהצה כדי לעשות שם פתח לילך מחלון לחלון והתבה היתה משוכה סמוך לכותל דרומית וא"כ אלו שתי אמות ומהצה נשארו פנויות סמיך לכותל צפונית שהיא צד החלון והכניסה וכמו זה נעשה לכל לשכה ולשכה. וכל תבה היתה רחבה חציה אמה א"כ נשאר בכל לשכה מקום פנוי מצפון לדרום עשר אמה על רוחב אמה וארבעה טפחים ומן המזבח למערב עשרים אמה על רוחב שתי אמות ומחצה.

ה. כל אמה שהיתה במקדש אמה בת ששה טפחים שוחקת והחלונות היו משוכים למעלה מן הפתחים והתחילו חמש אמות מן הארץ נמצא היה כל חלון למעלה מן הפתח חמש אמות כדי שיאירו לכל לשכה ובין כל חלון לחלון אוטם אמה שהרי ארכן שנים ועשרים אמה קה שנים עשר אמה לשנים עשר חלונות אמה לכל חלון ישאר עוד אטום שנים עשר אמה לבריח ולדלתים והשערים של לשכה מבחוץ רחבו ארבע אמות על רום ששה.

ו. העשרים והארבעה חלונות שהיו להעשרים וארבעה משמרות היו כולן סגורות רק למעלה מכל חלון היה נקב עגול בכותל והנקבים העגולים היו פתוחים להאיר לכל הלשכה ועל כל חלון מבחוץ היה כתוב שם משמור וכשהגיע זמן המשמר היה פותח חלונו לבד משמר בלגה (¹) שהוא לא היה פותח חלונו אלא חלון חברו משום קנס את אשר קנסו לו ראשי המשמרות.

פרק ט"ו

א. פתחו של היכל היה גבוה עשרים אמה ורחבו עשר אמה וארבע דלתות היה לו שתים מבחוץ באולם ושתים מבפנים בהיכל שנאמר (יחזקאל מ"א כ"ג) ושתים דלתות להיכל ולקודש גומר כיצד עובי של כותל ההיכל היתה שש אמות היה נכנס דרך שער ההיכל באולם לתוך עובי החומה שש אמות ובסופן היו הדלתות שנים שבפנים אחד מימין הפתח ואחד משמאל וכל דלת מאלו הארבע דלתות היתה רחבה חמש אמות וכשהיו נעולות היו סותמות רוחב חלל הפתח שהוא עשר אמות.

ב. כשהיו הדלתות החצניות נפתחות בהיכל היו מניחין חצי חלק מהדלת שהיא על רוחב חמש על חמש אמות כותל מזה וחצי חלק שני מהדלת על צד השני מהכותל נמצא שהיה מכוסה מן הכותל של היכל

(¹) עיין פרק י"ח.

עשר אמות ולמה עשו כן לפי שכל הכתלים של היכל היו מכוסים בזהב אלא אצל הדלת חמש מכאן וחמש מכאן לא היו מכוסים בזהב אלא נשארו לבנים והיו שני חלקי הדלתות מכסין אלו עשר אמות הלבנים משני צדדים.

ג. שני פשפשין היו שם לשער ההיכל שבאולם אחד בדרום ואחד בצפון שבדרום לא נכנס בו אדם מעולם דכתיב (יחזקאל מ"ד ב') ויאמר אלי ה' השער הזה סגור יהיה לא יפתח ואיש לא יבא בו וגומר נטל את הכפתח ופתח את הפשפש שבצד צפון ונכנס להתא שסביבת ההיכל ומן התא לתוך רוחב חלל הכותל עד שנמצא עומד בין שני השערים והיה פותחן ובשעת פתיחתן היה נשמע קולן עד יריחו לפי שההיכל היה בגובה ההר.

ד. על פתחו של היכל היתה עומדת גפן של זהב ומודלת על גבי כלונסות לפי שכנסת ישראל נמשלת לגפן ומתברכת בגפן וכל המתנדב זהב להיכל שהיה כלו מצופה זהב עושה מאותו השעור שמתנדב דמות עלה או גרגר או אשכול ותולה אותו בה.

ה. בשליש ההיכל מבפנים כנגד הפרוכת היה שם מנורה ושלחן הזהב ומזבח הקטורת המנורה היתה בדרום והשלחן בצפון שעליו לחם הפנים תמיד ומזבח הזהב היה משוך מן המנורה בשעור הרחקתו מן הצפון. וכמה היתה גובה של מנורה שמונה עשרה טפחים כיצד הרגלים והפרח שלשה טפחים וטפחיים חלק. וטפח שבו גביע כפתור ופרח וטפחיים חלק וטפח שבו גביע כפתור ופרח וטפחיים חלק וטפח כפתור ושני קנים יוצאים ממנה אחד אילך ואחד אילך ונמשכים ועולים כנגד גובהה של מנורה וטפח חלק וטפח כפתור שני קנים יוצאים ממנו אחד אילך ואחד אילך וטפח כפתור ושני קנים יוצאים ממנו אילך ואילך ונמשכים ועולים נגד גבהה של מנורה וטפחיים חלק נשתיירו שם שלשה טפחים שבהם שלשה גביעים וכפתור ופרח.

ו. גביעים למה הם דומים כמין כוס של אלכסנדריאה שפיהן רחב ושוליהן צר כפתורים למה הם דומים כמין תפוחי הברייתים שהם עגולים וארוכים כביצה התרנגולת. פרחים למה הם דומים כמין פרחי העמודים שהן כמין קערה ושפתה כפולה לחוץ. כל הגביעים שבמנורה ארבעה וכפתורים שנים והפרחים שלשה באורך המנורה ובקנים כפתורים שלשה שמהם יוצאים ששה קני מנורה ועוד כפתור אחד למטה מהם וכפתור אחד למעלה מהם הרי אחד עשר כפתורים והגביעים שניב ועשרים. תמניסר דקנים שבכל קנה היה שלשה גביעים וארבעה דידה הא שנים ועשרים והפרחים תשעה ששה דקנים ושלשה דידה הא שנים ועשרים והפרחים תשעה ששה דקנים ושלשה דידה הא תשעה. וכל הנרות היו קבועים בקנים ופני כולם היו פונים לצד האמצעי שבמנורה שפניו היה פונה נגד בית קדשי הקדשים והוא נר מערבי.

ז. (¹) כל הכלים שבמקדש ארכן לארכו של בית ורחבן לרחבו של בית חוץ מן המנורה והארון שהיה ארכן לרוחב הבית מן הצפון אל הדרום והיו המנורות עומדות לרוחב הבית זו תחת זו עד כלות.(²) עשר מנורות. עשר מנורות עשה שלמה שנאמר (דה"י ב׳ ד׳ ז׳) ויעש את מנורות הזהב עשר כמשפט ויתן בהיכל חמשה בימין וחמשה בשמאל אי אפשר לומר חמשה מימין הפתח וחמשה בשמאל הפתח א"כ מצינו מנורה בצפון והתורה אמרה (שמות כ"ו ל"ה) ואת המנורה נכח השלחן משמע שהמנורה תהיה בדרום אלא של משה היתה באמצע וחמש מימינה וחמש משמאלה.

ח. אמר שמואל גובה של מנורה שמונה עשר טפח ים והפרח והנרות והמלקחים זהב. הוא מכלאת זהב אמר רב יהודה מאי מכלאת זהב אמר רב אסי שכלתה לכל זהב של שלמה דאמר רב אסי עשרה מנורות עשה שלמה וכל אחד ואחד הביא לה אלף ככר זהב והכניסו אלף פעמים לכור והעמידוה על ככר. תניא ר׳ יוסי בר יהודה ארון של אש שלחן של אש ומנורה של אש ירדו מן השמים וראה משה ועשה כמותן שנאמר (שם כ"ה מ׳) וראה ועשה כתבניתם אשר אתה מראה בהר אמר ר׳ חייא בר אבא אמר ר׳ יוחנן גבריאל חגור כמין פסיקיא היה והראה למשה מעשה המנורה.

ט. אבן היתה לפני המנורה ובה שלש מעלות שעליה כהן עומד ומטיב את הנרות ומניח עליה כלי שמנה ומלקחיה ומחתתיה בשעת הטבה.

י. השלחן היה ארכו שנים עשר טפח ורחבו ששה טפחים והיה מונח ארכו לאורך הבית ורחבו לרוחב הבית ארבע סניפין של זהב היו לשלחן מפוצלין בראשיהן שהיו סומכין בהן שתי המערכות של לחם הפנים שנים מסדר זה ושנים מסדר זה והם הנאמרים בתורה וקשותיו.

יא. מזבח הקטורת שהיה בהיכל היה מרובע אמה על אמה והוא נתון בהיכל מכוון בין הצפון לדרום משוך בין השלחן והמנורה לחוץ ושלשתן היו מונחין משליש ההיכל ולפנים כנגד הפרכת המבדיל בין הקדש ובין הקדש הקדשים.

פרק ט"ז

א. אחר ההיכל הקדש היה בית קדשי הקדשים ובבית ראשון היה כותל מבחוץ בין הקדש לקדש הקדשים עוביה אמה על רום מאה אמה והיתה עומדת בנס ולא נפלה תחתיה מכובד המשקל ואולם בבית שני לא היו סומכין על הנס ועוד שנסתפקו בבית שני אם עוביה הכותל היה

(¹) מנחות (צ"ח ע"א).
(²) מנחות (צ"ח ע"ב).

מכרת הקדש או ממדת קדשי הקדשים לפיכך עשו קדש הקדשים עשרים אמה תמיכות והניחו אמה יתירה בין הקדש ובין הקדש קדשים ועשו שם שתי (1) פרכות אחד מצד קדש הקדשים ואחד מצד הקדש וביניהן אמה כנגד עוביה הכותל שהיתה בראשון אבל במקדש ראשון לא היתה שם אלא פרוכת אחת בלבד שנאמר (שמות כ"ו ל"ג) והבדילה הפרוכת גומר.

ב. אבן היתה בקדש הקדשים במערבו שעליה היה הארון מונח ולפניו צנצנת המן ומטה אהרן ובעת שבנה שלמה את הבית וידע שסופו ליחרב בנה בו מקום לגנוז בו הארון למטה בכטמוניות עמוקות ועקלקלות (2) ויאשיהו המלך צוה וגנזו במקום שבנה שלמה שנאמר ויאמר ללוים תנו את ארון הקדש בבית אשר בנה שלמה בן דוד מלך ישראל אין לכם משא בכתף עתה עבדו את ה' אלהיכם גומר וגנזו עמו מטה אהרן והצנצנת ושמן המשחה וכל אלו לא חזרו בבית שני ואף אורים ותומים שהיו בבית שני לא היו משיבים ברוח הקדש ולא היו נשאלים בהן שנאמר (עזרא ב' ס"ג) עד עמוד כהן לאורים ותומים ולא היו עושין אותן אלא להשלים שמונה בגדים לכהן גדול כדי שלא יהא מחוסר בגדים.

ג. כל הבית היה מסובב ביציעות זו למעלה מזו חוץ מכותל החיצון שהיא מזרחית שם לא היו יציעות ויציעה התחתונה חמש באמה ורובד (3) על גבה שש ויציעה אמצעית שש ורובד על גבה שבע והעליונה שבע שנאמר היציעה התחתונה וגומר וכן היו השלש יציעות מקיפים לבית משלש רוחותיו שהם היכל וקדשי קדשים.

ד. וכמו כן היו היציעות סביב לכותלי האולם מלמטה עד למעלה כך היה אמה אחת חלק ורובד שלש אמות ואמה חלק ורובד ג' אמות עד למעלה ונמצא הרובדין מקיפין לכתלים רוחב כל רובד שלש אמות עד למעלה ובין כל רובד ורובד אמה ורובד העלין היה רחבו ארבע אמות.

ה. כל אלו המקומות הפנויות שבין הכתלים נקראים תאים נמצאו התאים המוקפים למקדש חמש מן הצפון וחמש מן הדרום ושלש מן המערב שלש דיוטות היו דיוטא על גבי דיוטא נמצאו חמשה עשר תאים בדרום חמשה ע"ג חמשה וה' על גביהן וכן בצפון חמשה עשר ושמונה תאים

(1) יומא (נ"א ע"ב).

(2) יומא (נ"ב ע"ב).

(3) עיין יומא (נ"ב ע"א) תוספות ד"ה כותל ההיכל שם. שמינו במסכת תמיד (פרק קמא) בית גדול היה ומוקף רובדין וקאמר בגמרא רובדין מאי נינהו גורתא דאיצטבתא דסלק בהו לאצטבתא שהיו עשוין כעין אצטבאות סביב לפנים מסביו מעלותם של אבנים שקורין דגרד"ש ולשון רובד הוא שורה.

היו במערב שלשה ע"ג שלשה ושנים על גביהן הדיוטא אחת הכל שמונה ושלשים תאים.

ו. שלשה פתחים היו לכל אחת ואחת מן התאים אחד לתא מן הימין ואחד לתא מן השמאל ואחד לתא שעל גביו ובקרן מזרחית צפונית בתא שבדיוטא האמצעית היו חמשה פתחים אחד לתא מימיו ואחד לתא שעל גביו ואחד למסיבה ואחד לתא שיש בו הפשפש ואחד להיכל ומסיבה היתה עולה מקרן מזרחית צפונית לקרן צפונית מערבית שבה היו עולין לגגות התאים היה עולה במסיבה ופניו למערב הפך פניו לדרום הלך את כל פני המערב עד שהוא מגיע לדרום והוא מהלך לדרום עד שהוא מגיע לפרוה של עליה שפתחה של עליה היה פתוח לדרום.

ז. בפתחה של עליה היו שתי קלונסית של ארז שבהן עולין לגגה של עליה וראשי פספסין היו מבדילין בעליה בין גג הקדש לגג קדש הקדשים ולולין היו פתוחין בעליה לבית קדשי הקדשים שבהן משלשלין את האומנין בתבות כדי שלא יזונו עיניהם מבית קדש הקדשים ופעם אחת בשנה מפסח לפסח מלבנין את ההיכל.

פרק י"ז

א. הבנין שבנה שלמה מפורש במקרא אבל בנין בית שני אינו במקרא לפי שלא בנו אותו כאשר התנבא יחזקאל שהוא התנבא על הבית האחרון שיבנה הקב"ה על ידי המשיח לפיכך לא בנו הבית שני כמשפט הכתוב ביחזקאל אלא לפי שכלם.

ב. וזה היה מדתו מאה אמה על מאה אמה ועל רום מאה. וכן היתה מדת רומו. בנו גובה ששה אמות אטום סתום כמו יסוד לו ורום כותלי הבית ארבעים אמה ורום הכיור בתקרה אמה. ועל גביו גובה שתי אמות פנוי שיכנס בו הדלף והוא הנקרא בית דילפא ועובי התקרה שעל גבי בית דילפא אמה ומעזיבה גובה אמה ועליה בנויה על גביו גובה כותליה ארבעים אמה ובגגה גובה אמה כיור ואמתים גובה בית דילפא ואמה תקרה ואמה מעזיבה וגובה המעקה שלש אמות וטס של ברזל כמו סיף גובהו אמה על גבי המעקה סביב כדי שלא ינוחו עליו העופות והוא הנקרא כלה עורב (¹) הרי הכל מאה אמה.

ג. מן המערב למזרח מאה אמה וזהו חשבונן ארבעה כתלים זה לפנים מזה וביניהן שלשה מקומות פנויין בין הכותל המערבי ובין הכותל שלפנים ממנה חמשה אמות ובין כותל שני ושלישי שש אמות. ובין כותל שלישי ורביעי שש אמות ואלו המדות הן של עובי הכותל עם המקום

(¹) עיין מדות (פרק ד' משנה ו"ו).

פנוי שבין שני הכתלים. ואורך קדש הקדשים עשרים אמה ובין שתי הפרוכת המבדילות אמה ואורך הקודש שהיא ההיכל ארבעים אמה ועובי הכותל המזרחי שבו השער שש אמות והאולם אחד עשר אמה ועובי כותל האולם חמש אמות נמצא הכל מאה אמה.

ד. מן הצפון אל הדרום מאה אמה עובי כותל האולם חמש אמות ומכותל האולם עד כותל הקדש עשר אמות וכותל הקדש ששה כתלים זה לפנים מזה וביניהן חמשה מקומות פנויים בין הכותל חיצון ובין השני חמש אמות ובין שני ושלישי שלש אמות. וחמש בין שלישי ורביעי. ובין רביעי והמישי שש ובין חמישי וכותל הפנימי שש נמצא הכל ארבעים אמה מצד זה וארבעים אמה מצד שכנגדו ורוחב הבית מבפנים עשרים הרי מאה אמה.

ה. שני פשפשין היו להיכל כצדי השער הגדול שבאמצע אחד בצפון ואחד בדרום השער הגדול רחבו עשר אמות וגובהו עשרים אמה ופתחו של אולם רחבו עשרים אמה וגובה ארבעים אמה.

ו. אורך כל המקדש עד סוף עזרות ישראל הוא מאה ושמונים ושבעה אמה כיצד מכותל מערבי של עזרה עד סוף אולם מאה אמה בין האולם והמזבח עשרים ושנים אמה המזבח שנים ושלשים אמה מקום דריסת רגלי הכהנים והוא הנקרא עזרות כהנים אחד עשרה אמה. מקום דריסת רגלי ישראל והוא הנקרא עזרות ישראל אחד עשר אמה ואחד עשרה אמה לאחורי בית הכפורת הרי מאה ושמונים ושבע אמה. ורוחב העזרות מן הצפון לדרום מאה ושלשים וחמשה אמה כיצד מכותל צפוני עד בית המטבחים שמונה אמות בית המטבחים שנים עשר אמה ומחצה ושם תולין ומפשיטין את הקרשים בצדו. מקום השלחנות שמונה אמות ובו שלחנות של שיש שמניחין עליהן הנתחים ומדיחין את הבשר לבשלו ושמנה שלחנות היו ובצד מקום השלחנות מקום הטבעות ארבעה ועשרים אמה ושם שוחטין את הקדשים ובין מקום הטבעת והמזבח שמונה אמות והמזבח שנים ושלשים אמה והכבש שלשים אמה ובין הכבש ולכותל דרומי שנים עשר אמה ומחצה הרי מאה ושלשים וחמשה אמה רוחב העזרות ולפני העזרות שהיא המקדש בכלל היה בנין קל"ה אמה על רוחב קל"ה ואותו הבנין שאין בכלל המקדש הוא הנקרא עזרות נשים ומה שהיה חוץ לזה היה הר הבית עם כל לשכותיו. ואם היו רוצים להוסיף על בנין חומת ירושלים ועל בנין העזרות הרשות היה בידם ובלבד שישבו וירחיבו חומת ירושלים והרחבת העזרות על פי המלך ועל פי נביא ובאורים ותומים ועל פי סנהדרין של שבעים ואחד זקנים.

ז. וכיצד היו מוסיפין על העיר היו הבית דין עושין שתי תודות ולוקחין לחם המץ שבהם והולכים ב"ד אחר שתי התודות ושתי התודות זו אחר זו עומדים בכנורות ובנבלים ובצלצל על כל פנה ופנה ועל כל

אבן ואבן שבירושלים ואומר ארוממך ה׳ כי דלתנו וגימר עד שמגיעין לסוף המקום שמקדשין אותו ועומדין שם ואוכלין שם לחם תודה אחת משתי התודות והשניה נשרפת ועל פי הנביא שורפין את זו ואוכלין את זו.

ח. ואם מוסיפין על העזרה היו מקדשין אותה בשירי המנחה מה ירושלים התודה שנאכלת מקדישתה אף העזרה שירי מנחות שאין נאכלין אלא בה הן שמקדשין איתה בהן ואוכלין אותן בסוף המקום שקדשה.

ט. ואם לא נעשה כסדר הזה אין קדוש גמור וזה שעשה עזרא שתי תודות זכרון הוא שעשה לא במעשיו נתקדש המקום שלא היה שם לא מלך ולא אורים ותומים ובמה נתקדשה בקדושה ראשונה שקדשה שלמה שהוא קידש העזרה וירושלים לשעתן וקידשן לעתיד לבא.

פרק י״ח

א. וכיון שהשלימו בנין המקדש היו יראים ממנו ולא מן המקדש היו יראים שהרי הוא עץ ואבן אלא היו יראים לכנוס במקדש בלא הזמנה וסדר מפני ה׳ השוכן בבית הזה כעבד שהוא מתקן מלבושיו ורוחץ את פניו ומסרק ראשו ומסלסל שערו טרם באו לחדר המלך ואם לא עשה כן הרי המלך כועס עליו ומצוה לשאר עבדיו העומדים לפניו במלבושי כבוד שישליכו וידיחו לזה העבד שלא חס על כבוד המלך ובא בשער המלך בלבוש שק או מלוכלך בדבר מן הדברים וכיון ששאר עבדי המלך רואים חרפת העבד הזה איך דחהו המלך מטרקלין שלו הם יראים מאז והלאה מן הטרקלין הזה לכנוס בתוכו בלי הזמנה מפני כבוד המלך וכמו כן לא נכנסו למקדש בלתי הזמנה מפני כבוד הש״י השוכן בו והוא אמרם ז״ל לא מן המקדש אתה מתיירא אלא ממי שהזהיר על יראתו.

ב. מה היראה שהיו מתייראים מן המקדש זה היה יראתן לא היה נכנס אדם בהר הבית במקלו אי במנעל שברגליו או באפונדתו או באבק שעל רגליו או במעות הצרורין לו בסדינו ואם היו מזדמן רוק בפיו היה מבליעו בכסותו ולא עשו הר הבית קפנדריא שיכנוס בפתח זו ויצא בפתח שכנגדה כדי לבא לרחוב שלפני השער השני ויקצר בזה הלוכו אלא היו מסבבין כל ההר הבית עד שבאו לרחוב השני.

ג. כל מי שהיה נכנס לעזרה היה מהלך בנחת במקום שמותר לו להכנס לשם ויראה עצמו שהוא עומד לפני ה׳ והיה מהלך באימה וביראה ורעדה ולא היו יושבין בכל העזרה חוץ ממלכות בית דוד לבדו היה (¹) יושב שנאמר (שמואל ב׳ ז׳ י״ח) ויבא המלך דוד וישב לפני ה׳ וכל מי שהשלים עבודתו במקדש ויצא לא היה יוצא ואחוריו להיכל אלא היה

(¹) עיין סוטה (מ׳ ע״ב) ותמיד (כ״ז ע״א).

מהלך אחורנית מעט מעט ומהלך בנחת על צידו עד שיצא מן העזרה וכן אנשי משמור ואנשי מעמד ולוים מדוכנן כך היו יוצאין כמי שפוסע אחר תפלה מפני יראת המקדש.

ד. לא היו מקילין את ראשן נגד שער מורחי של עזרה והוא שער נקנור שבעזורות ישראל מפני שהשער הזה היה מכוון נגד בית קדשי הקדשים. לא היו ישנים בין מזרח למערב באופן שיהא ראשם למזרח ורגליהם למערב ואין צריך לומר שלא היו קובעין בית הכסא בין מזרח למערב מפני כבוד ההיכל שהיה במערב.

ה. ומפני הכבוד והמורא שהיה להם מפני המקדש לא היו נכנסין למקום החלון שהיה להן בעליה המכוון על קדש הקדשים לראות משם מה הוא צריך לחזק בדקו אלא פעם אחת בשמיטה.

ו. בשעה שהיו הבנאים נכנסים לבנותו ולתקן בהיכל או להוציא משם את הטומאה לא תקנו את הדבר ההוא אלא כהנים תמימים מלומדי כל מלאכת מחשבת והיו מכניסין אותן בתבות כדי שלא יסתכלו אנה ואנה.

ז. עוד נהגו כבוד במקדש שכל הנכנס לשם היה משתחוה שלש עשרה פעמים והיכן היו משתחוים ארבע בצפון וארבע בדרום שלש במזרח ושתים במערב ואחר כל הכבוד הזה היה מוסיפין כבוד על כבוד המקדש והוא שהיו משמרים המקדש ואע״פי שלא היה להם פחד מאויבים ולא מלסטים אלא היו משמרים אותו מפני הכבוד אינו דומה פלטרין של מלך שיש עליו שומרים לפלטרין שאין עליו שומרים.

ח. ושמירה זו מצותה היתה כל הלילה והשומרים היו כהנים ולוים שנאמר (במדבר י״ח ב׳) ואת ובניך אתך לפני אהל העדות כלומר אתם תהיו שומרים לו והרי נאמר (שם ד׳) ושמרו את משמרת אהל מועד ונאמר (במדבר ג׳ ל״ז) והחונים קדמה לפני אהל מועד מזרחה משה אהרן ובניו שומרים משמרת הקדש.

ט. כיצד היו משמרים הכהנים היו משמרים מבפנים והלוים מבחוץ וארבעה ועשרים עדה היו שומרין אותו בכל לילה תמיד בכ״ד מקום והיכן היו שומרין כהנים היו שומרים בבית אבטינס ובבית הניצוץ ובבית המוקד. בית אבטינים ובית הניצוץ היו עליות בנויות בצד שערי העזרה והרובין היו שומרים שם בית המוקד כיפה ובית גדול היה מוקף רובדין של אבן וזקני בית אב של אותו היום היו ישנים שם ומפתחות העזרה בידם.

י. לא היו הכהנים השומרים ישנים בבגדי כהונה אלא מקפלין אותן ומניחין אותן כנגד ראשיהן ולובשין בגדי עצמן וישנים על הארץ כדרך כל שומרי חצרות המלכים שלא ישנו על המטות. אירע קרי לאחד מהן הולך במסיבה שתחת הקרקע שהמחילות הפתוחות להר הבית לא נתקדשו וטובל וחוזר ויושב אצל אחיו הכהנים עד שפותחין השערים בבקר יוצא והולך לו.

יא. **והיכן היו הלוים שומרים על חמשה שערי הר הבית ועל ארבע** פנותיו מתוכו ועל ארבע פינות העזרה מבחוץ שאסור לישב בעזרה ועל חמשה שערי העזרה חוץ לעזרת שהרי הכהנים שומרים על שער המוקד ועל שער הניצוץ הרי שמונה עשר מקום ועוד היו שומרים בלשכת הקרבן ובלשכת הפרוכת ואחרי בית הכפירת.

יב. שר הצבא אשר ללוים היה דר בהר הבית ולכן היו קוראין אותו איש הר הבית ותחתיו ראשי אבות הלוים היה מחזר הוא אי אנשיו על כל משמור ומשמור כל הלילה ואבוקות דלוקות לפניו וכל משמור שלא היה עומד מלפניו עם כלי זינו ולא היה צועק מרחוק אליו איש הר הבית שלום עליך מיד היה ניכר שהוא ישן על משמרתו היה בא אליו וחבטו במקלו ורשות היה (¹) לו לשרוף את כסותו עד שהיו אומרים בירושלים מה הוא קול המהומה והצעקה גדולה אשר אנחנו שומעים בהר הבית השיבו זה לזה ודאי קול בן לוי הוא שמצאוהו ישן על משמרתו ובגדיו נשרפין.

יג. בעלות השחר היה שר הכהנים הממונה על המקדש בא והיה דופק על הכהנים שבבית המוקד והן פותחין לו נטל את המפתח ופתח את הפשפש שבין המוקד ובין העזרה ונכנס מבית המוקד לעזרה ונכנסו אחריו אחיו הכהנים ושתי אבוקות של אור בידם ונחלקו לשתי כתות אלו היו הולכין למזרח ואלו היו הולכין למערב עד שהגיעו שתי הכתות למקום בית עושי חביתין הגיעו זה לזה צעקו אלו לאלו שלום והעמידו עושי חביתין לעשות חביתין. כסדר הזה היו עושין בכל לילה ולילה חוץ מליל השבת שאין בידם אור אלא בודקין בנרות הדלוקין שם מערב שבת.

פרק י"ט

א. לקול צעקת הלוי אשר הכהו הכהן ושרף את כסותו מפני שהיה ישן על משמרתו קמו פעם אחת כהנים ולוים ואנשי מעמד כלם בבהלה ויריבו זה עם זה. אנשי המעמד שהם ישראלים היו אומרים ללוי הלא שכר שכיר אתה שכל הלוים מקבלים שכירות שמירתם בבית ה' מכל שבטי ישראל ולמה ישנת על משמרתך ולא קיימת את מצות ה' אשר צוה ללוים שישמרו את משמרת המקדש.

ב. ענה הלוי מי שם אתכם אנשי המעמד לשופטים עלינו ומי מכר אותנו לישראל לעבדים וגם הכהנים נלוו עם הלוים להתלונן על ישראל ויהודה לאמר הן נוענו אבדנו כלנו ומתנו בכל עת ובכל שעה מרוב עבודה ולמה תכו ללוים אחינו במקל ורצועה אם יחטאו בשגגה.

(¹) פרק א' משנה ב' מדות וגם תמיד (כ"ח ע"א).

ג. ויהי כל עם הכהנים במצה ומריבה עם איש ישראל ויקש דבר הכהן והלוי מדבר איש ישראל ונשמע קול הצותה במקום לשכת הגזית מקום הסנהדרין ויחרדו איש אל אחיו לקול ההמון הזה. ויקם ראש הסנהדרין מכסאו וירץ לקראת כלם וינער בם ויאמר להם מה זה כי תצעקו עמדו ואשמעה טענתכם ואנחנו סנהדרין נדון דינכם כיון ששמעו הדברים יוצאים מפי ראש הסנהדרין החרישו כלם לא ענה איש דבר ויקדו וישתחוו לפניו ויענו ראשי הכהנים והלוים וראש המעמד הישראלי ויאמרו כן נעשה אדוננו. שב ראש הסנהדרין ללשכת הגזית וצוה שיאספו אליו שבעים איש זקני הסנהדרין ויאספו אליו ויעמדו כלם כחצי גורן עגולה ושלחו אחרי הכהנים והלוים ואנשי משמר.

ד. ענה ראש הסנהדרין ואמר אתם כהנים לוים וישראלים צויתי שתערכו לפנינו טענתכם ונדעה מה לעשות לכם. פתחו אנשי משמור ויאמרו אתם בחירי ה׳ ידעתם כי משה רבינו צוה על פי ה׳ לכהנים שישאו את עון המקדש ועם אחיהם הלוים ישמרו את משמרת הקדש ואת משמרת המזבח ועבד הלוי הוא את עבודת אהל מועד ובתוך בני ישראל לא ינחלו נחלה ויהושע חמל עליהם ונתן להם אחוזה בתוך בני ישראל אלפים אמה מגרש לכל רוחות הערים שקבלו שהם קמ״ד מלין באורך על רוחב שלשה מילין ואם פחתו מעט מנחלתם במגרשים כפי מנין פקודיהם בצאתם ממצרים הלא הותירו בערים במאד מאד ממה שחסרו לפי דבריהם בשדות ובכרמים. ועתה אדוני איש ראש לסנהדרין הלוים מבן חדש ומעלה היו בימי משה ואלעזר שלשה ועשרים אלף ופקודי בני שמעון היו מבן עשרים שנה ומעלה שנים ועשרים אלף ומאתים וכמשפט הזה ירבו מאד בני שמעון על בני לוי אם נקיש מנין הבן עשרים שלו על מנין בן עשרים שנמצא ללוי בתוך מנין בן חודש ומעלה נמצאו רבים מבני שמעון עודפים על הלוים ואעפ״כ לא עלה בנחלה לשבט שמעון אלא שבעה עשר ערים והלוים זכו בארבעים ושמנה עיר אתהן ואת מגרשיהן נמצא שהיו ללוים שלשים ואחד עיר יותר משבט שמעון.

ה. ועוד אני בן ישראל בזעת אפי אוכל לחם וכמה יגיעות אני יגע אם אני רוצה לאכול פת רבו עלי הפרשות תרומות ומעשרות עד אין מספר וגם אני חורש וזורע וקוצר ועומר ודש וזורר ובורר ולפעמים טוחן ורוקד ולש ואופה ומשכים לפתח הכהן והלוי לתת להם תרומות ומעשרות חלה ובכורים ובכורות וראשית הגז וזרוע והלחיים והקבה ואעפ״כ אין אנו רצויים לכהן ולוי ופניהם אין אתנו כתמול שלשום וכמו כן הלוי ומעתה אם רוצים אנו שהם ישמרו את משמרת ה׳ בכל לילה במקום שמירת השערים היתכן שישכב הלוי וירדם ישפוט נא אתם בחירי ה׳ בין איש לאיש משפט צדק.

ו. ענה הלוי ואמר אדוני ראש לסנהדרין הנה הישראלי הזה צדיק

הראשון בריבו נקרא אני הלוי לא הכרתי אחי ואת בני לא ידעתי רק באתי לשמור את אמרות ה' ולנצור בריתו כי הורתי משפט ה' ליעקב חקיו ומשפטיו לישראל ביום אכלני חורב וקרח בלילה ותדד שנתי מעיני בשמירת המקדש ועל מה יכו עוד אותי כאשר עשו הלילה הזה הכלב אנכי כי באו אלי תמיד בסקלות ואתה ישראל אמרת איטב עמך מה הערים האלה אשר נתת לי כי לא ישרו בעיני מבלי שדות וכרמים ומה יוסיפו ומה יתנו לי מגרשי הערים הלא הם ארץ אשר לא תזרע ולא תצמיח ולא יעלה בה כל עשב כי אם מעט גנות ופרדסים אלף אמה סביב וגם כי הערים הם רחבות ידים אם ארוץ לא אכשל בברי חטה וצבורי שעורים ולא יטבעו רגלי במשרת ענבים וכאשר יאמרו לי בני הושיעה נא אדוננו אבינו כי בביתנו אין לחם ואין שמלה ומה נאכל ונפשינו יבשה אין כל מה אשיב להם המן הגורן או מן היקב ועתה קח לך בכוריך אשר הבאת לי ישראל ומעשרותך הדגן והשאר מנין ובמקומם תן חלקי ונחלתי בארץ על כל פנים כי בזה אני רוצה ולא במעשרותך ומה לי לחזור עליך על הגרנות ועתה ראה כי לא ארצה עוד לשמור המקדש ומואס אני בו להיות עבדך הלא דברתי שמעו עמים כלם.

ז. אחר כך נכנס הכהן ואע"פי שהיה לו לכהן לכנוס בתחילה כי בכל הדברים מחלקין כבוד לכהן אבל כאן מכח כעסו של לוי על שהכהו קפץ לפני הכהן קרב הכהן לראש הסנהדרין וישתחו לו אפים ארצה ויאמר רבותינו כל המקצר בדבריו הרי זה משובח. לוי אחי מקוצר רוח ומראגת לבו הוציא מילין וכמעט ששהשיח דברים כלפי מעלה ולא יתפוס בם כי אמרם בשעת צערו אבל אני לא אתלונן ח"ו על ה' כי הפלא חסדו עמי אך דואג אני על רוב תחלואי שבגללם לא אוכל לעמוד בהיכל מלך ה' כי כל היום וכל הלילה לא אחשה מלישב על המטה חולה ובדמעתי ערשי אמסה מפני הקרירות אבני שיש שאני הולך עליהם יחף יש לי תמיד חולה מעים ועתה אלכה נא אל ביתי לכלכל את שבתי ולא אבוא עוד להשתחות לישראל אחי לתרומתו וזבחו ולומר לו ספחני נא אל אחת הכהנות לאכל פת קמעא כי כשל בעוני כחי ולא יותן נא לעבדך משא צמד פרדים. אבל אקח חלק נחלתי כשאר שבטי ישראל ועליה אזרע אקצור אטע כרם ואשתה יין וייטב לבי גם אני עד אשר אדרוש ברופאים שירפאו את תחלואי ומן המקום ההיא בכל כחי אעביד את ה' כל ימי חיי עד אשר אשוב אל בריאתי כבראשונה ואז אל על משמרתי אעמודה להקריב על המזבח עולה וזבח כאשר צוה לי ה' אלהי.

ח. ויען ראש הסנהדרין מה הדברים האלה אשר אנכי שומע אל בני כי לא טובה השמועה שתהיו מעבירים עם ה' שובו נא אל ה' למען יסלח לעונכם וירפא לכל תחלואיכם ולא תמותו שובו הלילה אל משמרתכם

והתפללו אל ה׳ ובבקר אחר הקרבת עולת התמיד והקרבנות כלם עלו אלינו ובעזרת ה׳ נוציא לאור משפטיכם כי האמת והשלום אהבנו.

פרק כ׳

א. בלילה ההוא ישבו הסנהדרין בלשכת הגזית ונשאו ונתנו כל הסנהדרין בדבר. זה אמר כך וזה אמר כך עד שעמדו על קו הדין וגמרו לדבר על לב הכהן השרוי בצער תחלואיו והסכימו לנדות הלוי עד כי ישוב ונחם מדבריו הרעים ועל אשר התעולל עלילות רשע להשתמט מעבודת המקדש לא שהרין כך מפני שלא דיבר הלוי אלא מרוב צערו והם לא התרו בו והוא לא עשה מעשה אלא דברים בעלמא דבר. אבל ראו הסנהדרין שהשעה צריכה לכך להשיבו אל משמרתו ולא יצא פעם אחרת לתרבות רעה וגם אמרו לפקיח עיני ישראל שלא ילונו על התרומות והמעשרות ולהורות להם כי ישרים דרכי ה׳.

ב. לאור הבוקר אחרי אשר השתחוו לה׳ והקריבו הזבחים והעולות עמדו הכהנים והלוים ואנשי המעמד ובאו לפני העדה כאיש אחד ויקדו ויפלו על פניהם ארצה ויאמרו באנו לשמוע מה דיבר ה׳.

ג. הסנהדרין כשמעם את דבריהם אמרו לכהנים ולישראלים שלום וללוי הביטו בזעם אפם ונתנו בו עיניהם לרעה עד אשר אמר לו ראש הסנהדרין שמע נא אתה הלוי התיצב מנגד ברחוק ארבע אמות ממנו כי מנודה אתה על אשר דברת אמש סרה על ה׳ אלקיך ועל אשר פרקתו עול מלכות שמים מעל צוארך כי אמרת לעזוב ביד מי שיזדמן את משמרת בית אלקים המוטלת עליך מיום אשר בחר ה׳ באבותיך על כן נדנו אותך עד אשר תשוב ושמעת בקול ה׳ אלקיך.

ד. כיון ששמע הלוי את דברי ראש הסנהדרין ויצעק צעקה גדולה ומרה וישכב ארצה וישל נעליו מעל רגליו ויקרע את בגדיו ויתעלף ובשוב נפשו אליו כרע על ברכיו ויאמר ברכני נא גם אני אישי ראש הסנהדרין כי דואג לבי מאד על אשר חטאתי לה׳ יחוננו נא בחסדו וכרוב רחמיו ימחה פשעי וכאשר ראה ראש הסנהדרין כי שב הלוי אל ה׳ בכל לבב ובכל נפשו התיר לו את נדרו ויאמרו לו הותר לך מחול לך קום לך קרב אתה ושמע כל אשר נאמר אחרי אשר הרהרת תשובה בלבך אחינו אתה.

ה. אחר כך קרא ראש הסנהדרין אל הכהן ויאמר לו שוב אל ה׳ וירחמך וירפאך וישוב אותך לבריאותך ואתה אל תירא עמוד על משמרתך וקרב אל המזבח ועשה את חטאתך ואת עולתך במוטל עליך ולא תהיה זאת למשא עליך שהרי אין אתה עובד במקדש אלא שני ימים בכל שנה אם תחלק הכהנים לכ״ד משמרות לכ״ד שבועות שב חצי שנה א״כ יגיע

שני שבועות לכל משמר בשנה וראש המשמר היה מחלק הכהנים שבמשמרתו לימים זה עובד יום ולילה אחד וזה יום ולילה אחד אם כן לא היה הכהן או הלוי עובד במקדש בכל שנה אלא שני ימים וננגד זה היה להם תרומות ומעשרות לרוב מאד וכמה וכמה מתנות עד אשר הרבי כסף וזהב לרוב לכן שמח בחלקך ולך.

ו. ולראש המעמד היה אומר סקל מסילות הסכלות מלבך והסר הטינא מלבך כאשר אמרת הלא צוה ה' שלא יהיה ללוי חלק בארץ ולא די שקבל חלקו במגרשים אלא שנהנה ג"כ מנחלת ה' במתנות רבות המובאות אליו לא דברת נכונה. עתה ראה כי ארצנו הקדושה שבארץ כנען היא ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה ואם תחלק כל הארץ הזאת לעשרה חלקים וחצי כפי סכום השבטים שלא נטלו נחלתם מעבר לירדן כמו שעשו ראובן וגד וחצי שבט המנשה יגיע לכל אחד מהעשרת שבטים מבלי בחינת הרב והמעט שמונה ושלשים פרסאות ושני חלקים מאחד ועשרים בפרסה על אורך ארבע מאות פרסה ולחצי שבט יגיע י"ט פרסאות וחלק אחד ועשרים בפרסה על אורך ארבע מאות פרסה.

ז. ולשבט הלוי לא הגיע אלא ארבעה ועשרים פרסה על חצי פרסה שהם כאין וכאפס בערך מה שנחלו שאר השבטים לכן אתה ראש המעמד דע כי הערים והמגרשים האלה לא נתנו ללוי לשם נחלה אלא לתגמול קצת שכירתו הראוי לו מצד עבודתו ולכן צוה ה' שהערים והמגרשים האלה יהיו מפוזרים בכל גבול ישראל כדי שבכל שבט יפרע ללוי שכירתו ואם תרצה לצייר במחשבתך פרעון שכירות תמידי על שלשים ושמונה אלף איש מבן עשרים שנה ומעלה שכן היו הלוים בימי דוד המלך היה החוב הזה על ישראל כבד מאד כי לחשבון שלשה זהובים לכל חודש לכל איש יעלה שכירתם לכל חודש מאה וארבעה עשר אלף זהובים שהם לכל שנה אלף אלפים שלש מאות וששים ושמונה אלפים זהובים. ורצה הש"י לתת קצבה לשכירות הזה ולפרוע ללוים בפעם אחת שכירתם במגרשים ובערים להקל מעל ישראל וכן בכל שנה ושנה מוסיף להם ה' במתנת תשלום שכירתם כדי שישמרו בלב שלם ובנפש חפצה את משמרת הקודש ולא יעשו כמשל הדיוט האומר אם תרצה שהפועלים יעשו מלאכתך מקולקלת ורעה תפרע להם שכירתם בראשונה ומעתה ראש המעמד סר תלונתך מעל הלוי במה שאמרת כי הלוי נטל חלקו בארץ כשאר השבטים טעית בחשבונך ועוד חובה עלי להודיע לך ראש המעמד שאם תתן ללוי דבר אינו משל חלקך אלא מחלק נכסי גבוה ועתה תכין לבך לדעת משל של מלך בשר ודם מביאין לו מנחה שריו ופרשיו כדי שעל ידי זה יכיר שהם מודים לו שהוא מלכם והם עבדיו כן למלך מלכי המלכים הקב"ה שכל מישראל יתחייב להקריב מנחה לפניו

שהיא התרומה לא שהוא צריך לה אלא כדי שיודה עם כל שבטי יה כי הוא אלקינו ואנחנו עם מרעיתו.

ח. ועוד שכל מה שאנו מפרישין ונותנין ללוי אינו אלא חומש פירות הארץ שהרי כל סאה היא ששה קבין וכל קב הוא ארבעה לוגין וכל לוג הוא ששה ביצים וראש ההפרשות על המאה סאין יהיה הלקט שתי שבלים והם ארבעה קבין לכל כור והכור הוא שלשים סאין ומפני שהקפידו החכמים הרבה על הלקט והזהירו שלא יאסוף איש העומרים שלו למקום אחר בתוך השדה אם לא לקחו משם בראשונה העניים את הלקט הואיל כי אין ספק בידינו עתה לראות אתכם החשבון במופת צודק כי לא תבינו כמה הן החטין היוצאין מבית כור זרע להרחיק עצמנו מן גזל מתנת עניים לכן במקום כור זרע נעשה חשבון על פי כור החטין אחרי הדישה עד שהלקט על מאה סאין יהיה שני סאין וקב אחד ולוג אחד ושליש לוג הרי נשארו מאה סאין נקיים מהלקט שבעה ותשעים סאין ארבעה קבין שני לוגין וארבעה ביצים.

ט. אחרי הלקט צריך להפריש תרומה גדולה אחד מחמשים על השבעה ותשעים סאין ארבעה קבין שני לוגין וד׳ ביצים שהוא לערך אחד סאה חמשה קבין שני לוגין וחמשה ביצים הפרש עליהם המעשר ראשון עשרה ממאה שהוא תשעה סאין שלשה קבין ושני לוגין ישארו ששה ושמונים סאין אחד קב ואחד לוג ה׳ ביצים.

י. מהסך הזה צריך להפריש מעשר שני ומעשר עני. ומעשר עני הוא בכל שלש שנים במקום מעשר שני הרי המעשר עני אינו יוצא מיד הבעלים כי אם שני פעמים לכל ששה שנים ויהיה המעשר עני משבעה עשר סאין ואחד קב שני סאין חמשה קבין ואחד לוג ישארו א״כ הששה ושמונים סאין שני קבין אחד קב ואחד לוג וחמשה ביצים ומסך זה צריך להפריש חלה לערך אחד מעשרים וארבע אם כן כל זה אינו אלא חומש ממה שנתן הישראל לכהן וללוי. וכאשר שמעו את כל הדברים האלה ויענו הכהנים והלוים וכל איש ישראל ברוך ה׳ אשר בחר בכם להיות שופטים על ישראל וברוך ה׳ אשר נתן לכם חכמה ותבונה יותר מכל שאר בני אדם ויקדו וישתחוו וילכו לשלום.

פרק כ״א

א. היו עושין במקדש כלים מזבח לעולה ולשאר הקרבנות והוא בנוי בעזרות כהנים ונקרא מזבח החיצון וכבש שהיו עולין עליה למזבח וכיור וכנו לקדש ממנו הכהנים ידיהם ורגליהם לעבודה ומקומו היה בין האולם ולמזבח משוך לדרום שהוא שמאל הנכנס למקדש.

ב. עוד היה להם מזבח הקטורת אשר בהיכל והוא מזבח הזהב

הנקרא מזבח הפנימי ושם היה להם אחר עשר מנורות של זהב טהור מנורה אחת של משה ועשרה עשה שלמה והמנורות היה בהיכל בדרום משמאל הנכנס ולא היו מדליקין אלא בשל משה שהיתה עומדת באמצע. עוד היה להם שם אחד עשר שלחנות אחד של משה של זהב טהור ועשרה של זהב טהור שעשן שלמה והשלחנות היו עומדים בצפון מימין של נכנס ולא היו נותנין עליהם לחם הפנים אלא על של משה הנתון באמצע.

ג. שלש עשרה שלחנות היה להם במקדש חוץ מעשרה של שלמה ואלו הן שמונה של שיש בבית המטבחים מצפון המזבח שעליהן מדיחין את הקרבים ומקומן שם היו שמונה אמות. ושתי שלחנות אחרות היו במערב הכבש. האחת של שיש ואחת של כסף על של שיש היו נותנים האברים אחר הנתוח עד שיעלום הכהנים למזבח ולא עשאום של כסף או של זהב שהרי אין העניות במקום עשירות אלא מפני שהכסף והזהב מרתיחין ומסריחין והשיש מצנן ומקרר ומשמר הבשר שלא יסריח ולא היו סומכין על הנס דלא הסריח בשר קודש מעולם ועל של כסף היו מניחין התשעים ושלשה כלי שרת של כסף ושל זהב שהוציאם בכל בקר בשעת הוצאת התמיד. ושתי שלחנות אחרות היו באולם מבפנים על פתחו אחת של שיש או של כסף ואחת של זהב על של כסף היו נותנים להם הפנים בכניסתו אחר שנאפה עד שיסדרוהו על השלחן הזהב שבהיכל ואחד של זהב מבפנים שעליו לחם הפנים תמיד הרי שלש עשרה שלחנות.

ד. עוד היו להם מזרקות ושפודין ומגרפות מלקחיים מחתות של כסף ושל זהב וקשות כפות קערות של כסף ושל זהב כוסות צלוחית של נסוך המים עמודים וכלונסות לתלות בהן הבהמה סכינים וקופצין טבעת פרוכת ארון וכפורת וכרובים כל כרוב היה רחוק מן הארון חמש אמית. עוד היה להם כלי גללים כלי אדמה בגדי כהונה מפתחות כנרות ונבלים והמצלתים ושופרות וחצוצרות התרועה.

ה. עוד היה להם כמה וכמה מדות למדוד בהן הנסכים והמנחות הראשון מדה מחזקת עשרון ומדה של חצי העשרון למנחת כהן גדול שבכל יום עוד היה להם הין וחצי ההין ושלישית ההין ורביעית ההין ולוג והצי לוג ורביעית לוג. חצי ההין היה למדידת הנסכים ולוג למדידת שמן המנחות. וחצי לוג למדידת שמן לכל נר מנרות המנורה ורביעית לחלק בה השמן לחביתין ולא היה להם דבר למדוד בו הין ולמה היה שם הואיל והיה בימי משה במשכן שמדד בו שמן למשחה ובחצי לוג שהיה במקדש היו מודדין מים למי סוטה ושמן לתודה וברביעית הלוג היו מודדין שמן ללחם הנזיר ומים לטהרת המצורע.

ו. עוד היה להם חשן ואפוד ומעיל וציץ ואורים ותומים וזולת אלו היה להם כמה וכמה כלים של כסף ושל זהב ואבנים יקרות ואוצרות יין ושמן ואוצרות מלח ועצים ולבונה על כל ראשי בשמים מלבד אוצרות

יין ושמן ומלח ועצים שהיה להם מפני המלחמה שהיו מנין בתי האוצרות אשר בירושלים אלף וארבע מאות בתי אוצרות ושיערו חכמי הדור שהיו יכולים לפרנס כהם שני פעמים מאה אלפים איש משך עשרים שנה כאשר העיד על זה אחד משרי הכהנים ויוסף (1) בן גריון שמו אשר היה כהן משות מלחמה בירושלים ולא היה אפשר ללכד את ירושלים ביסורי רעב אבל כשחטאו בשנאת חנם עמדו פריצי הדור ושרפו כל בתי אוצרות אשר היו בירושלים וגרמו להיות רעב כבד בירושלים ואז צורם מכרם וה׳ הסגירם.

פרק כ״ב

א. חמשה עשר (2) ממונים היו במקדש וכל ממונה מהם היה שר ומושל על דבר אחד עד מה שהיה תחת יד זה לא היה תחת יד זה וכל אחד ואחד מהממונים האלו היה תחת ידו אנשים הרבה כדי להכין המלאכה שהוא ממונה עליה.

ב. הממונה הראשון היה ממונה על הזמנים כלומר הוא ואנשיו משמרים הזמנים כיון שהגיע עת הקרבת הקרבן של שחר היה מצוה לאחד מאנשיו אשר היה בהר הבית שיכריז זמן הקרבת הקרבן וכיון שהגיע עמוד השחר היה זה האיש מכריז בקול גדול ואמר עמדו כהנים לעבודה ולוים לדוכן וישראל למעמד היה צועק והולך עד שהיו אנשי יריחו שומעים את קולו בירדו מהר הבית.

ג. הממונה השני היה ממונה על נעילת שערי המקדש על פיו היו פותחין השערים ועל פיו היו נועלין ולא היו התוקעין תוקעין בכל יום לפתיחת השערים אלא ברשותו אחר שבחר הממונה על המשוררים איזה לוים שיתקנו ובכל יום היו תוקעין במקדש שלש תקיעות לפתיחת השערים תקיעה תרועה תקיעה.

ד. הממונה השלישי היה הוא ואנשיו ממונים על השומרים וכל מי מאנשיו שהיה מסבב על משמרת הלוים בכל לילה היו קורין לו איש הר הבית וכל מי מהלוים שהיה ישן על משמרתו היה מלקה אותו במקלו ושורף את כסותו.

ה. הממונה הרביעי היה ממונה על המשוררים הוא היה בורר בכל יום המשוררים מהלוים שיעמדו על הדוכן לומר שירה בפה ועל פיו תוקעין על הקרבנות לא היו פוחתין במקדש מכ״א תקיעה בכל יום ואלו הן שלש לפתיחת שערים ותשע לתמיד של שחר ותשע לתמיד של בין הערבים

(1) יוסיפון פרק ע״ע.

(2) שקלים פרק ה׳ רמב״ם פרק ז׳ מהלכות כלי המקדש.

ויום שהיה בו קרבן מוסף היו מוסיפין עוד תשע על קרבן מוסף ואם היה ראש חודש או יום טוב בשבת לא היו תוקעין לכל מוסף ומוסף אלא תשע תקיעות לכולם. בערב שבת היו מוסיפין שש. שלש להבטל את העם מן המלאכה ושלש להבדיל בין קדש לחול וברגלים היו מוסיפין שלש לפתיחת שער התחתון והוא שער עזרות נשים ושלש לפתיחת שער העליון והוא שער נקנור ולמה נקרא שער העליון לפי שהוא למעלה מעזרות נשים וכן היו תוקעין למילוי המים של נסיך בחג הסוכות עוד היו תוקעין שלש תקיעות על המזבח בשעה שמנסכין המים וכל התוקעין שתוקעים על הקרבנות היו תוקעין ברשות זה הממונה אשר היה על המשוררים וכל אלו התקיעות היו בחצוצרות של זהב ושל כסף אשר היו תחת יד הממונה זה ולשון תקיעה הוא כל מה שיכול התוקע לתקוע על נשימה אחת ולשון תרועה הוא הרמת הקול למעלה כדכתיב (יהושע ו׳ כ׳) ויריעו תרועה גדולה ולא אמר ויתקעו תקיעה גדולה כי התקיעה היא בנחת ובמלחמה צריך להיות קול גדול לתת לב לאנשי המלחמה ולהחליש לב האנשים שכנגדם לפיכך נאמר במלחמה ויריעו תרועה גדולה.

ו. הממונה החמישי היה ממונה על הצלצל הוא המעמד כל המשוררים על פי כלי שיר ותחת ידו כל כלי שיר וכל ספרי השיר שמהם היו לומדים הלוים לשורר בפה ולנגן בכל כלי שיר. ודברות הלויב בשיר בבנין בית עולמים בפיהם לא היה כשירות אנשי שדה והרועים עם כלי הנגון שלהם אלא היה אצל הלוים המשוררים מינין הרבה מהזמרה המלאכותית עומדת על עמודי כמה תורות ותנאים לעורר תכונת הנפש. פעם לשמחה פעם לעצבון פעם לכעס פעם לשחוק ופעם לרצון ולהשקט וכדומה לזה היה להם חכמים בקיאים בשירות דוד בן ישי המלך בחיר ה׳ היה לו מינין הרבה מהשבח והשיר האלהי הנאמר בפה נבנה ונשלם ברוח הקודש עם כל יתידות התבונה המעוררת הנפש החכמה לשיר תהלות ה׳ ועדותיו ונפלאותיו אשר עשה והיה להם עשרה (¹) מיני זמר לתהלות נקראים „נגון״ „נצות״ „מזמור״ „שיר״ „הלל״ „תפילה״ „ברכה״ „הודאה״ „אשרי״ „הללויה״ עוד היה להם מינין אחרים נקראים „רינה״ „זכירה״ „משכיל אל תשחת״ „שיר ידידות״ „עלמות״ „מכתם״ „שגיון״ נחילות״ „עדות״ „יונת אלם רחוקים״ שהיא שירה כמו נמנום וצפצוף העיפות מעט בלי דבור כאלמים כיונה ההונה ומיללת בכאב אנוש מבלתי צאת דברים מפורשים הטיב מפיה על ריחוק בן זוגה ממנה. תדמה כיצד מהנועם זמירות הקולות האלה. והיה זה הממונה משלח פרחי הלוים לזקני הלוים חכמי הנגון שילמדו הנגונים מהם על ידי טורח ועמל לא פחות מחמש שנים הלך

(¹) עיין פסחים (קי״ט ע״א).

מן הזקן אלא היה משמשו זמן רב כדי שיהיה מומחה לשורר בשיר בבית ה׳ כי הלוים אשר היו בימי דוד שלשים ושמונה אלף מבן שלשים שנה ומעלה לא בחרו מהם להלל בשיר בבית ה׳ כי אם מאתים שמונים ושמונה מלומדים בחכמות השירות והזמרות כחוט השערה לא חטאו וכל המשוררים היו לומדים מדוד המלך ע״ה ומתלמידיו כבוד שיר ה׳ ושיר ציון והיו ללוים ספרים רבים המלמדים להם כל מיני נגונים בכלים וגם כל מיני השיר על תהלות דוד בן ישי ועם הספר ישירו כהיום הזה ועל כן הספרים האלה עם כלי הנגון כלם היו מונחים בלשכות שהיו פתוחות לעזרות נשים כדי שיהיה להם הספרים מן המוכן לשורר בם בעת המצטרך והיו כולם תחת יד הממונה הזה. עוד היה תחת ידו כלי הנגון שהכירו בהם דוד ושלמה בנו הם ששה ושלשים כלים שהם „עצי ברושים" „התוף של נחושת" „המחול" „השלישים" „השופר" „החצוצרות" „הכצלתים" שהוא הצלצל הנקרא „צלצלי שמע" „הצלצלי תרועה" „הקרנים" „החלילים" (1) „הפריפירין" (2) „השרים והשרות" (3) „השדה והשדות" (4) „הכנור" „המנים" „העוגב" „הנבל" „השמינית" „הגתית" „אילת השחר" (5) „המנענים" „השושנים" „המחלת" „השושן עדות" „הנגינות" „המשרוקיתא" „הקתרוס" „השבכא" „הפסנתרין" „הסומפוניא" „המגריפה" (6) „האורדאבלוס" (7) או הטבלא גורגנא כל הכלים יש מהם שהיו טובים ונאותים לשיר המלאכותי ויש מהם שלא יוכשרו לה או מצד הגריעותא של כלי ופחתותו או מצד רוכמות הקול שלא ישמע השיר הנאמר בפה עמו בעבור הוקף והוקת קולו או מצד רוע תכונת ההברה הפחותה והמקולקלת שהיא בחמית וקשה מפרקת האזנים ומשברת חושי השמע מצד טבעה עד כי לא יכלו המשוררים לשורר על הדוכן בכלים כאלה לעולם חוץ משמחת בית השואבה. הכלים הפחותים והגרועים אשר אין להם חלק בשיר הם „השופר" „התוף" „המחול" „העצי ברושים" „המנענים" „המגרפה" „השלישים"

(1) נקראים אבובים במסכת ערכין (י׳ ע״ב).

(2) נמצא בבא מציעא (ע״ה ע״ב).

(3) עיין רש״י קהלת.

(4) עיין רד״ק בתהלים סוף ספר.

(5) עיין כלים פרק כל כלי עץ משנה ז׳ ופירשו אילת השחר מלשון אלי כבתולה חגורת שק (יואל א׳).

(6) נמצא ערכין (יו״ד ע״ב).

(7) ערכין (י׳ ע״ב) ובירושלמי סוכה פרק ה׳ נמצא הרדבלום רשב״ל אמר עוגב זה הרדבלים. והשלטי גבורים מביא בשם פלוטארקי שהיה איש אחד נקרא בורדלום ובכנויו הידראוליקוס שמצא משפטי תקיעת החלילים ועל שמו נקרא זה הכלי שיר „משרוקיתא" „קיתרוס" „סבכא" „פסנתרין" „סומפוניא" (דניאל ג׳ ז׳).

„המשרוקיתא" „הסמפנייא" ודומיהן כי לא היו תוקעין בשופר לנגן בשיר אלא להוכה בשביעי לאחד לחודש. כלי המקדש הטובים מצד עצמם ורעים מצד רוספות קולם והם „החצוצרות" „והצלצל" „והמגרפה" „והאורדאבלוס" והנה החצוצרות יש להם נעימות מצד עצמן ובהן ישירו בקול השיר המלאכותי לבדו כמשפט הקילות הנאותים לזמרה ואם ירצו הלוים לשורר עמהן בפה לא ישמע לעולם קול למשוררים כהוגן וכשורה כי לא יכלו לעולם המשוררים לדבר ולענות בקול שהוא דומה להצוצרות כי גדלה צעקתם השמימה וגם כי החצוצרות נמצאו לעולם אצל הלוים על הדוכן. וגם הצלצל בשעת השיר לא היו תוקעין בזמן השירה עם המשוררים יחד לא חצוצרות ולא הצלצל אלא היו משמיעים קולם בין פרק לפרק של זמרה לבד לשמור את מצות ה' אשר צוה ותקעתם בחצוצרות על עולותיכם ועל זבחי שלמיכם. מגרפה היה להם ועשרה נקבים היה בה וכשמנגנים בה יוצאים כמנה מאה (¹) נעימות שאינן דומית זו לזו ולגודל קול של מגרפה לא היו יכולים הלוים לשורר עמה בעת השיר כי לא היו שומעים דבריהם מקול המגרפה. הכלי שירים שהוסיפו על קרבנותיהם יותר ממה שהיה להם על הדוכן הם „השרים" „השרות" „השדה" „השדות" „השמינית" „הגתית" „השושנים" „המחלת" „השושן עדות" „הנגינות". ועל הדוכן היה להם בכל יום „הנבל" „הכנור" „הצלצל" „החצוצרות" ובחג נלוו עמהם השני מיני חלילין שהם „הקרנים" „והפלבטי" ובשמחת בית השואבה היו שם כלי נגון רבים להכות בהם ביחוד שלא על השיר אלא ברוחק לתקוע בהם עם הזמרה בנעימה כמו שהיו „רמינים" „והעוגב" שהיו טובים עם השירות „והצלצלי תרועה" ודומיהן שלא היו טובים עם הזמירות אלא ברוחק. הלוים היו משוררים עם שנים עשר קולות בלבד יחד ולא עברו ובהנוכת הבית היה שם ארבעת אלפים לוים זמרו לאלקים באגודה אחת על מאה ועשרים הציצרות וכלי הנגון עד אין מספר בפה אחד ולא נסוגו אחור לא נעשה כן בכל מלכי הגוים מבריאת עולם ועד הנוך הבית וכמוהו לא יהיה לכל העמים. אלו הם פרטי כלי שיר שהיו במקדש בחנוך הבית מאה ועשרים חצוצרות ששים צלצלים מאה וארבעים וארבעה חלילים מאה ושמונים נבלים מאתים וארבעים כנורות ובאלה כלי נגון רבים נמצא שבכל מה ששררו הלוים עם הכלי שירים אלו לא היו בהם קול נוסף על שנים עשר קולות. כיצד של"ג לוים מהארבעת אלפים ישוררו בקול אחד ושנים עשר פעמים של"ג הם שלשת אלפים ותשעה מאות ותשעים וששה נשארו ארבע לוים מהארבעת אלפים אין להרהר אחריהם כי הלכו לארבע חבורות של שלש מאות ושלשים ושלשה ועשו ארבע חבורות של שלש מאות ושלשים וארבעה ושמונה חבורות נשארו של שלש מאות ושלשים

(¹) ערכין (י"ח ע"א).

ושלשה. ואע"פי שנתיספו אלו ארבע על השנים עשר הבורות לא עשו רושם שם שלא היה קולם נשמע רק היו מסונים עליהם. וגם אלו היו תוקעין לא היה קולם נרגש בשלשת אלפים ותשע מאות ותשעים וששה קולות א"כ הרי הם כשנים עשר קולות יוצאים משנים עשר חבורית של שלש מאות ושלשים ושלשה. נחלק מאה ועשרים הצוצרות לשנים עשר יגיע לכל חבורה עשרה הצוצרות נמצא עשרה חצוצרות יתקעו בנגון אחד מהשנים עשר נגונים וכמו כן כל חמשה צלצלים ושנים עשר הלילים והמשה עשר נבלים ועשרים כנורות יתקעו בהם כל חבורה והבורה בקול נעימה אחת עד שכל המשיררים לא יעברו על שנים עשר קולות. כלל דבר על כל כלי שיר והשירות וספרי השיר ומי שישורר בכל יום במקדש היה זה שעל הצלצל ממונה (א) עליו ועל פיו נעשה הכל בבית אלקינו.

ז. הממונה הששי היה ממונה על הפייסות ארבעה פעמים היו מפיסין בכל יום וכיצד היו עושין כל ראשי הכהנים של אותו היום היו נכנסין אל לשכת הגזית אחר שעלה עמוד השחר ומלובשין היו בבגדי כהונה והממונה זה שעל הפייסות עמהן והממונה היה נוטל המצנפת מעל ראשו של אחד מהן ובחוירה והוא האיש שמתחילין בו למנות ומפיסין. וכיצד מפיסין עומדין בהקף ומסכימין על מנין שמונים מאה או אלף או כל מנין שיסכימו עליו והממונה היה אומר להן הצביעו (ב) והן מוציאין אצבעותיהן אחת או שתים ואם הוציאו שלש מונין לו שלש. ואין מוציאין אגודל במקדש מפני הרמאים מפני שהאגודל קצר ונוח להוציאו ולכפותו והמוציא אגודל אין מונין אותו לו. ומתחיל הממונה זה למנות מן האיש הידוע שהסיר מצנפתו תחילה ומונה על אצבעותיהן וחוזר חלילה עד שישלים המנין שהסכימו עליו והאיש ששלם המנין אצל אצבעו הוא שיצא בפיים ראשון לעבודה ולמה מונה המנין שהסכימו עליו על האצבעות ולא היה מונה על האנשים עצמן לפי שאסור למנות ישראל אלא ע"י דבר אחר שנאמר (שמואל א' ט"ו ד') ויפקדם בטלאים. ארבע פייסות שהיו מפיסין בכל יום הם אלה. הפיים הראשון מי תורם את המזבח הפיסו וזכה מי שזכה לתרום והוא מסדר את המערכה והוא המעלה שני גזרי עצים למזבח והוא מכנים מחתה מלאה אש מן המזבח החיצון למזבח הזהב

(א) מובא בבלתי נבוכים תמצא כתוב דה"י א' (ט"ו כ"ב) וכנניהו שר הלוים במשא יסור במשא כי מבין הוא. אמר כי כנניהו היה שר הלוים במשא היינו הרב המובהק ללוים המשוררים בשיר ולו נגלו הנעלמות חכמת השיר ויהיה שר הלוים במשא הודעת מדרגת כנניהו ויהיה במשא מכוון לשאת את משא כל העם הזה עלי כמנוף וכבכן. לפי דעת המעתיק נבלים הכנור Harfe המנים Clavier העוגב Violine כנבל Laute.

(ב) יומא (כ"ב ע"א).

להקטיר עליה קטורת הפיים השני זוכין בו שלשה עשר על סדר עמידתן כיצד הממונה אומר להם הצביעו ומונה כדרך שבארנו וזה שיצא בפיים ראשון הוא היה שוחט תמיד של שחר והשני שהיה עומד בצדו הוא היה מקבל את דם התמיד והוא זורקו. והשלישי שהיה סמוך לשני מדשן מזבח הפנימי שהוא מזבח הקטורת. והרביעי שבצדו מדשן את המנורה ומטיב את הנרות. והחמישי מעלה ראש התמיד ורגלו לכבש. והששי מעלה שתי הידים. והשביעי מעלה העוקץ והרגל. והשמיני מעלה החזה והגרה. והתשיעי מעלה שתי הדפנות. והעשירי מעלה הקרבים. והאחד עשר מעלה סולת הנסכים. והשנים עשר מעלה החביתין. והשלשה עשר מעלה היין של נסכים. הפיים השלישי היה אומר להם הממונה לכל אנשי בית אב של אותו היום מי שלא הקטיר קטורת מימיו יבא ויפיס יתקבצו אצל הממונה ויפיסו ומי שיצא בפיים זה ראשון הוא זכה להקטיר קטורת. הפיים הרביעי היו מתקבצין כולן ומפיסין לידע מי מעלה אברים מכבש למזבח הפיסו זכה מי שזכה והמיד של בין ערבים לא היו מפיסין עליו אלא מי שהיה זוכה בתמיד של שחר היה זוכה בתמיד של בין הערבים וכל שאר עבודות של שחרית שעבד הכהן בשחר הוא היה עושה אותן בערב חוץ מן הקטורת שהיו מפיסין לה פיים אחר בין הערביים. והיו באים להפיס על הקטירת הכהנים שלא הקטירו קטורת מעולם מאנשי אותו בית אב שהקטורת היה מעשר את מקטירו לפיכך כזו שהיה מקטיר פעם אחת לא היו מניחין לו להקטיר פעם שניה כדי שיהיו כולם עשירים ואם כבר הקטירו כולם מימיהן מפיסין להן כולן בשחרית בפיים שלישי וזה שזכה בה שחרית מקטירה בין הערבים. בשבת שהיה שם התמידין ומוספין ושני בזיכי לבונה כיצד הן עובדין מפיסין בשחר אנשי אותו בית אב של משמור היוצא ומקריבין תמיד של שחר ושני כבשי עולה של מוספין וכל שזכה בעבודה מעבודת התמיד של שחר הוא זוכה בה בשני כבשי מוסף ולמשמור האחד שהיה נכנס בשבת היו מוסיפין פייסות אחרות לתמיד של בין הערבים.

ח. הממונה השביעי הוא היה ממונה על הקנים והם תורים או בני יונה הוא שפוסקין עמו שימכר הקנים לקרבנות כך וכך בסלע וכל מי שהיה חייב תורים או שני בני יונה יביא דמיהם למקדש וזה הממונה נותן הקנים לבעלי הקרבנות ועושה חשבון עם הגזברין ונותנים לו משלשים יום לשלשים יום פוסקין עמו השער ואם הוזלו הקנים מספיק כשער הזול ואם הוקרו מספיק כמו שפסקו עמו שיד ההקדש על העליונה וכן קן שנמצא פסול או שנפסל קודם שיקרב נותן אחר תחתיו.

ט. הממונה השמיני הוא היה ממונה על ההותמות הוא שהיה מקבל דמי הנסכים מהחייבי נסכים ונותן להם חותמות וזה שעל הנסכים הוא שמוכר הנסכים. כיצד ארבע חותמות היו במקדש האחד כתוב עליו

עגל והשני כתוב עליו זכר והשלישי כתוב עליו גדי והרביעי כתוב עליו חוטא, והנה כל מי שהביא קרבנותיו למקדש נותן דמי הנסכים לזה הממונה שעל החותמות וניתן לו חותמות כמנין הקרבנות שלו ואם היה מצורה עשיר נותן לו חותם אחד שכתוב עליו חוטא והלה הולך בחותמות שבידו לזה הממונה שעל הנסכים ונותן לו נסכים כמנין החותמות וכמו שהיה כתוב על החותמות ולערב היו באים זה אצל זה. מוציא זה את החותמות ומקבל כנגדן מעות אם הותירו המעות הותירו להקדש ואם פחתו המעות ישלם זה שעל החותמות מביתו. ומי שהיה אבד חותמו ממתינין לו עד הערב אם מצאו במעות יתר על כדי חותמו היו נותנין לו. ואם לאו לא היו נותנין לו ושם כל היום היה כתוב על החותם מפני הרמאים שלא ישהה החותם אצלו עד שיקריב הנסכים. משלשים יום לשלשים פוסקין שער היין והסולת עם הממונה על הנסכים אם הוקרו הנסכים מספיק להן כמו שפסקו עמו ואם הוזלו מספיק להם כשער הזול והשכר שמשתכר ההקדש בשערים אלו הוא הנקרא מותר נסכים ולוקחין בה עולות לקיץ המזבח.

י. הממונה התשיעי היה ממונה על חולי מעיים לפי שהכהנים היו עומדין במקדש על הרצפה של שיש יחפים ואוכלין בשר הרבה מקרבנות ואין עליהן בגדים בשעת עבודה אלא בגדי כהונה שאינם אלא חלוק אחד ומכנסים ומצנפת ואבנט ומפני הקרירות היו באים ליד חולי מעיים לפיכך היה להם ממונה אחד בקיא בכל מיני רפואות והוא היה מבקר הכהנים והיה מרפא כל תחלואיהן והיה עוסק בהן תמיד הוא ואנשיו שתחת ידו.

יא. הממונה העשירי הוא היה ממונה על המים והיה מצוה לאנשיו שתחת ידיו לחפור בארות המים ושיתקנו כל הבארות כדי שיהיה מים מצויין בירושלים לכל אחד מיושביה ולכל עולי הרגלים.

יב. הממונה האחד עשר היה ממונה על מעשה לחם הפנים והוא היה משלם לכל אופין אותו ועל ידו נתקן כל כלי מלאכתן וביצד היה מעשה לחם הפנים מביא ארבעה ועשרים סאים חטין הראויין למנחות ושפין אותן ובועטין בהן כשאר חטי מנחות וטוחנין אותן ומנפין מהן באחד עשר נפה עשרים וארבעה עשרון סולת ועושין מהם שתים עשרה חלות מצות לישתן ועריכתן היה מחוץ למקדש ואפייתן בפנים בעזרה כשאר המנחות, ולשין אותן אחת אחת ואופין אותן שתים שתים. ושלשה דפוסין של זהב היה להם אחד שהיו נותנין בו החלה והיא בצק והשני שהיו אופין החלה בו. והשלישי היו נותנין החלה בו אחר אפייתן כשרודה אותן מן התנור כדי שלא תתקלקל. כל חלה מהן היתה מרובעת שנאמר (שמות כ"ה ל') להם הפנים שיהיו לו פנים רבים. ארך כל חלה מהן היתה עשרה טפחים ורחבה חמשה טפחים ורומה שבע אצבעות וכך היתה

תואר החלה עשה שני קרנים מכאן אחד ומכאן אחד כל קרן היה נבוה שני טפחים מכאן ושני טפחים מכאן ונשארו בארבן ששה טפחים כדי שיכול הכהן לסדרן על השלחן הזהב שהיה רחב ששה טפחים על כל תיקון המלאכה הזאת בכלים ובמעות ובאימנין היה זה ממנה עליו.

יג. הממונה השלשה עשר היה ממונה על כל האומנים העושים הקטורת והיא נעשית בכל שנה ושנה ועשייתו מצוה שנאמר (שמות ל׳ ל״ד) ואתה קח לך סמים וגומר ונתפרשו בתורה ארבעה כסמניה והן „נטף" „ושחלת" „וחלבנה" „ולבונה" ושאר סמניה הלכה למשה מסני. וכמה היו הסממנין שנאמרו למשה מסני אחד עשר והם היו עושין אותם במשקל מכוין והיו מוסיפין עסהן בלא משקל מלח סדומית וכפת הירדן ועשב אחד שמעלה עשן ולא היו יודעים אותו אלא אנשים ידועים (י) והיא היה הלכה בידם איש מפי איש. וזהו משקל אחד עשר סמניה נטף ושחלת וחלבנה ולבונה מכל אחד משקל שבעים מנה והמנה מאה דינרין ומאה דינרין הם משקל תשעים וששה שעורים בינונית. ומר וקציעה ושבלת נרד וכרכום מכל אחד ששה עשר מנה וקושט שנים עשר מנה וקנמון תשעה מנים קלופה שלשה מנים משקל הכל שלש מאות וששים ושמינה מנה שחוקין הכל הדק והיו מוסיפין לה רובע הקב מלח סדומית וכפת הירדן ומעלה עשן כל שהוא והיה מקטיר ממנה בכל יום על מזבח הזהב מנה שלש מאות וששים וחמשה מנה כנגד ימות החמה והשלש מנים הנשארות היה שוחק אותם ערב יום כפורים דקה מן הדקה עד שהיה מוציא ממנה מלא חפניו להקטיר ביום הכפורים והשאר היה מותר הקטורת. נטף הוא עצי הקטף שיוציא מן הצרי והשחלת הוא הצפרון שנותנין אותה בני אדם במונמרות. והחלבנה הוא כמו דבש שחור וריחו קשה והוא שרף אילנות בערי יון וזהו שמות הסמנים בלשון ערבי בלסאן ובצפאר איל טוב ומיעה ולבאן ומסך וקציעה וסנבל אלנטורן וזעפרן וקושט ועוד וקשר סליבה וענבר. וכיצד היו מפטימין את הקטורת היה מביא תשעה קבין בורית כרשינה ושף בה את הצפרין ואחר כך היה שורה את הצפורן באחר ועשרים קב של יין קפריסין או יין לבן ישן חזק ביותר ואחר כך היה שוחק כל אחד מן הסמנים בפני עצמו הדק וכשהוא שוחק היה אומר הדק היטב הדק היטב כל זמן שהיה שהתחיל לשחוק ומערב הכל. וכל מעשה הקטורת היה בקודש בתוך העזרה ובכלים של הקדש וממעות של הקדש. ואם היה מפטם כן החולין או בכלי של חולין פסולה. פעמים בשנה היו מחזירין אותו למכתשת בימות החמה היו מפזרין אותה כדי שלא תתעפש ובימות הגשמים צוברין אותה כדי שלא יפוג ריחה ואם נתן האומן זה מעט דבש בקטורת או היה מחסר אחד מכל סממניה או

(י) בית אבטינס היו בקיאין במעשה הקטורת כו׳ עיין יומא ל״ח ע״א.

עשה כמשקל הזה לזרים להריח בה היו מחייבין לאותו האומן מיתה ועל כל האומנים הללו היה זה כמינה עליהם לשלם להם ולצוות עליהם.

יד. הממונה הארבע עשר היה ממונה על הפרוכת והוא היה משלב ומצוה על כל אוכני ארגי הפרוכת והרוקמין בהן שיהיו מוכנות להיכל ולשערים ושתי פרכת היו עושין בכל שנה להבדיל בין קדש לקדש הקדשים וחוטי הפרוכת היו כפולין ששה. וארבעה מינין היו בה שש ותכלת וארגמן ותולעת שני וכל אחד מהן כפול ששה הרי כ"ד חוטין וטפח היה עוביה ועל שנים ושבעים נירין היתה נארגת ארכה ארבעים אמה ורחבה עשרים אמה. ושלש עשרה פרוכת היו במקדש שני שבע על שבעה שערי העזרה ואחת על פתח האולם ושתים לדביר בינו ובין הקדש ושתים כנגדן בעליה, ואם היתה נטמאת היו מטבילין אותה וכל הכלים שהיה להם במקדש היו להם שניים ושלישים שאם נטמאו הראשונים הביאו השניים תחתיהם כמו כן היו להם פרכת שניים ושלישים שאם נטמאת זאת הביאו אחרת תחתיה והיה זה ממונה על כל מלאכת הפרוכת.

טו. הממונה החמשה עשר היה ממונה על מעשי בגדי כהונה היה עיסק בהכנת בגדי כהנים הדיוטים ובגדי כהן גדול ובאריגתן ומתחת ידו נעשה הכל ולשכה היתה לו במקדש. ובגדי כהונה שהיה זה ממונה עליהן היו שלשה מינים בגדי כהן הדיוט ובגדי זהב ובגדי לבן. בגד כהן הדיוט היו ארבע כלים ואלו הן כתונת ומכנסים ומגבעות ואבנט. וארבעתן של פשתן לבנים וחוטן כפול ששה ואבנט לבדו רקום בצמר בגדי זהב היו בגדי כהן גדול והם שמונה כלים הארבע של כהן הדיוט ומעיל ואפוד וחושן וציץ ואבנטו של כהן גדול מעשה רוקם הוא והוא דומה במעשיו לאבנט כהן הדיוט ומצנפת האמורה באהרן היא המגבעות האמורה בבניו אלא שכהן גדול היה צונף בה כמי שלופף על השבר ובניו היו צונפין בה ככובע ולפיכך היא נקראת מגבעות. בגדי לבן היו ארבע כלים שהיה משמש בהן כהן גדול ביום הכפורים כתנת ומכנסים ואבנט ומצנפת וארבעתן לבנים וחוטן כפול ששה ומן הפשתן לבדו היו ושתי כתנות אחרות היו לכהן גדול ביום הכפורים אחת לובשה בשחר ואחת בין הערבים ושתיהם בשלשים מנה משל הקדש ואם היה רוצה להוסיף מוסיף משלו ומקדיש התוספת ואחר כך עושה בה הכתנות ובגדי הכהונה היו חדשים ונאים ומשולשים כדרך בגדי הגדולים שנאמר (שמות כ"ח ב') ולכבוד ולתפארת היו ארכן יתר על מדת אורך הכהן או קצרים פחות ממדתו או שסלקין באבנט או שהיו מטושטשין או מקורעין ועבד עבודתו פסולה. כל בגד מבגדי כהונה שהיו מלוכלכים בצואה או בטיט לא היו מלבנין אותן ולא היו מכבסין אותן אלא היו מניחין לפתילות ולובש חדשים ובגדי כהן גדול שבלו היו גונזין אותן ובגדי לבן שעבד בהם ביום הכפורים לא היה עובר בהם פעם שניה לעולם אלא היו גונזין

במקום שפשטן שנאמר (שמות פ"ז כ"ו) והניחם שם וגומר והיו אסורין בהנאה ומכנסי הכהנים הדיוטים שבלו או אבנטיהם היו עושין מהם פתילות והיו מדליקין מהן במקדש בשמחת בית השואבה וכתנות כהנים הדיוטים שבלו היו עושין מהן פתילות למנורה תמיד. כל בגדי הכהנים היו משל צבור ואם התנדבן יחיד היה מס"ן לצבור ליד זה הממונה מבגדי כהנים הדיוטים היו עושין מהן מחלצות רבות והיה להן תבות בחלונות ששם היה נוהן כל משמר בגדי כהונתו ולכל תבה של כל משמר היה כדמות חמשה חלונות ולהן חמשה דלתות על הדלת היה כתוב מבחוץ חול ששם היו נותנים בגדי חול שלהן ועל הדלת שניה היה כתוב מבחוץ כתונת משם היו לוקחין הכהנים כל אחד כתונת בר קירש ועל הדלת השלישי היה כתוב מצנפת ועל הרביעי אבנט ועל החמישי מכנסים ולמה עשו כן לתת תבה לכל בגד כדי שלא יהיו הבגדים מעורבים ולכן כל הכתנות היו בחלון אחד והמצנפות בחלון אחד והאבנטים בחלון אחד והמכנסים בחלון אחד. וכהן גדול היה מניח בגדי זהב שלו בלשכה שלו בלילה או בעת שיצא מן המקדש, ולכל הכהנים היה רשות ללבשם בבגדי כהונה ביום עבודתם אפילו שלא בשעת עבודה חוץ מן האבנט מפני שהיה שעטנז ולא הותר לו שעטנז אלא בשעת עבודה. וכיצד היה מעשה הבגדים זה היה מעשיהן הכתנות בין של כהן גדול בין של כהן הדיוט משבצת היתה שהיא בתים בתים באריגתה כמו בית הכיסות כדרך שעושין האורגין בבגדים הקשים ובית יד שלה נארג בפני עצמן ומחברין אותו עם גוף הכתונת בתפירה אורך הכתונת עד למעלה מן העקב ואירך בית יד שלה עם פס ידו ורחבו כרוחב היד. המכנסים בין של כהן גדול ובין של כהן הדיוט הם מסתנים עד ירכים שהוא למעלה מן הטבור קרוב מן הלב עד כוף הירך שהוא הארכובה ושנצים היה להם ולא היה להם בית הנקב ולא בית הערוה אלא מוקפין כמין כיס. המצנפת של כהן גדול או של כהן הדיוט היה ארכו ששה עשר אמות והאבנט היה רחבו כמו שלש אצבעות ואירכו שנים ושלשים אמה מקיפו ומחזירו כרך על גבי כרך ובגדי כהונה כולם אין עושין אותם מעשה מהם אלא מעשה ארוג שנאמר (שמות כ"ח ל"ג) מעשה אורג. כיצד היה מעשה הציץ היה עושה טס של זהב רחב שתי אצבעות ומקיף מאוזן לאוזן והיה כותב עליו שני שיטין קודש לה' קדש מלמטה ולה' מלמעלה ואם כתבוהו בשיטה אחת היה גם כן כשר אמר ר' אליעזר ברבי יוסי אני ראיתיו ברומי וכתיב עליו קדש לה' בשטה אחת. היה חופר את האותיות מאחריו והוא היה מרובק על השעוה עד שהיה בולט כל אות בפניו והוא היה נסוב בשתי קצוותיו ופתיל תכלת היה למטה ממנו נכנס מנקב לנקב כדי שיהיה נקשר בפתיל כנגד העורף. המעיל היה כלו תכלת וחוטיו היו כפולין שנים עשר ופיו היה ארוג בתחלת אריגתו ואין לו בית יד אלא היה נחלק לשתים מסוף הגרון עד למטה כדרך כל המעילים ולא היה

מחובר אלא נגד כל הגרון בלבד והיה מביא תכלת וארגמן ותולעת שני כל מין משלשתן שזור שמונה לפי שנאמר בשוליו משזר נמצאו חוטי השולים כ"ה והיה עושה אותן כמין רימונים שלא פתחו פיהן והיה תולה אותן במעיל והיה מביא שנים ושבעים זוגים ובהם שנים ושבעים ענבולים הכל זהב טהור והיה תולה בו ששה ושלשים בשולי כנף זה וששה ושלשים בשולי כנף זה והזוג עם הענבול התלוי בין שניהם כאחד נקרא פעמון עד שיהיו שוליו משני צדדין פעמון ורימון פעמון ורימון. הזהב שהיה באריגת האפוד והחושן האמור בתורה ככה היה מעשהו היה לוקח חוט אחד זהב טהור והיה נותנו עם ששה חוטין של תכלת והיה כופל השבעה חוטין כאחת וכן היה עושה חוט זהב עם ששה של ארגמן וחוט אחד עם ששה של תולעת שני וחוט אחד עם ששה של פשתים נמצאו ארבע חוטי זהב ונמצאו כל החוטים שמונה ועשרים שנאמר (שמות ל"ט ג') וירקעו את פחי הזהב וגומר לעשות בתוך התכלת ובתוך הארגמן ובתוך תולעת השני ובתוך השש מלמד שהוט הזהב היה כפול בתוכן. כיצד היה מעשה החושן היה אורג בגד מעשה חושב מן הזהב והתכלת והארגמן ותולעת השני והשש על שמונה ועשרים חוטין ארכו אמה ורחבו זרת והיה כפלו לשנים נמצא זרת על זרת מרובע וקובע בו ארבעה טורים של אבן הכתובים בתורה כל אבן מהן היה מרובע ומשוקע בבית של זהב שמקיפו מלמטה ומארבע רוחותיו והיה מפתח על האבנים שמות השבטים כתולדותם

אברהם יצחק יעקב	פטדה	ברקת	נפך
ראובן : אודם	שמעון	לוי	יהודה
ספיר	יהלם	לשם	שבו
דן	נפתלי	גד	אשר
אחלמה	תרשיש	שהם	ישפה
יששכר	זבולון	יוסף	בנימין שבטי יה

(¹) כיצד היו כותבין על אבני החושן היה מביא את האודם וכתב עליו ראובן ולמעלה מראובן אברהם יצחק יעקב ואחר כך הביא את הישפה וכתב עליו בנימין ולמטה מבנימין היה כותב שבטי יה כדי שיהיו כל האותיות מצויות שם ובאפוד לא נאמר כתולדותם ולא נאמר במלאותם אלא מעשה חרש אבן פתוחי חותם לפיכך היו אבני החושן לבד בשמיר והאפוד באזמיל. מהו שמיר בריה כשעורה ומששת ימי בראשית נברא

(¹) הסדר הזה שמביא המחבר פה מאבני החושן מסכים עם המדרש רבה רק בשמות השבטים ראובן שמעון לוי יהודה יוסף בנימין אולם אחר השבטים מביא שם על סדר אחר ולפי דלו על דן היה כתוב לשם אולם גם זה שם שעל ראובן היה כתוב אברהם יצחק יעקב ועל בנימין שבטי יה ומביאו גם הרמב"ם הלכות כלי המקדש פרק ט' הלכה ז' וביומא ע"ג ע"ב.

ואין כל דבר קשה יכיל לעמד לפניו ובמה משמרין איתו בספוגין של צמר ומניחין איתו בכלי של אבר מלא סיבין ושעורים וכשהיו רוצים לפתח האבנים היה עושה רושם דק על האבנים בדיו כצורות האות והראה נגדם השמיר מבחוץ והן נבקעות מעליהן כתאנה זו הנבקעות בימות החמה ואינה חסרה כלום וכבקעה זו הנבקעת בימות הגשמים ואינה חסרה כלום. ומאין הביא שלמה השמיר הזה שדריה ליה לבניהו (י) בן יהוידע יהיב ליה שושילת דחקיק עליה שם ועזקתא דחקיק עלה שם וגבבי דעמרא וזיקי דחמרא אזל לאתר דאמרו שדים לשלמה שאשמדאי שם בטורא בי"ן כריא ליה בירא ומליא מיא ומיכסיא בטינרא וחתימה בגושפנקיה וכל יומא סליק לרקיע וגמר ממתיבתא דרקיעא ונחת לארעא וגמר מתיבתא דארעא ואתי סייר ליה לגושפנקיה ומגלי ליה ומכסי ליה וחתים ליה ואזיל מה עשה בניהו כרא בירא מתתאי ושפנהו למיא וסתמינהו בגבבי דעמרא וכרא בירא מעילאי ושפבינהו לחמרא וטמינהו סליק יתיב באילנא כי אתא סייריה לגושפנקיה גלייה אשכחיה חמרא אמר כתיב (משלי כ׳ ה׳) לץ היין הומה שכר כל שוגה בו לא יחכם וכתיב (הושע ד׳ י"א) זנות ויין ותירוש יקח לב לא אישתי כי צחי לא סגיא ליה אישתי רוה וגנא נחית אתא שדא ביה שושילתא סתמיה כי איתער הוה קם מיפרזל אמר ליה שמא דמרך עלך כי אתא קמיה שלמה אמר ליה מיבדי כי מיית ההוא גברא לית ליה בהדין עלמא אלא ארבעה גרמידי השתה כבשתיה לכ"ע ולא שבעת עד דכבשתן נמי לדידי אמר ליה לא קא בעינא מינך מידי בעינא דיאבנייה לבית המקדש וקא מיבעי לשמירא אמר ליה לדידי לא מסר לי לשרא דימא מסירא ליה ולא יהיב ליה אלא לתרנגולתא ברא דמהימן ליה אשבועתא ומאי עביד ביה ממטי ליה לטורא דלית ביה יישוב ומנח להו אשינא דטורא ופקע טורא ומנקיט מייתי ביזרני דאילני ושדי התם והוי ישוב והיינו דמתרגמינן נגר טורא בדקו קינא דתרנגולא ברא דאית ליה בני וחפיוה לקיני זוגיתא חיורתי כי אתי בעי למיעל ולא מצי אזיל אייתי שמירא ואותביה עלויה רמא ביה קלא שדייה שקליה אזל וחנק נפשיה אשבועתא. ובשמיר הזה היה משה מפתח שמות השבטים על החושן. עוד היו עושין בארבע זויות של חושן ארבע טבעת זהב ונותן בשתי הטבעת של מעלה שהחושן נתלה בהן שתי עבות הזהב והם הנקראים שרשרות ונותן בשתי טבעות של מטה שהן כנגד הדרום שני פתילי תכלת. האפוד רחבו כרוחב גבו של אדם מכתף לכתף ואורכו מכנגד אצילי הידים מאחוריו עד הרגלים ויש לו כמו שתי ידות יוצאת ממנו בארוג לכאן ולכאן שחוגרין אותו בהן והם הנקראים חשב האפוד והכל ארוג זהב תכלת וארגמן ותולעת שני ושש על שמונה ועשרים חוטין

(י) עיין גיטין ס"ח.

כמעשה החושן והיה תופר עליו שתי כתפות כדי שיהיו על כתפות הכהן והיה קובע על כתף וכתף אבן שוהם מרובע מושקע בבית של זהב ומפתח על שתי האבנים שמות השבטים ששה על אבן זו וששה על אבן זו כתולדותם והיו כותבין שם יוסף יהוסף ונמצאו כ"ה אות באבן זו וכ"ה אות באבן זו והאבן שהיה כתיב בה ראובן על כתפו הימנית והאבן שהיה כתוב בה שמעון על כתף השמאלית וכך היו כותבין כסדר הזה (¹)

ראובן	שמעון
לוי	יהודה
יששכר	זבולון
נפתלי	דן
גד	אשר
יהוסף	בנימין

והיו עושין בכל כתף שתי טבעת אחד מלמעלה בראש הכתף ואחת מלמטה לכתף למעלה מן החשב ונותן שתי עבותות זהב בשתי טבעות שלמעלה מן החשב וניתן שתי עבותות זהב בשתי טבעות שלמעלה והם הנקראים שרשרות ואחר כך מכנים קצות העבותות של חושן בטבעת של מעלה בכתפות האפוד ומכנים שני פתילי תכלת שבשולי החושן בשתי הטבעות של מעלה מחשב האפוד ומורידין את השרשרות שבטבעת כתפות האפוד עד טבעת החושן העליונות כדי שידבקו זה בזה ולא יזח החושן מעל האפוד. נמצא כשהיה לובש האפוד עם החושן יהיה החושן על לבו בשוה והאפוד מאחריו והשב האפוד היה קשור על לבו תחת החושן ושתי כתפות האפוד על שתי כתיפיו ושתי עבותות זהב יורדות מעל כתיפיו מיכן ומיכן מכתפות האפוד עד טבעת החושן ושתי חוטי תכלת היו מרוכסין מתחת אצילי ידיו משתי טבעות החושן התחתונה עד שתי טבעות כתפות האפוד התחתונות שהם למעלה מן החשב: כל אלו המלבושים וכל מלאכותן ופיקדנותן היה תחת יד הממונה החמשה עשר הזה. עוד היה להם שלשה גזברים ותחת ידם כל איצרות המקדש והן היו גובין כל הקדשות ועל כלם היה שבעה שרי המלוכה אשר מישרי הכהנים והם היו נקראים שבעה אמרכלין ומפתחות העזרה בידם היה רצה אחד לפתוח לא היה יכול עד שיתכנסו כל האמרכלין מאי אמרכלין אמר כלן

(¹) הסדר שמביא המחבר פה הוא ע"פ דעת הרמב"ם בהלכות כלי המקדש פרק ט' הלכה ח' ועיין בכסף משנה שם שמפרש שהרמב"ם מפרש כן דברי ר' חנינא בן גמליאל סוטה ל"ו ולרש"י שיטה אחרת בזה עיין הבאור על שמות (כ"ח יוד) ולגירסת הרמב"ם שם בנימן בלא יוד וכן נ"ל כדי שיהיה בכל אבן כ"ה אות ולא כמו שכתוב כאן.

שהוא היה מדבר על כלם וזהו אמ"ר כ"ל ולא היו משיבין על דבריו מפני כבודו.

פרק כ"ג

א. הכהנים היו בוחרים מהם רמשה ראשים הנקראים שרי הכהנים שכל הכהנים והלוים של כל א"י ועריהם היו תחת ידיהם השר האחד וראש מושל על כלם ונכבד כמלך הוא הנקרא כהן גדול והוא היה גדול מכל אחיו הכהנים בנוי ובכח ובעושר ובמראה. ואם לא היה לו ממון כל הכהנים היו נותנין לו משלהם כל אחד לפי עישרו עד שנעשה עשיר גדול ובשם שהם היו נוהגין בו כבוד וגדולה כך היה הכהן גדול נוהג כבוד וגדולה בעצמו ומה כבוד היה נוהג בו לא היקל את ראשו עם שאר העם ולא הראה את עצמו ערום בבית המרחץ ולא בבית הכסא ולא כשהיה מסתפר ולא היה רוחץ עצמו עם שאר העם ואם היה רוצה שירחצו אחרים עמו הרשות היה בידו.

ב. לא היה נכנס לבית המשתה ולא לסעודה של רבים אפילו של מצוה אבל היה הולך לבית האבל וכשהיה הולך לאבל לנרמו לא היה הולך בערביביא עם שאר העם והכהנים אלא היה הולך לבד בראש והסגן ומשוח שעבר מימינו וראש בית אב משמאלו ושאר כל אחיו הכהנים היו מסבבין לו כעבדים המסבבים את המלך והיו חולקין לו כבוד גדול והסגן היה אמצעי בינו לבין העם והאבלים וכל העם היו עומדים בצד שמאלו של כהן גדול והיה אומר לאבלים תנוחמו והן היו מכבדין אותו כפי כחן.

ג. מת לו מת לא היה יוצא אחריו ולא היה יוצא מפתח ביתו או מן המקדש וכל העם היו באים לנחמו בביתו והוא היה עומד בשורה וסגן מימינו וראש בית אב משמאלו והיו אומרים לו אנו כפרתך והוא היה אומר להם התברכו מן השמים וכשהיו מברין אותו כל העם היו מסובין על הארץ והוא היה מסב על הספסל ולא היה קורע על מתו כשאר הכהנים שנאמר (ויקרא כ"א ו') ובגדיו לא יפרום אלא קורע הוא מלמטה נגד רגליו ולא היה מרבה פרע לעולם (כמו) את ראשו לא יפרע ואפילו בעת שלא היה נכנס למקדש אלא היה מספר מערב שבת לערב שבת ולא היה מספר בתער אלא בזוג. ובית היה לו מוכן במקדש והוא היה נקרא לשכת כהן גדול והפארתו וכבודו שהיה יושב במקדש כל היום ולא היה יוצא אלא לביתו בלבד בלילה או שעה או שתים ביום והיה ביתו בירושלים לא היה זז משם אפילו אם היה יודע עדות לחברו לא היה מעיד אפילו לפני ב"ד הגדול שבירושלים מפני כבודו שזה לא היה מכבודו שילך ויעד חוץ אם היה יודע עדות למלך ישראל היה הולך לב"ד הגדול שבירושלים והעיד. לא היה נושא אלמנה כי אם בתולת מעמיו ולא היה נושא שתי

נשים ובזמן שהיה נכנס להשתחות שלשה היו אוחזין בו אחד מימינו ואחד בשמאלו ואחד באבנים טובות מאחוריו ונכנס להיכל והשתחוה וכיון ששמע הסגן קול רגליו של כהן גדול שהוא חוזר ויוצא מן המקדש היה הסגן רץ ומהר והגביה את הפרוכת שלפני השער מלפני הכהן גדול עד שיצא ואחר שיצא נכנסו אחיו הכהנים להשתחות ויצאו.

ד. בכל יום שהיה רוצה להקטיר את הקטורת היה מקטיר והיה נוטל חלק בראש בקדשי המקדש כולן כיצד כשהיה רוצה היה אומר זו החטאת שלי וזו האשם שלי ולא היה עובד בפיים אלא בכל עת שהיה רוצה להקריב היה מקריב ובקדשי הגבול היה כשאר כהנים.

ה. ובזמן שהיה הכהן גדול רוצה להקריב היה עולה בכבש והסגן מימינו הגיע למחצית הכבש אחז הסגן בימינו והעלהו והושיט לו הכהן שהיא היה מולך את ראש העולה האברים שבידו והיה סומך עליהן וזרקן לאש וכך היו מושיטין לו שאר האברים כל אחד ואחד היה נותן האברים שבידו לראשון והראשון היה נותנן לכהן גדול והוא היה סומך וזורק לאש ואם היה רוצה היה סומך בלבד וכהן אחר היה זורקן לאש ולא היה שם סמיכה לאברים אלא לכהן גדול בלבד מפני כבודו שכל הסמיכות היו נוהגים בבעלי חיים בלבד.

ו. כהן גדול זה שהיה בן שלש עשרה שנה ויום אחד היה כשר לעבודה במקדש אבל אחיו הכהנים לא היו מניחין אותו לעבוד במקדש עד שהיה בן עשרים שנה ולא היה נכנס לעזרה לעבודה תחלה אלא בשעה שהיו הלוים אומרים שירה ולא היה עובד הוא או כהן הדיוט תחלה במקדש עד שהביא עשירית האיפה משלו והיה עובד בידו שנאמר (ויקרא ו' י"ג) זה קרבן אהרן ובניו אשר יקריבו לה' ביום המשח אותו. ואם לא הביא עשירית האיפה בתחלה ועבד עבודתו כשרה וזה היה חומר בכהן גדול מכהן הדיוט שכהן הדיוט לא היה מביא בתחלת חנוכו לעבודה אלא עשירית האיפה אחת בלבד והכהן גדול היה מביא שתים אחת כשאר כהן הדיוט והשנייה לחנוך כהן גדול בלבד חביתי כהן גדול שהיה מקריב בכל יום ומעשה שלשתן שוה.

ז. כהן גדול זה לא היה נעשה על פי בית דין של שבעים ואחד והיו מושחין אותו בשמן משחת קודש והיו מלבישין אותו בבגדי כהונה גדולה שנאמר (ויקרא כ"א י') והכהן הגדול מאחיו אשר יוצק וגומר ובבית שני שלא היה שם שמן המשחה שאנשי בית ראשון גנזו אותו עד זמן המשיח שיבא ויגלה מקומו ויחזיר וימשח בו כהנים גדולים לפיכך לא היה להם בבית שני אפילו טפה ממנו למשוח בו אלא היה מרבין לכהן גדול בגדים בלבד והם שמונה בגדי כהונה גדולה והיו קוראין לכהן גדול של בית ראשון כהן משוח ולזה שבבית שני מרובה בגדים ואין בין כהן משוח למרובה בגדים אלא פר הבא על כל המצות שהכהן משוח היה

מביא פר על כל המצות ואם שגג בהן שנאמר (ויקרא ד׳ ג׳) אם הכהן המשיח יחטא וגופר מה שאינו כן במריבה בגדים אבל לשאר דברים השוום הכתוב שנאמר (ויקרא כ״א י׳) והכהן הגדול מאחיו אשר יצק על ראשו שמן המשחה ומלא את ידו ללבוש הבגדים.

ח. כיצד היו מרבין אותו בבגדים היה לובש שמונה בגדים ופושטן וחוזר ולבשן למחר שבעת ימים יום אחר יום שנאמר (שמות כ״ט ל׳) שבעת ימים ילבשם הכהן התחתיו מבניו וכשם שריבוי בגדים שבעה כך היתה המשיחה שבעה ואם לא נמשח או שלא לבש הבגדים אלא פעם אחת נעשה כהן גדול לכל דבר אלא שהמצוה היתה שבעה. לא היו מושחין אותו או לא היו מלבישין אותו לשם כהן גדול אלא ביום שנאמר (ויקרא ו׳ י״ד) ביום המשח אותו ולא היו ממנין שני כהנים גדולים כאחד.

ט. השר השני שהיה בכהנים הוא הנקרא סגן הכהנים והוא לכהן גדול כמו משנה למלך והוא ממונה על כל הכהנים והלוים ועל עריהם ומגרשיהם ועל כל נחלתם והוא היה עומד תמיד לימין כהן גדול. השררה השלישית שבכהנים הם הקתיקולין והם שני שרים והם לסגן כמו שהסגן הוא לכהן גדול. השררה הרביעית שבעה שרי מלוכה אשר לכהנים והם הנקראים שבעה אמרכלין והם תחת ידי הקתיקולין אשר לסגן של כהן גדול. השררה החמישית הם שלשה גזברים הממונים על כל אוצרות המקדש ועל נדרים ונדבות העם אשר לכסף ואשר לזהב ואשר לקרבן לקרבן הכל היה תחת ידיהם והם היו תחת שבעה אמרכלין השר הששי הנכבד הוא השר הצבא אשר היה לכהנים והוא הנקרא כהן משוח מלחמה ותחת ידו שרי אלפים ושרי מאות ושרי עשרות משרי אחיו הכהנים ומעם ה׳ והוא הכהן המדבר אל העם במלחמה ואשר בידו וביד אחיו הכהנים חצוצרות התרועה והוא הכהן המוליך הארון הקודש עמו במלחמה והוא הנמשח בשמן המשחה כמשיחת הכהן גדול והוא היה מוליך עמו במלחמה את האורים ואת התומים לשאול בהם ואם ישיאך לבך לומר שהם שלחו במלחמה כל כהן גולם שהזדמן להם אלא יודע שהשיאך לבך על שקר אלא היה זה הכהן משוח מלחמה איש גבור חיל מלומד מלחמה איש יודע ספר חכם ונבון ובעל תחבולה כאשר נכון לכל איש שר וצבא כמוהו.

פרק כ״ד

א. קודם שקרבו אל המלחמה צוה הכהן המשוח זה להכריז בכל המחנה מי האיש הירא ורך הלבב ילך וישוב אל ביתו או מי אשר ארש אשה ועדיין לא לקחה או נטע כרם ולא חללו או בנה בית ולא חנכו ילך וישוב אל ביתו כדכתיב (דברים כ׳ ח׳) מי האיש הירא ורך הלבב ילך

וישוב לביתו ולא ימס את לבב אחיו כלבבו וגומר והעמירו אנשים במלחמת מאחריהם וכל המבקש לחזור מהמערכה שלא מן התורה היו אותן אנשים הורגין אותו שהתחילה נפילה ניסה שנאמר (שמואל א' ד' ז') גם מפני הפלשתים וגם מגפה גדולה היתה בעם ולהלן הוא אומר וינוסו אנשי ישראל מפני פלשתים ויפלו על כן עמדו על מקומם כחומה בצורה נגד האויב שנאמר (שה"ש ח' י') אני חומה ושדי כמגדלות והיו לוחמים באויביהם עד אשר השמידם ה' מפניהם ונתקיים בה ויכחשו איביך לך ואתה על במותימו תדרוך כאשר עשה יהושע להמשה מלכי האמורי.

ב. כשהיו באים למלחמה השר הצבא שלהם שהיה תחת יד הכהן המשוח היה מסדרם בפקודת הכהן בסדר ארבע מחנות כדרך שעשה משה לישראל במדבר והיה מעמיד אותם במקום גבוה ובמקום שלא הזריח השמש בעיניהם פן יכו בסנורים ולא יראו האויב מפני השמש הזורחת בעיניהם והיו קדושים וצנועים במלחמה לא ראה איש בחברו ערות דבר וכאשר יצא אחד להסיך את רגליו היה מכסה צרכו בארץ כדכתיב (דברים כ"ג י"ג) ויתד תהי לך על אזניך.

ג. לזה הסדר של ארבע מחנות הודו כל חכמי אומות העולם שכל אופני הסדור אשר מצאו כמנו כל ספריהם לא מצאו סדור נאה ונכון ומעולה בסדר חניית הדגלים שבמדבר החנייה הזאת היתה ברבוע ובאמצעיתו היה כמו עיר מבצר ועמדו בו המלך והאנשים הנכבדים והמועילים ומלפניו ישכנו אנשי המצבה ומהצדדים יצפנו ויהיו כמו חומת ברזל כל אנשי המלחמה בחרבית וברמחים למחסה ולמסתור מכל איש צר ואויב.

ד. הרומיים הראשונים שיסדו עיר רומי הקדומה טרם שידעו לתקן המחנות בחנייתן וסדר הלגיונות כתקנן לא הצליחו לכל אבל אחר שהכירו הנזק המגיע לכל אומה שתלחם בערבוביא ובלא סדר הערובי וחלקו כל הלגיונות לעשות חבורות וכל חבורה לחמשים חלקים וכל הלק לחמשה ועשרים אנשים וכן עשה משה לישראל במדבר חלק המחנות לארבעה דגלים וכל דגל לשלשה שבטים וכל שבט לבתי אבות וכלם לארבע חלקים והם שרי עשרות שרי חמשים שרי מאות שרי אלפים הרי ארבע חלקים וכמו שמשה רבינו ע"ה נשא נס האחד גדול ופרום לרוח לשלשה שבטים משותפים כדי שיראה מרחוק ועוד עשה שני נסים אחרים קטנים מסנו לשמש כל אחד ואחד מהשבטים שהיו בחברתו כמו כן עשו הרומיים כפי מערכת משה ועכשיו הוסיפו נסים רבים של כל מאה ושמונים איש הזמינו נס אחד והוא שלא לצורך ודי היה להם סכום הנסים שלמדה לנו התורה ולא זו בלבד עשו הרומיים כתורתנו אלא כקרבם אל המלחמה הלכו בעקבות התורה והעמידו להם אנשים חכמים ונבונים ככהן משוח מלחמה שלנו שידבר באזני העם דברים טובים לחזק את לב הירא ורך

הלבב פן יהפך עורף ולא פנים לאויב וימס .לב אנשי המלחמה כלבבו כאשר צוה משה לעשות כהן משוח מלחמה שידבר אל העם.

ה. לסדר הדגלים אלו סדרם הכהן המשוח בעת אשר יצא למלחמה ומהו ענין הדגלים שהם לעזרה לאנשי המלחמה להורות להם מרחוק בעת הצורך אנה ילכו ואנה יפנו להלחם אחרי נושאי הדגלים. בזמנים הקדמונים היו האומות תוקעין בחצוצרות ונאספו אליהם כל גבורי החיל להלחם ביחד זה עם זה גבורים מול גבורי האויב ואם נפלו הגבורים היו נופלים חללים בכל מחניהם אחר שנהרגו גבוריהם מלומדי מלחמה וכמו זה עשו פלשתים העמידו גלית הפלשתי לפניהם כדי להטיל אימה ויראה על המחנה שכנגדם ולפיכך כשנפל הפלשתי נפל כל מחנותו. עוד היה דרכם האיש אשר היה עומד בראש מחניהם היה בעל צורה רחבי שכמה וגבוה קומה וכפוסבי בקול רינה וישועה והיו מלבשים אותו בתפארה לבושי ברזל חדשים לבנים וגם חרב חדה חגור על מתניו ולא היו מציירין שום ציור על השריונות או על המגן עד שעשו באויבים דבר של גבורה הנגלית חזקה וברה והכניסו הגבור הזה להיכל עבו"ם שלהם שבהם היו מצויירים על הכותל השמש והירח והכוכבים וכל צבא השמים וזקף הגבור אצבעותיו נגד עבודה זרה זאת ונשבע בה שלא ימושו אלו השריונות והמלבושים מעליו עד שידעו כל העם מקצה מכחו הגדול וידו החזקה. אחר שנשבע כך כתבו אותו בספרי הפרשים הנכבדים והחזקים ונתנו לו רשות לרכוב על עיר בן אתונו עם שרים רבים ונגידים ויפתחו לו כל השערים עד כי הביאו לו בהיכל מלך בתודה וקול זמרה ואח"כ היה נגינתם כל היום לערוך מלחמה להתפאר ולהראות גבורות הגבור והגבור מתפארו שיכה פלוני הגבור שכנגדו ולפיכך כתיב אצל גלית ויאמר להכות את דוד ונהפך ויכהו דוד.

ו. עוד היה דרך האומות הקדמונים שהיו משתמשים המרכבות בשעת מלחמה לקלקל ברחיפת הסוסים עם המרכבה כל עם האויב ולהכות בכלי זיין אשר ביד הגבור שהוא על הרכב האנשים הלוחמים נגדם בשורה ובקבוץ בגוף אחד שכשנפרדו זה מזה נקל להפילם חללים והמרכבות האלה מהן היו של עץ וסוס אחד מושך הרכב ומהן היו של ברזל ושני סוסים חזקים יריצו אותו.

ז. וזהו צורת המרכבה ומעשהו שהוא פרוץ מכל צדדיו ואין לו מכסה ואין לו אלא שני אופנים וברכב מכפנים כנגד הסוסים בנה מקום מיוחד לשבת עליו כשרצה הגבור לנוח כי היה עיף להורגים היה יושב בו מעט עד שתשוב רוחו בקרבו ובידו היה סייף והיא הרב של שתי פיות להכות מעל המרכבה באויבים ועל המרכבה היה גם כן קרדמות ופטיש ברזל לפצוע מוח הלוחמים כנגדם והיה ג"כ שם כדורי ברזל ואבני מקלע וכפי הצורך היה משתמש בכלים האלה פעם באחד פעם בשני כפי מה שהוזדמן וכנהיגי המרכבה היו שני רכבים ולא היו יושבים עליו כמנהג

אלא היו רוכבים על הסוסים המושכים הרכב ובידם האחת היו מנהיגים הסוסים במתג ורסן כמשפט ובידם האחרת היו גם הם לעזרות הגבור שהיו מכים באויבים בכל כלי משחית וגם בברזלים החדים שעל עקבות הרכבים היו מכים בכרס הסוסים למהר מרוצתם עד שהיה הרכב הזה חזק מאד אין לו ערך כי היה עליו שלשה גבורים מכים בלוחמים כאחד ולפיכך פרעה כשרצה להלחם בישראל מרוע לבבו ומשנאתו אותם לא בחר ברכב אשר לו סוס אחד אלא הביא עמו רכב של שני סוסים ושל שלשה לוחמים דכתיב (שמות י"ד ז') ושלישים על כולו.

ח. והכהן המשוח בראותו כי קרבו למלחמה צוה לשר הצבא שיערוך עם ה' למלחמה ואיך היו עומדים ועורכים מלחמה נגד האויבים זה היה משפטם ועריכתן שאם היו שנים עשר (אלף?) איש למספר שבטי בני ישראל והאויב שכנגדם היה כמאה אלף איש חלק אותם לחמשה חבורות כדרך שהיו במדבר השתי חבורות הראשונות היו כל אחד של אלף איש וכן היו השתי חבורות האחרונות והחבורה האמצעית היה של שמונת אלפים איש ולכל אלף איש נתנו ארבע חצוצרות וד' תופים והתופים היו משמשים שברגלי והחצוצרות שמשו לרוכבי הסוסים שכך צוה השם יתברך והרעותם בחצוצרות על הצר הצורר אתכם וכתיב (דה"י ב' י"ג י"ד) ויפנה יהודה ויצעק לה' והכהנים מחצצרים בהצוצרות ולכל מאתים וחמשים איש היה להם חצוצרת אחת ותוף אחת חצוצרת ותוף חצוצרת ותוף חצוצרת ותוף בשורה אחת לפני העם ואחר החצצרות היה עומד שר האלף מצד ימין ומשנהו שהוא במקום שר האלף אם אינו שם היה עומד בצד שמאל ושניהם היו מלובשים בשריונים טובים וחזקים וכובע נחושת על ראשם והחרב על ירכם והרב שלופה הנאחז בשתי ידיו היה על כתף כל אחד. בשורה הראשונה של אנשי המלחמה היה עשרים אנשים בשפודים מלובשי שריונים והמגן על זרוע שמאל והרבותם על ירכיהם לעזר ולמשמרת שר האלף ומשנהו ואחריהם היו השורות של אנשי המלחמה עשרים ושנים איש זה אחר זה עד כלות מאתים וחמשים איש לחבורה הראשונה וכסדר הזה היתה לחבורה שאצלה וכן לשלישית ולרביעית נמצא עומדים שבונים אנשים לרוחב השדה מחבורה הראשונה של אלף איש עם חרבם וקשתותם ובכל עשרים איש היו שני שרי עשרות אחד לצד ימין השורה והשני לצד שמאל השורה כדי שיוכלו לראות אם להפנות על ימין או על שמאל כפי צורך המלחמה.

ט. קודם שהיו מגיעים אנשי המלחמה לסבום חמש מאות עשו שלשה שורות האחרונות של שמונים רמחים בכל שורה א"כ היה מספר הרמחים ההולכים אחר שלשה שורות הראשונים שולפי חרב מאתים וארבעים רמחים ואחריהם היה הולך נושא הדגל המלובש בשריונים וחרבו על ירכו. ועל ימינו היו הולכים חמשה אנשים עם החרב הנלקח בשתי

ידים שלופה על שכמם וכמו כן בצד שמאל לעזרת נושא הדגל שלא יקפצו האויבים פתאום במלחמה ויגזלו הדגל מהנושאו כי בזה יש להם שמחה גדולה כמוצא שלל רב כי אם אין דגל לעם לא ידעו אם להימין או להשמאיל מי הוא האוהב או האויב אחרי שאין סימן לחבורתם ונתבטל מלחמתם ויש להם לנוס. ואחריהם היו הולכים עוד שלשה שירות ומספרם כבתחלה מאתים וארבעים רמחים ואחריהם שלשה שורות של שולפי חרב כמספר שלשה שורות הראשונות והיה מספרם אלף חלוצי צבא נוסעים ראשונה לרגליהם ועמהם שר האלף ושר המסדר נוסעים ראשונה לרגליהם והמסדר הוא המעמד השורות של אנשי המלחמה על מקומם (ברגינמי בלעז) והשר ההוא היה עובר תמיד בכל שורה ושורה להעמידם על סדורם.

י. אחרי האלף איש שעברו היו באים אלף איש בשניים כמעשה הראשונים כך היה מעשה השניים ואחריהם היתה באה החבורה השלישית של שמונת אלפים אנשי מלחמה ולפניהם י"ב חצוצרות וי"ב תופים בשורה כאמור. אחריהם משנה שר הצבא ורעהו מזוינים ובמקום חרב שלופה של שתי ידים היה על שכמם כידון והמלך או השר הצבא עצמו לא בא במערכה וכמו כן יועציהם וחכמיהם כי היו עומדים בפחנת מן הצד עם אנשיהם במקום חזק וגבוה משם היה המלך ושר הצבא רואים איך ידריך העם ועל איזה מקום יתחלו להלחם או אם לעמוד ואם לנוס. וזולתו היו כעורים בתוך המלחמה כי השר הצבא היה חכם ומלומד הגדול שבמלחמה לפיכך נתן יואב את אוריה בראש המלחמה החזקה את אוריה נתן אבל יואב עצמו לא היה שם במערכה אלא מן הצד במקום חזק עם אנשי גבורי חיל. ל"א היה לוהם אלא שר הצבא לקראת שר הצבא וכמו כן מלך לקראת מלך והמלך היה שוכן במקום חזק כמו פרסה או שתי פרסאות מהמערכה עם אנשי גבורי חיל כדכתיב והוא לא ילין בתוך המחנה והיו השלוחים הולכים תמיד ממלך למערכה ומהמערכה למלך ואל המערכה לא בא המלך פן יכבה את נר ישראל.

יא. על צד ימין של משנה היו כמספר הנאמר בנושאי הדגלים ואחריהם שלשה שורות זו אחר זו כולם שולפי חרב ונושאי קשת ומנין כל שורה מהם היתה רחבה ארבע מאות וששים איש ואחריהם שלשה שורות של קולעי הקלעות הזורקים באבנים גדולות מאד ואם היתה האבן פוגעת באיש היה חותך את ראשו ממנו או נטל כריסו ובני מעיו ממנו והוליכם בכח האויר עד למרחוק כי הם היו מלומדים קלעים אל השערה ולא יחטאו. יוסף בן גריון בעוד שהוא היה כהן משוח מלחמה כאשר היה עומד על חומת יורפת עם עמו נגד חיל אספסיינים קיסר רומי המצירים על עיר יורפת זרק אחד בקלע אבן אחת על החומה והיתה עומדת שם אשה מעוברת כאשר באה האבן בכח כף הקלע פגעה בברט האשה ובקעה כרסה ונטל עברה ממנה והוליכו עד חצי פרסה מן העיר עוד בא אבן

אחת ופגעה באיש שעל החומה ונטל ראשו כמנו והוליכו האבן עמו עד למרחוק.

יב. אחריה היו באים כמו כן ששה חצוצרות וששה תופים ואחריהם האיש הנושא הדגל הגדול ומימינו ומשמאלו בכל צד חמשה אנשים מזויינים כאמור ואחריהם שלשה שורות כל שורה של ארבע מאות וששים איש כולם מלובשים שריונים נושאי כידון ורומח ואח"כ . . . (¹) שורות של ה' מאות וששים עם עשר הכסבכים לשר האלף ועם העשרה המסבבים נושא הדגל יעלה מספרב ארבעים אלפים איש אחריהם היו באים ארבעת אלפים איש האחרונים כמעשה הראשונים רק אלו מימינים ואלו משמאילים ואהרי חבורות אלו של שמונת אלפים באו השתי חבורות של אלף אלף איש כראשונים וכאשר עמדו כך עם כלי זייניהם סין בסינו רצה לומר איש שולף חרב עם איש שולף חרב צוה השר הצבא שיחליפו זה עם זה כיצד היו מביאים איש נושא כידון או רומח ואצלו היו מעמידים איש הקולע ואצלו איש שולף חרב ואצלו איש מושך בקשת ככה עשו עד כלות השורה והיה כאשר בא האויב לנגדם ברכב ובסוסים אז אלו עוררו חניתם לנגדם ואלו לחמו בחרבות ואלו זורקים חצים ואבנים כחול אשר על שפת הים לרוב עד אשר לא ידע האויב להשמר מכמה כלי זין אשר נפלו עליו ברגע אחד וכאשר עיפה השורה הראשונה הלכה לאחריה וקרבה השורה שנייה ואחר זה שלישית עד שהיה נשלם הששה שורה. הראשונה היתה אחרונה וחמשה החבורות אלו היו להחליש האויב. אלף איש היו עומדים מצד ימין האויב ואלף מצד שמאל האויב ושמונה אלפים איש מאחוריהם באמצע והיה כאשר עיפה נפש האויב כאלפים איש הראשונים קרבו השמינת אלפים איש אנשי מנוחה והכו באויבים מכה רבה והאלפים היו שומרים המחנות לבלתי בא האויב מאחריהם ואם היתה מלחמה חזקה וכבדה קרבו אנשי המלחמה מקצה וילחמו במקצוע שכנגדו כזה

```
* *            * * *            * *
* *            * * *            * *
* *                              *

* *     * *    * * *     * *    * *
* *     * *    * * *     * *    * *
* *     * *              * *    * *

       * * *             * *
       * * *            * * *
       * * *             * *
```

(¹) פה נמחק תבה אחת בכ"י אולם לפי החשבון נראה שהיו מ"ו שורות ועוד חלק לערך חצי שורה.

כדי שיכלו לזרוק החצים והאבנים מכל המחנה כאחד ולא יזיק איש את חברו ולפי סדר האויב היו עורכים מחנותם בהרף עין פעם כך ופעם כך כי היו מלומדים על כך שנאמר ללמד בני יהודה קשת (שמואל ב' א').

יג. סביב המחנה עשו חפירות וחריצים כדי שלא יכול האויב לבא עליהם פתאום והיו עושין סוללות נגד האויב לעמד עליהם ולירות ממקום גבוה זה בחצים ובאבנים עד למרחוק שמצאום בחכמתו עזיהו מלך יהודה והיה להם הלילה למשמר והיום למלאכת החפירות והסוללות לא היה אחד מהם יוצא מחוץ למחנה או להכות האויבים אם לא ברשות וברצון השר הצבא שלהם והיא היה בוחר מהם כל איש גבור חיל ונתן להם כלי זיין טובים והיה אומר להם דעו כך וכך הם מכום האויבים לכן כך וכך לכו לנגדם ובשובם מהכות האויבים היו קצת מהם ישנים במחנה בלילה וקצת מהם עמדו על המשמר ואחר כך עמדו הישנים וישכבו הנעורים ככה עשו כל הלילה שעה אחר שעה וזה אחר זה. כל הלילה בתוך המחנה היה להם נרות רבות או אש שיאיר לכל בני המלחמה ולאנשי המצבה כדי שיהיו יכולין לשמור את עצמם מהאויבים ועשו אבוקות מחבלים מפשתן ומקנבוס ועשו הקנבוס זפת וגפרית וחלב שור ושעוה ושרף לכל אחד משקל שוה ושמו אותם על ענפי עץ ארוכים זקופים במקומות הרבה והאיר להם בכל המחנה. הרומיים הקדמונים היו משתמשים בעצים עגולים כשרביטים כרמות חצים שבראשם היה תקוע בברזל חזק כמין חצצרות ארוכה שנים עשר טפחים מלאה בנעורת של פשתן מטובלת היטב בגפרית בעטרן ובנפט ובשמן שרפה מוצתה באש ומכח קשת נחושה היו זורקים העצים השרופים האלו מן הקשת במקום חצים על האויבים והיו שורפים בכל מה שנגעו וכן היה מנהג בני יהודה לירות כן מהמגדלים הגבוהים למחנות האויבים. הבוקר אור ושר הצבא שלח אנשים נאמנים לרגל את מחנה האויב החזק הוא אם רפה כאשר צוה משה לרגל את הארץ ובזה ידעו כדת מה לעשות באויב והמרגלים עשו לפי אשר צוה השר הצבא לא הפילו דבר מכל דבריו ארצה עד שידעו מקום מחנות האויב ולפעמים שבו אנשים מאנשי אויב והם גלו להם באיזה המקום אשר חנו מחנות כדכתיב בדוד שאמר לעמלקי התורידני אל הגדוד וכאשר ידעו היטב מחנות האויב ומה שזומם עליהם לעשות אסף השר הצבא כל חבורות אנשים גבורים ובעלי זרוע עורכי מגן וצנה עם כל יתר כלי המלחמה אחד מהם הכה על עשרה ועשרה על מאה ומאה על אלפים ואלפים על רבבות כדכתיב (שמואל א' י"ח) הכה שאול באלפיו ודוד ברבבותיו והוא היה עורר חניתו על שמונה מאות חלל בפעם אחת. ויקימו בחצות לילה באישון חשך בחשאי ולא היה נשמע מהם אפילו קול רגליהם כדי שלא ירגיש האויב שבאו עליו והיה לבם כלב האריה וקלים ברגליהם כאחד הצבאים כאשר יראה הנשר והיו נוחים לקפץ כאיל על הסוללות בחכמה הרבה

היה בידם אז אלא חרב וכדון לבד וצעקו על הסוללות כאלו היו אלפי רבבות ועשו מהומה גדולה במחנות האויב והכה איש את רעהו והם ירדו עליהם בסל (בסלב ?) אשר על פני האדמה והכו בהם מכה רבה מאד כאשר עשה אברהם דכתיב (בראשית י"ד) ויחלק עליהם לילה וכאשר עשו יהונתן ונושא כליו.

יד. ובלילה כשהיו הולכים היו מלובשים בחלוקים לבנים על השריונות וכרסי הברזל וצניף לבן על כובע נהושת כדי שיכירו זה את וזה בלילה ועל ידי החלוקים אשר היו עליהם נפל פחדם על העמים ולמדו החלק לבן זה מאברהם דכתיב ויחלק עליהם לילה.

טו. בעת הליכתם לילה למחנות האויב היו הולכים במהירות רבה וזהו דבר גדול במלחמה כדכתיב ויבא עליהם פתאום כל הלילה ויכם מכה גדולה בגבעון וכיון שהיו יראים פן יסובבו אותם האויבים מפנים ומאחור היו עושים אורב הזק מאחריהם והיה להם סימן עם האורב לכשיראו כך וכך יקומו מהאורב ויכו השונאים מאחריהם ואולי יהפכו ויכו האויבים מלפניהם ויהי להאויב המלחמה מפנים ומאחור ויפלו לפניהם כאשר עשה יהושע לאנשי העי ולמלכיהם ואם היו נסגרים בשתי מחנות אויבים והם היו באמצע אז היו לוחמים בחזקה לפניהם ולא פנו עורף והאורב מאחריהם בא והכה את האויב אשר היה בא מאחרי הראשונים והפילו חללים אלה מזה ואלה מזה כדכתיב (שמואל ב' י' ט') וירא יואב כי היתה אליו פני המלחמה ויערוך לקראת ארם גומר ואת יתר העם גומר ויאמר אם תחזק מחנה ארם גומר וילחמו בחזקה ויכו אותם ויגוף מחנה ארם לפני מחנה ישראל.

טז. כשהיה היום לעשות מלחמה עם אויביהם עם כל כלי זייניהם ואשר עמדו כסדר אנשי המלחמה שורות שורות ונגש הכהן משוח מלחמה ראש על כל שרי הצבאות ושר הצבא אשר לעם עשה הכל על פי הכהן המשוח השואל באורים ותומים ואתו ארון אלהים והוא היה במקום פנחס בן אלעזר הכהן אשר היה משוח מלחמה במדין ובידו חצוצרות התרועה וירכב בתוך המחנה וידבר אל העם ([1]) שמע ישראל אתם קרבים היום למלחמה על אויביכם ולא על אחיכם לא יהודה על שמעון ולא שמעון על בנימין שאם תפלו בידם ירחמו עליכם כדכתיב (דה"י ב' כ"ח ט"ו) וכל מערומיהם הלבישו מן השלל וילבשום וינעלום ויאכלום וישקום גומר אבל עכשיו על אויביכם אתם הולכים שאם תפלו בידם לא ירחמו עליכם ואל תאמרו מי הם הבאים עלינו הלשים ויגעי כח אין הדבר כן כי לבם כלב הארי חזקים הם ולא חלשים אבל דעו כי הם עם גדול ורב מאד מכם

([1]) כל הלשון הזה נמצא סוטה מ"ב ע"א ועיין שם בכל הפרק משוח מלחמה ותמצא הרבה דברים שנאמרו בפה.

כלם לובשים שריונים וכובע נחושת על ראשם ומצחת נחושת על פניהם ולהם חשבונות מחשבת חושב לירות במסתרים ובגלוי באבנים גדולות למרחוק הורגים הרבה בזריקה אחת ולהם חיות שונות פילים רבים וסוסים רכב לאין מספר קשתות כידונות ורמחים דגלים קרנות תריסין קלגסין (י) ויוסף הכהן המשוח לדבר אל העם לזרזם שלא יחתו מהרכב ושלא ילחמו בבלי דעת והשכל ושלא יבזו החיל הבא עליהם אשר כונן להשחית פן יפלו בידם מחמת סכלותם ואם יחתו מאויבים כראוי ויבינו לבם לשמים ויתפללו לה' שי ושיעם מיד שונאיהם ויגאלם מיד אויביהם ולא יבטחו על כחם וגבורתם ימלטם ה' מיד אויביהם כי לו לבדו הישועה ולו עצה וגבורה להדביר עמים תחתינו ולאומים תחת רגלינו. כדברים האלה דבר הכהן משוח מלחמה לכל אנשי הצבא להזהירם ולא להבהילם ויוסף לדבר אליהם הכהן משוח מלחמה אשר בידו הצצרות התרועה אל ירך לבבכם מפני צהלת הסוסים וצחצוח חרבות אל תראו מפני הנפת התריסין ושפעת הקלגסים ואל תחפזו מקול הקרנות אל תערצו מקול הציחות כי ה' אלהיכם הוא ההולך עמכם הם באים בנצחונו של בשר ודם ואתם באים בנצחונו של מקום פלשתים באים בנצחונו של גלית מה היה סופו נפל בחרב והם נפלו עמו בני עמון באים בנצחונו של שובך מה היה סופו נפל בחרב והם נפלו עמו ואתם אין אתם כן כי ה' אלהיכם ההולך עמכם להלחם הוא יהושיע אתכם וישמיד את אויביכם מפניכם כי הנה ביד ה' להושיע אתכם בלא חרב ובלא חנית אבל אלהיכם הוא מבקש מכם שתאמצו ותחזיקו ברמחים כדרך כל הארץ ועתה עלו ואל תאחרו וה' הצליח את דרככם הכינו לכם כל כלי הנשק להשמיד ולהרוג ולאבד את כל חיל העם הבאים נגדיכם אבל אין לכם לחזור אחר הפילים והנמרים והאריות וחיות רעות להביאם במלחמה כגוים האלה הבוטחים בהם גם הניחו ריבוי המרכבות והסוסים שלא תעברו על התורה דכתיב (דברים י"ז) ולא ירבה לו סוסים כתיב (יהושע י"א ו') וסוסיהם תעקר ומרכבותם תשרוף באש ואם בחר ה' בכל אלה לא היה מונע אותם מכם וגם אל תבטחו בחניתות ובקרקפתאות של ברזל שמכסים כל הראש והפנים ולא יניחו רק שריטה אחת צרה ופתוחה נגד העינים לראות משם פני אויב הואיל כי נכונות הן בלבד לפרשים מזויינים בחרב ובחנית ובכריסי ברזל ובבתי שוקים וזרועות וידים לטושים בנחושת ובברזל המכסים כל גופם עם מגן וצנה להלחם כן במרוצת הסוסים מזויינים על המצח ועל החזה, לקראת פרשים אחרים מזויינים בחרב ובחנית כמותם הרצים במהירות כאשר ידאה הנשר לעופתם ופוגעים זה את זה ודוד אמר (שמואל ב' כ"ב) ונחת קשת נחושה זרועותי

(י) קלגסין היינו, בעבור שמשמיעים קול היינו קול גם הנשמע למרחוק נקרא כן. פלטי הגבורים.

אמר דוד כשהייתי מצליח במלחמה לא הייתי כמתהלל בגבורתי אלא הקב"ה נתן כח בי לדרוך קשת נחושה כן אתם אל התהללו עצמיכם בגבורתכם אלא בגבורת הש"י המושיע והפודה אתכם מכל צרה.

יח. ויהי ככלות לדבר אל העם צוה שיתפללו אל אלהי אבותיהם אשר ברא את השמים ואת הארץ אשר בידו העוז והממשלה והיכולת להציל אותם מיד שונאיהם מיד היו תולים את עיניהם למרום והיו משעבדים את לבם לאביהם שבשמים והתפללו אנא ה' אלהי אבותינו הטה אזנך ושמע תפילתנו אשר אנחנו מתפללים לפניך לא על צדקותינו אנחנו נשענים כי על רחמיך הרבים שתצילנו מיד הערלים האלה עובדי פסילים ומשתחוים אל האלילים הבוטחים באל אשר לא יוכל להושיע האומרים לעץ אבי אתה ולאבן את ילדתני אמרו לכו ונלחמה בבני אברהם יצחק יעקב ונכחידם מגוי ולא יזכר שם ישראל. ועתה ה' זכור ברית אברהם ועקידת יצחק לידידיך ותמימות יעקב לשומרי תורתך אשר באו היום עד משבר והמים הזדונים הגיעו עד נפשנו סבבונו גם סבבונו באמרם אלינו כל היום איה אלהיכם יקום נא ויצילכם מכף ידינו ואם זרוע כאל לו ירעם עלינו בקול רעם גבורתו ויושיע אתכם מגבורינו אלה. ועתה ה' אלהי שמע לגדופים האלה אשר חרפוך העמים הערלים האלילים ולמענך ולשמך הקדוש הגדול הגבור והנורא עשה והצילנו מכף כל אויבינו הקמים עלינו כי אנו עמך ואתה מלכינו. ואם חטאנו לפניך לא להכעיסך נתכוונו אך כי יצר לב האדם רע מנעוריו סלח ומחל לעונינו ולחטאתנו ואם תבקש להמיתנו הרוג נא אותנו עתה ובידך נפול ולא בידי הערלים האלו המתהללים באלילים ומשתחוים לפסילים ושמע נא תפילת עמך הבוטחים עליך והמצפים על ישועתך ותרחם עלינו כרחם אב על בנים ותשמע תפילתנו כי עתה שומע תפילת כל פה ברוך אתה ה' שומע תפילה.

יט. כל דברות הכהן ותפילתם היה בהשכמת הבוקר קודם שהעריך והסדיר האויב מחנותיו ואחר התפלה והתחנה והתודות חטאתם ענה הכהן המשוח בקול גדול שמעו נא אחי הלחמו בגבורה כי יעתר ה' קולכם וישמע תפילתכם השמימה ויסלח לאשמותיכם ויתן את אויביכם הקמים עליכם נגפים לפניכם בדרך אחד יצאו אליכם ובשבעה דרכים ינוסו לפניכם. ויחל הכהן לתקוע בחצצרות התרועה אשר בידו וכשמוע כל העם מקצה את דברי הכהן וקול החצצרות אשר בידו צעקו בקול גדול ותבקע הארץ לקולם וככה צעקו התחזקו נא אחינו והיו לאנשים ונלחמה בעד עמנו ובעד ערי אלהינו פן נעבדה לאנשים הרשעים האלה המחרפים את אלהינו שבשמים ולנו. מיד הניפו הדגלים של כל המחנות ויתקעו כל השופרות ויריעו כל החצצרות ויכו כל התופים כמשפט ותהום כל הארץ לקול התרועה גדולה וימהרו ויעלו וילחמו בשונאיהם כאיש אחד ויכום ויכתום עד בלתי נשאר לאויב שריד ופליט.

כ. ויהי כשמוע האויבים את קול התרועה הגדולה אשר במחנה העברים ויענו זה לזה לא ידעתם כי אלהיהם הוא ההולך במחנותם להצילם. והוא האל אשר הכה את מצרים בכל מכה בערים ובבתים ובשדות ובמדברות והוא ירעם עלינו בקול אדיר וחזק ויפחדו לנפשותם כדכתיב (שמו"א ד' ח') אוי לנו מי יצילנו מיד האלהים האדירים האלה. כיון שהיו ישראל מנצחים האויב היו נותנים תודה חמדה לאל אשר בשמים על כי הושיעם מיד לוחציהם כדכתיב (תהלים כ') נרננה בישועתך ובשם ה' אלהינו נדגול גומר וכתיב ויעץ המלך אל העם ויעמד משוררים לה' גומר ויהודה בא למצפה גומר וביום הרביעי נקהלו לעמק ברכה כי שם ברכו את ה' על כן קראו את שם המקום ההוא עמק ברכה (דה"י ב' כ' כ"ו).

כא. וכיון שהיו כך נכונים וסדורים לרגלותם במחנותם להכות האויב אל תאמין שקפצו כגדיים וכטלאים למחנות האויב אלא עמדו ולא יצאו להלחם מן המחנה עד שהראה להם השר הצבא הסימן שנתן להם כדכתיב (שמואל ב' ה' כ"ג) והיה כשמעכם את קול הצעדה גומר אז תצאו וגומר וגם לא היו יוצאים להלחם עם אויביהם עד שידעו בברור מה היו רוצים האויבים לעשות נגדם. והיה דרך הקדמונים להביא עמהם במלחמה זאבים ודובים ואריות וגרו באנשי המלחמה שכנגדם אז הלכו לנגדם כל אנשי הגבורים מלומדי מלחמה וחרביהם שלופות ומלובשים בשריונות מכף רגלם ועד ראשם וידם היו מלובשים בבתי ידים של ברזל ובהם מסמירים קטנים חדים כמחט וכיון שבאו החיות הרעות לנשכם ולבלעם היו מכניסים ידיהם בפי החיות ושברו מלתעיתיהם ונשארו החיות תלויות בגרונם בברזלים החדים כדגים הנאחזים בחכה ודקרו אותם בחרבותיהם גם היו להם אנשים של נחושת כצורות אדם והיו חלולים ובתוכם שמו גחלי אש בוערות והחיות היו חושבים שהם בני אדם וכאשר רצו החיות לנגדם בחמת כחם לנשכם שרפו פיהם ונשתגעו החיות ועוד שלחו שם אנשים גבורים ובידם לפידים וכדורי אש בוערים ובראותם החיות לפניהם אנשי אש וכדורי אש ולפידי אש ושמעו קולות האנשים הגבורים ויחרדו החיות ויפחדו לנפשותם והיתה בהם המהומה והיו רצים לכאן ולכאן על שעל ידי המראות והקולות אלו נשתגעו ושבו לאחור למחנותם בחמת אפם והרגו מהם רבים ואם שלחו לקראתם הפילים ועליהם היו אנשים רבים במגדל הבנוי עליו יורו ממנו המורים בחצים ובאבנים אז במהירות היו עושים סוללות גדולות כמו עשרה מימין וכמו כן מצד שמאל ושמו על הסוללות אנשי מלחמה עם חצים שנונים ומהם היו זורקים חצים לאלפים ולרבבות עד שהרגו את הפיל ואם נפל הפיל לארץ אירע לפעמים שלא היה מת אלא היה כך שוכב מפני מכות החצים ובשוב רוחו אליו היה כמשוגע והיה רץ במהירות למחנות האויבים אשר להם הפיל והרג

בהם הרבה מאד יותר ממה שהם היו עושים אלו הרגו אותם בכליהם.

כב. ואם באו עליהם בקשתות וברמחים גם הם באו נגדם כמוהם ובין הקשתות היו נותנים אנשים הזורקים באבני בלסטראות שורה של קשתות ושורה של אלו ביניהם עד כלות המחנה ולא נתנו בזה מנוחה לאויבים שעד שלקחו החצים ודרכו הקשתות היו אלו זרקו עליהם באבנים גדולות ועד שאלו לקטו אבנים זרקו אלו עליהם בחצים שנונים והיה זה במהירות גדול עד אשר השמידו האויבים כלם מעל הארץ.

כג. ואם היו באים לנגדם ברוכבי הרכב היו נזהרים מאד ולא עמדו צפופים אלא הרחיק האיש מרעהו מעט והיה ביד שנים מהם החרבות הגדולים הנאחזים בשתי ידים וביד איש אחד היה קשת עד כלות השורה וכן כל שורה ושורה ועמדו על עמדם עד שהיה בא הרכב אצלם והאיש היה מושך בקשת לפי תומו על האיש שבמרכבה והיה לו גם כן פטיש חזק שבו הרג את הסוסים ובעלי החרבות הכו על הרכבים שעל הסוסים זה מכאן וזה מכאן במהירות ובזריזות ואחר כך הפכו פניהם אל הגבור היושב על המרכבה והרגו הגבור בחרבות ובקשתות וכן עשו לכל רכב ורכב ויצמח להם ה' הישועה וההצלה.

כד. ואם היו רצים לנגדם הפרשים הקלים שעל סוסים קלים זה היה משפטם אם רצים לנגדם אחד אחד היה ביד שני אנשי ישראל החרב הגדול הנאחז בשתי ידים וביד השלישי הקשת ואם היו רצים לנגדם באגודה להשמיד אותם אז היו מסדרין ארבעה שורות של אנשים מזויינים של שלשה שורות כיצד בשורה הראשונה היו מעמידים מאה אנשים עם רמחים והיו אלו מאה אנשים מלובשים שריונות וכובע נחושת על ראשם על ירך שמאל היה להם חרב ועל ימין היה להם המגן וקופיץ היה תלוי להם מאחוריהם ובשורה השניה שמו גם כן מאה אנשים הגורים בקשת נחושה וזורקים חצים כברקים ואיש חרבו על ירכו וקופיץ של ברזל מאחוריהם. ובשורה שלישית היה מאה שולפי חרב וביד השניה קופיץ של ברזל ובאלו השלשה שורות עשו ארבע פעמים זה אחר זה עם הכלי זיין כאמור והיו כולם נוטים כלי זייניהם נגד הפרשים וככה עשו בעלי רמחים כשהיו מכים אחר האויב לא היו עומדים ברוחב גופם נגד האויב אלא היו עומדים בצדוד והיו מכים להאויב עם הרומח בהיפך הגוף כדי שיבא הצד שמאל שלו נגד האויב אשר עליה היה תלוי המגן ולא היו האויבים יכולים לו להזיק מפני המגן כיון שנשברו הרמחים היו לוקחים הקופיץ של ברזל להכות באויבים וכן עשו בעלי הקשתות ואנשי החרב עד שהביאום להם כלי זיינים אחרים אבל כשהיו בערבוביא לא היו יכולין להלחם בקשתות עם האויבים.

כה. ואם היו האויבים באים לנגדם בהרב ובמגן אז לא היו יוצאים נגד האויב במגן וצנה שאם היו הולכים לנגדם במגן וצנה היו כמו מתים

מושלכים לפני האויב וזה ברור שבמקום שהיה להם לשמור מהכאות האויב היו סותמין עיניהם במגן וצנה ודקרום האויבים בהרבותיהם והם לא ראו ולא נשמרו בחרבות שביד האויבים כי היה המגן לנגד עיניהם ולכן היו יוצאים נגד האויב זה בחרבות קשירים בשלשלת על זרועותיהם ובידם השמאלית היה להם מקל גדול ובראשו קשר מלא מסמרים וברזלים חדים שאם (נתחב ?) החרב שבידם בשריונות האויבים והאויב רץ לנגדם בחרבו אזי היו מכים במקלות על האויבים מכה רבה מאד עד שהוציאו חרבם מתוך השריון של אויב ובשמוש החרב היו בקיאים מאד והיה להם עינים כמו נמר עד שראו היטב להיכן יד האויב נוטה ולפי מצב האויב היו ממהרים לתקן עצמן לעשות היל נגד האויב להכותו בחכמה רבה והיה זה בשלשה דרכים בלימוד מלחמותיהם או בהעמדת חודה של חרב למעלה נגד הראש נקראת שמירה גבוה או בהגבהות היד על הראש והודה של חרב נגד הרגלים נקראת שמירה שפלה. או כשיבט חודה של חרב נגד גוף האויב נקראת שמירה רחבה ובכל אחת מכל אלו היו עומדים נגד האויב והכו אותו וכשהכו בחרבות הכו כמו עגול בחרבות ולא ביושר שכל עוד שהחרב גבוה היינו שיכה ממקום גבוה בהרמת יד על האויב יותר תהיה המכה עזה עוד היו נשמרים שלא יקריב האויב כל כך אליהם עד שיוכל האויב לאחוז אותם בזקנם או בלבושיהם כדרך שעשו נערי יואב ואבנר על ברכת גבעון ואם אירע להם כך היו מביטין היטב על יד הימנית של אויב ואז עזבו החרב שהיה קשור בשלשלת על ידם והגביהו שתי ידיהם למעלה מראשם ולקחו הקופיץ של ברזל מאחוריהם ואחזו בו בשתי ידים והיו מכים בו על ראש האויב או על ידו וכשהרחיק האויב מעט מהם קפצו עליו והכו אותו מכה רבה בקופיץ של ברזל שבידם ובמהירות אחזו החרב וחזרו וקשרו אותו בשלשלת ולחמו עמו מחדש ביד חזקה.

כו. כיון שראו האויבים שנפלו כמעט כל מחניהם וכי מתו רובם עם כלי זייניהם כרובים שבולים שלחו לנגדם כל חבורות פרשיהם וסוסיהם אשר כמכו עליהם כל אנשי המלחמה ואז ראו שאי אפשר לעמוד לנגדם בחרב ובחנית ובכידון ולא היה אפשר להם להנצל מהאויב אם לא בעזר האל מה עשו סדרו במהירות שורות של עשרה אנשים הזורקים באבנים גדולות חמשה שורות והיתה השורה האחת רחוקה מהשורה חמשים אמה ולא תקנו שורות אבני קלע נגד אבני הקלע בקו ישר אלא היתה השורה לעומת ריוח השורה הראשונה ואחריה סדרו שורה של מאה מאה אנשים של קשת נחושה ובחרבות ובחניתות ובקופצים של ברזל והיו רחוקים משורות אבני הקלע כמו מאה אמה זורקים חצים לאלפים ולרבבות ואחריהם היו מסדרים כמה אלפים שולפי חרב נושאי רמחים וכידונים העומדים כחומה נגד האויבים אלו זורקים חצים ואלו אבנים

גדולות ואלו עומדים כלפידי אש בחרב ובחנית. והיה הניצול מאבני הקלע נפל בחצים והנצול מחצים נפל בחרב ובחנית. לא היה תקומה להאויב כי היו כולם גבורי חיל מלומדי מלחמה והיו מעבירים קול גדול במחנותם שיהיו נזהרים מלהפשיט החללים אלא אחרי ידיעה נכונה שתמו כל אנשי המלחמה ממחנות האויב. כי פעמים רבות קרה ששבו האויבים הנסתרים במארב בפתע פתאום וכשמצאו אותם נטושים על פני כל הארץ לשלל שלל ולבוז בז העריכו מלחמה נגדם והכו אותם והיו בזה נזהרים הרבה מאד ולא היו פושטים קטן וגדול עד כי היה להם רשות משר הצבא.

כז. ודע כשהיו לוחמים בחרבות ארוכות הנאחזות בשתי ידים לא שמו שורות רבות מהם מפני שהיו צריכים למקום רחב ידים להכות בהם פנים ואחור ומן הצדדים בסביב שאם לא יהיה המקום רחב ביניהם יכה אחד את חברו ואיש את רעהו ולא היו הולכים בחרבות האלה אלא נגד המרכבות והבעלי הסוסים הקלים. עוד היה להם תרים אלה ורומח. מאי אלה קיפל ודומה למקל של ברזל ארוך כאמה ומחצה וראשו עגול כמו כדור גדול שיש לו למעלה טבעת נכון לתלות אותו בעגילים של ברזל כמו ענק שמשימין להם סביב צוארם ויוצאים מכדור הקיפל האמור יתדות של ברזל תקוות ונסות יוצאית ממושבו של כדור וחדין בסופן שפוצעים בו כל כלי נשק של נחושת מראשי הלוחמים המכוסים בכבעי ברזל ונחושת קלל והסוסים המזויינים בכל זה נקרא אלה בלשון אילום. מאי רומח הם כלי עץ ארוכים ובראשו ברזל חד (פיקי בלע"ז) וזה היה ביד פנחס בהרגו לנשיא של שבט שמעון על שזנה עם כזבי בת צור המדינית דכתיב (במדבר כ"ה) ויקם מתוך העדה ויקח רומח בידו והיה ארוך כמו ששה אמות ובאמצעית העץ סביב סביב היה חתיכת בגד או כיוצא בו רחב כחצי אמה קבוע בעץ במסמרים קטנים עם ציצת משי מזה ומזה לבגד לנוי ולצורך האיש המשתמש ברומח כדי שיחזיק המכה בו ולא תחלוק ידו מהרומח. כידונים היה להם מה כידונים קנים דכתיב (ש"ב כ"א ט"ז) ומשקל קינו שלש מאות משקל נחושת עוד היה להם שפודין מאי שפודין ברזל ארוך שצולין בו כדכתיב ולהב חניתו שש מאות שקלים ברזל (ש"א י"ז ז') עוד הביאו עמהם כובעי ברזל ושריונות רבות והיו מלבשין בהם כל הגוף מראשם ועד הכרעים והיה להם דגל גדול המיוחד לשר הצבא והרגלים אחרים קטנים ממנו מיוחדים לשרי אלפים אשר על פיהם ילכו אנשי המלחמה לקראת האויבים ויכירו למסעיהם אם ילכו בדרך אשר התחילו בו או יסובו ויצדדו פנים. גם היה להם קלגסים שהם החצצרות לתקוע בהם פעם להעמיד פעם לפזר כדכתיב (במדבר י' ט') והרעותם בחצוצרות על הצר הצורר אתכם.

כח. כשהיו לוחמים בשונאיהם לא הניחו להם שעה של השקט ובטח אך היו תמיד בתחבולה איך יעשו פח לרגלי האויבים ויכניסום

בצרה ובצוקה עד שמפני זה היו שולחים לפעמים מאנשי המלחמה כמו מאתים או אלף איש להתגרות באויבים כדכתיב (ש"ב ב' י"ד) יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו. ואם מצאו שהיו שונאיהם בלי סדר ובערבוביא ויתחלו לנפול חללים הוסיפו סכום על אנשי הצחוק ולחמו באויביהם ויכו אותם עד רדתם.

כט. לפעמים היו שולחין לערים הבצרות שלהם להזהירם שישמרו העיר כהוגן שהאויב הולך סביביה ובעת הזאת ובשעה הזאת אנחנו יוצאים להכות האויב וכשלא היו יכולין לשלות אל העיר כי היתה העיר במצור היו שולחין אגרת אליה; בחכמה רבה וככה עשו שלחו אנשים ושמו עליהם חלוק ושלמות בלות ונעלות בלות ומטולאות ברגליהם ולהם יבש נקודים בתוך שקיהם שבורים ומצוררים ובתרסילם ובמשענת עץ בידם כאלו היו אביונים נאנחים מבקשים לחם ועל חלוקיהם הבלות והמטלאות כתבו מה שהיו רוצים כי האויבים לא הפשיטו כתונתם כיון שהיו בלים ומטולאים לא הצליחו לשום דבר. או שהיו לוקחים ויטריל והיו כותבים על החלוק ואחר כך שמו החלוק במי עפצים ונעשו האותיות כולם שחורים וראו מה שהיו כותבים וכיוצא בזה היה להם תחבולות רבות היו כותבים על גוף האדם עם החלב היוצאות מאילן תאנים ולא היה הכתב ההוא ניכר עד שבתשו גחלים ופזרו עליו והיה הכתב ניכר ואחר כך היה האיש ההוא רוחץ בשרו ושב כמראשונה.

פרק כ"ח

א. הן אלה קצות דרכי משפטי המלחמה היוצאים מספר מלחמות ה' אשר היה ביד כהן המשוח וביד עם ה' יהודה וישראל בהיות ההיכל על יסודו והמזבח על מכונו וירושלים בבניינה וישראל על אדמתן היו מאספים כל איש גבור ויודע מלחמה והיו לוחמים בארם ובמואב ובפלשתים ובכל הגוים מסביב ובכל תקופת השנה לעת צאת המלכים יצא יואב עם העם להשחית ברבות בני עמון; לא בטחו בקשת ובחרב כי אם בה' אלהיהם אשר יצא לפניהם להלחם בכל הגוים כדכתיב (תלים מ"ד ז') אני לא בקשתי אבטח וחרבי לא תושיעני גומר.

ב. אבל עכשיו נפלו גבורי ישראל ונאבדו כלי מלחמתן וכיון שגבר האויב ולא הצליח הכהן המשוח. עם שר הצבא במלחמתם היו יודעים ישראל שאין רצון הקב"ה עוד במלחמותיהם וה' סר מעליהם עד זמן המשיח שיבא ועל ענין זה ובשביל גלות ישראל התפלל דוד ואמר הלא אתה אלהים זנחתנו ולא תצא בצבאותינו גומר ומעתה אם יעמדו ישראל ויערכו מלחמה שלא ברצון הקב"ה יפלו בחרב כדכתיב (במדבר י"ד מ"ב) אל תעלו כי אין ה' בקרבכם ולא תנגפו לפני אויביכם שכשם שהיה

הקב"ה לוחם מלחמותיהם כשהיתה המלחמה ברצונו כמו כן יהפיך להם לאויב כשתהיה המלחמה שלא ברצונו כדכתיב (ישעיה ס"ג י') ויהפך להם לאויב הוא נלחם בם וכתיב (איכה א' י"ג) ממרום שלח אש בעצמותי גומר ואל תתמה על זה איך זנח ישראל וגדע כל קרן יעקב כי זה דרכו מששת ימי בראשית שאם אומה אחת הוטאת לפניו הוא לוקח אומה אחרת ומיסר בה הראשונה החוטאת ואחר כך מייסר אותה האומה עצמה שהוכיח בה הראשונה וזהו ברור בתורה ובנביאים ובכתובים אין צריך ראיה למי שבקיא במקרא והוא אמרם ז"ל על דאטפת אטפוך וסוף מטיפייך יטופון (אבות פרק ב') כמו כן ישראל גרשו עם אמוריים ולא מפני שהיו ישראל ראויים לכך לגבור על עם גדול ורב ורם אלא שהיו עם אמוריים רעים וחטאים לה' כדכתיב (דברים ט' ה') לא בצדקתך וביושר לבבך גומר כי אם ברשעת הגוים האלה גומר וכאשר חטאו ישראל בזמן השופטים מסרם השם יתברך ביד האומות וכאשר שבו ישראל מעונם העמיד להם שופטים להושיע אותם מיד לוחציהם פעם היה השופט משבט זה ופעם משבט זה ופעם היתה אשה שופטת את ישראל כדכתיב (שופטים ד' ד') והיא שופטת את ישראל וגומר כי בתחלה היה יהודה מושל בכל אחיו אבל כיון שבאו לשילה אשר היה בזמן השופטים פסקה גדולת יהודה מלהיות תמיד מושל על ישראל אלא שהלק הקב"ה שבט ממשלתו לשאר השבטים ועל זה התנבא יעקב לא יסור שבט מיהודה עד כי יבא שילו ([1]) כי גם אחרי השופטים לא חזרה מלכות ליהודה אלא לבנימין והוא שאול המלך איש ימיני ואע"פי כן היו מאספים כל ישראל ליהודה לעלות עמו במלחמה כדכתיב (שופטים א' א') מי יעלה בתחלה להלחם ויאמר ה' יהודה יעלה, וכן אע"פי שהמלך שאול היו מאספים כלם לדוד והלכו אחריו כדכתיב (שמואל ב' ה' ב') הן בהיות שאול מלך עלינו אתה המוציא והמביא גומר ובשביל שהתאספו אל יהודה אף בזמן שסר ממנו שבט ממשלתו לפיכך התנבא יעקב ולו יקהת עמים וגומר כי יהודה ינהג את העם שהוא דוד מימי שאול ולפי שהיה יהודה מושל בתחלה ובסוף ובאמצע סרה ממשלתו מכנו התנבא יעקב גור אריה יהודה בעת ממשלתו בתחלה שהם ימי נערותו נקרא גור ובעת זקנתו חזר לממשלתו לפיכך נקרא אריה שהוא זקן אבל באמצע ימיו שסר השבט ממנו לא היה נקרא בלשון גדולה אלא בשמו יהודה סתם ולפי שזה הדבר אמת ייחוס הכתוב לו שלש שמות

[1]) זאת הערה כתובה בגליון: „מבואר מכאן שילה ואל תתמה על הואו הבאה במלת יבוא שילה שאין בזה הבדל לשילה בה"א שהכל דבר אחד כי שילה הוא לשון שלום ומנוחה לפיכך אמרו חז"ל מנוחה זו שילה ודרך כל מקרא לחלף ו' עם ה' דכתיב אויביה שלו בוי"ו וכתיב שלה הייתי בביתי בה"א ולפי שראתה אשת יהודה שהבנים גורמים שלום לאשה עם בעלה לכן קראה לבנה הנולד לה בעת זקנתה בשם שלה והוא נכתב בה"א".

אלו והם גור בתחלתו אריה בזקנתו יהודה באמצע. ובאמת היה לו לכתב יהודה באמצע אמנם אינו מתיישב על אופן הלשון שאי אפשר לזכר גור יהודה אריה. ולמה פסקה ממשלתו באמצע לפי שחטא וריצה את אביו במכירת יוסף והביא הכתונת קרוע ומלוכלך בדם ואמר הכר נא הכתונת בנך הוא אם לא וגומר ולפיכך נאמר אחר חטא זה וירד יהודה מאת אחיו ואמרו ז"ל מהו שאמר וירד מאת אחיו הורידוהו מגדולתו שאלו היה הוא מוחה ביד אחיו שלא יטרפו את יוסף ולא ימכרו אותו לא עשו מה שעשו לפיכך כשראו צער אביהם היו מתחרטים על מה שעשו וישנאו ליהודה על שלא מיחה בידם לפיכך אמרו אחיו אין אתה ראוי להיות מלך עלינו ויקחו הממשלה מידו לפיכך נאמר וירד יהודה וגומר הרי התנבאו אחיו מה שיהיה בסוף שבאותו הזמן לא היה יהודה מלך שהרי היו גרים בארץ לא להם וזהו שהתנבא יעקב גור אריה יהודה מטרף בני עלית וגומר הנה אמר בפירוש למה יסור השבט ממך באמצע ימיך מטרף בני בשביל שטרפת את בני יוסף ומכרת אותו למצרים עלית (י) נסתלקה הממשלה ממך אבל לבסוף תחזור לגדולתך בימי דוד לפיכך אמר אחר כל זה כרע רבץ כארי וגומר וזהו סדר נבואתו גור אריה יהודה הלביא בנערתו נקרא גור ולעת זקנתו אריה ובאמצע ימיו לא גור ולא אריה אלא לביא לפיכך קרא ליהודה גור בתחלה אריה בסופו יהודה באמצע ואלו נכתב יהודה באמצע הייתי קורא גור יהודה ולא הייתי יודע מי הוא הנקרא אריה לפיכך נכתב יהודה בסוף להורות ששני שמות אלו נכתבו על יהודה ואף בשעה שלא יהיה גור ולא אריה יהיה גבור חיל ושר הצבא וזהו שאמר כרע רבץ כארי וכלביא מי יקימנו בשעה שלא יהיה לא מלך ולא יהודה יהיה שר הצבא כלביא הזה שהוא גבור ולא נקרא גור ולא אריה באותו הפעם ולא יסור שבט מיהודה אע"פי שהורידוהו אחיו לא נתקיימה הירידה אלא עד אשר יבואו ישראל למשכן שילה ואעפ"כ יהיה שר הצבא ויאספו אליו כלם בימי שאול כדכתיב (כס) אתה המוציא והמביא וגומר וזהו שהתנבא יעקב אע"פי שבזמן שילה יהסר השבט מיהודה עם כל זה ולו יקהת עמים וגומר יאספו אליו אז העמים ויהיה שר הצבא מיהודה.

ג. וכאשר חטא שאול בעמלק נטל מלכותו ממנו והזר ונתנה הממשלה והמלכות ליהודה שהוא דוד ונעשה אריה שעליו כתיב אשר לבו כלב האריה וגומר כי באותו הזמן לא היה יהודה נקרא גור אלא אריה וכאשר חטאו יהודה וישראל הביא עליהם נבוכדנצר הרשע ולקח מהם הממשלה והגלם לבבל ואחר כך הסירה ממשלה מבבל ונתנה לאלכסנדר מלך יון בזמן בית שני ואחר כך סרה מיון ונתנה לפרס וכמו

(י) כמו ויעל ה' מעל אברהם נסתלק ממנו אף כאן נסתלק ממנו: על הגליון.

כן הוא עושה עם האומות עד היום הזה ואל תשאלני הלא אתם אומרים אנחנו נקראים בנים לה׳ וכיון שאתם קרובים כל כך אליו יתברך למה עזב אתכם בגלות זה ימים רבים בצער ובדוחק מה שאין כן לשאר אומות שהוא מצער אתכם באכילה ובשתייה ועוד שאתם אומרים שאסור לכם לאכל בשר נבלה וטרפה בשר החזיר השקץ והעכבר ואתם כואבי לב חלשים ויגיעי כח ואנו אוכלים כל מה שנמצא ויש לנו כח ובריאות כאשר תראנה עיניכם זה היה איש עכו״ם אשר שאל כזאת ועתה אשיב להמין הזה ודע כי הלב הזה שבגוף האדם הוא יותר קרוב אל החיות שבאדם משאר האברים וטבע הלב להיות חלוש ורך מאד ואין לו אפילו עצם אחד. נתקנאו בו שאר האברים ואמרו ללב מדוע תתנשא עצמך על כל שאר האברים להיות קרוב אל החיות יותר ממנו אמר הלב אני מך ורך ואין אני מתנשא עליכם אבל אפנה לכם מקום שתקרבו אל החיות ובלבד שלא יהיה באבריכם שום עצם מעצמות האדם שאם יקרב דבר קשה אל החיות הפנימית הדק לא ירגיש אותו האבר הקשה אם יש בגוף חיות רב או מעט החזק הוא אם רפה ואם לא ירגיש האבר ההוא הקרוב אל החיות בהרגשה רבה ימותו כל האברים פתאום ולא יהיה אז לי ולכם חלק בחיות ויוסף עוד הלב לדבר ויאמר דעו אברי כי משפט האבר הקרוב אל החיות הוא שלא יקח אליו כל מה שנכנס בפה האדם כי אם המעשר מן המעשר והיותר זך וטוב והשאר צריך לחלק לכל אברי הגוף שאם יקח הלב חלק מהאכילה והשתיה כחלק שאר האברים יסתים כח הרגשתו ויהיה כבד כאבן מחמת רבוי הדם ויעלו ויפרחו בו אבעבעות כאשר יארע לשאר האברים השואבים כל מאכל ומשתה ואם לא יעשה כן האבר הרוצה להיות קרוב אל החיות יאבד הרגשתו וימות בתחלואים פתאום לא נדע מי הכהו הנה הגדתי לכם משפט המלוכה והטוב בעיניכם עשו. ויען הרגל למה זה לי מלוכה לילך למות עבורה אני צריך לעצמי מאד שאם אבטל עצמי או לא אשאב אצלי כח כל מאכל אשר יאבל איך יהיה לי כח לילך לכן אני אבזה את המלוכה ולא אבטל את כחי ואקח מכל מאכל ולא אדאג על רבוי הדם שיעלה אבעבעות כי אני אסמוך על הרוב שאין להם אבעבעות כי לא יזיקום האכילה והם בריאים וחזקים. ותען היד ותאמר מה מאד נמלצו דברי הרגל אין חכם כמהו בכל הארץ ואלפני חכמת כי איך אוכל אני למשש דבר אם לא יהיה לי עצם אמנם אתם אברי וחברי נלכה נא ונבקש מחילה מהלב ונדבר אליו תחנונים שהוא יקח לו הכתר מלוכה ואם יקבלנו יהיה לנו ההשקטה וההבטחה הטובה שאם יארע חולי לאבר מאברינו וינוע הלב הזה ויהיה בדוחק ובצער וידאיג עלינו עד שיתור להמציא תרופה לאבר ההוא אין לכם גמילות חסד יותר מזה שהוא מחולל מפשענו ומדוכה בעונותינו ובחבורתנו נרפא לנו ויתמהו כל האברים על הכמת היד ויאמרו כל אשר דברת נעשו ויתנו ללב כתר

מלובה והלב הטוב הזה קבל המלוכה כדי להחיות האברים וזה גרם ללב שיהיה תמיד בתנועה בלתי השקטה כדי לעורר רפואות האברים ובזמן שיתבטלו החלאים והמות מהניף אזי ישקוט הלב מזעפו וינוח כשאר האברים.

ד. ועתה דע כי ישראל נמשלים אל הלב דכתיב (שה"ש ד' ט') לבבתני אחותי ונאמר צעק לבם של האומות שהן ישראל אל ה' ורם קרובים אל הקב"ה שנאמר (דברים ד' ד') ואתם הדבקים בה' אלהיכם ונאמר (במדבר י"ד ח') בנים אתם לה' והעכו"ם נקראים אברים שנאמר (יחזקאל י"ז ג') ארך האבר מלא הנוצה וכמו שהלב מסובב מכל האברים כן ישראל וארצם מסובבים מכל אומה ולשון ומכל ארצות שנאמר (שם ה' ה') בתוך הגוים שמתיה וסביבותיה ארצות וגומר מיום עמדו על הארץ לא היה להם השקט ובטחה אביהם הראשון היה נחמד בעיני הקב"ה כתיב בו לך לך מארצך וחייו היו חיי צער באור כשדים בברית מילה בעקדת יצחק בלקיחת ובמיתת שרה. עמד יצחק נאמר בו גור בארץ וחי חיי צער ויהי רעב בארץ נלקחה רבקה לאבימלך ותכהנה עיניו מראות. עמד יעקב ויברח מפני עשו אחיו ויברח מפני לבן וחי חיי צער שנאמר (בראשית מ"ז ט') מעט ורעים היו ימי שני חיי. גלו אבותינו למצרים וחיו חיי צער שנאמר ויאנחו בני ישראל (שמות ב' כ"ג). עמד להם משה ויברח מפני פרעה וחי חיי צער שנאמר (במדבר י"א ט"ו) הרגני נא הרוג ואל אראה ברעתי הוציא את בני ישראל ממצרים נתקנאו בהם כל האומות שנאמר (שמות א' י') הבה נתחכמה לו פן ירבה וירדפו מצרים אחריהם. ויבא עמלק ויצא מלך ארום. אמר הלב לאברים ישראל לעכו"ם מה לי ולכם כי תקנאו בי ותשנאוו אותי יותר משאר האומות הלא בשביל שאני דבקתי עצמי בהקב"ה וקבלתי תורתו הנה אני אעווב אותה לפניכם קבלוה אתם ויהיה הקב"ה קרוב אליכם כמוני ויאמרו כן דברת אבל הגד נא לנו בתחלה מה כתיב בה אמר הלב אני מך ורך ואין אני מתנשא עליכם אבל אבנה לכם מקום שתקרבו אל החיות שנאמר (דברים ל"ג ב') הופיע מהר פארן וזרח משעיר למו וגומר ובלבד שלא יהיה בכם עצם קשה שתבטלו היצר הרע מכם שהוא עצם קשה מלשבור אותה משום דכתיב בה לא תרצח לא תנאף לא תגנוב ועוד כי משפט האבר הקרוב אל החיות הוא שלא יקח אליו כל מה שנכנס בפה דכתיב (ויקרא י"א ב') זאת החיה אשר תאכלו וזה אשר לא תאכלו וזה לכם הטמא. ויען הרגל זה עשו דכתיב בו (בראשית כ"ה כ"ו) וידו אוחזת בעקב עשו ויאמר למה לי זה מלובה לילך למות עליה ואיך אוכל אני לבטל כחי דכתיב (בראשית כ"ה ל"ג) למה לי בכורה הנה אנכי הולך למות וכתיב על חרבך תחיה ואילך לציד ציד להביא מכל ולא אחוש לריבוי הדם המביא לצרעת ולספחת ולבהרת ואסמוך על הרוב שלא יזיקו לפיכך אני אוכל את הכל למען רבית כוחי דכתיב (שם ל') הלעיטני נא ונאמר ויקם וילך ויבז ונימר ותען היד אלו בני עשו וישמעאל דכתיב

(בראשית כ״ז כ״ב) והידים ידי עשו וכתיב בישמעאל (בראשית ט״ז י״ג) ידו בכל ויד כל בו. חכם גדול היה אבינו שלא קבל את התורה בימי יעקב וישמעאל בימי אברהם אמנם אתם אברי והברי נלכה נא ונבקש מחילה מהלב ונבקש שיקה הכתר ובזה יהיה לנו בטח והשקט שאם נעבר על לא תרצח או על לא הנאף ולא תגנוב ועל כל התורה לא נדאוג מן הפורענות כי אנחנו לא קבלנו דבריו אבל הלב צריך להיות בדאגה על זה להשגיח בהשגחה רבה על הגוף, כן ישראל צריכים להגן על כל האומות לפיכך בזמן המקדש הקריבו ישראל שבעים פרים נגד שבעים (¹) אומות ומעת הוסר התמיד ונתן שקוץ משומם ולא יכלו להקריב עוד נפלאו האברים בתחלואים והגיע מפני זה תנועות רבות ללב לעורר הרפואה לאברים והלכו ישראל בגלות עבורם שנאמר (ישעיה נ״ג ה׳) והוא מחולל מפשעינו מדוכא מעונותינו וגומר ואת אשר יאהב ה׳ יוכיח ואלו בשביל חטאות ישראל לא היה צריך לגלותם כי היה בהם חסידים ואנשי מעשה שהיו ראויים להגן על ישראל שנאמר (מלכים ב׳ כ׳ ו׳) וגנותי על העיר הזאת למעני ולמען דוד עבדי אבל בשביל חטא עכו״ם שהוסר התמיד וחרבו המקדש ולא היה עוד קרבן לכפר על העולם (²) אז לקח ישראל עצמן לקרבן שהם בלי מום שנאמר (שה״ש ד׳ ז׳) כלך יפה רעיתי ומום אין בך והם נקרבים בכל יום במקום קרבן דכתיב כי עליך הורגנו כל היום נחשבים כצאן לטבחה (תהלים מ״ד כ״ג) כאיזה צאן כצאן קדשים והקב״ה כביכול כמתאונן עליהם כדכתיב (זכריה י״א ד׳) כה אמר ה׳ רעה את צאן ההרגה אשר קוניהן יהרגו ולא יאשמו וגומר ולפי שבימי קדם כשחטאו העכו״ם ולא היה להם פדיון לנפשם לפיכך הביא עליהם המבול ולא נשאר מכל אלא נח ובניו לקיום העולם וכיון שהרגיש נח שהעולם צריך פדיון בבהמה ובעוף לפיכך ויבן נח מזבח מה כתיב שם וירח את ריח הניחוח ויאמר לא אוסיף עוד להכות כל חי ומנח ועד אברהם בטל הקרבן ראה מה כתיב (בראשית י״א ח׳) ויפץ ה׳ אותם משם ויהפוך את הערים האל וכיון שבא אברהם הרגיש שהחסידים ואנשי מעשה הם הקרבנות לכפר על העולם לפיכך וילך אברהם אל ארץ המוריה לעקוד את יצחק בנו ולא רצה אברהם להקריב את עצמו לפי שטהורה שינקה מן הטמאה פסול לקרבן ולפיכך רצה להקריב את יצחק אבל הקב״ה אמר אל תשלח ידך אל הנער כי אם תקריב אותו תחריב את העולם כי לא יהיה אז קרבן לכפר שהרי כל ישראל היו באים ממנו אבל רמז לו שיפדה את נפש יצחק באיל דכתיב (בראשית כ״ב כ״ג) והנה איל אחר נאחז בסבך מאי אחר

(¹) סוכה נ״ה ע״ב.

(²) סוכה נ״ה ע״ב. אר״י אוי להם לעכו״ם שאבדו כו׳ בזמן שבית המקדש קיים מזבח מכפר עליהם כו׳.

נאחז בסבך אלא כך אמרה התורה והנה איל הקריבו במקום יצחק ואל תעש לו מאומה שלא יצערנו בשום עינוי נפש למעט חלבו ודמו להיות במקום קרבן כי אין עתה הזמן אלא אחר נאחז רצה לומר באחרית הימים בזמן הגלות יהיה זרעו של יצחק נאחז במקום קרבן ובמה יהיו נאחוים בסבך בקרניו קרן ישראל יהיה נאחז ומסובך בין האומות וצערם ומכאובם יהיה במקום קרבן לפיכך נאח"ז בסב"ך ראשי תיבות ועל ידי מי בטל הזבח הנה בא הסוד הקדוש בתורה המרומז במלת נאח"ז נבוכדנצר אדום חללו זבח בסב"ך בטלו סנהדרין בטלו כהנים בקרני"ו בטלה קדושה רוצחו נביאים ישראל ויתרו ומוסן יצחק בטל הקרבן וקם יעקב ובקשו עשו להרגו שנאמר ואהרגה את יעקב אחי (בראשית כ"ז מ"א) מה עשה ויבן מזבח בבית אל פרה נפשו בקרבן וסומן יעקב בטל הקרבן ולקח הקב"ה בניו במקום קרבן לכפר על העולם לפיכך ייסר את ישראל ביסורים קשים במקום מיתת הקרבנות דכתיב (שמות ה' ט') תכבד העבודה על האנשים וכתיב (שמות ב' כ"ג) ויאנחו בני ישראל מן העבודה עד זמן שבא משה והודיע להם פדיון הקרבן דכתיב (שמות י"ב כ"א) משכו וקחו לכם צאן ושחטו את הפסח ואז מיד היו נגאלים משם בטל הקרבן מה כתיב וירדפו מצרים אחריהם ויבא עמלק עד הר סיני קבלו מחדש לכפר על כל העולם שנאמר (שמות י"ט ח') כל אשר דבר ה' נעשה ובהם בחר ה' שנאמר (שמות י"ט ה') והיתם לי סגולה מכל העמים רצה לומר אתם הכפרו על כל העמים ובזה תהיו לי סגולה מכל כי עבדי אתם וכתיב הן עבדי אתמוך בו בחירי רצתה נפשי (ישעיה מ"ב א') וכתיב (שם נ"ג ח') מפשע עמי (שהם עכו"ם) נגע למו (-ישראל) אחר כך היו ישראל מתחרטים על שהם יהיו קרבן כפרה לכל העולם כי חשבו שהקב"ה יבקש מהם שיקריבו גופם על האש על המזבח לפיכך אמרו דבר אתה עמנו ונשמעה ענין הקרבנות ואל ידבר עמנו אלהים פן נמות אולי יבקש מאתנו שנמות על כך לפיכך נאמר קרב אתה ויתי וצוה הקב"ה שלא יקריבו מהם קרבן אלא מן הבהמה מן הבקר מן הצאן תקריבו את קרבנכם וכיון שחרבו המקדשות ובטלו זבח ומנחה לא הרגישו בזה האברים כי הם רחוקים מחיות אבל הרגיש בזה הלב שהוא יודע מרת נפשו כי קרוב הוא אל החיות והוא סך ורך וחלש בטבעו וכדי להצילו ולעורר רפואה לאברים הגיע בזה תנועה גדולה ללב לעורר רוח החיוני אשר בגוף ואם לא יתנוע הלב במהירות ימות כך התניעה הגיע לעם ה' בגלות וצערם ומכאובם הוא במקום קרבן וביותר כמה נהרגו ונשרפו על קדושת השם ואם נשארו ישראל על אדמתן ולא היו יכולין להקריב קרבן היו חייבים כלייה דכתיב (דניאל י"ב ז') ובכלות נפש יד עם קדש תכלנה כל אלה אבל עכשיו טובה גדולה עשה להם הקב"ה בתנועת הגלות שהוא מכפר עון בקרבן לפיכך נפטרו ישראל מידי כלייתן דכתיב (ויקרא כ"ו מ"ד) ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא

געלתים לכלותם ואי אפשר לישראל להקריב קרבן בכל מקום אם לא בירושלים על המזבח ואם יקריבו חוץ מירושלים כאשר כבר עשו הקב"ה שונא אותן הקרבנות דכתיב (ישעיה א׳ י"א) למה לי רוב זבחיכם יאמר ה׳ רוב זבחי לא נאמר אלא רוב זבחיכם מה שאתם מזבחים בכל מקום אשר לא צויתי אתכם כי אם במקדש ולפי שהיו זובחים כל אחד בבמה לעצמו לפיכך אמר זבחיכם ולפי שעשו לזבחיהם חודש ומועד לזה אמר חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי וכתיב שוחט השור מכה איש וגו׳ וכתיב לא אריח בריח ניחוחיכם ואין גאולתן של ישראל תלויה אלא בתשובה לא שיתלה גאולתן בתשובת ישראל שכבר שבו דכתיב (ישעיה ס׳ כ"א) ועמך כלם צדיקים אבל גאולתן תלויה בתשובת עכו"ם דכתיב (שם ב׳ כ׳) ביום ההוא ישליך איש את אלילי זהבו ואת אלילי כספו וכתיב (ירמיה ל"א ו׳) קומו ונעלה ציון ויורנו מדרכיו וכתיב ביום ההוא יהיה ה׳ אחד ושמו אחד וגם במצרים לא רצה להוציא את ישראל עד ששב פרעה ועמו דכתיב (שמות ט׳ כ"ז) ה׳ הצדיק ואני ועמי הרשעים. וכיון שנלקה אבר מאברי הגוף והוציאו ממנו על ידי הקזת הדם הרע והעכור אזי יהיה זה נחת רוח ללב ויהיה שקט מגודל תנועת הזעף אלא יתנוע בנחת ובשמחה דכתיב (תהלים ק"ד ל"ו) יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם ברכי נפשי את ה׳ הללויה.

ה׳ וכיון שראו ישראל כך בחרו להם לפזר עצמן בכל ארבע כנפות הארץ וכדי שיראו האומות שלא יעלה על לבם לערוך מלחמה עוד עמהם ושלא יצאו מן הגלות עד זמן שיבא המשיח ואף על פי שיהיה להם בתוך זה הזמן אנשי גבורי חיל ואע"פי כן לא יערכו מלחמה נגד האומות שבכה השביע אותם שלמה המלך הנביא בשם ה׳ ואמר השבעתי אתכם בנות ירושלים אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ. הנה אמר לבנות ירושלים אם תהיו בגלות בין האומות אל תעירו ואל תעוררו עמהם מלחמה מפני אהבת ארץ ישראל עד שתחפץ עד שיהיה רצון וחפץ הש"י בכך וישלח לכם המשיח כדרך ששלח משה למצרים ואמר כה אמר ה׳ פקד פקדתי אתכם ואז ידעו שרצון הקב"ה שיאספו עצמן מכל ארבע פינות העולם ויהיו אז לעם גדול ועצום ליקח ארצם מיד הישמעאלים והנביא מתמיה עליהם ואמר מי אלה כעב תעופנה וכתיב (ישעיה מ"ט כ"א) מי ילד לי כל אלה וכתיב היוחל ארץ ביום אחד כי חלה גם ילדה ציון את בניה וכיון שהדבר כן נמנו וגמרו כל ישראל שלא ילמדו עוד מלחמה אפילו לעזור אומה מהאומה שכנגדה אם לא ברצון מלכיהם אשר הם נכנעים תחת ידו ויתפללו כל אחד ואחד בארץ אשר הוא גר שם שיתן השם שלום והצלחה להמלך המושל על הארץ ההיא וכך אמרו התלמודיים הוי מתפלל בשלומה של מלכות ולחלוק לו כבוד שכל מלך שישראל נכנעים תחת ידו הקב"ה אוהב המלך וקרא אותו משיח כדכתיב (שם מ"ה א׳) כה אמר ה׳ למשיחו לכורש, ואין הבדל בין

המשיח שיבא לבין המלך שישראל נכנעים תחת ידו אלא שהמשיח שיבא יביאם אל אדמתן ויהי להם מלוכה בפני עצמם וכך אמרו בתלמוד אין בין עולם הזה לימות המשיח אלא שיעבוד מלכות לבד. כי המשיח שלנו שאנחנו מצפים עליו שיבא לא יהיה כי אם אדם יחיה וימות וימלוך תחתיו בנו ובן בנו כמו דוד משיח ה׳ שהיה לו מלוכה ולזרעו אחריו אבל ברצון הש״י יחיה המשיח יותר מדוד אביו כדכתיב (תלים כ״א ה׳) חיים שאל ממך נתת לו אורך ימים עולם ועד לפיכך יהיה המשיח שיבא רם ונשא וגבה מאד יותר מאבות וממשה אף ממלאכי השרת כי הנה אברהם שהקב״ה היה אוהבו מאד לא האריך ימים רבים כמו אדם ונח אלא מיד שנתמלאו ימיו מת כדכתיב (בראשית כ״ד א׳) ואברהם זקן בא בימים ויצחק מת קודם זמנו חמש שנים ויעקב אמר מעט ורעים היו ימי שני חייו ומשה אמר אעברה נא ואראה את הארץ הטובה ולא ניתן לו בקשתו ומלאכי השרת מצפים לראות תמיד הדר גאון הש״י ואינם יכולים לראותו כדכתיב (יחזקאל ג׳ י״ב) ברוך כבוד ה׳ ממקומו במקומו לא נאמר שאלו אמרו במקומו היו יודעין את מקומו אלא אמרו ממקומו להורות שלא ידעו מקום הקב״ה ואמרו ברוך כבוד ה׳ ממקום שהוא עומד בו יהיה איזה המקום שיהיה לא כן המשיח שיבא וישראל שהם יראו הש״י עצמו שנאמר (ישעה נ״ב ח׳) כי עין בעין יראה בשוב ה׳ את שיבת ציון הרי נאמר שהקב״ה בעצמו יגלה כבודו לישראל. לימות המשיח וישוב ויחזור עם ישראל אל הארץ לשכן שמו שם ונאמר כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל והואיל הדבר כן שנתמלא בקשת המשיח באריכות ימים מה שלא זכו האבות ונתמלאה בקשתו יותר ממשה והשם יתגלה אליו פנים אל פנים מה שלא זכו מלאכי השרת שנאמר (יחזקאל א׳ כ״ב) ועל ראשיהם רקיע כעין הקרח הנורא לכן הוא גבוה מכלם וכיון שראו ישראל כך לא בקשו ולא חשקה נפשם לצאת מן הגלות עד זמן ההוא שיהיה רצון הש״י בכך.

ו. משל לאשה עקרה שלא היה לה בנים ותאות נפשה ותשוקתה להוליד בנים פעם אחת נתמלאה בקשתה ונתן לה הקב״ה בן. ויגדל הבן והיה הנער ההוא יפה תואר ויפה מראה ויחכם מכל אדם. ויהי היום ויצעק הנער ראשי עלי וימת ותילל האשה ותצעק מאד על הנער המת ויהי כי ארכו הימים ותלך האשה אחרי אנשים אחרים ותזנה ותהר ותלד בן וגם הוא היה חכם אבל לא כבן הראשון שמת ויגדל הנער וימת ותצעק האשה עד מאד ותאמר אני האשה הנצבת לפניכם היו לי שני בנים אחד מאישי ואחד מאיש אחר ומקרה אחד היה לכלם במות זה כן מות זה מעתה אני עושה שבועה נגד השי״ת ונגדכם שלא אזדקק עוד לאדם מעולם אחר שכל בני מתים עד שיבטיחני הקב״ה שיתן לי בן קיימא ותלך האשה וישבה לה בבית אחד במקום אשר לא יעבור שם איש ופעם היתה כאן ופעם כאן כדי שלא ימצאוה האנשים ויבעלוה. פעם אחת בא אליה הנביא

בשם ה׳ ויאמר אליה מה לך האשה כי תשב בבית שכולה וגלמודה מבעל ותחלחל האשה ותאמר מי אתה בני כי באתה הלום ויאמר אליה אל תירא נביא אנכי לה׳ והוא צוני להגיד לך כי ראה בענייך עוד יתן לך בנים ובנות רבות ויחיו ולא ימותו וידבר על לב האשה וינחמה ויאמר אל תעצב עוד כי יתן לך ה׳ יותר ממה שהיה לך ויוסיף את כל אשר לך למשנה ותקוד האשה ותשתחוה ותאמר לאיש האלהים אל תכזב באמתך כי זקנתי מהיות לאיש ואחרי בלותי התהיה לי עדנה ויען איש האלהים ויאמר למה זה צחקת היפלא מה׳ דבר למועד אשוב אליך כעת חיה ואת חובקת בן ולא יפלו דברי ארצה ותאמר האשה בי ארני איש האלהים שא נא לפשע אמתך לא אשוב לדבר אליך כדברים האלה אבל שאלתי ובקשתי ממך איש האלהים שתתן לי אות על הדבר הזה אשר דברת למען יהיה לי בטחון על דבר נבואתך לימים רבים ויען איש האלהים זה לך האות כי לא יעזוב אותך אישך לעת זקנתך ובכל בית ובית שאת מסתתרת שם הוא יבא אליך לדרוש בשלומך. ותען האשה עתה ידעתי כי איש האלהים אתה ודבר אלהים בפיך אמת כי זה עשה אישי מיום היותי עמו ואף כי יתקוטט עמי ואני עמו לא עזב חסדו ואמתו ממני והוא הולך אחרי אל כל החורים והסדקים אשר אני רפדתי יצועי שם לדרוש בשלומי ומנחם אותי בדברים טובים ואומר אתה חייבת בעצמך כי נשבעת בכעסך על חטאותיך ויבא הזמן ואתיר את שבועתך ואקח אותך אל ביתי ותשוב לימי נעוריך כימי עולם וכשנים קדמוניות. וילך הנביא לדרכו והאשה שמרה דברי הנביא. ויהי כי ארכו הימים וימת הנביא וירא אישה כי מת הנביא הדובר אליה ויאמר בלבו עתה אראה היש עוד אמונה בלב האשה הזאת אם אין וישלח אליה איש אחד לנסותה ויבא אליה האיש לדרוש בשלומה ויען האיש מדוע אתה יושב לברך בבית הזה האפל ועד אן לא תצא כצאת הנשים המתענגים בהליכתם בגנות ופרדסים ושומעים לקול כנור ועוגב והמה מקושטים בכל תכשיטי נשים ואת למה תבלה ימיך בבית האפל הזה כלם שוחקים עליך ומלעיגים על ימיך אשר עיניך כלות אליהם לכן איעצך ויהי אלהים עמך צאי נא בעקבות הנשים ורעי את גויתך על משכנות הרואים אחריך שמה יתנו לך פאר תחת אפר ושמן ששון מחברותיך לעדן נפשיך בתמרוקי הנשים ובשמן המור ויתאו המלך יפיך ויתן לך כתר מלוכה. ותאנח האשה ותאמר גם אנכי ידעתי כדברים האלה אשר דברת אך דע נא כי נשבעתי שלא אצא מן הבית הזה להזדקק עוד עם בעלי אחרי מות שני בניי עד אשר יבטיחני השם שיתן לי בן שיחיה וכיון שבא הנביא והבטיחני שיבא עת וזמן שאוליד עוד בנים ובנות וכשיגיע הזמן ההוא שדבר הנביא למועד ההוא אצא בשמחה לקראת בעלי והוא לקראתי ואז אתיר שבועתי ואזדקק עם בעלי כדרך כל הארץ ועד לא הגיע העת לא אלך אל בית בעלי ומכל שכן אל בתים זרים.

ז. ויען האיש ויאמר אדם חכם אחד מאלף מצאתי ואשה בכל אלה אלה לא מצאתי כי אם חסרת לב ונבערת מדעת אשאלך מה הבטחון הזה אשר אתה בוטחת בו כבר מת הנביא אבד כל חזון ולשוא ולהבל תצפה לא יבא לך הבטחון לעולם. ותען האשה אל נא תדבר כדברים האלה על הנביא כי איש אלהים קדוש הוא אנה פנה רוח ה׳ מן הנביא וינח עליך כי תלעג על הנביא. ואם מת הנביא נבואתו לא מתה וכל עוד אשר אני רואה לפני האות אשר נתן לי הנביא אני מצפה על נבואתו שתבא ואם לא תבא לא אאשים הנביא אבל אאשים את עצמי כי כפני חטאותי מאריך השם הזמן למען יהיה לי כפרה על עונותי ואני נותן הודאה לאל על הרעה כשם שהודיתי לו על הטובה. ויען האיש עד אן תמלל אלה ורוח כביר אמרי פיך עיניך סגורות ואזניך אטומות כי מה שדיבר הנביא בשם ה׳ שעוד תוסיף ותלד כבר בא והיה זה בן השני אשר הולדת ועתה על מה תצפה עוד אין טוב לך כי אם לשמוע אל עצתי שתצא ותתענג בטוב נפשך ותאורו עיניך ויצא לך שם גדול בשרים ושרות יבואו אליך מרחוק יציעו שש וארגמן לך אל ההרים הגבוהים ותחת כל עץ רענן. ותען האשה העיני תנקר ותשימני עור כעבדי וחרש כמלאכי העומדים מחוץ לבית לא יבאו בסודי. אבל אני אודה לך ללישנא מעליא שקורא לעור סגיא נהור עמי שרי ע״כ אני רואה מרחוק כי הנביא לא הבטיחני על הבן הנולד שכבר מת עד שלא בא הנביא אצלי אבל הבטיחני על העתיד לבוא ועוד שזה הבן השני אשר הולדתיו היה מאיש אחר ולא מאישי והנביא אמר שיהיה לי בן מאישי ושיחיה וזה כבר מת. וירא האיש כי לא תאבה האשה ללכת אחרי עצתו וילך משם בחרי אף ויעזוב את הדלת לכנוס שם כל עוברי דרך ויבא אל אישה וידבר אליו את כל הקורות ויאמר אשה קשת רוח היא לא תשמע לקול דברי מלחשים וחוברי חברים עזבתיה פרצתי כל גדריה וארוה כל עוברי דרך.

ח. כשמוע האיש את דברי אלו ויתמה על אמונת האשה ועל קיום שבועתה ויאמר אשת חיל מי ימצא שקר החן והבל היופי אשה יראת ה׳ היא תתהלל בטח בה לב בעלה ושללה לא יחסר וילך אישה אחריה וימצאה שחורה ונאוה ויאמר אליה קומי ולכי לך כי הנה הסתיו עבר הגשם חלף הלך לו עת הזמיר הגיע שתצא ותתענג ברב טוב אשר צפנתי לך שבועתך מותרת לך הסר מסך בגדי אלמנותיך שים עליך בגדי שש וארגמן וקום ושכבה אל ביתי ונחלתי הלא אנכי טוב לך מבנים ומבנות וינחם אותה וידבר אל לבה ותשמע אל דבריו ותלך אחרי האיש ותרכב על הגמל ועל סוס מרכבת הישועה.

ט. וזהו פתרון המשל האשה העקרה היו ישראל דכתיב (ישעיה י״ד מ׳) רני עקרה לא ילדה מתחלה עבדים היו למצרים לא ילדה בנים אשר הצליחו למלוכה כי אם לעבדים לפרעה ולכל חילו ויוציאם הקב״ה משם

ויגאלם וינשאם וינטלם כל ימי עולם העמיד מהם מלכים ושרים והם בנו הבית ראשון וזהו הבן הנולד לה מאישה היינו מישראל אבל לא ממלכים אחרים אחר מת הבן החכם כי מתו כל מלכי יהודה וישראל והרב הבית וספדו ישראל מספר רב על הרבן הבית ועל עם ה' כי נפלו בחרב וזה היה הבן הראשון לאשה שהם ישראל הנקראים אשת נעורים להקב"ה הלכה האשה אחרי מות בנה וזנתה עם איש אחר שהלכה בגלות בבל ודברה על לב השרים שיפתוהו למלך כורש לבנות לה בית ובן עשה וקראו אותו על הדבר הטוב ההוא אשר עשה משיח שנאמר (שם מ"ה א') כה אמר ה' למשיחו לכורש. וזה היה הבן השני אשר לה מאיש אחר כי לא היה כורש מבני ישראל וימת הבן השני שהוא כורש והורדוס וכל המלכים אשר היו בבית שני וחרב הבית והלכו ישראל בגלות בין האומות השביעום הנביאים שלא ימרדו במלכי אומות העולם דכתיב השבעתי אתכם בנות ירושלים וכן עשו ונשבעו שלא ימרדו באומות ולא יעשו עוד מלחמה והלכו וישבו להם בגלות כאבן דומה ולא בקשו עוד לבנות בית לשם ה' עד אשר יבטחם השם ע"י משיח שלא יחרב עוד הבית ובנוהו הבית האחרון שיהיה כבודו גדול מן הבית הראשון והשני שנחרבו והאחרון לא יחרב ובא אליהם הנביא בשם ה' (זכריה ח' ט') כה אמר ה' צבאות תחזקנה ידיכם השומעים בימים האלה את הדברים מפי הנביאים אשר ביום יסד בית ה' צבאות ההיכל להבנות וגומר והיה כאשר הייתם קללה בגוים בית יהודה וישראל כן אושיע אתכם והייתם ברכה אל תיראו תחזקנה ידיכם וגומר כה אמר ה' בימים ההמה אשר יחזיקו עשרה אנשים מכל לשונות הגוים והחזיקו בכנף איש יהודי לאמר נלכה עמכם כי שמענו אלהים עמכם וגומר והיה מספר בני ישראל כחול הים אשר לא ימד ולא יספר והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני אל חי ונקבצו בני יהודה וישראל יחדיו וגומר והיה בכל הארץ פי שנים בה יכרתו יגועו והשלישית יותר בה והבאתי את השלישית באש וצרפתים כצרוף את הכסף ובחנתים כבחון את הזהב הוא יקרא בשמי ואני אענה אותו אמרתי עמי הוא והוא יאמר אלהי וגומר הנה יאמר הכתוב בפירוש פי שנים בה יכרתו רצה לומר שני פעמים יכרתו ישראל מארצם פעם אחת בזמן חרבן בית ראשון ופעם שני בזמן חרבן בית שני ושם נהרגו מישראל כפלי כפליים כיוצאי מצרים ויותר לפיכך נאמר עליהם פי שנים יכרתו יגועו אבל החלק השלישי מישראל שהם הישראלים המפוזרים עתה בגלות האחרון בצער ובדוחק ואש הגלות בוערת בם מכל צדדים לפיכך נאמר עליהם והבאתי את השלישית באש וצרפתים כצרוף את הכסף וגומר הוא יקרא בשמי ואני אענה אותו אמרתי עמי הוא והוא יאמר אלהי וגומר עוד אמר הנביא עוד תטעי כרמים בהרי שומרון וגומר ויבנה ערי יהודה וחוצות ירושלים וגומר לא יאמר לך עוד עזובה ולארצך לא יאמר עוד שממה כי יבעלוך

בניך כמשוש חתן על כלה ישיש עליך אלהיך. הנה מלכך יבא לך צדיק ונושע וגומר ויענו ישראל מקוצר רוח אשר הלכו בגלות, אדוני מה אחרית האלה מי יצילני מיד כל אומה ולשון דכתיב (ישעיה נ"ד י"א) עניה סוערה לא נוחמה ויאמר הנביא יש לכם להאמין בדבר ה' דכתיב יבש חציר נבל ציץ ודבר אלהינו יקום לעולם וכתיב ביום ההוא אקים את סוכת דוד הנופלת וכתיב ושפכתי על בית ישראל רוח חן ותחנונים והביטו אלי את אשר דקרו וספדו עליו וגומר אמר זכריה הנביא בשם ה' שהוא היה בבית שני והוכיח את ישראל ואמר ידעתי שלא ישמעו אלי ויהרגוני כדכתיב אם יהרג במקדש ה' כהן ונביא שהוא זכריה שהיה כהן ונביא אבל לבסוף כאשר ישפוך השם רוח חן ותחנונים עליהם ויראו שנבואת זכריה אמת והביטו אלי ר"ל יתפללו אלי אמר הקב"ה שאמחול להם את אשר דקרו הנביא הקדוש הזה וספדו עליו וגומר ולפי שיש שישראל מתחרטים על הריגתו לכן לא פרסם הקב"ה שם הנביא לפי שמחל להם עונם דכתיב (תהלים ל"ב א') אשרי נשוי פשע כסוי חטאה לפי שהקב"ה מוחל עונו הוא מכסה פשעיו וישראל היו שוגגים בהריגתו שמתיך צערם וכובד המלחמה הרגו אותו ואין איש נתפש על צערו אבל ההורג בשוגג גולה לפיכך התפללו אל הקב"ה שיכפר עונם ע"י הגלות והטלטול וזהו שתרגם יונתן והביטו אלי את אשר דקרו ויבעון קדמי על דאטלטלי כו' ופירוש זה אמת לא תסור ממנו כי הוא בקבלה. עוד אמר הנביא אחרי כן ישובו בני ישראל ובקשו את ה' אלהיהם ואת דוד מלכם ונאמר (מלאכי ג' כ"ג) הנה אנכי שולח לכם את אליהו הנביא לפני בוא יום הגדול והנורא והשיב לב בנים על אבותם ולב אבות על בנים וכתיב ואתה דניאל סתום וחתום הדברים האלה עד עת קץ וגומר וכאשר יצאו מירושלים בחרבן בית שני היו אומות העולם משחקים עליהם באותו הזמן ואמרו אנה פנה דודך איה הוא משיחך מתי יבא מה הבטחון הזה אשר הבטיחך הנביא שמה שדבר הנביא לא היה אלא על בית שני על כן אין טוב לכם אלא שתשמעי לעצתנו ותערבו עמנו ונעשה מכם שרים ונכבדים וכמו כן יאמר גוג ומגוג בסוף הגלות עד שישראל יתפללו באותו הפעם על גוג ומגוג למה רגשו גוים ולאמים יהגו ריק ננתקה את מוסריתימו אלו התפילין שישראל מקשרים בהם בכל יום נשליכה ממנו עבותימו אלו ציצית שהם מעשה עבות. וישראל משיבים איך ידבר הנביא על בית שני וכבר חרב וחגי זכריה ומלאכי היו בבית שני והנביא אמר לא יאמר עוד עזובה ואני עד אתה שכולה וגלמודה ואמר הנביא גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון ואם נאמר זה על בית שני לא ידע נפשי מה כבוד וגדולה אשר היו שם (1) האחר

(1) שפלות המדרגה מבית שני נראה מגמרא יומא (י"ח ע"א) אמר ר' יוסף לא קשיא כאן בבית ראשון כאן בבית שני דאמר אסא תרקבא דדינרי עיילא ליה מרתא בת

שבית ראשון בנוהו מלכי יהודה ובית שני מלכי אומות העולם והורדוס שהיה עבד לחשמונאים הכהנים והוא הרג עם ה' ומשרתי אל עליון ובנה בית ועיר בדמים אשר שפך היצדק לומר על הבית הזה שגדול יהיה כבודו מן הראשון שבנו אותו חסידים ואנשי מעשה הבית הראשון היה. שם ארון וכפורת ושמן המשחה וצנצנת המן והומת ההיכל לפני הדביר היתה גבוה מאה אמה ועובי לא היתה אלא אמה והיו עומדים רום מאה אמה על עובי אמה בנס ולא היתה נופלת ובבית שני לא היתה יכולה לעמוד אלא עשו שני פרוכת וביניהם אמה טרקסין ולא היו שם ארון וכפורת ושמן המשחה וצנצנת המן ולא היתה האש יורדת מן השמים אשר כל זה יורה שלא היה רצון הקב"ה בבית הזה ולא שכן שמו עליו. וארבעים שנה קודם הגלות היו סוגרין אותן בלילה והיו משכימין ומצאו אותו פתוח עד שנער עליהם ר' יוחנן בן זכאי ואמר היכל היכל עד אנה אתה מבעית אותנו ידענו בך שבסוף תחרב. וזה לא היה בבית ראשון כי שם היו הדלתות נסגרים עד שיצאתה בת קול ואמרה פתח לבנון דלתיך בבית ראשון היה כהן גדול מוכתר בכתר כהונה בחכמה ובנוי ובכל המדות הטובות והאריך ימים רבים ובבית שני העמידו המלכים כהנים גדולים שלא היו ראויים לכך ולא האריכו ימים היהיה כבוד הבית הזה גדול ואם נאמר שמלכי בית שני היו גדולים מהראשונים זהו שקר גמור ומפורסם ועוד כי לא דבר הנביא מכבוד מלך או שר שיהיה בבית שני שאם כן היה לו לומר גדול יהיה כבוד ביאה שנייה מביאה ראשונה אבל מפני שלא דבר ממלך או שר שיהיה בבית שני שאם כן היה לו לומר ולא משום מושל אלא מבית עצמו כאלו נתן סימן שאין השם מרוצה בבית הנבנה לשמו אלא אם כן יהיה כבודו גדול מבית ראשון וזה יהיה הבית האחרון שאלו דבר מבית שני היה לו לומר גדול יהיה כבוד בית שני כי אחר הראשון יבא שני ולא אחרון אבל מפני שראה שיהיה לישראל כמה בתי מקדשות האחד בנה שלמה והשני כורש והשלישי הורדוס ולא יהיה לכלם תקומה ולא היו לבית שני ושלישי שום כבוד כי היו ישראל נכנעים תחת יד האומות אבל היה להם כבוד מבית ראשון לבד לפיכך לא ייחס הנביא הכבוד כי אם לבית ראשון ולבית אחרון ששתי אלו מקדשות יהיו ברצון השי"ת. ויהיה כבוד הבית האחרון גדול מזה הצד שהבית הראשון בנוהו בני אדם וכמו שהם עוברים אף מעשיהם עוברים לא כן הבית האחרון שיבנה הקב"ה בעצמו שנאמר (עמוס ט' י"א) ביום ההוא אקים את סכת דוד הנופלת. אמר שיקים את סכת דוד ולא סכת כורש והורדוס ואמר אקים ולא אמר ביום ההוא יקימו להורות שהוא עצמו יקים הבית האחרון לפי כך

בייתוס לינאי מלכא על דאוקמיה ליהושע בן גמלא בכהנא רבא. ועיין בבעל העקידה פרשת תרומה שער מ"מ"ט מדבר ג"כ על זה הענין כמו שכתב המחבר פה.

נאמר אקים ולפיכך יהיה בבורו גדול והיה ראויה להנביא לומר גדול יהיה כבוד הבית הרביעי אבל כיון הנביא לגדר המספר שכל עוד שיבא דבר אחר דבר שייך לומר בהם המספר ראשון שני שלישי אבל אם לא יבוא אחריו דבר שייך לומר בו אחרון אמנם כשלא תמצא אלא שני דברים לבד לא יאמר ראשון ואחרון אלא ראשון ושני כמו בית ראשון ובית שני ולא תמצא שיאמר אחר בית ראשון בית אחרון ולפיכך כיון שראה הנביא שבנין אשר יקים הש"י באחרית הימים לא יחרב אמר גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון. ועוד כי אין אמונתינו תלויה במשיח שאם יבא הרי הוא בשר ודם כמונו ולא יהיה אלא נביא ומלך ואם לא יבא (י') לא יהיה זה לפוקה ומכשול באמונתנו כי כאשר האמינו אבותינו בה' אחד קודם שידעו מהמשיח דבר כן אנחנו מאמינים כמאז ומקדם. אין המשיח הזה מביא לנו תוספות ולא גרעון באמונתינו שאין בין ימות המשיח לעולם הזה אלא שעבוד מלכיות לבד. וכיון שישמע לעתיד גוג ומגוג כל טענותינו יחרה אפו בנו ויערוך מלחמה לנגדנו אז כתיב (תהלים ב') יושב בשמים ישחק ה' ילעג למו ונאמר והיתה עת ליעקב אשר לא נהיתה ובעת ההיא יעמוד מיכאל שרכם העומד על בני עמך וגומר ובעת ההוא יגאלם השי"ת שנאמר (ישעיה ס"ג ה') ואביט ואין עוזר ותושע לי ימיני וזרועי קדשי וגומר ונאמר אמרו לנמהרי לב חזקו אל תיראו הנה אלהיכם נקם יבא גמול אלהים הוא יבא ויושיעכם. ובקשו ישראל על זה אות מהנביא ואמר להם זהו האות מה שכתבה לכם התורה ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם להפר בריתי אתם כי אני ה' אלהיכם. וכששמעו ישראל הדבר הזה אמרו זהו הבטחון הגדול שיש לנו וראינו עין בעין כי לא יעזוב אותנו על כן הבר ד' בפיך אמת על כן פזרו ישראל עצמן בגלות לסבות תחת כנפי המלכים והשרים ושם מתפללים בעד שלות המלכים והשרים שהם אצלינו משיחים בזמן הזה שכל המכנים ישראל בארצו ועושה עמהם טובות נקרא משיח. כמלך כורש שלא היה מישראל והכתוב קורא אותו משיח בשביל טובתו שעשה לישראל ולפיכך אין אנו לומדים מלחמה בזמן הזה כי המלכים והשרים בזמן הזה מתנהגים כשורת דיניהם וגומלים עמנו חסד ועושים עמנו טובה הרבה ולעת משיחנו שאנו מצפים עליו שיבא בזמן קרוב ויכנים אותנו אל ארצנו לעבוד שם את ה' כל הימים במנוחה ובהשקט לא נצטרכנו אז ללמוד מלחמה שעל הזמן ההוא נאמר לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה כי המלחמה היא שבט מוסר ביד ה' להעניש בזה האומה ההוטאת לפניו ובזמן המשיח יכפר עון כל בני אדם ויהיו כלם כאלו נבראו עתה בלי עון ופשע שנאמר (ישעיה מ"ג כ"ה) וחטאותיך לא

(י') כוונהו כל זמן שעוד לא בא כי אמונת המשיח היא אמונה להבא ולא לעבר.

אזכר עד כי אסלח לאשר אשאיר וגומר לפיכך יהיה אמת ושלום בימיו והוא יהיה לנו לכהן משוח מלחמה ללחום מלחמתה של תורה להאיר עינינו בה אכי"ר.

פרק כ"ו

א. למה היו קורין אותו כהן משוח לפי שנמשח בשמן המשחה כאשר נמשח הכהן הגדול ומי עשה וממה נעשה השמן הזה משה רבינו [1] עשהו במדבר ולקח מן המור והקנמון והקדה מכל אחד משלשתן חמש מאות שקל בשקל הקדש ומקנה הבשם חמישים ומאתים וזהו שנאמר בתורה וקנמן בשם מחציתו חמישים ומאתים ששוקלים אותו בשני פעמים חמישים ומאתים בכל פעם ושוחק כל אחד ואחד לבדו וערב הכל ושרה אותן במים זכים ומתוקים עד שיצא כל כחן במים ונתן על המים שמן זית הין והוא שנים עשר לוג כל לוג ד' רביעית ובשל הכל על האש עד שאבדו המים ונשאר השמן והניחו בכלי לדורות.

ב. ר' יהודה אומר שמן המשחה שעשה משה במדבר הרבה נסים נעשו בו מתחילתו ועד סופו תחלתו לא היה אלא שנים עשר לוג דכתיב (שמות ל' ל"א) שמן משחת קודש יהיה זה לי לדורותיכם ז"ה בגמטריא י"ב לוגין הוויין ראה כמה יורה בולעת כמה סממנים בולעים וכמה האור שורף ובו נמשח משכן וכל כליו ואהרן ובניו כל שבעת ימי המלואים ובו נמשחו כהנים גדולים שבהן גדול בן כהן גדול טעון משיחה ולא היו מושחין מלך בן מלך ומפני מה משחו שלמה בן דוד מפני מחלקותו של אדוניה.

ג. המור [2] הוא הדם הצרור בחיה שבהודו הידוע לכל שמתבשמין בה בני אדם בכל מקום. אמרו חכמי הטבע כי הבעל חי זה אוכל פרחים מבושמים יולד מהם בו דם חם והוא מריח אחד הפרחים וזהו מור. ויש אומרים [3] שהוא מירא שעל מור תרגם אונקלוס מירא דכיא. והקנמון הוא העץ שבא מאיי הודו שיריחו טוב ומתגמרין בו בני אדם והוא עשב מבושם והיה מרעה לצבאים שבארץ ישראל ומיום שנחרב הארץ אין להמציא עוד הקנמון הזה הטוב אלא קנמון גרוע והטוב לא נודע איה מקומו והקדה הוא הקישט וקנה בושם הם הקנים הדקים כתבן האדומים הבאים מאיי הודו וריחן טוב והם ממיני הבשמים שנותנין אותה הרופאים בצרי.

(1) עד סעיף ב' העתיק אות באות לשון הרמב"ם פ' א' מכלי המקדש הלכה ב'.

(2) גם זה מס בה"ב.

(3) כן גם דעת הרמב"ן פ' כי תשא.

ד. כיצד (*) היו מושחין את הכהן יצק את השמן על ראשו וסך מסנו על גבי עיניו כמין כף יונית שנאמר (ויקרא ח' י"ב) ויצק משמן המשחה על ראש אהרן וימשח אותו לקדשו ומלכי בית דוד היו מושחין אותו כמין נזר על ראשו ולא היה מושח במקומות אחרות ולא הרבה בשמן. כל כלי המקדש שעשה משה במדבר לא נתקדשו אלא במשיחתן בשמן המשחה שנאמר (במדבר ז' א') וימשחם ויקדש אותם ודבר זה לא היה נוהג לדורות אלא הכלים כלם כיון שנשתמשו בהן במקדש במלאכתן נתקדשו שנאמר (במדבר ד' י"ב) אשר ישרתו בם בקדש בשירות הם מתקדשין אעפ"י שכהן משוח מלחמה נמשח ככהן גדול כהן גדול היה גדול ממנו לפיכך היה להם מעלות זה על זה לא היה אחד הולך בפני מי שגדול ממנו אלא כהן גדול קודם למרובה בגדים ומרובה בגדים העובר לשרת קודם למשוח שעבר מחמת קרי והעובר מחמת קרי קודם לעובר מחמת מום והעובר מחמת מום קודם לכהן משוח מלחמה ומשוח מלחמה קודם לסגן וסגן קודם לקתיקול וקתיקול קודם לאמרכל ואמרכל קודם לגזבר וגזבר קודם לראש משמור וראש משמור קודם לראש בית אב וראש בית אב קודם לכהן הדיוט נמצא הכהנים שמנה מעלות זו למעלה מזו.

ה. ומה בין כהן גדול לכהן משוח מלחמה כה"ג דומה למלך שאם מת מעמידין בנו תחתיו או הראוי ליורשו וכל הקודם לנחלה קודם לשררת המת והוא שיהיה ממלא מקומו בחכמה או ביראה אעפ"י שאינו כמותו בחכמה שנאמר במלך הוא ובניו מקרב ישראל מלמד שהמלכות ירושה והוא הדין לכל שררה שבקרב ישראל זוכה לעצמו ולזרעו מלבד משוח מלחמה שאין בנו מתמנה תחתיו כי אין כל אחד כדאי להנהיג את העם למלחמה אלא אם כן חכם ומבין אלא הרי הוא כשאר הכהנים אם נמשח למלחמה נמשח והרי הוא אחר כ"ג מיד ואם לא נמשח לא נמשח וכשהכהן משוח מלחמה עובר במקדש היה משמש בארבעה כלים כשאר הכהנים.

ו. היו מעלין משררה לשררה גדולה ממנה אבל לא היו מורידין אותו למטה ממנה אם לא סרח שמעלין בקדש ולא מורידין.

פרק כ"ז

א. כיצד היה סדר לבישת הבגדים של כהונתם היה לובש המכנסים תחלה והיה חוגר את המכנסים למעלה כטבורו מעל מתניו ואח"כ היה לובש הכתונת ואח"כ היה חוגר את האבנט כנגד אצילי ידיו ומקיפו כרך על גבי כרך עד שגומר וקושר ואח"כ היה צונף במצנפת ככובע וכהן גדול אחר שהיה חוגר באבנט היה לובש המעיל ועל המעיל האפוד והחשן יש אומרים שעל החשן היה כתוב באופן כזה

(*) כל זה מלשון הרמב"ם שם.

ראובן א	שמעון ב	לוי רהם
יהודה י	יששכר צ	זבולון ח
דן ק׳ יעק	נפתלי ב	אחלמה גד שבטי
אשר ישר	יהוסף ון	בנימין

האודם היא אבן שדומה בצבע לבשר האדם ונמצא אצל הנהר רינו אשר בין גבול אשכנז וצרפת וכאשר יחליקו אותה אומני האבנים טובות תקנה לה בהירות טוב ויפה והיא עוצרת הדם ובפרט דם הנדות והטחורים ותחזק הלב ותשקיט הכעס ונתנה האבן הזאת לראובן על שם שנתמעט דמו ובשרו בתעניותיו כשבלבל יצועי אביו והוא סימן שקבל השם תשובתו ומחק את עונו.

ב. הפטדה הוא הטפאניאה היא אבן ירוקה כעשב הלח או היא משותפת עם צבע ירוק ככרכום והיא רכה עד שתשבר בנקלה והיא טובה לחולי העינים ולחולי השקוי בלעז נקרא אידרופיסיא״ה ולקרחת הרקה נקראת איסיקיה בלעז והאבן הזאת בטבעה תגדל .לפעמים בכמות גופה הרבה מאד עד שאמרו שעשו האנשים הקדמונים ממנה פסל אחד כרמות אשה לכבוד ולתפארת מלכת מצרים הנקראה ארסינואי אשת המלך פילאדילפו שהיתה דומה לה ארבע אמות קומתה והפיליסופים אמרו שהטפאניאה בטבעו נגד תאות המשגל לפיכך עלה לחלק שמעון בשביל שחטא עם כזבי בת צור המדינית וסימן לעבירה הדרוקן כאבן הזאת שהוא ירוק ככרכום והאבן הזאת מצנן מאד ולכן נתנוה לשמעון שיצנן גופו מאש התאוה ואלבערטוס מאגנום הפיליסוף העיד כי היא מקררת מאד בסגולתו כי שמו אותה במים שהיו רותחין על האש נצטננו המים מיד עד ששמו בם הידים ערומות מבלי היזק שום כויה או תולדת אבעבועות הנולדים מכויית האש.

ג. הברקת הוא אבן הנופלת מן השמים עם הרעמים וצבעה נוטה לירקות עשבים דומה לקריסטאלו ונמצא בארץ אשכנז וספרד והספרדי הוא בהיר כאש וטוב להחלים חלומות טובות ויועיל לנצח האויב במלחמה ומשמר האדם מהזיקות והרעמים ונתנה האבן הזאת לשבט לוי לכבוד ולתפארת להיות כי הם לומדים משפטי ה׳ ותורתו לישראל כדכתיב (דברים ל״ג י׳) יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל והתורה גם כן בקולות וברקים כדכתיב (שמות י״ט ט״ז) ויהי קולות וברקים וענן כבד על ההר ויצאתה התורה מתוך האש דכתיב (דברים ה׳ י״ט) את הדברים האלה דבר ה׳ אל כל קהלכם בהר מתוך האש.

ד. הנפך הוא הקרבונקיא היא אבן אדומה כגחלת בוערה ובהירה מאד והיא של מינים רבים והיותר צבועים ובהירים יקראו זכרים והם דומים לאש המוצת בפחם הבוער והמבהיק ולפיכך נקרא נופך כי הוא

באש נופח ואשר למטה מהם בצביעות ובבהירות הם הנקבות וקליסטראטוס הפיליסוף אמר שהקארבונקיא ידמה בראשונה כמו שיעלה עשן ממנו ושאחרי כן צריך שיראה עצמו צלול ובוער כלבת אש צלולה ויש מין במיני הנפך שיטו בטבעם לצבע השחור ושנגד האש או השמש יבהיקו יותר משאר מיני הנפך וכשיהיה המין הנפך הזה בתוך הבית במקום שלא ישלוט בו אויר בהיר בשופע יהיה כצבע השושנה ובמקום סגולה נראים כבוערים באש ונגד השמש ידמו לאש בהיר שיוצאת ממנו נצוצות רבות אמר אלבירטוס הפיליסוף כי הקארבונקיא באבנים טובות הוא נערך כזהב הטוב בין המתכות במעלה ושסגולותיו הם רבים מאד על שאר אבנים טובות וסגולותיו להשקיט תאות המשגל המרובה והוא מתנגד לשנוי האויר והמגפה ומסיר המחשבות רעות ומחזיק הרוח החיוני ואחרים אמרו שיועיל בפרטות נגד המרה השחורה והדאגה והנושא אותו ינצח אויביו במלחמה והאבן הזאת נתנה ליהודה משום דכתיב (בראשית מ"ט ח') ידך בעורף אויביך וכמו שהאבן הזאת היא במעלה על כל שאר אבנים כמו כן יהודה גבר באחיו וכמו שיש לאבן מעט שחרות כן הושחר פניו של יהודה בראותו שהיה לב אביו עליו באשר לא נמצא יוסף וירד אז מגדולתו וגם הושחר פניו כששלחה תמר אליו ואמרה הכר נא למי ההותמת ומפני שהיה יהודה דואג על אשתו ובניו שמתו בחייו נתנה לו האבן הזאת שהוא מסיר הדאגה.

ה. הספיר היא אבן יפה ובהירה דומה לרקיע והיא אבן יותר קשה מכל שאר האבנים טובות חוץ מהדיאמאנטי והיא של שני מינים המין האחד אינו כל כך בהיר והוא הטוב, השני הוא יותר בהיר ועל כן קוראים אותו ספירי מימיי ואינו כל כך טוב כמו הראשון ומי שלא יכיר אותו אינו מבחין בינו ובין הדימאנטי הגרוע. מקום מוצא השני מינים של האבן הזאת הוא בהודו והנבחרים יביאו אותם ממקום נקרא זיאילן והיותר משובחים הם מארצות פיגו והטוב יש בקרבו כמו ענן כהוי וצבעות הענגים דומים לצבע התכלת עד שידמו ללהב הגפרית כשיתחילו להצית בו האש עם נקודות קטנות דומות לזהב הבהיר וסגולת האבן הזאת היא להמית המורסא בזמן השנוי אויר ותשמור האדם שלא יבא עליו גרב ותמנע הזיעה הרבה ותצהיב ותיטיב פנים ותטול הפחד והרעדה והמרה השחורה ותשמור בריאות העינים והחרטומים וכל המכשפים הם משתמשים באבן הזאת בלהטיהם ואם ישימו האבן הזאת שהיא בטבעה קשה מאד בכלי זהב על האש שלשה ימים רצופים תחזור להיות לבנה וזהירה במאד עד שתחשוב לדימאנטי טוב ומעולה ומפני שיש באבן הזאת כדמות ענן לכן נתנה לישׂשכר שהם גדולים בחכמת התורה הנתונה בעב הענן כדכתיב (שמות י"ט י') ויהי קולות וברקים וענן כבד על ההר והענן לא היה בהיר דכתיב (ש"ב כ"ב י') וערפל התחת רגליו וכתיב (דברים ל"ג י"ח) שמח זבולון בצאתך ויששכר באהליך וכתיב (דה"י א' י"ב ל"ג) מבני יששכר יודעי בינה

לעתים לרעת מה יעשה ישראל והם היו לומדים התורה שנתנה חרות על הלוחות של סנפירינון היו ובמתן תורה כתיב (שמות כ"ד י') ותחת רגליו מעשה לבנת הספיר והאבן הזאת תועיל לרדיפת השלום והמנוחה ולכן נתנה ליששכר דכתיב בו (בראשית מ"ט ט"ו) וירא מנוחה כי טוב גומר.

ו. היהלום הוא הדיאמאנטי והוא במעלה רבה בין כל חפצי האדם והיא העולה בחשיבות על כל שאר האבנים הטובות כפי דעת פליניאוס הפילוסוף והיהלום הזאת רבו הימים והשנים ולא הכירו אותו אלא מלכים מועטים מימי קדם והאמינו שלא ימצא אלא במחצבי הזהב והוא נמצא גם כן במקום שימצא הקריסטאלו ומיני היהלום המה ששה ואלו הן הכושי ההינדי. הערבי. המוקדני. הציפריאני. והסידיריטי. שהוא דומה לברזל המצהיב אחרי הלטישה וכל אלו המינים בלתי השני מינים האחרונים הם קשים עד מאד ודוחפים לאחור הפטיש המכה בם ומקום מחצבתה של אותה האבן יועיל למלך המדינה ההוא ויעשיר ממנה מאד להיות כי יש לו ממשלה רבה על כל עמו וכמו שבספרד המלכים שלהם יש להם חזקה על כל הדגים הגדולים נקראים טוני שכל האיש שיצוד אחד מהם ברשת או בחכה הוא של מלך כן יש למלך המדינה הזאת חזקה על מחצב הדיםאנטי וכל עוד שימצאו יהלום שמשקלו יותר משני דראגמי והוא משקל רביעית האונקי הם של מלך וגם על שאר הדיאמאנטי יש לו ממשלה רבה. כי אם אחד מעבדיו יוציא דיאמאנטי אחד חוץ למדינה מבלי רשותו יקח המלך ממנו כל נכסיו. ומקום אחד יש תחת ממשלת מלך קטן אשר שם ימצאו היהלומים הטובים ואינם כל כך גדולים ומקום מחצבן נקרא מחצב הישן ומשם יבואו לארצות הגוואראטינסי ושם ימכרו ביוקר והיהלומים האלה הם טובים וחשובים ביניהם ויותר חשובים אם יוציאום מתוקנים מעצמם מהמחצב בטבע מבלי תיקון מלאכת האומנין ואומרים כמו שהבתולה היא מעולה מהבעולה כן היהלומים המתוקנים בטבעם הם יותר מעולים מהיהלומים המתוקנים בידי אדם ועוד במקום אחד יש מחצב הדיאמאנטי שהם היהלומים סמוך לים טאניאם משם היה שלמה המלך ע"ה מוציא הזהב והביאו ירושלים ועוד היום ימצאו שם בנינים שעשה שלמה. והיהלום הזאת נמצאת במעי הארץ עמוקים ובהירות האבן הזאת הוא רב וגדול והוא לבן ומאיר היטב כעין הקרח הנורא ומצד קשיו יחתוך כל האבנים טובות והוא כמעט נוטה לשם שמיר מצד פעולותיו והאש אינו מושל בו אלא אחרי ימים מה וכאשר ישפשפו אותו ימשיך המוץ והקש והדברים הקלים לפי גדלו ויסיר מהנושא אותו עליו פחד הלילות וירפא כל חולי המרה שחורה ויאמינו שיהיה הנושא אותו קשה יום כי כן הוא מצד עצמו עם פעולות הנפש כאשר הוא השמש עם העין שבמקים תוספות אורה יחשך תמיד עין המביט בו ויש מי שאמר כי אם יקשרו איתו על זרוע שמאל יהיה נושאו נוצח את אויביו ובעל גבורה והוא מגרש ממנו

את החיות רעות והמזיקים בעת השנה והוא שימר נושאו מהסבים הממיתים וישמור אותו גם כן מהטענות ומריבות וסגולותיו הם יותר טובים ומועילים אם יקשרו אותו בכסף או זהב. עוד אמרו כי היהלום פורק עול כל הדברים המפסידים אותו מעל שכמו ויעמד בתקפו שנים רבות ונקרא בלשון הקדש יהלום מפני שהוא רושם ושובר הכל כמו הולם פעם ויועיל היהלום ג"כ לעושר ומפני זה ניתנה לזבולון שהוא היה עשיר וכמו שהאבן הזאת עומד בת קפו שנים רבות כן שבט זבולון האריכו ימים לפי שהוא על חוף ימים ואמר הפיליסוף הערבי תלמיד אריסטו שהארצות שהם על חוף הים יאריכו ימים הגרים שם יותר ממה שיהיו בערים שהם על הנהרות והמים המתוקים. ומפני זה נאמר בזבולון (דברים ל"ג י"ט) כי שפע ימים יינקו גומר וכמו שהאבן הזאת מונעת ממנה כל הפכד והיזק והיתה עומדת תמיד להרויח בה והיתה נמכרת ביוקר כפלים משאר פרקמטיא של שבטים וזה דומה ליהלום הזאת שהיא יולדת יהלומים אחרים ממנה ואמר פראנציסקים הפליסוף שספרה לו אשת חיל נאמנת שהיתה מטרוניתא אחת נקראת איוירינסה ממשפחת השרים לונסימבורג שנפלה לה ירושה ובה היו שני יהלומים ואמרה שפעמים הרבה בנס גמור ומוחלט מולידים בזמן מן הזמנים אבנים אחרים טובים כדמותם וכצלמם והטיאופראסטוס היוני שהיה תלמיד מעולה לאריסטו הגדול שבחכמיהם כתב גם הוא כי האבנים טובות הם מולידות בדומה כל עוד שבח אלהי מתנוסס בו ישפע באצילות נפלא מאתו יתברך וינוח בקרבם ובטבעם בחוקה ובאמוץ רב וגם פליניאוס הפיליסוף בעשירי מטבעיים אמר שהאבן הנקרא גיסודאני היא באה מארץ מדי וצבעה נוטה לכרכום המפוזר עליו פרחים רבים אמרו שהאבן הזאת היא הרה ואם יקישו בה יכירו כי יש אבן אחרת בקרבה והיא יולדת אותה במשך שלשה חדשים. הלשם הוא הטורקואים והיא אבן יקרה וחשובה בעיני רבים עד שהזהב והכסף וכל החפצים לא ישוו בה דבר בעיניהם מבלעדה והיא של שני מינים המין האחד היא באה מארץ ספרד והוא ירוק מאד והוא המין הגרוע והשני בא מהודו וצבעו ירוק כמו שיהיה מזוג עם חלב שהוא לבן כמרוע (?) וברוב פעמים יש בו כמו הרשומים עוברים בו וניטלים קצת יופי ממנו והאבן הזאת סגולתה לשמור האדם מהסכנות ולהזק הלב ולהאיר העינים והאיש הנושא אותה האבן יהיה שמח וטוב לב כל הימים ופראנציסקים הפיליסוף אמר שראה בעיניו טבעה של האבן הזאת ואמר דעו כי איש אחד היה ממשפחתי ומבית אבי שהיה לו האבן הלשם קשורה וקבועה בטבעת של זהב והוא היה נושא אותה תמיד כמו תבשיט מעולה באצבעותיו וביום מן הימים נפל האיש הנושא הטבעת בחולי אשר ימות בו וכאשר מת נשאר אבן הלשם אשר היה בטבעת באצבעו ותחת אשר היתה האבן הזאת בחיי בעליה בהירה וזהירה כחמה נהפך הודה למשחת ונשארה כעורה לא

הצליחה לשום קונה כי פניה לא היו לה עוד כאשה המתאבלת על בעלה ובגלל הדבר הזה סרה כמני התאוה שהיתה בי כבר לקנות אותה ולא חפצתי בה עוד ובא איש אחר וקנה אותה בזול ובבואה הלשם הזאת לרשות אחר שבה לצבעה הראשונה ולא חסרה מכל תפארתה מאומה ונצטערתי עליה מאד את אשר לא קניתי אותה בתחלה וכו' ודע כי האבן הזאת נכונה לחזק הלב החלוש ולהסיר הדאגה ולהרבות השמחה ולשמור בריאות העינים ולעשות שהאיש המשתמש בו אל כל אשר יפנה יצליח. לפיכך נתנה האבן הזאת לדן (י) שהוא היה מצליח במלחמה בימי שמשון וכשם שהאבן הזאת מתחלפת הצורה פעם לטוב ופעם לרע כפי טבע האיש הנושאה כן היה שבט דן מתחלף תמיד צורתו פעם אהב את השם ופעם הלך אחרי הבעלים והעגלים והיה להם פסל מיכה ועוד נתנה לו הלשם לפי שנפלה להם עיר לשם בחלקם כדכתיב ויקרא את שם העיר לשם וגומר.

ז. השבו הוא דיאכצינני היא האבן הדומה לפרח הנקרא בשם יאכצינני וצבעו הוא משותף מצבע הזהב וצבע הירוק כמו עשב כמעט דומה לכרכומי דומה ללבת אש שיש בה ג"כ צבע נוטה מעט לירקות העשבים חלוש והאבן הזאת היא של שלשה מינים האחד הוא נוטה מעט לאדמימות הפחם או הגחלת המוצתת באש ולאבן הזאת שהיא המין הראשון הסכימו עליו רבים מחכמי האבנים טובות שהיא ראשונה במעלה. המין הב' הוא נוטה לצבע הכרכום עד שיהיה חשוך מעט מהצבע פולבו הפשוט. והשלישי הוא נוטה מהצבע פולבו לצבע צירוליא ונקרא האבן מהמין השלישי זה יאצינטי סיפוריי ולמין זה האחרון חכמים אחרים נתנו המעלה הראשונה העולה על שאר המינים לזה המין בהיותו כולל עמו עוד מין אחר שהוא ספוריי והמין הזה ירגיש באויר יותר משאר מינים ווהו אם יהיה האויר זך גם הוא יאיר היטב ואם יהיה יום מעונן גם הוא יחשך ויתמעט קצת סויוו ומהודו ואלו השלשה מינים הם קשים בטבעם ולא יעשו בו פתוחי חותם אלא ביגיעה רבה וסגולתם הם אלה שהם מקררים ומצננים את גוף הנושאים ויועילו ללב וישמרו האדם מכל רע בזמן המגפה ושנוי האויר אם יתלוהו על הצואר והחזה בלהי הבדל וחציצה בינו ובין הגוף וגם הוא טוב להעשיר לכן נתנה השבו הזה לנפתלי מפני שהוא היה עשיר דכתיב (דברים ל"ג כ"ג) נפתלי שבע רצון ומלא ברכת ה'. וגם הקב"ה שומרו מכל רע כמו האבן הזאת השומר את גוף הנושאו.

ח. האחלמה היא של מינים רבים והיא האוניכי וחומרו שוה לכל המינים שלו. המין הראשון הוא לבן דומה לציפורן האדם שכן בלשון יון

(י) ולאני יודע שלעיל בפרק כ"ב נותן ספיר לדן ולא לשם ושם העירותי ע"ז שמה במכילתא פה הוא ע"פ מד"ר סוף תצוה.

קורין לצפרון אוניקס והמין הזה אין לו שום רושם עליו. המין השני לבן עם רשומים אדומים. המין השלישי לבן עם רשומים שחורים. הרביעי שחור בהחלט מבלתי שום רושם. החמישי הוא הטוב שבכלם הוא שחור עם רשומים לבנים. ואולם ההבדל שיש ביניהם הוא מצד המקום כי המינים האלה מובאים מארץ מדי או מארצות הערב אמרו החכמים שלהם כי מי שישא האבן הזאת עליו היא תביאנו לידי דאגה ופחד ורעדה וירבו עליו החלומות המבהילים והקטטות והמריבות והמלחמות ולכן נקראת האבן הזאת בלשון עברי אחלמה על שם החלומות. ומפני שהוא מסוגל למלחמות ניתן לגד שהוא היה טרוד במלחמות דכתיב (בראשית מ"ט י"ט) גד גדוד יגודנו היינו גדודים יגודו הימנו שעברו עם אחיהם כל חלוץ מהם למלחמה עד שנכבשה הארץ ובשביל טרדות דאגות המלחמה רעיונו על משכבו סליקו והיינו אחלמה וכתיב ותחלימני ותחייני.

ט. התרשיש היא הקריסטוליטא והיא אבן שצבעה נוטה מעט לירקות כרכומי ולעין השמש ידמה לכוכב בהיר ובא מארץ כוש או מארץ הערב או מהינדי (¹) ההינדי צבעו נוטה לשמן זית צלול והכושי יש לו צבע ירוק חלוש ובהיר והערבי הוא בלתי פשוט ועכור. וההינדי והכושי הם הנבחרים אמרו החכמים בטבע האבנים כי תועיל אבן הקריסטוליטא לאברי הנשימה ולרכות הלבב ולמרה השחורה ושהיא מנגדת לסבלות ושהיא מגרשת ומברחת הרוחות רעות ומונעת החלומות רעים והפחד והרעדה והנושאה ימצא חן בעיני כל רואיו והמשתמש בה תמיד יצליח בפרקמטיא ויהיה פקח בעסקי העולם ומפני שהקריסטוליטא שהוא התרשיש סגולתו חן והסד לכן ניתן לאשר שהוא היה מוצא חן בעיני אחיו כדכתיב (דברים ל"ג כ"ד) יהי רצוי אחיו והתרשיש דומה לים ונאמר באשר ישב לחוף ימים ועל מפרציו ישכון וגומר ועוד שהוא דומה לשמן זית צלול ונאמר באשר (שם) וטובל בשמן רגלו.

י. השוהם הוא הסמיראלדו והוא בין כל האבנים טובות השלישי במעלה ואין בכולם צבע שייטב בעיני האדם יותר ממנה ועוד כי השוהמים לבדם הם נאים ומתוקנים לעינים תמיד ובהיותם העינים הלושים ועיפים במבט דבר מה הקשה לעינים יחזירו השוהמים הראות על מתכונתו כבראשונה והאומנים המפתחים פתוחי חותם באבנים טובות ישתמשו בהם להסיר מעיניהם כל חלשה ויגיעה הבאה בהם כשיתעסקו זמן אריך במלאכת הפתוח עוד הם מחזיקים העינים עד שיראו למרחוק המשתמשים שם יותר ממה שהיו רואים זולתם. והנה השוהמים הם על שנים עשר מינים כפי טבע המקומות המובאים מהם והם אלה השיטיצי. הבריטאניצי הבאים

(¹) הו הוא בא מארץ הבבלי והאבבלי הוא כלבע לבן חלום נוטה מעט אל הזהב והוא לבן רך הנמכר בנקלה. שלטי הגבורים.

מאינגליטירה. המצריימים. הציפריאני. תכושיים. הארמניא. הפרסיים. האטיניאונסי. והבאים מארץ מדי. הקארקירוני. הלקוניצי. והציציליאני. אך המעלה הראשונה תיוחס לאבן שיטיצי כי הם יותר קשים משאר השוהמים ואין בו כל מום כמו שיש בשאר המינים. המעלה השנית היא הבריטאני הבאים מאינגליטירא והשלישית היא במצריימים והשיטיצי כמו שאמרו רבים ימצא בהרים הגבוהים במקום אשר שם מחצבי הזהב ובעמל רב ויגיעה רבה יקחו אותם אנשי הארץ ההיא משם כי הפרס והעזניה שמה יקננו ישמרו אותם ולא יניחו להגוים הדרים בהר ההוא שיקחו אותם משם כי הם צריכים לבא תמיד נגד עופות אלו בכלי זייניהם להוציא האבנים בחוזקה ממקומם הטבעי הזהב והשוהם והגוים ההם הדרים שם נקראו אדימאסבי ואין להם אלא עין אחת במצחם והיוני העיד כי השוהם יצמח בהרים אשר הם במעי ים האוקיאנוס הנקראים סקוליי בלעז ואחרים אמרו והוא האמת שיולדו במחצב הנחושת מפני שהשוהם הטוב הוא ירוק בשלמות כמו חלודה של נחושת וצריך שיהיה השוהם ישר בכל חלקיו באופן שחלק אחד לא יכסה בצלו זיו חלק השני. אמרו החכמים כי השוהם יועיל בסמים הממיתים כי אם יתנו ממנו כמו שמונה גרעיני שעורה כתוש היטב עד שיהיה לעפר דק למי שאכל סם המות יציל החולה ההוא מהמות ואמרו שאם הנחשים הרעים יביטו כמו שעה באבן השוהם יסמו עיניהם בחוריהם והוא טוב לתלות בצואר החולי שיש הנופל. וגם השוהם מתנגד לבעילת האשה ואם יהיה ביד אדם כשהוא בועל יתפוצץ מרוב התנגדות. אמר אלבירטוס מאניוס בספרו השני פרק י״ז כמיני המחצב והאבנים טובות כי מלך אונגאריאה שמלך בימי אלבירטוס והיה למלך ההוא אבן שוהם טובה ומובחרת קבועה בטבעת באצבעו בשעת בעילת המלכה אשתו נשבר האבן לשלשה חלקים וזהו דבר ברור שהשוהם שונא זמה ואמרו עוד שיועיל לזכירה ולמאירת עינים וטוב להעשיר וטוב לדבור ולחכמה. ומפני שהוא שונא זמה ניתן ליוסף שהוא שונא זימה דכתיב (בראשית ל״ט י׳) ולא שמע אליה לשכב אצלה להיות עמה וגם היה חכם בפתרון החלומות כדכתיב (בראשית מ״א ל״ט) אין נבון וחכם כמוך והיה עשיר ויפה תואר ויפה מראה דכתיב (בראשית מ״ט כ״ב) בן פורת יוסף בן פורת עלי עין וגומר והאבן הזאת מאירת העינים.

יא. הישפה הוא היאספי אמר אלבירטוס בספרו השני מאבנים טובות שהישפה היא רכת הצבעים והיא של עשרה מינים ולא זכר אותם אמנם מספריהם נראה שהם אלה ההינדוס. הציפריאה. השיטיקה. הפרסית. הטירמודונציאקה. הקאפאדוציאה. הפריגיאה. הטראציקה. הקאלצדיקה. היאספיאקאטי. אמנם ההינדית היא אבן ירוקה כעשב ובהירה דומה לשוהם אין הבדל ביניהם אלא חומרם שהישפה הוא חומר גם מה שאין כן בשוהם והוא יותר חשובה משאר מיני הישפה. הציפריאה והשיטיקה הם צירוליאי

בצבעם שאמרתי ואולם הצרפתים קוראים לו ישפה לבנה והקאפרוציאה נוטה צבעה לתכלת ואינה בהירה הפריגיאה היא נוטת אל האדמימות והטראציקה תטה לצבע ההינדית ואינה מובחרת כמוה. הקלאצידיקה היא עכורה ומעורבת ומעורבבת בצבעים רבים והיא הגרועה שבכלם ואחרי ההינדית הישפה צבע התכלת שניה במעלה והדומה לשושנה או לצבע אבן השוהם הם הגרועים. אמרו החכמים סגולת הישפה הם אלה שומר את האדם מהסמים הממיתים והנושאה לא ימות בשטיפת מים בימים ובנחלים וגלינוס העיד שהוא מרפא במגע את חלשת האצטומכא ומעצר הדם בנגע בפה ובחוטם או בהקזה או ברחם אם דם שותת מהם ומסיר תאות המשגל מועיל לאשה המקשה לילד וכמו שסגולת האבן היא עצירת הדם כמו כן בנימין אשר לו הישפה היה מעצר את פיו ולא הלשין על אחיו במכירת יוסף ומפני ששבטו חטא בפילגש בגבעה לכן ניתן לו הישפה שהוא מסיר תאות המשגל.

יב. ובאפוד לא היה אלא שתי אבנים שלא רצה הקב"ה להטריח את ישראל בחיפוש אבנים כי לא ימצאו תמיד אלא בדרך נס כמו הברקת והנופך והיהלום. ואל תתמה איך ימצאו אבנים טובות גדולות כאלה לכתב עליהם ששה שמות על אבן אחת וששה על השנית אין זה מן הפלא כי נמצא שהטופאציאה הוא גדול מאד עד שעשו ממנו צלם ודמות מלכת מצרים ארבע אמות קומתו. ופליניא הפילוסוף בספר שבעה ושלשים מספר הדברים הטבעים אמר שראה חתיכה אחת מאבן ישפה משקלה אחד עשר אונקיות וממנה עשו פסל דמות נירון קיסר בשריון קשקשים. וגם טיאופראסטוס כתב שמצא בדברי הימים של מצרים שמלך אחד מבבל שלח מנחה למלכם אבן שוהם אחת ארבע אמות ארכו ושלש אמות רחבו. וכתב עוד שבבית אלילים של מצרים של אמון מנוא היה שם פסל אחד עשוי מארבעה אבני שוהם ארבעים אמה אורך הפסל ומצד אחד היה רחבו ארבע אמות ומצד השני שתי אמות הנה הבין מזה שהיה מן האפשר לכתוב ששה שמות על אבן אחת וששה שמות על האבן השנית כתולדותם:

יג. אחר שלבש הכהן גדול האפוד והחושן היה חוגר בחשב האפוד על המעיל מתחת החושן לפיכך היה נקרא מעיל האפוד שהיה חגורו באפוד ואח"כ היה צונף במצנפת והיה קושר הציץ למעלה מן המצנפת ושערו היה נראה בין ציץ למצנפת ושם היה מניח תפלין בין ציץ למצנפת ואם היה כהן גדול זה משמש במקדש פחות משמנה כלים אלו, שלבש א׳ כהן הדיוט פחות מארבע היתה, עבודתם פסולה והיו חייבים מיתה ביד שמים כזר ששימש שנאמר (שמות כ"ט ט׳) וחגרת אותם אבנט והיתה להם כהונה בזמן שבגדיהם עליהן כהונתן עליהן אין בגדיהם עליהן אין כהונתם עליהן אלא הם כזרים ונאמר והזר הקרב יומת ונוסר ובשם

שמחוסר בגדים היה חייב מיתה כן אם הוסיף בבגדים היה גם כן חייב אין הבדל בין חסר ויתיר בענין זה.

יד. תחת החושן היו כותבין השם המפורש ואותיות אלפא ביתא שבחושן שהם שמות השבטים ושמות האבות ושבטי יה היה זה נקרא אורים ותומים והיו שואלין בהם מלך וסנהדרין ועדת ישראל אם נסתפקו על איזה דבר מן הדברים וכיצד היו שואלין עמד הכהן ופניו לפני הארון והשואל מאחריו פניו אחורי הכהן (י) ואמר השואל אעלה למלחמה או לא אעלה לא היה שואל בקול רם ולא היה מהרהר בלבו אלא שאל בקול נמוך כמי שמתפלל בינו לבין עצמו ומיד היה הרוח הקדש לבש את הכהן והיה מביט בחושן והיה רואה בו במראה הנבואה כתוב לפניו עלה או לא תעלה. לא היו שואלין על שני דברים כאחד ואם שאל לא היו משיבין אלא על הראשון לבד לא היו נשאלין בהן להדיוט אלא למלך אי לבית דין או למי שהצבור צורך בו שנאמר (במדבר כ"ז כ"א) ולפני אלעזר הכהן יעמוד זהו מלך וכל בני ישראל זהו משוח מלחמה או הצבור וכל העדה זהו בית דין הגדול שבירושלים.

טו. זה שאתה מוצא בדברי נביאים שהכהנים היו חוגרין אפוד בד לא היו אלו כהנים גדולים שאין אפוד של כה"ג אפוד בד אלא אף הלוים היו חוגרין אותו שהרי שמואל הנביא לוי היה ונאמר בו נער חגור אפוד בד. אלא אפוד זה היו חוגרין אותו בני הנביאים ומי שהיה ראוי שתשרה עליו רוח הקודש להודיע כי הגיע זה למעלת כהן גדול שהיה מדבר על פי האפוד והחושן ברוח הקדש.

טז. בבית שני עשו החושן גם כן בדמות אורים ותומים של בית ראשון כדי להשלים שמונה בגדים אבל לא היו שואלין בהן ומפני מה לא היו שואלין בהן מפני שלא היתה שם רוח הקדש שלא היה השם יתברך מרוצה בבנין בית שני לפיכך סר קדושתו ממנו ולא יחזור שכינתו לציון עד הבית האחרון שיבנה על ידי המשיח ואז יהיה כבוד הבית גדול מן הראשון דכתיב (חגי ב' ט') גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון האחרון יהיה גדול ולא השני ומפני שלא היתה השכינה בבית שני לא היה הכהן יכול לדבר ברוח הקדש לכן לא היו נשאלין בהן ואם שאלו לא היו משיבין.

פרק כ"ח

א. הכהנים היו במעלה על הלוים באשר הובדלו מכלל הלוים לעבודת הקרבנות שנאמר (דה"י א' כ"ג י"ג) ויבדל אהרן להקדישו בקדש

(י) יומא ע"ג ע"א.

הקדשים ומצות עשה היא להבדיל הכהנים ולקדשם ולהכינם לקרבן שנאמר (ויקרא כ"א ח') וקדשתו כי את לחם אלהיך הוא מקריב וצריך כל אדם לנהוג בהם כבוד הרבה ולהקדים אותם לכל דבר שבקדושה לפתוח בתורה ראשון ולברך ראשון וליטול מנה יפה ראשון.

ב. משה (¹) רבינו חלק הכהנים לשמונה משמרות ארבע מאלעזר וארבע מאיתמר וכן היו עד שמואל הנביא ובימי שמואל חלקם הוא ודוד לעשרים וארבעה משמרות ועל כל משמור ומשמור ראש אחד ממונה והיו עולין לירושלים לעבודה משמר לכל שבת ומיום השבת ליום השבת היו מתחלפין משמר יוצא והאחר שהוא אחריו נכנס עד שגמרו חוזרין חלילה.

ג. מצות עשה להיות כל המשמרות שוים ברגלים וכל שיבא מן הכהנים ברגל ורצה לעבור עובד וחולק עמהם ולא היו אומרים לו לך עד שיגיע משמרך שנאמר (דברים י"ח ו') וכי יבא הלוי מאחד שעריך. במה דברים אמורים (²) בקרבנות הרגלים ובחלוק לחם הפנים ובחלוק שתי הלחם של עצרת אבל נדרים ונדבות ותמידין לא היו מקריבין אותן אלא משמור שזמנו קבוע ואפילו היה ברגלים שנאמר (שם י"ח ח') חלק כחלק יאכלו לבד ממכריו על האבות כלומר חלק כחלק יאכלו לבד ממכריו יאכלו בקרבנות הצבור ואינן חלק כחלק בשאר הדברים שכבר חלקו אותם האבות וקבעום כל משמר ומשמר בשבתו.

ד. וכן עבודת לחם הפנים במשמר שזמנו קבוע אבל עבודת שתי הלחם בכל המשמרות. ומנין שאינו מדבר אלא בכהנים שנאמר (דברים י"ח ח') חלק כחלק יאכלו ואין שם מתנות במקדש להאכיל אלא לכהנים בלבד. וכן כהן שהיה לו קרבן הרי זה בא למקדש ומקריבו בכל יום שירצה שנאמר (שם י"ח ו') ובא בכל אות נפשו ושרת ואפילו חטאות ואשמות הוא מקריב ומכפר ע"י עצמו והעור של קרבנו שלו ואכילתו ואם היה רוצה ליתן את קרבנו לכל כהן שירצה להקריבו היה נותן ועור הקרבן ועבודתו לאותו הכהן שנתן לו בלבד.

ה. ואם היה הכהן בעל מום המביא הקרבן היה נותן קרבנו לאנשי המשמר והעור שלהם ואם היה זקן או חולה שהיה יכול לעבוד ע"י הדחק היה נותן קרבנו לכל כהן שירצה והעור והעבודה לאנשי משמר ואם אינו יכול לעבוד כלל היה הקרבן כלו לאנשי המשמר. ואם היו כל הכהנים טמאים היה נותנו לבעלי מומין טהורין שבאותו משמר ועורו ועבודתו לאנשי משמר הטמאים ואם היה הקרבן של כהן גדול והיה אונן היה נותנו לכל כהן שירצה ועורו ועבודתו לאנשי משמר.

ו. כל ראש משמר ומשמר היה מחלק משמרו לבתי אבות עד

(¹) מסכת תענית (כ"ז ע"א).

(²) סוכה (נ"ה ע"ב).

שהיה כל בית אב ואנשיו עובד ביום אחד מימות השבת והאחד ביום שלאחריו והאחד ביום של אחריו וכן כלם ולכל בית אב ואב היה ראש אחד ממונה עליו.

ז. הלוים היו במעלה על הישראלים לפי שהובדל כל זרע לוי לעבודת המקדש שנאמר (דברים י׳ ח׳) בעת ההוא הבדיל ה׳ את שבט הלוי ומצות עשה להיות הלוים פנוים ומוכנים לעבודת המקדש בין רצו בין שלא רצו שנאמר (במדבר י״ח כ״ג) ועבד הלוי ההוא את עבודת אהל מועד ואם היה בן לוי מקבל עליו כל מצות הלוים חוץ מדבר אחד לא היו מקבלין אותו עד שקבל את כלן.

ח. מה היה עבודת הלוים היו שומרין את המקדש והיה מהם שוערים לפתוח שערי המקדש ולהגיף דלתותיו והיה מהם משוררים לשורר על הקרבן בכל יום שנאמר (שם י״ח ז׳) ושרת בשם ה׳ אלהיו איזה שירות שהוא בשם ה׳ הוי אומר זו שירה ואימת היה אומר הלוי שירה על כל עולות הצבור החובה ועל שלמי עצרת בעת נסוך היין ואם היה עולת נדבה שהיו הצבור מקריבין אותה לקיץ המזבח וכן הנסכין הבאין בפני עצמן לא היו אומרין עליהן שירה על הקרבן.

ט. לא היו פוחתין משנים עשר לוים עומדין על הדוכן בכל יום לומר שירה על הקרבן והוסיפו עד לעולם ולא היו אומרים שירה אלא בפה בלא כלי שעיקר השירה עבודתה בפה ואחרים היו עומדים שם ומנגנים בכלי שיר מהן לוים ומהן ישראלים מיוחסין המשיאין לכהונה שאין עילה על הדוכן אלא מיוחס ואותן שהיו משוררים בכל כלי שיר לא היו נחשבין עם השנים עשר לוים האומרים שירה בפה ובמה היו מנגנים בנבלים וחלילים וכנורות ותצוצרות והצלצל לא היו פוחתין משני חלילי ולא היו מוסיפין על שנים עשר וכן לא היו פוחתין משני חצוצרות ולא הוסיפו על עשרים ומאה לא היו פוחתין מתשעה כינורות והוסיפו עד לעולם והצלצל אחד בלבד.

י. בימי המועדות כולם ובראשי הדשים היו הכהנים תוקעים בחצוצרות בשעת הקרבן והלוים אומרים שירה שנאמר וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם ותקעתם בחצוצרות והחצוצרות היו של כסף ושל זהב והחלילין שהיו מנגנין בהן היה אביב שלהן של קנה מפני שקולו ערב ולא היה מחלק אלא באביב יחידי מפני שהוא מחלק יפה. בשנים עשר יום לשנה היה החליל מכה לפני המזבח בשחיטת פסח ראשון ובשחיטת פסח שני וביום טוב הראשון של פסח וביום טוב הראשון של עצרת ובשמינת ימי החג וחליל זה היה דוחה שבת מפני שהוא חליל של קרבן ועבודה הוא ודוחה את השבת.

יא. אין בן לוי נכנס לעזרה לעבודתו לשורר עד שלמדוהו חמש שנים תחילה כל הנגונים וספרי השירות שנאמר (במדבר ח׳ כ״ד) ואת אשר

ללוים מבן חמש ועשרים שנה וכתוב אחד אומר מבן שלשים שנה הא כיצד חמש ללמוד ולא היה נכנס לעבודתו עד שנעשה גדול והיה איש שנאמר (שם ד׳ ג׳) איש איש על עבודתו לא היה הלוי נפסל אלא בקול שנתק לקלקולו מרוב הזקנה אבל היה מן השוערים ואעפ״י שהתורה פסלו בשנים דכתיב (שם י״ח כ״ה) ומבן חמשים שנה ישוב מצבא העבודה לא היה זה אלא בזמן שהיו נושאין המקדש ממקום למקום אבל כשבאו אל הנחלה ואל המנוחה לא היה זה נוהג.

יב. שמואל הרואה ודוד המלך חלקו הלוים לעשרים וארבע משמרות וכל משמר היה עובד שבוע אחת וראש המשמר היה מחלק אותם לבתי אבות וכל יום מימי השבת היו עובדים בו אנשים ידועים וראשי המשמרות היו מחלקין אלו העובדים ביום שלהן איש איש על עבודתו כל הלוים היו מוזהרין על עבודת המזבח שנאמר (במדבר י״ח ג׳) אך אל כלי הקודש ואל המזבח לא יקרבו לעבודה אבל ליגע בהן היו מותרין וכשם שהיו הלוים מוזהרין שלא לעבוד עבודת הכהנים כך הכהנים היו מוזהרין שלא לעבוד עבודת הלוים שנאמר (שם) גם הם גם אתם וכן הלוים עצמן היו נזהרין שלא יעשה אחד מלאכת חברו שלא סייע המשורר לשוער ולא השוער למשורר שנאמר איש איש על עבודתו ועל משאו.

פרק כ״ט

א. לא היה הכהן גדול נכנס למקדש דהיינו קדש הקדשים **אלא** מיום הכפורים ליום הכפורים וכהן הדיוט היה נכנס להיכל לעבודה בכל יום אבל כל הכהנים היו נזהרין מלכנוס לקדש ואין צריך לומר לקדש הקדשים שלא בשעת עבודה שנאמר (ויקרא ט״ז ב׳) ואל יבא בכל עת אל הקדש זה קדש הקדשים מבית לפרוכת להזהיר על כל הבית ואם נכנסו שלא בשעת עבודה לקדש הקדשים נתחייבו מיתה בידי שמים. ובהיכל שלא בשעת עבודה היו מלקין אותו לפי שעבר על לאו דלא יבא בכל עת אל הקדש.

ב. בשעה שהיו עוסקין בעבודת המקדש לא היה אחד מהן יוצא מחוץ למקדש בין כהן גדול ובין כהן הדיוט אפילו מת לו מת ואפילו שרפו ביתו באש דכתיב (ויקרא ח׳ ל״ג) ומפתח אהל מועד לא תצאו פן תמותו כלומר לא תניחו עבודה ותצאו מבוהלים ודחופים מפני גזירה זו ולא נאמר בכהן גדול ומן המקדש לא יצא אלא בשעת עבודתו.

ג. אע״פי שהיה הכהן כשר אפילו הכי לא היה רשאי לכנס למקדש אפילו לעבודה אם שתה רביעית יין חי בבת אחת מיין שעברו עליו ארבעים יום משעת הדריכה ואם נכנס שכור ועבד עבודתו פסולה וחייב מיתה בידי שמים שנאמר ולא תמותו. ולא היה נקרא שכור אצל המקדש

אלא א"כ היה שכור מיין אבל לא משאר משקין. אלא שעל היין נתחייב מיתה בידי שמים ועל שאר המשקין מלקות. וכשם שהיה אסור לכהן שכור ליכנס למקדש כך היה אסור לכל אדם לכנס למקדש בשכרותו ואנשי משמר שלא הוטל עליהן לעבוד במקדש באותו היום היו שותין יין בלילות אבל לא ביום שמא תכבד העבודה על אנשי בית אב של אותו היום שהיתה עבודת המקדש מוטלת עליהן ויצטרכו לאחרים מאנשי משמרתם לסייען. אבל אנשי בית אב של אותו היום היו אסורים לשתות יין בין ביום ובין בלילה.

ד. כהן שהיה מגדל שערו לא היה רשאי לכנס למקדש ולא כהן פרוע ראש ואנשי משמר היה אסור להם לספר ולכבס בשבתן כדי שלא יעלו למשמרתן כשהן מנוולין אלא היו מגלחין ורוחצין ומכבסים קודם שעלו. היה הכהן טמא לא היה רשאי לכנס למקדש ואם נכנס במזיד ועבד נתחייב מיתה בידי שמים אבל אחיו הכהנים לא היו מביאין אותו לבית דין אלא היו מוציאין אותו חוץ למקדש והיו פוצעין את מוחו ולא היה שום איש ממחה בידם. היו מקצת בית אב טמאין ומקצתן טהורין הקריבו הטהורין. היו כל בית אב טמאי מת הביאו בית אב אחר היה כל המשמר טמאי מת היו מביאין משמרה אחרת ואם היו רוב הכהנים הנכנסין לירושלים טמאי מתים הקריבו בטומאה ולא הקריבו בטומאתן אלא קרבנות חובה כגון עולת תמיד ופסח וביוצא בהן אבל קרבן שלא היה חובה לא הקריבוהו בטומאה מפני שהיה לו זמן להקריבו בכל יום.

ה. לא היה נכנס הכהן לעבודה למקדש אלא א"כ רחץ ידיו ורגליו בתחלה וזה היה מצות עשה דכתיב (שמות ל' י"ט) ורחצו אהרן ובניו ממנו את ידיהם ואת רגליהם לא היה צריך לקדש ידיו ורגליו בין כל עבודה ועבודה אלא היה מקדש ידיו ורגליו פעם אחת בבקר והיה עובד והולך כל היום כולו והוא שלא יצא מן המקדש ולא היה ישן ולא הטיל מים ולא הסיח דעתו ואם עשה אחד מארבעתן היה צריך לחזור ולקדש ואם עבר ולא קידש ידיו ורגליו בתחלה נתחייב מיתה בידי שמים אבל אם יצא מן המקדש ולא הסיח דעתו מן הקודש וחזר ועבר ולא קידש עבודתו כשירה.

ו. זה הכלל היה במקדש לא היה אדם נכנס לעזרה לעבודה אע"פי שהוא טהור עד שהיה טובל עצמו וכל המסיך את רגליו טעון טבילה וכל המטיל מים טעון קדוש ידים ורגלים מאיזה המקום היו מקדשין ידיהם ורגליהם מן הכיור שעשה משה במדבר ואם קידש בכיור אחר שהוא קודש או בכלי שרת הרי זה כשר לא היו מקדשין בתוך הכיור או בתוך הכלי שרת אלא מהן שנאמר (שם) ורחצו אהרן ובניו ממנו ולא בתוכו. הים שעשה שלמה לא היו מקדשין ממנו מפני שהיה מקוה לטבול בו אבל היו נוטלין מַיִם מַיִם הנחושת זה ומלא בהן את הכיור בכל מים כי מי

הים לא היו נפסלין בלינה לפי שאמה של מים היתה עוברת תחתיו ונמשך דרך רגלי השוורים אל הים.

ז. כיצד היתה מצות קידוש היה מניח ידו הימנית על גבי רגלו הימנית וידו השמאלית על גבי רגלו השמאלית ושוחה ומקדש וכל מה שהוא חוצץ בטבילה היה חוצץ בקידוש לא היה מקדש כשהוא יושב אלא מעומד כשאר עבודה שבמקדש ולא היה עובד אלא בימין אם היה יכול לעבוד ביד אחת וגם רגליו היו עומדים על הרצפה של שיש שבמקדש יחפים ולא היה חוצץ דבר בין הרגל ובין הרצפה וגם לא היו עובדים במקדש אלא כהנים תמימים אשר אין בהם כל מום.

פרק ל׳

א. כל כהן שהיה בו מום בין מום קבוע בין מום עובר לא היה נכנס למקדש מן המזבח ולפנים שנאמר (ויקרא כ״א כ״ד) אל הפרוכת לא יבא ואל המזבח לא יגש ואם עבר ונכנס היו מלקין אותו וגם אם עבד היו מלקין אותו בפני עצמו מפני שעבר על לאו דכל אשר יהיה בו מום לא יקריב איזה מום קבוע כגון שבר רגל או שבר יד ומום עובר כגון גרב או ילפת והיא החזזית ולא המומים הכתובים בתורה בלבד היו פסולים בכהנים אלא כל המומים הנראין בגוף ואלו הכתובים בתורה דוגמא הן שהרי כתיב (שם כ״א י״ח) כל אשר בו מום לא יקריב.

ב. בית דין הגדול היו יושבין בלשכת הגזית ועיקר מעשיהם התדיר שהיו יושבין ודנין את הכהונה והיו בודקין ביחוסן ובמומין כל כהן שהיה פסול בייחוסו היה לובש שחורים ומתעטף בגלימא שחור ויוצא מן העזרה וכל כהן שנמצא שלם וכשר היה לובש לבנים ומתעטף לבנים והיה נכנס ומשמש עם אחיו הכהנים מי שנמצא כשר בייחוסו אבל נמצא בו מום היה יושב בלשכת העצים ומתלע עצים למערכה וחולק בקדשים עם אנשי בית אב שלו שנאמר (שם כ״א כ״ג) להם אלהיו מקדשי הקדשים ומן הקדשים יאכל.

ג. כל המומין הפוסלים באדם ובבהמה חמשה וזהו פרטן ואלו הן חמשה באזן מי שנפגם סחוס אזנו כדי שתחגור הציפורן בפגם אבל העור המוקף לסחוס האזן אין בו מום בין ניקב בין נפגם בין נסדק, מי שנסדק סחוס אזנו כבראשונה בין ניקב עגול בין ניקב ארוך אם מצטרף לכרשינה הרי זה מום. מי שיבשה אזנו כדי שתנקב ולא תוציא דם. מי שהיתה אזנו כפולה לשתים אפילו הגידין שדרך אזניו להיותן נוטות וכפולות ובלבד שיהיה לו שני סחוסין אבל אם אין לה אלא סחוס אחד והרי היא כגוף אחד שנכפל וכשר.

ד. שלשה ברים של עין ואלו הן מי שניקב ריס מריסי עיניו בכל

שהוא או נסדק או נפגם בכל שהוא הרי אלו מומין. שמונה בעין ואלו הן העור בין באחד מעיניו בין בשתיהן מי שאינו רואה בשתי עיניו או באחד מהן אע"פי שאין נראה בהן שינוי כלל מחמת שירדו מים קבועים כנגד ראותיו. מי שאינו רואה בשתי עיניו או באחד מהן ראייה ברורה מחמת שהיה בו סנורים קבועים מי שבעינו כמו עינב אע"פי שהוא רואה. מי שיצא בשר יתר בעיניו עד שחפה מעט מן השחר של עין מי שנמשך הלובן של עין ונכנס ממנו מעט בשחור עד שנמצא השחור מעורב בלובן והוא תבלול האמור בתורה אבל אם יצא מן השחור לתוך הלבן אינו מום שאין מומין בלובן. מי שהיתה נקודה לבנה בתוך השחור וזהו דק האמור בתורה והוא שתהיה צפה על גבי השחור אבל אם לא היתה צפה או שהיתה משוקעת בשחור אינו מום. היתה נקודה שחורה בתוך הלבן אפילו צפה אינו מום שאין מומים בלבן היתה נקודה שוקעת בתוך השחור אף זה נקרא דק אבל אם היתה צפה הואיל והיא שחורה בשחור אינו מום.

ה. שלשה בחוטם ואלו הן מי שניקב חוטמו אפילו מצד אחד מי שנסדק חוטמו מי שנפגם חוטמו.

ו. ששה בפה ואלו הן מי שניקב שפתו ואפילו אחת מהן מי שנפגמה שפתו מי שנסדק שפתו והוא שנסדק מזר שלה עד שתחליק לשני ראשים מי שעצם לחיו התחתון עודף על העליון כל שהוא מי שפיו נבלם מחמת גופו ובריותו אבל אם נבלם מחמת הרוח אינו מום מי שניטל רוב המדבר של לשונו.

ז. שנים עשר באברי הזרע ואלו הן מי שנמעך הגיד שלו או נכתת או נתק או נכרת וכן הוא בביצים. מי שאין לו אלא ביצה אחת ואע"פי שיש לו שני כיסין. מי ששני ביציו בכיס אחד. הטומטום. והאנדרוגינוס.

ח. ששה בידים וברגלים. ואלו הן הפסח ומי שנשמטה ירכו והוא שרוע האמור בתורה מי שאחת מירכותיו גבוה מחבירתה. מי שנשבר עצם ידו או רגלו וניכר השבר אחר שנתרפא. מי שרגליו מבולמות מחמת עצמן ובריתן אבל אם היו מבולמות מחמת הרוח אינו מום.

ט. ארבעה ראויין להיות בכל הגוף ואלו הן מי שיש בו גרב יבש כל שהוא וזהו גרב האמור בתורה מי שיש בו יבלת שיש בה עצם והיא היבלת האמורה בתורה מי שיש בו חזזית מצרית כל שהוא והיא קשה וכעורה וזו היא ילפת האמורה בתורה.

י. כל עצם שנהרץ בו חריץ הרי זה מום והוא בכלל חריץ האמור בתורה ואין הצלעים בכלל עצמות שבגלוי ועוד יש שלשה מומין אחרים ואלו הן הזקן שהגיע להיות רותת ורועד כשהוא עומד והחולה כשהוא רועד מפני חליו וכשלון כחו אבל הטרפה ויוצא דופן כשר באדם ופסול בבהמה.

יא. המזוהם וכהן שהוא מזוהם בזיעתו רוחץ ושף כל גופו בבשם ועובד. היה ריח פיו רע נותן בפיו פלפול או זנביל וכיוצא בהן ועובד ואם לאו חלל עבודתו כשאר בעלי מומין.

יב. כל המומין (1) המיוחדין באדם תשעים וזהו פרטן ואלו הן שמונה בראש. מי שאמצע קדקדו שוקע למטה כמי שדחקו בידו. מי שאמצע קדקדו עולה למעלה כמו ביצה מי שפאת ראשו יוצא כנגד פניו כמו מקבת מי שראשו יוצא מאחוריו כנגד ערפו מי שראשו רחב ויוצא מכאן ומכאן עד שתמצא ראשו על צוארו כמו ראש הלפת על העלין שלו הקרח שאין בכל ראשו שיער כל עיקר ואם יש לו שיטה של שיער מוקפת מאחוריו מאוזן לאוזן כשר. מי שהיה השיער מקיף מאוזן לאוזן מלפניו בלבד ושאר הראש קרח הוא הרי הוא פסול מי שהיה שער שלו מקיף את כל הראש סביב מלפניו ומאחריו ואין שם שער באמצע גם זה קרח ופסול.

יג. שנים בצואר ואלו הן מי שצוארו שוקע הרבה עד שנמצא ראשו כאלו הוא מונח על כתפיו מי שצוארו ארוך הרבה עד שנראה כשמוט מבין כתפיו.

יד. ארבעה באוזן ואלו הן מי ששתי אזניו קטנות הרבה מי ששתי אזניו נפוחות דומות לספוג מי שאזנו מדולדלת למטה מי שאחת מאזניו משונה מחברתה במראה.

טו. חמשה בגבינים ואלו הן מי שאין לו שיער בגביניו והוא גבן האמור בתורה מי שגביניו שוכבין מי שאין לו אלא גבן אחד מי שיש לו גבינין יתר על שנים מי שאחד מגביניו משונה מחברו בין ששערו של זה ארוך ושערו של זה קצר בין ששערו של אחד שחור ושערו של שני לבן או אדום הואיל ויש ביניהם שינוי זה הרי זה פסול.

טז. ארבעה ברים העין ואלו הן מי שאין לו שער כלל בריסי עיניו מי ששער ריסי עיניו מרובה מעובה הרבה מי ששער אחד מריסי עיניו משונה משער רים אחד כגון אחד שחור ואחד לבן או שאחד נושר והשני מעובה מי שעפעפיו סגורות מעט ואין נפתחות הרבה כשאר כל אדם ואחד עשר בעינים ואלו הן מי שהיו שתי עיניו למעלה מן המקום הראוי להם קרובה מפרחתו. מי שהיה שתי עיניו למטה ממקום הראוי להם מי שהיו שתי עיניו עגולות ואינם נמשכות באורך מעט כשאר העינים מי שעיניו מוזרות והן יוצאות כעיני הנמר וכמי שהוא מסתכל בעת שבועם הרבה מי (2) שעיניו קטנות כשל אוז. מי שדמעיו זולפית תמיד מי שלחלוחית נמשכת מראש עיניו נגד החוטם או מזנב עינו מצד צדעיו מי

(1) פה העתיק לשון הרמב"ם פרק שמיני מהלכות ביאת המקדש עד סוף הסעיף.

(2) בהרמב"ם שם ה"ג ו' מי שעיניו גדולות הרבה כשל עגל חסר פה.

שמקבץ ריסי עיניו ועוצמן מעט בשעת שהוא רואה או אם רצה לדקדק בראיה מי שראות עיניו מעורבת עד שרואה את החדר ואת העליה כאחת ויודע דבר זה בעת שידבר עם חברו ונראה כאלו הוא מסתכל באיש אחר מי שאחת מעיניו משונה מחברתה בין במקומה בין במראה כגון שהיתה אחת שחורה ואחת פתוכה או אחת קטנה ואחת גדולה הואיל ויש בין שתיהן שינוי מכל מקום פסול.

יז. ששה בחוטם ואלו הן מי שעיקר חוטמו שוקע אע"פי שאינו כוחל שתי עיניו כאחת וזהו חרום האמור בתורה מי שאמצע חוטמו בולט למעלה מי שעוקץ חוטמו בולט למטה מי שחוטמו עקום לצד אחד מי שחוטמו גדול מאבריו מי שחוטמו קטן מאבריו וכיצד משערין אותו באצבע קטנה שעל ידו אם היה חוטמו גדול ממנה או קטן ממנה הרי זה מום.

יח. שלשה בשפתים ואלו הן מי ששפתו העליונה עודפת על התחתונה מי ששפתו התחתונה עודפת על העליונה מי שפיו רפוי ורירו יורד מפיו.

יט. שלשה בבטן ואלו הן מי שכריסו עבה (¹) מי שטבורו יוצא ואינו שוקע כשאר בני אדם מי שדדיו שוכבין על בטנו כדדי אשה.

כ. שלשה בגב ואלו הן מי ששדרתו עקומה מי שיצאתה חוליין משדרתו בין שבלטה לחוץ או נכנסה לפנים או נשתה לצדדין וזהו בעל חטוטרות. מי שתפח בשרו בגבו ונעשית כחטוטרות אע"פי שלא זזה חולייה ממקומה הרי זה מום.

כא. ששה בידים ואלו הן מי שיש בידו אצבע יתירה באצבעותיו אפילו היו שש ושש ואם חתך את היתירה כשר ואם היה בה עצם אפילו חתכה פסול. מי שחסר אצבע מידו מי ששתי אצבעות ידיו קלוטות עד למטה מן הפרק ואם חתכן והפרישן כשר באיזה פרק אמרו בפרק ראשון הסמוך לכף היד מי שאצבעותיו מורכבות זו על זו מי שפיקה יוצאת מגודלו מי שהוא אטר יד ימינו ואם היה שולט בשתי ידיו כשר.

כב. ארבעה באיברי הורע ואלו הן מי שכים הבצים גדול וארוך עד שמגיע לארכבותיו מי שהגיד שלו ארוך עד שהגיע לארכבותיו מי שנמרחו אשכיו והם הכים של ביצים. מי שרוה באשכיו והוא מרוח אשך האמור בתורה.

כג. חמשה עשרה בשוקים וברגלים ואלו הן מי ששוקיו עקומות עד שמחבר רגל לרגל ואין ארכבותיו נוגעות זו בזו מי שפיקתו יוצאת והפיקה הוא העצם העגול של מעלה מן העקב מצד פנים והוא דומה לפיקה שטוות בה הנשים מי שעקבו יוצא לאחוריו עד שנמצא השוק כאלו הוא באמצע רגלו עומד מי שפרסותיו רחבות כאוז אע"פי שאינה

(¹) נ"ל לבה עיין בהרמב"ם שם.

קלוטה כשל איז כי שפיקה יוצא כגודלו מי שיש ברגלו אצבע יתירה אפילו שש ושש ואם חתכה כשר והוא שלא יהיה בהעצם מי שחסר אחת מאצבעות רגליו מי שאצבעותיו מורכבות זו על גב זו מי שהיה אצבעות רגליו קלוטות עד למטה מן הפרק ואם היו עד הפרק או שחתכן והפרישן כשר מי שרגלו כלו שוה שנמצא רוחב פס אצבעותיו כרוחב עקבו ובאלו הוא חתיכה שוה מי שרגלו עקומה דומה למגל שנמצא פס רגלו שיש בו האצבעות עם עקבו כאלו הם שני ראשי קשת מי שרגלו חלולה והוא שיהיה אמצעה גבוה מעל הארץ ונמצא כשעומד עומד על עקבו ועל אצבעות רגליו והמקיש בקרסוליו בעת שמהלך מי שמקיש בארכבותיו בעת שמהלך מי שהוא אטר ברגל ימינו.

כד. ארבעה בכל הגוף ואלו הן מי שגופו גדול מאבריו מי שגופו קטן מאבריו הארוך ביותר. הננס והוא הקצר ביותר עד שיהיו מופלגים משאר העם.

כה. שמונה בעור הבשר ואלו הן הכושי הלבן ביותר כמו גבינה האדום כשני בעלי נגעים טהורים שנשתנה העור מחמת עצמו כמו הבוהק שנשתנה העור מחמת דבר אחר כגון צרעת המכוה וזהו בכלל נגעים טהורין מי שהיתה בעור פניו שומא ויש בה שיער אע"פי שאינה כאיסור אלא כל שהוא (י) בעלי הדלדולין והוא שידלדל העור והבשר או הלחלוחית שיש בעור שנדלדל באיזה מקום שיהיה מכל הגוף הרי זה מום. ועוד יש באדם ארבעה מומין אחרים ואלו הן החרש השוטה והנכפה אפילו לימים רבים מי שרוח רעה מבעתתו תמיד או בעתים ידועים נמצאו כל המומין הפוסלין בכהנים מאה וארבעים וזהו כללם. שמונה בראש ושנים בצואר ותשעה באזנים וחמשה בגבינים ושבעה בריס העין ותשעה עשר בעינים ותשעה בחוטם ותשעה בפה ושלשה בבטן ושלשה בגב ושבעה בידים וששה עשר באברי הזרע ועשרים ברגלים ושמונה בכל הגוף ושמונה בעור הבשר ושבע בכח הגוף וריחו וכבר נפרטו כלן אחד אחד. ואלו פסלו מפני מראית עין מי שנשרו ריסי עיניו אע"פי שנשאר השיער בעיקרן ומי שניטלו שיניו. וזולת אלו היו הכהנים תמימים וכשרים לעבודתם.

פרק ל"א

א. אחרי שהיה הכהנים תמימים וראוים לבא למקדש להקריב קרבן לריח ניחוח לה' עם כל זה לא היו מקריבין קרבן אלא אם כן בעליו

(י) בהרמב"ם שם מי שהיתה בעור פניו שומא כאיסר. פירש בשער פוסל כל שהוא ובלא שיעור פוסל כאיסר. ועיין בהרמב"ם הלכות ביאת המקדש מפרק ו' עד פ' ט' תמצא כל הדברים האמורים פה.

עומד על גבו להורות שהקרבן הוא פדיונו ואם הקריבו קרבן צבור שהוא קרבן של כל ישראל ולא היה אז אפשר שיבאו כל ישראל בכל יום לקרבן התמיד ולא היה אפשר שיהא ישראל כולן עומדין בעזרה בשעת הקרבת קרבן לפיכך תקנו נביאים ראשונים שיבררו מישראל כשרים ויראי חטא ויהיו שלוחי כל ישראל שיעמדו בשבילם בכל יום אצל עולת התמיד שהוא קרבן צבור לפיכך נקראים אלו השלוחים אנשי מעמד והלכו אותם לעשרים וארבעה מעמדות כמנין משמרות כהונה ולויה ועל כל מעמד ומעמד אחד מהם היה ממונה על כלם.

ב. בכל שבת ושבת היו מתקבצין אנשי מעמד של אותה השבת מי שהיה מהן בירושלים או קרוב לה היו נכנסין למקדש עם משמר כהונה ולויה של אותה השבת והרחוקין שבאותו המעמד כיון שהגיע מעמד שלהן היו מתקבצין לבית הכנסת שבמקומן ומה היו עושין אלו המתקבצין בין בירושלים ובין בבתי כנסיות היו מתענים בשני בשבת שלהם בשלישי וברביעי ובחמישי. אבל בערב שבת לא היו מתענים מפני כבוד שבת ובאחד בשבת לא היו מתענים כדי שלא יצאו מעונג שבת לצום ויהיה זה קשה לגוף ובכל יום ויום מימי השבת שלהן שהיה בהן מעמדם היו מתפללין ארבעה תפילות שחרית ומנחה ונעילה ועוד היו מוסיפין תפלה אחרת בין שחרית ומנחה והיא היתה יתירה להן והכהנים היו נושאים כפיהם במעמד שלשה פעמים בכל יום בשחרית ובתפילה זו היתירה ובנעילה והיו קורין בס"ת שלשה אנשים שני פעמים בכל יום בשחרית ובתפילה שנייה שהיו מוסיפין אבל במנחה לא היו קורין בס"ת אלא בעל פה כקוראין את שמע ולא היו מתקבצין לתפלת המנחה בערב שבת מפני שהיו טרודין לשבת וקיבוצן לכל תפלה מארבע תפילות אלו ועמידתן אשר היה שם לתפילה ולתחינה ולבקשה ולקרות בתורה נקרא מעמד.

ג. ובמה היו קורין במעשה בראשית ביום א' היו קורין בראשית ויהי רקיע. בשני יהי רקיע ויקוו המים. בשלישי יקוו המים ויהי מאורות. ברביעי יהי מאורות וישרצו המים. בחמישי ישרצו המים ותוצא הארץ. בששי ותוצא הארץ ויכולו. פרשה גדולה היו קורין אותה בשנים וקטנה באחד ושתי פרשיות שהיו קורין אותן שחרית היו חוזרין לקרוא אותן בתפילה השנית בספר והיו חוזרין וקראו אותן על פה במנחה.

ד. שמונת ימי חנוכה לא היו אנשי המעמד עושין מעמד בשחרית ובכל יום שהיה בו קרב מוספן לא היה בו מעמד לא בתפילה שנייה שלהן ולא במנחה אלא בשחרית ובנעילה לבד וכל יום שהיה בו קרבן העצים לא היה בו מעמד בנעילה אלא בשחרית ובתפילה שנייה ובמנחה ומהו קרבן העצים זמן קבוע היה למשפחות משפחות לצאת ליערים להביא עצים למערכה ויום שהיה מגיע למשפחה להביא עצים אותה המשפחה הקריבה ביום הבאת עציה קרבן עולת נדבה והיו קוראין אותו קרבן

העצים. והיה היום ההוא לבני המשפחה ההיא כמו יום טוב והיו אסורין באותו היום בהספד ובתענית ובעשיית מלאכה. ולא היה זה אלא מנהג בעלמא וכמו זה נהג היחיד אם התנדב עצים למערכה היה עושה יום טוב. אנשי המעמד היו אסורין מלספר ומלכבס כל שבת שלהן ובחמישי היו מותרין מפני כבוד השבת ומפני מה היו אסורין לספר ולכבס כדי שלא יכנסו למעמדן כשהן מנוולין אלא יספרו ויכבסו מקודם שיכנסו לבית מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא.

סליק חלק ראשון מספר באר הגולה ובעזרת האל נתחיל חלק שני.

באר הגולה

חלק ב.

פרק א'

א. אחרי שהיו ישראל על אדמתן והיתה העיר הבחירה היא ירושלים על מכוניה והמקדש בבנינו והמזבח על מכונו והסנהדרין בלשכת הגזית היו בודקין בייחוס הכהנים והלויים העומדים לשרת בבית ה' וטהרו הכהנים והקריבו קרבן אשה ריח ניחוח לה' ומהו ענין הקרבן לפי שאין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא והיה כאשר יחטא איש נגד מלך בשר ודם הרי זה נקרא מורד במלכות וחייב ראשו למלך אחר אשר לא עשה את מצות המלך ואם במצות מלך בשר ודם כן שהיום הוא חי ולמחר אפשר שימות גם כאיש המורד בו אשר המית אותו היום ומקרה אחד לכלם כמות זה כן מות זה על אחת כמה וכמה באלפי אלפים הבדלות ועד אין סוף במלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא שהוא חי וקים לעולם אין לו גשם ולא מיתה ושינה ותנומה ולא דבר אחד מכל מה שיתחייב באדם בשר ודם המשתנה מדבר לדבר פעם לרוגז פעם לרחם לא כן האל ברוך שהוא כולו רחום דכתיב (דברים ד' ל"א) כי אל רחום ה' אלהיך ואף אם מייסר את האדם ונאמר (דברים ז' ד') וחרה אף ה' בכם ויחר אפו אין זה שינוי אליו יתברך אבל זאת היא מדת הרחמנות שבאשר ירחם האב על בנו לגדלו בטוב הוא מאיים עליו בשבט. והנה אף שיכהו האב לבנו אין זה דין שהרי נאמר באב כרחם אב על בניו. אמר שהאב על בנו כל הנהגתו אתו ברחמנות ואותה ההכאה היא הרחמנות בעצמו להנהיג את הבן בדרך הישר שלא יתחבר אל הגנבים והלסטים וימסר על ידי זה למלכות להמית אותו ומפני שהכאת האב לבנו היא הרחמנות נאמר (משלי י"ג כ"ד) חושך שבטו שונא בנו ואוהבו שחרו מוסר ואם כן איש כי יחטא נגד ה' הוא חייב ראשו למלך מלכי המלכים הקב"ה אשר בידו נפש כל חי ורוח כל בשר איש ומפני שהש"י הוא כולו רחמים לא רצה בזה שהרי כל אדם חוטאים לפניו בכל עת ובכל רגע ואם ירצה כך יצטרך לחרב העולם בכל עת ובכל שעה ויצטרך לברוא עולם אחר לפיכך לא ברא הקב"ה את עולמו במדת הדין רצה לומר שלא ידון רוחו באדם בעת אשר יחטא לפניו אבל שיתף מדת הדין למדת הרחמים שלא להמית את האדם בשביל חטאו, ושלא ינקה אותו מעונו אלא צוה כך שבאשר יחטא האדם

לפניו יהיה חייב מיתה ומפני שאין השי"ת חפץ במיתת האדם שנאמר (יחזקאל י"ח ל"ב) כי לא אחפץ במית המת כי אם בשוב הרשע מחטאו וחיה. אמר כיצד תשובו ותחיו לפני עשו זאת ותנצלו פדו את נפש החוטא בקרבן ויתודה עונו אצל הקרבן יסמוך ידו עליו להורות שתהיה נפש הבהמה תחת נפשו ודם הנזרק מהבהמה כאלו דמו נזרק על המזבח והחלב הבהמה תחת חלבו כאלו הקטיר חלבו על המזבח ובשר הבהמה הנשרפת כאלו נשרפת בשרו וא"כ בהבאת הבהמה לקרבן יהיה כאלו יאמר האדם לפני האל אמת שאני חייב מיתה לפניך וכך זכך ראוי לעשות בבשרי בדמי ובנפשי כאשר אני עושה בבהמה הזאת אבל בשביל שאתה רחום וחנון נתת לי מתנת חנם והחזרת לי את נפשי ורוחי לפנים משורת הדין וצוית להיטב לברואיך שכאשר יחטא יפדה את נפשו בנפש הבהמה ואין בזה רצה לומר במיתת הבהמה תועלת להשי"ת דכתיב (תהלים נ' י"ב) אם ארעב לא אומר לך כי לי תבל ומלואה. אבל אין זה אלא ריח ניחוח לפניו כביכול אומר נחת רוח הוא לי כשאני רואה שהאדם מתחרט על עונותיו ומכניע את עצמו לפני כי בזה אני רואה שהוא מכיר מלכותי ואימתי מוטלת עליו וזה נחת רוח לפני כי מפני זה נברא האדם שירא אותו מהשי"ת ובשוב מחטאו השלים כונת הבורא יתברך ועישה לו נחת רוח בזה והיינו ריח ניחוח לה'. והנה ישראל הם ערבים לכפר עון האומות והבהמה ערובה לכפר עון ישראל ועכשיו שחרב המקדש והוסר התמיד לקח הקב"ה את הערב שהם ישראל והבש אותם כדי שיכפרו בגלותם עון כל העולם שנאמר (עמוס ג' ב') רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה ואין לישראל תרופה עד שישיבם הקב"ה בתחלה לארצם ויבנה המקדש והמזבח להקריב קרבן ואז יצאו ישראל מידי ערבתן כי כאשר המסירה הלוה למלוה הערבים פטורים ולפיכך כתיב (איכה ה' כ"א) השיבנו ה' אליך בתחלה השב אותנו אליך ואח"כ ונשובה כי אי אפשר להם לשוב תשובה שלמה אם לא בקרבן וזה לא יוכל להיות כי אם אחר שישיב אותנו הקב"ה אליו רצה לומר למקום אשר הוא שוכן שם שהוא בבית הבחירה ואז נשובה וכשתהיה התשובה על זה האופן ידענו שתתחדש ימינו כקדם.

ב. אחרי שהודעתיך ענין הקרבן ראוי לך לדעת כמה היו אלו הקרבנות ומה הן באין ואלו הן כל הקרבנות של מיני נפש (¹) חיה לא היו באין אלא מחמשה מינים בלבד מן הבקר ומן הכבשים ומן העזים ומן התורים ומן בני היונה כל הקרבנות שהקריבו במקדש לא היה להן אלא ארבעה שמות ואלו שמותיהן עולה. חטאת. אשם. שלמים. וכל קרבנות הצבור לא היו אלא עולה או חטאת. לא הקריבו הצבור שלמים אלא בעצרת והם שני כבשים באים עם לחם התנופה והם נקראים זבחי שלמי

(¹) עיין הרמב"ם ריש הלכות מעשה הקרבנות.

צבור אבל אשם לא הקריבו לעולם ולא הביא הצבור לעולם קרבן מן העוף.

ג. היחיד הקריב עולת נדבה וחטאת ואשם ושלמים והפסח והבכור והמעשר והחגיגה והיא שלמים והראייה והיא עולה וקרבן הגר והוא עולה הבא מן הבהמה או מן שני בני יונה או שתי תורים ושתיהן עולות או מן שתי בהמות אחת עולה ואחת שלמים. וקרבן תודה הבא מן הנודר או מן המתנדב עולה או שלמים וכן שלמים הבאים עם שתי הלחם הם הנקראים תודה. וקרבנות הנזיר הם אלו עולה וחטאת ושלמים. וקרבנות מצורע הן חטאת ואשם ועולה. וקרבנות זבים ויולדות הן חטאת ועולה וקרבן השוגג במצות לא תעשה שיש בה כרת הוא חטאה. ואם נסתפק לו אם עשה עבירה או לא אותו החוטא מביא אשם תלוי. ויש עבירות שמביא עליהן אשם והוא היה נקרא אשם ודאי. ובכלל קרבן יחיד איל העולה ופרת חטאת שהקריב כ"ג ביום הכפורים משלו.

ד. ואלו הן קרבנות הצבור שהקריבו בזמן המקדש שני תמידין של כל יום ויום את הכבש האחד בבקר ואת הכבש השני בין הערבים ומוספי שבתות ושעירי עכו"ם שהביאום על שגגת בית דין בהוראת עכו"ם הפר לעולה והשעיר לחטאת. ואלו הן השעירים של כל שבט ושבט נקראים שעירי עכו"ם. וכן פר העלם דבר שהביאוהו על שגגת הוראת בית דין בשאר המצות הרי אלו קרבנות הצבור.

ה. כל עולת בהמה לא היתה באה אלא מן הזכרים לבד הן מן הכבשים והן מן העזים ומן הבקר בין גדולים בין קטנים ובעוף מן התורים ובני יונה מן הזכרים ומן הנקבות.

ו. הנקבות החטאת היתה באה מהחמשה המינים האלו מן הזכרים ומן הנקבות מן הגדולים ומן הקטנים ואין העוף בא שלמים. הקטנים הין מבן שמונת ימים עד שנה תמימה מיום ליום. אם היתה השנה מעוברת נתעברה לו. ובגדולים בבקר עד שלש שנים שלימות מיום ליום ובצאן עד שתי שנים שלימות מיום ליום יותר על זה הרי הוא זקן ולא היו מקריבין אותו.

ז. שעות היו מונים לקדשים ואם הוסיפו שעה אחת או פחתו שעה אחת היו פסולין כיצד קרבן שהיה מצותו להיות בן שנה אם הוסיף על השנה שעה אחת פסולה אפילו היה בן שנה בשעת שחיטה והוסיף שעה אחת על השנה בזריקה היה זה פסול עד שהיה בן שנה עד הזריקה וכן בכל הזכרים.

ח. כל קרבנות הצבור היו באים זכרים וכן חטאת של צבור מן העז או מן הבקר ואין בהם מן הכבשים וכל עולת הצבור היו באים מן הכבשים ומן הבקר ולא היה להם עולה מן העז. כל חטאת היחיד היתה באה נקבה הבשר היו הכהנים אוכלים אותה ולא היתה באה מן הבקר חוץ משלש חטאות האחת חטאת נשיא ונאכלת השנית חטאת כהן משוח

שהוא אפר ונשרף. והוא הפר הבא על כל המצות. והשלישית פר שהיה מביא אותו הכהן גדול ביום הכפורים והוא חטאת ונשרף. וכל חטאת הצבור היו נאכלים חוץ משעיר של יום הכפורים והוא חטאת ונשרף. וחבירו נשתלח כל חטאות הנשרפים היו חמש שעירי עבו"ם ופר (¹) העלם ופר הבא על כל המצות אלו שני פרים נקראים פרים הנשרפים ושעיר יום הכפורים ושל עבו"ם נקראים שעירים הנשרפים הרי חמש חטאות הנשרפים שתים ליחיד ושלשה לצבור.

ט. כל הקרבנות האלו הם נקראים זבחים. וכל העולות והחטאות והאשמות ושני כבשי שלמים של עצרת היו נקראים קדשי קדשים אבל שלמי יחיד והבכור והמעשר והפסח היו נקראים קדשים קלים. האברים שהיו שורפים אותם על גבי המזבח היו מן החטאות הנאכלות ומן האשמות ומן השלמים ואיברים אלו היו נקראים אימורין ומה אלו האימורין בשור ועז היו קוראין האימורין החלב אשר על הקרב ובכללו חלב שעל גבי הקבה ושתי הכליות והלב שעליהן עם החלב אשר על הכסלים ויותרת הכבד והיה ניטל אצבע הכבד עם יותרת כל אלו היו נקראין אימורין ואם היה הקרבן ממין הכבשים היו מוסיפין על אלו האליה תמימה עם החליות מן השדרה עד מקום הכליות שנאמר (ויקרא ג' ט') לעומת העצה יסירנה באיזה המקום היו שורפין אימורין אלו על מזבח החיצון.

פרק ב'

א. כיצד מעשה העולה של תמיד סמוך לעלות השחר היה בא הממונה שעל הפייסות והקיש על שער העזרה והכהנים אשר היו שומרים בלילה מבפנים היו פותחין לו השער והיה נכנס הממונה עם אחיו הכהנים דרך הפשפש לעזרה וכיון שנכנס היו חולקים עצמם לשתי כתות אלו היו הולכים בעזרה ר"ל בחלל החומה דרך המזרח ואלו היו מהלכין דרך המערב עד שהגיעו למקום עושי חביתין הגיעו לשם צעקו אלו נגד אלו שלום והם עונים שלום רצה לומר לא היה שטן ופגע רע או גנב בעזרה אלא הכל עומד כאשר היה עומד מאתמול וזהו שענו להם הכל שלום ואז העמידו עושי חביתין לעשות חביתין ועד שלא היה הממונה בא כל הכהנים שבמשמר של אותו היום היו טובלין וכשבא הממונה עמדו ובאו בלשכת הגזית ושם הפיסו פיים ראשון ופיים שני ופיים ג' ופיים ד' וכיצד היו עושין כל הכהנים של אותו היום היו עומדים בעגול בלשכת הגזית והממונה עמהן היה הממונה נטל המצנפת מעל ראש אחד מהן והחזירה והוא האיש שהיו מתחילין בו למנות והיו מסבימין על מנין שמונים מאה

(¹) נ"ל שחסר פה פר החטאת שהקריב הכה"ג ביום הכפורים מבלי כזה לא כן נמצא המנין פה רק ד' ולא ה'. או אולי סמך על מה שזכרו מקודם.

או אלף או כל מנין שהסכימו עליו והממונה היה אומר להם הצביעו (¹) והן היו מוציאין אצבעותיהן אחת או שתים ואם הוציא שלש מונין לו שלש. ואין מוציאין אגודל במקדש מפני הרמאים מפני שהאגודל קצר ונוח להוציאו ולכפותו והמוציא אגודל לא היו מונין אותו לו והיה מתחיל הממונה זה למנות מן האיש הידוע שהסיר המצנפת שלו תחלה ומונה על אצבעותיהן והוזר הלילה עד שישלים מנין שהסכימו עליו והאיש ששלם המנין אצל אצבעתו הוא שיצא בפיים ראשון לעבודה והוא היה זוכה בתרומת הדשן והוא היה מסדר את המערכה והוא המעלה שני גזרי עצים למזבח והוא היה מכנים מחתה מלאה אש מן המזבח החיצון למזבח הזהב להקטיר עליה קטורה. הפייס השני היו זוכין בו שלש עשרה כהנים על סדר עמידתן כיצד הממונה היה אומר להן הצביעו וזה שיצא בפיים ראשון הוא היה שוחט תמיד של שחר והשני שהיה עומד בצדו הוא היה מקבל את דם התמיד והוא זורק והשלישי שהיה סמוך לו לשני היה מדשן מזבח הפנימי שהוא מזבח הקטורת והרביעי שבצדו היה מדשן את המנורה ומטיב את הנרות. והחמישי מעלה ראש התמיד ורגלו לכבש. והששי מעלה שתי הידים. והשביעי מעלה העוקץ והרגל. והשמיני מעלה החזה והגרה. והתשיעי מעלה שתי הדפנות והי' מעלה הקרבים. והאחר עשר מעלה סלת הנסכים. והשנים עשר מעלה החביתין. והשלש עשרה מעלה היין של נסכים הפיים השלישי היה על הקטורת מי יקטיר. הפיים הרביעי מי מעלה אברים מכבש למזבח הפיסו זכה מי שזכה ומי שזכה בעבודה מעבודת התמיד של שחר הוא זוכה בה בעולת התמיד של בין הערבים חוץ מן הקטורת שהיו מפיסין עליו פיים אחר בין הערבים מפני שהקטורת מעשרת. ובשבת שהיה שם תמידין ומוספין ושני בזיכי לבונה כיצד היו עושין היו מפיסין בשחר אנשי בית אב של משמר היוצא ומקריבין תמיד של שחר ושני כבשי עולה של מוספין וכל מי שזכה בעבודה מעבודת התמיד של שחר הוא זוכה בשני כבשי מוסף והמשמר האחד שהיה נכנס בשבת היו מפיסין פייסות אחרות לתמיד של בין הערבים וזכה מי שזכה כל אחד בעבודתו.

ב. מי שזכה בתרומת הדשן לקח המחתה של כסף שהיתה מונחת בין הכבש ולמזבח במקצוע מזרחית דרומית ועלה למזבח והרים את הדשן לעשות מקום פנוי לעולת התמיד וכאשר נכנס לתרום את המזבח היו אחיו הכהנים אומרים לו הוי זהיר שלא תגע בכל דבר קדש עד שתקדש ידיך ורגליך מן הכיור. ואחר תרומת הדשן היה מסדר את המערכה גדולה ואח"כ מערכה שנייה ואח"כ שלישית ואע"פי שהאש ירדה מן השמים מצוה היה להביא מן ההדיוט שנאמר (ויקרא א' ז') ונתנו בני אהרן הכהנים אש על המזבח ולכן בבקר היו עורכין עצים בראש המזבח והיא היתה

(¹) יומא (כ"ב ע"א).

נקראת מערכה גדולה של אש שנאמר (ויקרא ו׳ ה׳) ובער עליה עצים בבקר בבקר והיו עולים בשני גזרים של עץ עם תמיד של שחר יותר על עצי המערכה שנאמר (שם) ובער עליה הכהן עצים בבקר. וכן היו מוסיפין שני גזרים עם תמיד של בין הערבים שנאמר (שם ה׳ ז׳) וערכו עצים על האש והואיל ולא נאמר בבקר הרי הוא של בין הערבים. שני גזרים של שחר ערכם כהן אחד ושל בין הערבים בשני כהנים כל אחד בידו עץ יחידי שנאמר (שם) וערכו בני אהרן הרי כאן שנים.

ג. על המערכה הגדולה היו מקריבין התמיד עם שאר הקרבנות מערכה שניה בצדה קטנה שממנה היו לוקחין אש במחתה להקטיר קטורת בכל יום. מערכה שלישית לא היה עליה כלום אלא לקיים מצות האש שנאמר (שם ו׳ ו׳) אש תמיד תוקד. וכשהיה מסדר עצי המערכה גדולה היה מסדרה במזרח המזבח והיתה נראית שהתחיל לסדרה במזרח המזבח וריוח היה בין הגזרים וראשי הגזרים הפניים היו נוגעים בדשן אשר באמצע המזבח והוא היה נקראת תפוח רצה לומר תל הדשן.

ד. אחר שהיה מסדר המערכה גדולה היה חוזר וכורר עצי תאנה יפים ומסדר מערכה שנייה של קטורת מכנגד קרן מערבית דרומית משוכה מן הקרן כלפי צפון ארבע אמות ובה כמו חמשה סאין גחלים. ובשבת היו בה כמו שמונת סאין גחלים מפני שעליה היו מקטירין בכל שבת שני בזיכי לבונה של לחם הפנים.

ה. מערכה שלישית של קיום האש היה עושה אותה בכל מקום שהיה רוצה על המזבח והצית בה את האש. ומאין היה לוקח זה האש מן המזבח עצמו היה מצית שנאמר (שם ו׳ ב׳) ואש המזבח תוקד בו וכל זה בכלל תרומת הדשן והכהן שזכה באלו העבודות לא היה לובש בגדי כהונה עצמן אלא בגדים אחרים פחותים מבגדי כהונה שנאמר (ויקרא ו׳ ד׳) ולבש בגדים אחרים והוציא את הדשן אבל לא היו בגדי חול אלא ג״כ בגדי קדש ואין דרך ארץ שימזוג כוס לרבו בבגדים שבשל בהם קדרה לרבו.

ו. אימתי היה תורם את הדשן בכל יום משעלה עמוד השחר וברגלים מתחלת שליש אמצעי של הלילה וביום הכפורים מחצות הלילה וכיצד היה תורם את הדשן עלה לראש המזבח ומפנה את הגחלים אילך ואילך וחותה מן הגחלים שנתאכלו בלב האש ויורד למטה בארץ והופך פניו לצפון והיה מהלך בארץ למזרח הכבש כמו עשר אמות כלפי הצפון והיה צובר את הגחלים שחתה על גבי הרצפה רחוק מן הכבש שלשה טפחים במקום שהיו נותנים שם מוראת העוף ודישון מזבח הפנימי והמנורה ואחר שירד זה שתרם היו רצים אחיו הכהנים והקדישו את ידיהם ורגליהם במהירות מן הכיור והיו נוטלים את המגרפות ואת הצנורות והיו עולים לראש המזבח וכל אברי העולות ואמורי של הקרבנות שלא נתאכלו בלילה

היו מחזירין אותם לצדדי המזבח. אם לא היו הצדדים מחזיקין היו סודרים אותם בכבש כנגד המזבח.

ז. אחר כך היו גורפין את הדשן במגריפות מכל צדדי המזבח ומעלין אותו ערימה על גבי המזבח והיו גורפין מאותה ערימה פסכתר והוא כלי גדול שהחזיק לתך והיו מורידין אותו למטה וברגלים לא היו מורידין אותו אלא היו מניחין הערימה גבוה באמצע המזבח מפני שהיה נוי למזבח וכל מי שהיה רוצה מן הכהנים היה ממלא מן הדשן שהורידו למטה והוציא אותה אל מחוץ לעיר לשפך הדשן ומעולם לא נתעצלו הכהנים מלהוציא את הדשן ולא הוציאו אותה כהנים בעלי מומין אלא תמימים ובאיזה מקום היו מניחים הדשן מחוץ לעיר במקום שאין הרוח מנשב בו בחזקה כדי שלא יפזרנו וגם הם לא פזרוהו אלא היו מניחים הדשן שם בנחת. והמדשן את המזבח לא היה מדשן אלא בשעת שחיטת התמיד.

ח. קודם ששחטו את התמיד השקוהו מים בכוס של זהב וזה שהיה זכה בשחיטתו היה מושכו לבית המטבחיים והיו הולכין אחריו הכהנים שזכו להעלות האברים על גבי המזבח והיו שוהין שם מלשחוט עד שהיו פותחין שער הגדול של היכל ובשעת פתיחת השער היו שוחטין את התמיד ואחר כך נכנסו שני כהנים להיכל. האחד שזכה בדישון מזבח הפנימי והשני שזכה בדישון המנורה. דישון המזבח הפנימי כיצד היה נכנס בכלי קודש וטני היה שמו ושל זהב היה מחזיק קביים וחצי. היה מניח הטני בארץ לפניו והיה חופן בידיו האפר והפחם שבתוך המזבח ונתן לתוך הטני. ובאחרונה היה מכבד את השאר לתוכו וכן היה מניחו שם בהיכל ויצא וכשהכניסו את הקטורת היה זה הכהן המדשן מקדים לפניהם ונטל את הטני שבו הדישון והשתחוה ויצא. דישון המנורה כיצד כל נר שכבה הסיר הפתילה וכל השמן שהיה בנר ומקנחו והיה נותן בו פתילה אחרת ושמן אחר במדה והוא חצי לוג וזה שהסיר היה משליכו אל מקום הדשן אצל מזבח החיצון עם דישון מזבח הפנימי והחיצון והדליק הנר שכבה וכל נר שלא כבה היה מתקן אותו וזהו דישון המנורה.

ט. אחרי שדשנו המזבחות והמנורה בשעת שחיטת התמיד היו זורקים את הדם שקבלו ואחר זריקת הדם על גבי המזבח היה נכנס הכהן שזכה בהטבת הנרות להיכל והטיב חמשה נרות ואחר כך יצאו שניהם המדשן את המזבח והמטיב את הנרות מן ההיכל. והטבת הנרות כיצד שהיה עושה דבר להיטיב אורו היה נכנס בבקר ובין הערבים בשעת שחיטת התמיד והיה נותן לכל נר חצי לוג שמן בין בחול ובין בשבת ובין בטומאה אם אין כהנים טהורים שנאמר (שמות כ"ז כ"א) יערוך אותו אהרן ובניו גוסר ואם היה נר מערבי כבה כמו בבית שני שלא היה שם נס נר מערבי לא היה מדליק אותו אלא מאש של מזבח החיצון אבל שאר הנרות היה

מדליק אחד מחבירו כיצד היה מושך הפתילה עד שהגיע לנר השני ומדליק ומחזירה לפי שהנרות עצמם היו קבועים במנורה ולא היה יכול להדליק בנר עצמו לא היה מטיב כל הנרות בפעם אחת אלא המשה בלבד והיה כפסיק ועשה עבודה אחרת ואחר כך היה נכנס והטיב את השנים הנשארים כדי להרגיש את כל העזרה. וזהו סדר ההטבה היה נכנס אותו הכהן שזכה בדישון המנורה וכלי בידו וכוז שמו וטל זהב היה דומה לקיתון גדול מדשן בו את הפתילות שכבו ואת השמן הנשאר בנרות והיה מטיב חמש נרות והיה מניח הכוז שם לפני המנורה על מעלה שנייה משלש מעלות אשר היו למנורה ויצא ואחר כך כשנכנס להיטב השני נרות הנשארים היה נוטל את הכוז בידו והשתחוה ויצא וכל זה נקרא הטבת המנורה.

י. עד שאלו היו מדשנין ומטיבין היו אלו שבבית המטבחים מפשיטין העולה של תמיד והיו מנתחין אותו וכיצד היו מנתחין את העולה לא היה שובר את הרגל כדרך הטבחים אלא היה נוקבו ותולה בו ומפשיט ואם היה שור היה מפשיטו בלא תלייה היה מפשיט עד שהוא מגיע לחזה הגיע לחזה היה חותך את הראש ונותנו לכהן אחד מן הכהנים שזכו באברים בפיים. אחר כך היה חותך את הכרעים ונותנם לאחר היה משלים את ההפשט ואח"כ קרע את הלב והוציא את דמו התך את הידים ונתן לכהן אחר. עולה לרגל ימיני חותם ונותנו לאחר ושני ביצים עמה. אחר כך קרע את הבהמה עד שנגלה את המעים היה נוטל את הפדר ונותנו על הראש מלמעלה על בית השחיטה היה נוטל את הקרביים ונותנן לאחר והיה הולך ומדיח אותן במים שנאמר (ויקרא א' י"ג) והקרב והכרעים ירחץ במים וכל המומית היו כשרים אלא שהיו מדיחין אותן בלשכת המדיחין עד כמה מדיחין בכרס עד שתהיה נקי והקרבים לא היו פותחין הדחתן משלשה פעמים וגמרו הדחתן על שלחנות של שיש שבין העמודים היה נוטל את הסכין והפריש את הריאה מן הכבד ואצבע הכבד מן הכבד ולא היה מזיז הכבד ממקומו. היה נוקב את החזה ונותנו לאחר ועולה לדופן הימנית וחותך ויורד עד השדרה לא הגיע בשדרה עד שהוא מגיע לשתי צלעות רכות היה חותכה ונותנה לאחר והכבד תלויה בה. היה בא לגרה הניח בה שתי צלעות מכאן ושתי צלעות מכאן היה חותכה ונותנה לאחר והקנה והלב והריאה תלויין בה היה בא לדופן השמאלית הניח בה שתי צלעות רכות מלמעלה ושתי צלעות רכות מלמטה וכך היה מניח בחברתה. נמצא הניח בשתי הדפנות ארבע צלעות בזו וארבע צלעות בזו היה חותכה ונותנה לאחר והשדרה עמה והטחול תלויה בה. היה בא לעוקץ חתכו ונתנו לאחר והאליה והאצבע מן הכבד ושתי הכליות עמה היה נוטל את הרגל השמאלית ונותנה לאחר וכסדר הזה היו מפשיטין כל עולת בהכה ואלו היו הנתחים האמורים בתורה שנאמר בהן ונתח אותו לנתחיו.

יא. בכמה היו מוליכין את אברי עולת התמיד הבא מן הכבש וכן שאר עולות הבאים מן הכבשים בששה כהניב הראשון בראש וברגל הראש בימינו וחוטמו כלפי זרוע וקרניו בין אצבעותיו ובית השחיטה למעלה והפרד נתון עליה והרגל של ימין כשמאלו ובית עורן לחוץ. השני בשתי הידים של ימין בימינו ושל שמאל בשמאלו ובית עורן לחוץ. העוקץ הוא הזנב והרגל של שמאל בכהן שלישי. הרביעי בחזה ובגרה החזה בימינו והגרה בשמאלו וצלעותיה בין אצבעותיו. החמישי בשתי דפנות של ימין בימינו ושל שמאל בשמאלו ובית עורן לחוץ. הששי בקרבים נתונים בכיך וכרעים על גביהן מלמעלה אם היתה עולת התמיד או עולה אחר של כבש או עז אבל אם היתה איל מוליכין הקרבים שנים. וכן הסולת של נסכיה ביד אחד והיין ביד אחד. ואם היתה איל הסולת בשנים והיין בשנים נמצאת למד שהכבש או העז מוליכין אותו שמונה למזבח והאיל היו מוליכין אותו אחד עשר והשור היו מוליכין אותו כ"ד. הראשון היה מוליך את הראש. השני והשלישי היו מוליכין הרגל של ימין והרביעי והחמישי היו מוליכין את העוקץ והששי והשביעי היו מוליכין את הרגל של שמאל. והשמיני היה מולך את החזה. והגרה היו מוליכין אותה שלשה תשיעי ועשירי ואחד עשר. השתי ידים בשנים והדפנות בשנים והקרביים והסולת והיין בשלשה שלשה הרי כ"ד.

יב. עולת העוף כיצד היתה נעשית עלה לכבש ופנה לסובב ובא לו לקרן דרומית מזרחית והיה מולק שם את ראשה ממול ערפה ומבדיל ואם לא הבדיל נפסלה והיה ממצה דם הראש ודם הגוף על קיר המזבח למעלה מן החוט שבאמצע המזבח ואם מצה דם הראש ולא מצה דם הגוף או איפכא כשרה היה נוטל את הראש והקיף בית מליקתו למזבח וסופגו במלח וזורקו על גבי האשים ובא לו לגוף והסיר את המראה והעור שעליה בידו עם הנוצה ואת בני מעיים היוצאים עמה והשליכם לבית הדשן היה משסע אותו בכנפיו בידו בלא סכין ולא הבדיל ואם הבדיל כשר. היה סופגו במלח וזורקו על גבי האשים כיצד היה מולק קוצץ ויורד בציפורן ממול עורף אם היה רוצה הוליך והביא ואם היה רוצה דרס בצפורן ולא היה הושש לעיקר הסמנים והיה חותך השדרה והמפרקת בלא רוב בשר וכל העורף כשר למליקה.

יג. אחרי שהיו הכהנים סדורים עם אברי העולה היו הולכים זה אחר זה עד הכבש והיו נותנים שם האברים מחצי הכבש ולמטה ממערכה ושל מוספין היו נותנים אותם מחצי כבש ולמטה במזרחה ושל ר"ח היו נותנים על המזבח מלמעלה בין קרן לקרן במקום הילוך רגלי הכהנים כדי לפרסמו שהוא ראש חדש והיו מולחים שם את האברים וזורקים מלח על הכבש אפילו בשבת כדי שלא יחליק ויפלו הכהנים שם בעת הליכתם בעצים למערכה. ואחר שהיו מעלים האברים לכבש היו מתכנסים כולם

ללשכת הגזית והיה ממונה אומר להם ברכו ברכה אחת. והן היו פותחין וקורין אהבת עולם ועשרת הדברות ושמע והיה אם שמוע ויאמר אמת ויציב ורצה ושים שלום ובשבת היו מוסיפין ברכה אחת והיא מה שאמרו אנשי המשמר היוצא לאנשי משמר הנכנס מי ששכן שמו בבית הזה הוא ישכון בעיניכם אהבה אחוה ושלום ורעות ואח״כ היו מפייסין פים שלישי ורביעי מי שיקטיר את הקטורת ומי שיעלה האברים מן הכבש ולמזבח הפיסו זכה מי שזוכה והיה נכנס ומקטיר.

יד. כיצד ([1]) מעשה הקטורת היו מביאים צרי והצפירן הלבנה וחלבנה המור והקציעה והשבולת נרד וכרכום הקושט והקלופה הקנמון והבורית כרשינא היין קפריסין והמלח סדומית המעלה עשן וכפת הירדן וערבו הסממנים זה בזה במשקל הכתוב בתורה. הצרי מהו אמר דיאסקורידי הפלוסוף היוני בספר הראשון מהנטיעות והאילנות והכמים כי הצרי נקרא בלשונם באלסאמו והוא אילן קטן וענפיו דומים לאילן שקראו ז״ל פיגם כדתנן הפיגם והרבוזין דשביעית ([2]) ואילן הצרי זהו צומח בארץ ישראל לבד ואין הבדל בין אילן אשר יצמח בארץ ישראל לבין אשר יצמח במצרים רק בשלשה דברים בקליפת העץ ובחלקיה ובקמטיה ובגידלו של אילן. והנה השרף היוצא מזה האילן הוא הצרי ונקרא באלסאמו והם מאספים אותו בימי הכלביים וגורפין האילן עם מגרפות של ברזל והנה השרף הזה יוצא מן האילן כזיעה מן הבשר ההי היוצא ובשנה תמימה לא ימצא באילן כי אם סדה אחת והוא רוחני מאד והיו מוכרים אותו בכסף משנה על משקלו. והנה קצת מזייפים הצרי הזה ומערבים אותו בדבר אחר ויוכר זייפו באיפן זה שאם יתנו ממנו על בגד צמר וירחצו היטב הבגד במים אם אחר הרחיצה ישאר בו רושם השמנונית ובשישפשפו הידים על כתם הבגד יודבקו בו הוא מזויף ואם לאו הוא הצרי הטוב והמובחר ואמר גאלינוס הפילוסוף בספר הששי בסגולת הדברים הפשוטים כי הצרי הוא חם ויבש במדרגה השנית והוא נברא מחלקים דקים מאד עד שבעבורם יהיה רוחני ומבושם ביותר והצרי הוא יותר טוב מפעולות הגרעון אשר בפרי המגודלת על אילן הצרי והגרעון אשר בפרי המגודלת על אילן הצרי והגרעון טוב בפעולותיו יותר מפעולת העץ. ויוסטינו איסטוריקו הפיליסוף בששה ושלשים מספרו כתב בארץ היהודים יש בקעה אחת הנקראת בקעת יריחו מסובבת בהרים שהם לה כחומה טבעית ובה יש יער אחד מלא תמרים וצרי ארכה של בקעת יריחו היא כמו מאתים וארבעים רגלים שהם מאה וששים אמות בינונית ורחבה מאה ועשרים רגלים שהם שמינה

([1]) כריתות (ו׳ ע״א).

([2]) פרק ט׳ מבנה ה׳.

אמות בינונית. ולדעת היראנימים הפיליסוף יהיה אורך בקעת יריחו שלשה עשר אלפים ושלש מאות ושלשה ושלשים מילין כל מיל אלפים אמה. ואמנם מדברי סטראבא הפליסוף היוני נראה שיש הבדל בין בקעת יריחו לשדה יריחו. ואמר עוד שיריחו הוא שדה מסובב בהר בריבוע ובתוך השדה הגדול הזה של יריחו היו שם מעיינות ונהלים ושם גרים ותושבים רבים ושם ארמון המלך וגנות הבאלסאמו ואילנות של תמרים רבים ויער הצרי הוא חלק רביעי מהשדה של יריחו ונתנה לבני יונדב בן רכב כשהיו מחלקים את הארץ הניחו דושנה של יריחו חמש מאות על חמש מאות אמה ואמרו כל מי שיבנה בית הבחירה בחלקו יטול דשנה של יריחו ונתנה ליונדב בן רכב שהיו אוכלים אותה ארבע מאות וארבעים שנה. אמר טהעאפראסטוס גידל האילן של צרי כאילן רמונים גדול שיש לו ענפים רבים ותכופים זה ליה וענפיו דומים לענפי הרוטה והם לחים ורטובים וריח פרי הצרי הוא יותר מבושם מהצרי עצמו והשרף הנמצא בארצנו של יון הוא מזוייף. ופליניא וירוניסו הפיליסוף בשנים עשר (¹) מדברים הטבעיים אמר שהצרי הוא הראשון והמובחר מהסמים המבושמים והוא עליהם במדרגה ונפל בלבד לנהלה לארץ היהודים ולימים שעברו לא היה ממנו אלא בשני גנות בלבד ושניהם היו גנות המלך ישראל ואספאסיאנוס קיסר רומי לקחו מארץ ישראל והביאו לרומי בגילה ובקול זמרה ובהיום הזה עוד עם בני עמו והוא פורע מס לרומיים והוא דומה לאילן הגפן. ונוטעים אותו כמו הגפן והוא עומד לעצמו מבלי סמיכת עצים אחרים שינוחו עליהם וקוצצים ענפיו וחורשין הקרקע תחתיו ובמשך שלש שנים הוא עושה פרי ועלה שלו דומה לעלה הרוטא. ואמר עוד שלא נטה אבוריות היהודים נגד הנטיעה הזאת מהאכזריות ההוא שנהגו נגד עצמם וגופם בשביל קנאה ושנאה שהיה להם זה על זה. והרומיים הגינו על האילן הזה בהרבות וברמחים ולעת עתה הממונים על המכס נוטעים אותו וממלאים צרכיו עד שרבו ופרו כהיום הזה נטיעותיו במספר וגם גדלו בקומתן יותר ממה שגדלו לשעבר והאילן הזה לא יעבור באורך מדות שתי אמות והוא של שלשה מינים המין האחד יש לו עלים דקים כשער הצומח בראש האדם. המין השני קליפתו היא בלתי חלקה ומלאה פגימות וכפופה בקומתה ומבושמת מאד. המין השלישי הוא המצליח והמאושר כי יצליח במטעו והוא גדול וארוך משאר מיני אילני הצרי וקליפתו חלקה והגרעינים והפרות מאילן צרי יש להם טעם יין וצבע הפרי אדום ויש בו מעט שמנונית ואם הם קל במשקלם וירוקים הם גרועים ומכין באילן ועושין בו הבורה בקליפי העץ עם כלי זכוכית או של אבנים חדים או עם סכינים של עצם כי אם יכו אותו בכלי ברזל ימותו ענפיו

(¹) פרק כ"ה.

פתאום שיש בהם עוד נפש חיי הצמחות ומי שעושה בו הנקבים יזהר שלא ינקב כי אם הקליפה אבל לא העץ. והמוץ היוצא מהקליפה הוא השרף הנוטף מעצי הקטף והדמעות היוצאות הם קטנות והם מאספים אותם עם צמר נקי ומנופף ביותר וסוחטים אותם בכלים העשויים מקרני בעלי חיים. ואחר כך היו לוקחים המיץ מהקרנים ושופכים אותו לכלי חרס חדש והוא בדמותו כשמן דשן ושמן עב ולאשר הוא קרוב לקטיפתו מן העץ הוא לבן ונהפך אחרי כן לצבע הנוטה לאדמימות ומתקשה והוא זך ובהיר ואלכסנדר מוקדן כאשר נלחם בארץ ההיא היה מאסף מן המיץ ההוא והיו קונים אותו במשקל כסף כפלים במשקלו. בזמן הזה הוא מוציא מיץ יותר ממה שהוציא מלפנים וקוטפין אותו שלשה פעמים בכל שנה בימי הקיץ ואחר כך קוצצין הזמורות שלו כדי שיצמחו ענפיו מחדש ועצי האילן זה נמכרים ביוקר והזמורות הנקצצות בחמש שנים ימכרו בשמונה מאות מטבעות כסף ומבשלין אותן עם שאר מיני הסממנים המבושמים והיוצא מהם בבישול נמכר במקום הצרי והוא מזוייף ונקרא באלסום. ופליניא וסילינו אמרו כי יצמח הצרי גם כן במקומות אחרים אשר לא מארץ ישראל כמו במלכות שבא אשר שם הלבונה והמור והקנמון וגם הצרי. ובאפסאניאה האשורי אמר כי ימצא הצרי ג"כ בארצות הערב אצל הגוים הנקראים בואיטי ואילן הצרי שם גדול הקומה זה הכלל לא נמצא צרי טוב כצרי א"י ומפני זה שלח אבינו יעקב למצרים אל יוסף מעט צרי אע"פי שהוא גדל ג"כ במצרים את של א"י טוב ממנו.

יד. השחלת האמור בתורה מהו הוא שורש בשם חלק ומצהיר כצפורן ובלשון המשנה קרוי צפורן ותרגום אונקלס וטופרא. ודיאיסקורודי בחמישי מספרו השני אמר שהצפורן הריחנית הוא מכסה רמש הנקרא פורפורא ונמצא באגמי הודו הצומח בב הנארדי והם סמים שונים ריחנים מאד והבעל חי זה שהוא הצפורן ניזון מאלו הסמים על כן הוא רוחני כמוהם והצפורן הבאה מבבל היא שחורה ויותר קטנה מהצפורן המיבתרת הבאה מים סוף וצבעה נוטה ללבן והיא בעצמותה דשנה ואין הבדל בריחנית הצפורן הבאה מים סוף לבין הבאה מבבל אלא הגודל והקוטן וכמעט ריחה נוטה לריח הביאיברי והיא עז הים טובה בריחה ומפני שהציפורן היא מכסה רמש הים והוא דבר טמא ותנן בעשירי מכלים עורותיהם ועצמותיהם אינם מקבלים טומאה לכן היו שפין את הציפורן בבורית כרשינה להסיר קליפת בשר ווהמא הנשארת בעור הרמש וגם חוצה לה היו שפין את הציפרן בבורית כרשינה משיפה מעליתא מפני שהבורית מסיר ההלק הארציי שעל גבה שאם לא יסירו ינטל קצת מריח העור ומפני שהיא עזה רצה לומר שריח העור היתה נוטה מעט לריח העז שבים וכדי להעביר זה הריח הרע המעט היו שורין אותה ביין חיור עתיק להחליש הריח העז הלזה שבה והוא יין קפריסין.

טו. החלבנה האמור בתורה ריחו רע והוא שרף האילן הנמצא בערי יון והוא כמו דבש שחור ודיאוסקורדי אמר שהוא שרף שרביט הצומח בארץ סוריא והוא מקום קרוב וסמוך לארץ ישראל ושרביט נקרא קנה שאין לו ענפים והוא עז ורע בריחו ואם ישרפו אותו על הגחלים יברחו משם כל בעלי חיים הארסיים מפני ריחו הרע ומי שימשח ממנו על בשרו לא יעקצו אותו הבעלי חיים הארסיים.

טז. הלבונה הנאמרת בתורה הם שני מינים והראשונה במעלה הוא מין הזכר מהסם הזה שנקרא סטאגוניאה והגרעין שלה הוא כדורי בטבעו ושלם בגופו ולבן ומבפנים כשישברו אותו הוא שמן ודשן וכשישרפו אותו תעלה להבת אש ממנו. והלבונה המביאים אותו מהודו תטה לאדמימות והיא בצבעה דומה לאפר והגרעין שלה נעשה כדורי במלאכת היד כי חותכים את הלבונה הזאת לחלקים קטנים מרובעים ומשימים אותם בכלי חרס ומנענעים הכלי באויר בחוזקת היד סביב סביב בעיגול עד שיהיה הגרעין כדורי אמנם זה המין מהלבונה כשיזקין יטה אחרי כן לאדמימות. ויקראו אותו בלשון יון אטומו אטומים רצה לומר קטן ובלתי מתחלק והלבונה השנית במעלה היא הצומחת במקום אחד ונקרא סאמילו וקצת הרופאים קורין אותה קופיסקו קופים בלשון יון ר"ל התוך ובתוש והמין הזה הוא קטן מאד ואדום בהפלגה והנה נמצא מהלבונה מין אחד יקראו אותה בלשון יון אמוניטו ר"ל משובח והוא באמת לבן וכשימשמשו בו בחוזקה ביד הוא נמעך תחת האצבעות כמו שעושים בסם ההוא הנקרא מאסטיקי בלעז. ופליניא אמר בספר י"ב פרק י"ד שהלבונה היא צומחת בלבד בארץ ערב אמנם אינה צומחת בכל המקומות שלה אלא באמצע המחוז ההוא יש ארץ אחרת השוכנים בה האטראמיטי והעיר שבה נקראת סאבוטה שהיא ראש לכל מלכות שבא ורחוקה מהה"ר הגבוה אשר תצמח שם הלבונה מהלך שמונה ימים נקראת הארץ ההיא **שבא** מפני שהיא מלאה מיסטריא בלשון יון ר"ל סודות של קדושה והיא פונה ומבטת לצד קדים של קיץ ובכל פינה ממנה יכנסו שם בקושי רב כי מצדה האחד יש הרים גדולים סביב לה ומצדה אחד מימין יש גבול הים ומשבריו וגליו עם סלעים רבים בתוכו שימנעו כל נכרי מלבא שמה וצבע האדמה כאשר ספרו לנו ממוצעת בין האדמימות ולבינות החלב. אורך היער הזה אשר בו הלבונה הוא של עשרים מיל בקרוב ובמקום היער הזה יגבהו ההרים ויעשו גבעה ביניהם אשר שם צומחים אילנות הלבונה ולפיכך כתיב (שה"ש ד׳ ו׳) אלך לי אל הר המור ואל גבעת הלבונה. והארץ ההיא מלאה חול ויש שם מעינות מועטות ובמים שבמעינות יש חלק מה ממלח וסמוך ליער זה יש עיר פרוז אין חוצה נקרא מיניא שיכנסו בה בדרך צר אין לנטות ימין ושמאל ואנשי הארץ הזאת היו ראשונים שהתחילו לעשות סחורה ולמכור הלבונה ונושאים ונותנים תמיד בפרקמטיא הזאת וקוראים

הלבונה בלשונם על שם עירם סיניא ומבלעדי האנשים האלו אין מי שיראה בארצות הערב אילן הלבונה וגם אפילו תושבי הארץ ההיא לא יראוהו כי אמרו שיש שלשת אלפים משפחות ובתי אבות ולא יותר שירשו אילני הלבונה מעת הולדם ואין לשאר בני עמם חלק בם ויעל כן נקיאו האנשים האלו קדושים כי לא יקרבו אל אשה ולא יטמאו לכת בעת אשר ילקטו הלבונה. ויש מי שאומר שכל אנשי הארץ ההיא יזכו בנחלת הלבונה בשנה זו כת אחת ובשנה שניה כת שניה וכן חוזר חלילה לעולם. ושרביטי האילן אשר הביאו לעיר, רומי היה כדורי חלק מבלי קשרים וכבר היינו נוהגים ללקט הלבונה פעם אחת בשנה כי היו מוכרים כמנה מעט ואולם זמן ליקוט הלבונה הוא בימי הכלביים והיער אשר בו הנטיעה הזאת נחלק לחלקים רבים ואין מאנשי הארץ ההיא שיגנוב הלבונה מחברו הגם שהאילנות הם בלתי שמירה והוסיף הפיליסיף פליניא ואמר בשלהי הקיץ הם לוקטים הלבונה היוצא בקיץ עצמו וזה הוא הלבונה זכה והזמן השני מהליקוט הוא בחדש האביב והלבונה הנלקט בעת ההיא היא אדום ואין להעריך ולהשוה אותה לראשון והראשון נקרא קארפיאוטה והשני נקרא דאטיאטה והאמינו שהלבונה היוצאת מאילן חדש הוא יותר לבן ומאילן הזקן יותר מבושם והלבונה העגול נקרא זכר. וטהעאפראסטוס בורביעי מספר התשיעי שלו אמר כי אילני הלבונה הם בגובהם כחמשה אמות ויש להם ענפים רבים ושהעלה היא דומה לעלה האגס וצבעם ירוק מאד כדמות עשב הנטיעה הנקראת רוטה וכל האילן הוא חלק מבלתי קשרים והלבונה היא המים היוצא מן האילן כשמן עב ונקפה ונעשה כאבן זך ובהיר והיינו לבונה זכה והוא נעשה כך ברצון הבורא יתברך בלתי עבודת האדם.

יז המור הבא בתורה אונקלס תרגם אמר שהוא מירא דכיא ויונתן תרגם מור בחיר וקצת אמרו כי המור היא הדם ([1]) הצרור שבחיה הודו הידוע לכל שבני אדם מתבשמים בו בכל מקום ודיאוסקורדי אמר שהמירה היא לחה או מיץ היוצא מאילן אחד הצומח בארץ ערב ופליניא בחמשה עשר ובששה עשר מספר שנים עשר שלו אמר שאילן המור הוא צומח בשיתוף ביער שצומח בו אילן הלבונה (וקרא מסייע לו דכתיב אל הר המור ואל גבעת הלבונה) אבל רבים אמרו שהאילן זה נפרד מאילן הלבונה ויצמח לבדו אף בארץ הערב אמנם המור הטוב הוא הבא כמקום צמיחת הלבונה ואשר נטוע מבני אדם והוא היותר טוב ומעולה בעצמו והוא גבוה חמש אמות וקליפתו אינה נקיה מהחוחים ומהקוצים שעליה וגזע האילן הוא קשה ועקום ויותר גם מגזע אילן הלבונה ובמקום אשר אין שם קוצים תהיה קליפת האילן חלקה. והנה מיני המור הם רבים והמובחר הוא הבא משגא והמובחר שבשבא הוא היוצא מראש האילן

([1]) עיין לעיל פרק כ"ו.

היינו מהענפים החזקים שבראשו ולא היוצא מן הגזע. וזה ידוע מפני שהשמש מכה כל היום בראש האילן ויבש השרף היוצא מהענפים ואז יהיה המור במדרגה מעולה ריחנית אין כמוהו במינו.

יח. הקציעה הנאמר בתורה הוא שורש עשב נקרא קציעה והיא קירה וקצת אמרו שהוא הקושט וקצת אמרו שהוא מיץ האילן הצומח בהודו ולא יצא המיץ ממנו אלא בשריפת העץ והוא צומח במקום כפירים ואריות ונקרא קציעה על שם שקוצצים האילן במקצעות גדולות והמפרש הגדול יהיה משיח שיבא בע"ה ויאמר מה לשון קציעה.

יט. השבולת נרד הבא בתורה הוא צומח בתינדי והצומח שם בהר הוא יותר טוב מאשר צומח בבקעה לרוב ליחותו נטול ממנו קצת הריח וגארציאה דאליאורטו בספר הסמים כי הנרד הוא בהודו ונקרא שם הנרד קאזואורא והוא צומח ג"כ במדינת קיטור וביותר מקומות ואין בנרד מינים שונים והוא צומח בהר שצדו אחד ישקיף נגד המזרח ומצדו אחד נגד המערב אשר לעומתו היא הסוריאה. והנה שבולת הנרד הוא השורש שעושה הנרד שמשתמשים בו בני אדם כדעת גאלינו בספר התרופות המועילות.

כ. הכרכום (¹) הבא בתורה היה רטוב יפה הצביעה ובפתילים שלו לא היה דבר מועט מהלבנונית וכשהציקו מים עליו היה צובע את הידים.

כא. הקושט שהוא הסם התשיעי מסממני הקטרת הוא אשר יבא מארצות הערב והוא לבן וקל ומבושם ומעונג בריחו הטוב והקושט הטוב הוא הרטוב והלבן והמלא ופליניא בשנים עשר מספר שנים עשר אמר שיש לאנשי הודו שורש אחד ועלה אחד שהם רובי הערך והשורש מהקושט יש לו טעם חד וריח גדול אולם שרביט הקושט הוא שפל הערך ובלי תועלת וקושט הלבן הוא הטוב ושלשה מינים בקושט לבן שחור וכבד ופרח הקושט הוא ריחני וקליפתו הוא כצבע אפר והוא צומח בארץ קיטור ובמקומות אחרים וכלל דבר הקושט הוא שורש נטיעה אחת ידועה בערבי.

כב. הקלופה שבסממני הקטורת היה מבושמת וריחני והיא קליפה מקליפת העץ וצורת האילן הוא גדול כאילנות הזיתים ולפעמים הוא קטן ויש לו ענפים רבים שאינם עקומים אלא זקופים וישרים וצבע העלים שלו דומים מעט לצבע האילן שקוראים היונים איידיקא ובל"א ציטרון איפפיל והנה הקלופה הזאת אינה אלא קליפה שניה הסמוכה לעץ כי האילן זה יש לו שני קליפות ואחרי שיסירו ממנו הקליפה החיצונה הם

(¹) הערבים קורין אותו זאעפראן והאשכנזים והאיטאלקים והצרפתים קורין אותו זאפראנו. בלעז הגבורים.

סנקים היטב הפנימיות ואחר כך חותכים הקליפה לחתיכות מרובעות דקות וארוכות ומשליכין אותן בארץ ועוזבין אותה שם על גבי קרקע והקליפות האלה מעצמן מבלי סיוע ידי אדם מתהפכין מתוכן ומתקבצין בעגול כמו קנה אחד שלם גם כאצבע של אדם כגסות ענפיו שהוא כאצבע וצבע הקליפה זאת היא כשושנה או כצבע האפר ביין ארום שזה בא להקליפה מסבה הבאת השמש בה ואם יכה בה השמש יותר מדי יטה לשחרות ואולם אחרי הסרת הקליפה הזאת מהאילן לא יגעו בה עד שיעברו עליה שלש שנים שלמים ואילן זה שהקליפה באה ממנו נקרא זאילאן ולוקחים ממנו הקליפה הזאת הטובה הנקראת קאנילה וכל האילנות מהקאנילה בכלל הם צומחים וגדלים מעצמם ואינם צריכים לעבודת האדמה בידי אדם.

כד. הקנמון הנאמר בתורה הוא גדל בא"י ועזים וצבאים (¹) אוכלים ממנו והמובחר צריך שיהיה ארום רב האדמימות עד שימה לצבע ארום בוער ויהיה רטוב מלא פרחים ודק ושחלקיו הנשברים ידמו בצבעם לשני התולעת ואם ישפשפו בידים בו יהיה ריחו נודף כשושנה וחד ללשון בלעיסה וחם וכחו ופעולותיו שוה בפרחים ובקנים ובשרשים. ויצחק בן עמרם המכונה הישראלי אמר שהקנמון הוא עשב הדומה לקיץ ויש לו ענפים דקים וקשים ובראש הענפים יש כמו שבולים מלאות שערות והם הפרחים מהקנמון זה וריח העשב הוא טוב והרשומים מהקליפות שלו הם שחורים מבחוץ ולבנים מבפנים וטעמו מר וכך העיר גאלינו בשמיני מהסמים הפשוטים.

כה. הבורית כרשינה הנזכר במעשה הקטורת אמר דיאסקורידי במאה וחמשים ושנים מספר השני שהוא עשב מהצמר שבלשון יון נקרא סטרוטיאון ושורש העשב זה הוא גדול והוא מפורסם וידוע לכל האנשים משתמשים בו האומנים לנקות וללבן הצמר ושורש הנטיעה הזאת הוא חד בטעמו והרופאים הערביים קראו לנטיעה הזאת קונדיסי ומשתמשים בו לעורר העיטוש (²) שכל מי שיריח בו יבא לידי עטיש ואין צריך לומר אם יעשה מעפרה לתוך הנחירים שיעטש ופליניא אמר בשלישי מספר י"ט שעשב הזה נקרא בשם ראדיציטה ויש לו מין טוב ונפלא לרחיצת הצמר והעשב הזה יצמח בכל מקום שיטעו אותו שם אמנם הצומח מעצמו והמובחר שבמינו הוא הנמצא בסוריאה בארץ יבשה המלאה גושי אבנים והעשב הזה יש לו שרבים והדרים שם יאכלו השרבים הזה בסעודתם והוא צובע והופך כל דבר ללבן שיבשלו אותם עמו וענפיו הם

(¹) עיין מד"ל סוף הסיכים.

(²) ואולי לזה כיוון הגמרא יומא (ל"ט ע"ב) וגם בפרק ג' דתמיד אמר ר' יוסי בן בילגאי עזים היו לאבא בהרי מכוור והיו מתעטשות מריח הקטורת מפני שהריחו בבורית כרשינה וזה עורר בהם העיטוש.

9.

דומים לענפי הזית ועושה פרחים נאים למראה ואין בהם ריח וענפיו מלאים קוצים והשרביט שלו מכוסה בדבר הדומה לצמר ואינו עושה זרע והשורש שלו הוא גדול וקוצצין אותו להשתמש ממנו זהו דרך הבורית כרשינה.

כו. היין קפריסין הנזכר במעשה הקטורת אמר הכלבו שיין קפריסין הוא היין הבא ממקום הנקרא קפרוס והיין שבמקום ההוא הנזכר בטבעו תקיף חד ריחני ונאה לציפורן יותר מכל שאר יינות ארץ ישראל. ורש"י אמר שהוא היין הנעשה מאילן ששמו קפרס והפילוסוף דיאסקורידי אמר בכ"ה מספר החמישי שיין קפריסין נעשה מפרחי הכרם המדברי היו לוקחים הפרחים ושרו אותם בקנקן אחר של תירוש לבן ואחר כך היו סותמים פי החבית כל זמן השרייה אחר כך סננו היין והיו שומרים אותו בחבית טובה ומתוקנת עד עת הצורך ואמנם כפי דעת חכמי ישראל שיבינו שהיין נקרא כן על שם אילן קפרס תהיה השרייה באופן זה כי לקחו קליפות משרשי הקפרס והיו חותכים אותן לחלקים קטנים ואחר כך היו שופכים עליו יין מגתו והיו סותמים החביות עד שיכלה רתיחת היין ואחר כך סננו היין והיו משמרים אותו שנים רבים עד שנעשה עתיק צלול ריחני ומזוקק היטב לשרות בו את הצפורן.

כז. כפת הירדן הנזכר במעשה הקטורת אמר הכלבו שהוא עשב או ורד הגדל על שפת הירדן ויש לו ריח טוב ורש"י אמר שהורד הגדל על שפת הירדן היתה נטועה בירושלים בגינת ורדן ונקרא הורד ההוא כפה או כפת הירדן על שם שדרך הורד ההוא לגדל על שפת הירדן. ויש אומרים שהיא רעי של דג הגדל על שפת הירדן ולפי דעת פליניא הפילוסוף בחמישי מספר חמישי יראה שכפת הירדן אינו בושם והוא כי אמר שנהר ירדן הולך לאט והוא יוצא ונולד משני מעיינות שהם בקצה הלבנון ואם שהם נפרדים זה מזה עם כל זה בקרוב יעשו נהר אחר שהוא הירדן שנקרא בשם זה מפני שהמעין האחד נקרא יאר והאחר נקרא דן ובעבור שתופן (י) נתנו לו שם זה ירדן. ולפי שזה הירדן הוא הולך וסוער מפני הרוח ומפני רתיחתו יעלה ממנו קצף ונקרא הקצף זה כיפה מפני שבצורתו הוא דומה לכיפה שנותנים על הראש כדורי או עגולה מבחוץ וחלול מבפנים. וכדתנן הר הבית היה כיפין על גבי כיפין וזה הקצף יקרש מפני הרוח ונעשה ככיפה חלולה ונקרא כיפת הירדן שהיה ממכשירי הקטורת שכן הרוקחים עושים כאשר הם כותשים הדברים הנדבקים כדי שלא ישארו נדבקים במכתש או בעלי וילכו לאיבוד שמושחים אותם עם מין ממיני השמנים שלא יקלקל ריח הסממנים וכפני שרוב השמנים הם רעים לריח הטוב וזהו בחון בשהקה כוסקו טיב ותערוב עמו שמן זית לא ישאר בו

(י) דומה לזה מאמר הגמרא בכורות נ"ה ע"א דן שיורד מדן.

ריח. על כן הרוקחים בוחרים בשמן של שקדים מתוקים ככה הכיפה הזאת מצד נסות הקצף יש בה שומנונית מה כשמושחין בו המכתש והעלי לא ידביקו הסממנים בכלי בעת הכתישה. ועוד כי הכיפה ינגב הסממנים בכלי בעת הכתישה ושלא יעפשו וישארו טובים בריחן ושישארו הסממנים במשקלם הצידק ולא יפחתו מהשעור הנאמר בתורה ולא יעדיפו עליו כמו שיעדיפו עם הדבש כי הכיפה ייבש וילך רטיבתו מהסמים כי הקטורת הוא ממולח טהור ואמרו ז"ל מאי טהור שלא הסר ממנו כלום.

כח. המעלה עשן הוא עשב הכתמר עשן הקטורת והוא היה ידוע לבית אבטינס בלבד (¹) ואנחנו קוראים אותו תומר עשן בלשון הכתוב (פה"מ ח' ה') כי זאת עולה מן המדבר כתמרות עשן והמלח סדומית הוא המלח שנעשה בגזרת ה' מהארץ עצמה של סדום שהפך ה' באפו ובחמתו ואינו מעשה אדם ולא בא ממימי הים אך היא אדמה סדומית השרופה מגפרית ואש שירדו מן השמים אתר כך היו מערבין כל סממני הקטורת ככתוב בתורה.

כט. נכנס הכהן להיכל להקטיר קטרת בכל יום בבקר ובערב שנאמר (שמות ל' ז') והקטיר אהרן עליו קטורת סמים וכמה היה מקטיר בכל יום משקל מאה דינרין חמשים בבקר וחמשים בין הערביים ובעת שהיה מקטיר הקטרת בהיכל בכל יום היו פורשים כל הכהנים מן ההיכל ומבין האולם ולמזבח לא היה שם אדם עד שיצא זה שהקטיר את הקטורת וכן היו פורשין בשעה שהיה נכנס להזות דם חטאת שנאמר (ויקרא ט"ז י"ז) וכל אדם לא יהיה באהל מועד בבואו לכפר בקדש בנין אב לכל הכפרות שלא יהא שם אדם.

ל. וכיצד היתה עבודת הקטורת בכה היה מעשהו מי שזכה בקטורת היה נוטל כלי מלא קטורת וגרוש וכסוי היה לו ובזך היה שמו היה מכסה את הכף בבגד קטן ואיזהו הכף בידו והיה נכנס עמו אחד במחתה של אש בידו וכיצד היה חותה זה שזכה במחתה היה לוקח מחתה של כסף ועלה לראש המזבח ומפנה את הגחלים אילך ואילך היה נוטל מן הגחלים שנתאכלו במערכה שניה ויורד ומערן לתוך מחתה של זהב אם נתפזרו מן הגחלים בעת עירוי לשל זהב כמו קב או פחות היה מכברן לאמה ובשבת היה כופה עליהם פסכתר ואם נתפזר יותר מקב היה חוזר וחותה ושלשה דברים היה זה הפסכתר משמש היו כופין אותו על הגחלים ועל השרף בשבת והיו מורידים בו הדשן מעל המזבח.

לא. זה שהיה בידו המחתה היה צובר את הגחלים על גבי המזבח הפנימי ומרדדן בשולי המחתה והיה משתחוה ויוצא. וזה שהיה בידו הכף היה נוטל את הבזך מתוך הכף ונותנו לאוהבו או לקרובו והיה רואה אם

(¹) יומא (נ"ח ע"א).

נתפזר מן הקטורת מעט בכף או אוהבו מרובו היה נותן לו לתוך חפניו זה שנתפזר עם הקטורת שבבזך ומשתחוה ויצא והיו אומרים לזה המקטיר הזהר שלא תתחיל מלפניך שלא תכוה והיה מתחיל להשליך הקטורת על האש בנחת כאדם שהוא מרקד סולת. והמקטיר לא היה מקטיר עד שהיה הממונה אומר לו אישי כהן גדול הקטר ואם לא היה כה"ג היה אומר לו הקטר והקטיר המקטיר והשתחוה ויצא.

לב. ואחר כך היה נכנס זה שזכה בדישון המנורה והיה מיטיב שתי נרות הנשארות ויצא זה שהקטיר עם המדשן את המנורה והיה עומד הוא ואחיו הכהנים על מעלות האולם כשהגיעו הכהנים העומדים בעזרה בין האולם ולמזבח היה נוטל אחד את המגריפה וזרקה בין האולם ולמזבח והיה לה קול גדול אמרו בשעה שהיה נשמע קול המגריפה לא היה יכול לשמוע דברי חברו בירושלים ושלשה דברים היתה משמשת השומע את קולה היה יודע שאחיו הכהנים נכנסין להשתחות והוא רץ ובא. ובן לוי היה שומע את קולה היה יודע שאחיו הלוים נכנסים לדבר בשיר והוא רץ ובא. וראש המעמד כשהיה שומע את קולה היה מעמיד את הטמאים בשער מזרח מפני החשד שידעו הכל שעדיין לא הביאו כפרתן ואחר כך היה מעלה זה שזכה באברים את האברים מן הכבש גלמזבח והיה נוטל כל חתיכה וחתיכה וזרקה על גבי האש ואם היה שם כה"ג היה הוא זורק לתוך האש ואם לא היה רוצה לזרוק היו מעבירין לפניו כל האברים והוא סומך את ידיו עליו היינו כל חתיכה וחתיכה ומי שזכה להעלותם על גבי המזבח היה זורק כל חתיכה לאש ואין סמיכה זו אלא מפני כבודו של כהן גדול אם היה שם. ואחר העלאת האברים על גבי המזבח היו מתחילין הכהנים אשר נשארו עומדים על מעלות האולם לברך את העם שהיא ברכת הכהנים בשם המפורש שהוא את השם ככתבו ובנקודתו הידועים להכמי המקובלים וידיהן היו נשואות על ראשיהן וכהן גדול לא היה מגביה את ידיו למעלה מן הציץ ומה היה ברכת כהנים הכתובים הנזכרים בתורה והם יברכך ה' וישמרך יאר ה' פניו אליך ויחנך ישא ה' פניו אליך וישם לך שלום. ואחר היה מקרא אותן תיבה תיבה כמו שעושים אנחנו היום על הדוכן ולא היה העם עונה אמן במקדש אחר כל פסוק אלא היו אומרים בסוף כל ברכה וברכה. אלא היו עונים ברוך ה' אלהי ישראל מן העולם ועד העולם. ואחר כך היו מעלים סלת הנסכים והיא נקראת מנחת נסכים ולא היתה טעונה תנופה והגשה ולבונה אלא סלת לבד ונשרפת על גבי המזבח החיצון. וכמה היה שעור הסולת לעולה עשרון סלת בלול ברביעית ההין שמן ואחר הסולת היה מקטיר החביתין והיא מנחת כהן גדול שהיא עשירית האיפה סלת מחציתה בבקר ומחציתה בערב ועל שם חצייתה נקראת חביתין. ואע"פי שהיא קריבה חציה חציה לא היתה מתקדשת לחצאין והיה מביא עמה שלשת לוגין שמן שנאמר בשמן

תעשה׃ היה בולל את הסולת בשמן וחולטה ברותחין והיה לש מכל חצי עשרון שש חלות נמצא שנים עשר חלות לעשירית האיפה וליום ואחת אחת היו נעשות. וכיצד היה עושה מחליק השלשה לוגין ברביעית שבמקדש רביעית לכל חלה והיה אופה החלה מעט ואחר כך קולה אותה על המחבת בשאר רביעית שמן שלה ואינה מבשלה הרבה שנאמר תאופינה בין בשל ונא. ואחר כך היה חולק כל חלה וחלה לשנים באומד כדי שיקריב החצי בבקר והחצי בערב והיה לוקח החציים וכופל כל אחד מהן לשנים ופותת עד שתמצא כל פתיתה כפולה לשנים ומקריב החציין עם חצי קומץ לבונה בבקר וההצי הנשאר עם חצי קומץ לבונה בערב כליל לאישים.

לג. אחר החביתין היה מעלה את היין לניסוך וכיצד היה מעשה הנסוך עלה בכבש ופנה לשמאלו ושני ספלים של כסף היו בקרן מערבית דרומית למעלה מחצי המובח מזרחי של יין מערבי לניסוך המים בחג ומנוקבין היו כמין חוטמין דקין יורדין ליסוד ומשם לשיתין אחד מעובה ואחד דק כדי שיוכלו שניהם בבת אחת. עמד הכהן על הקרן והסודרין בידו ושני כהנים היו עומדים על שלחן החלבים ושני חצוצרות בידן ובאו ועמדו אצל זה הממונה על הצלצל אחד מימינו ואחד משמאלו. שהת המנסך לנסך היה מניף הסגן בסודרין הקיש זה בצלצל תקעו אלו בחצוצרות ודברו הלויים בשיר. ומהו השיר שהיו הלוים אומרים ביום הראשון היו אומרים לה׳ הארץ ומלואה. בשני היו אומרים גדול ה׳ ומהלל מאד בעיר אלהינו הר קדשו בשלישי היו אומרים אלהים נצב בעדת אל בקרב אלהים ישפוט. ברביעי היו אומרים אל נקמות ה׳ אל נקמות הופיע. בחמישי היו אומרים הרנינו לאלהים עוזנו הריעו לאלהי יעקב. בששי היו אומרים ה׳ מלך גאות לבש. בשבת היו אומרים מזמור שיר ליום השבת במוספי שבת היו אומרים מזמור שיר ושירת האזינו והיו חולקים אותה לששה פרקים סימנים הזי״ו ל״ך כדרך שקורין אותה ששה בבית הכנסת היו אומרים פרק בכל שבת. היו גומרין השירה בששה שבתות חוזרין לראש במנחה של שבת היו אומרים אז ישיר ומי כמוך. במוסף של ראש השנה היו אומרים קול ה׳ יחיל מדבר ואם היה ראש חדש בשבת היו אומרים שיר של ר״ח לפרסם שהוא ר״ח ומה שיר היו אומרים בר״ח ברכי נפשי ה׳ ה׳ אלהי את גדלת מאד או ה׳ אדוננו מה אדיר שמך. הגיע לפרק תקעו והשתחוה כל העם שבעזרה. על כל פרק תקיעה ועל כל תקיעה השתחויה וכל תקיעות עולת התמיד תשע.

לד. וכיצד היו עומדים על הדוכן לשיר שנים עשר לוים היו עומדים בשורה שוה זה אצל זה אחוריהם למזרח ופניהם למערב. הלוי הראשון מהשורה היה משורר בקול פשוט אניסונו בלעז. השני היה משורר בקול השלישי מהפשוטים דיטונו בלע״ז. השלישי היה משורר בקול חמישי דיאפינטי בלעז. הרביעי היה משורר בקול השמיני מהפשוטים דיאפסון

בלעז. ואלה הארבע היו משמשין בפרק הראשון מהשיר ועל הסדר הזה היו משוררים כל ארבעה ארבעה מהשנים עשר לוים ואחורי שורת שנים עשר לוים היו עומדים שנים עשר מנגנים ופניהם לאחורי המשוררים ואחוריהם למזרח. המנגן הראשון היה בידו נבל של עשרה סדרי מיתרים הנקרא נבל עשור דכתיב (תהלים קמ"ד ט') בנבל עשור אזמרה לך. המנגן השני והשלישי והרביעי ביד כל אחד מהם כנור והוא כלי הניגון נעימת הקול דכתיב (שם פ"א ג') כנור נעים עם נבל ואלה הארבעה היו מנגנים ומקישים על מיתרי הנבל בחזקה ועל מיתרי הכנור ברפיון והם היו מנגנים עם הארבע משוררים הראשונים לפרק הראשון מהשיר. ועל הסדר הזה היו מסודרים עד כלות שנים עשר מנגנים ושלשה נבלים ותשעה כנורים לשלשה פרקי השיר. אחורי המנגנים היתה שורה אחת תוקעים בחצוצרות ומכים בצלצל הכל משל כסף צרוף והצלצל היתה באמצע השורה וביסות השבוע לא היה אלא חציצרת אחת מימין הצלצל ואחת משמאלה. וכשהתחילו הארבעה לוים שעל הדוכן לזמר היו מנגנים הארבעה הראשונים עמהם. וכשהגיעו המשוררים והמנגנים לסוף פרק הראשון מהשיר התחיל זה להקיש בצלצל ושני הכהנים היו תוקעים בחצוצרותיהם והשתחוו כל העם. אחריהם היו מנגנים ארבעה לוים השניים לפרק השני של שיר והיה מקיש הצלצל לבד כדי להעמידן על קולות של הארבעה הראשונים כי מפני המון הכנורים והנבלים הצלצל והחצוצרות וקול רעש השתחויות העם היו שוכחים קול השיר עד שהקיש הצלצל לבד להזכיר בו קול אחיהם וישוררו כראשונים אחריהם הקיש הצלצל והמנגנים לארבעה האחרונים וכשהגיעו לסוף הפרק של שיר התחילו הלוים כלם לשורר עם המנגנים והצלצל ותקעו הכהנים בסוף השירה שלשה פעמים והשתחוו כל העם. זה היה סדר עולת התמיד של שחר שהיו עובדים אבותינו לאלהינו הגדול והקדוש בבית הגדול וכמו כן יעבדוהו בניהם לימות המשיח שיבא לזמן שית קטצין ופלגא ובגודל דמשחא דבר נש גבר בין גוברין והוא סוד הצל של יום הבא אחר הצות. והוא סוף גלות שישראל יהיו מבוזים ומדוכאים בין האומות מאד דכתיב (ירמיה ו' ד') אוי לנו כי פנה יום כי נטו צל לי ערב והיה לעת ערב יהיה אור וילך הצל מישראל ויאיר להם הלילה כיום ואז יהיה לא יום ולא לילה ודוכרנא דהאי רזא בין חבריא דכתיב (איוב ח' ט) כי תמול אנחנו ולא נדע כי צל ימינו עלי ארץ בגלותא ולא הוינא ידעי כי צל ימינו עלי ארץ לאשראה לון קב"ה עלי ארץ ישראל.

לה. בשבת היו מקטירין את ש ני בזיכי לבונה עם המוספין קודם ניסוך היין של מוספין וכסדר שהיו עושין בתמיד של שחר כך היה סדורם בתמיד של בין הערביים ולא היה הבדל בעבודת השחר לבין הערביים אלא אלו תמיד של שחר ישחטוהו קודם שתעלה החמה אלא משיאיר פני כל המזרח והיכן שחטוהו על קרן צפונית מערבית של בית המטבחים על

טבעת שניה מעשרים וד' טבעות שהיו בבית המטבחים לב"ד משמרות כהונה והיו מכניסין בטבעת ראש העולה כדי שיהיה נוח לשחוט כי לא היו כופתין את הטלה מפני בזיון קדשים ואיזה כופת יד ביד רגל ברגל אבל היו מעקדין רצה לומר היו לוקחים בידם יד ורגל כעקידתו של יצחק בן אברהם ראשו לדרום ופניו למערב ואת של בין הערבים היתה גם כן עקידתו כך אבל שחיטתו היתה על קרן צפונית מזרחית של בית המטבחים וסמנה על טבעת שניה וכך היתה קבלה בידם ממשה מסיני אלו המקומות לשחיטת התמידין וזמן שחיטת עולת התמיד בין הערבים משיאריך הצל שהוא משש שעות ומחצה ולמעלה עד סוף היום אבל לא היו שוחטין אותו בכל יום אלא בשמונה שעות ומחצה וקרב בתשע ומחצה ולמה היו מאחרין אותו שתי שעות לשחיטתו מפני הקרבנות של יחידים או של צבור שהיו מקריבים אותם אחר תמיד של שחר וקודם תמיד של שחר ואחר שחיטת תמיד של בין הערבים היה אסור להקריב דבר חוץ מקרבן פסח שהיו מקריבין אותו אחר תמיד בין הערבים דכתיב (שמות י"ב ו') ושחטו את הפסח בין הערבים במועדו וכמו כן היו מקריבין אחר תמיד הערבים קרבן מחוסרי כפורים שנטהרו מטומאתן ולא נשלם טהרתן עד שהביאו כפרתן לפיכך היו מקריבין אותם אחר תמיד הערבים כדי שיהיו טהורים לאכל את פסחיהם לערב ולא היו שוחטין הפסח קודם תמיד הערבים משש שעות ומחצה לפי שלא היה אפשר לכל ישראל לעשות פסחיהן בשתי שעות. אבל אם היה ערב פסח בין בחול בין בשבת היה התמיד נשחט בשבע ומחצה וקרב בשמינה ומחצה כדי שיהיה להם ריוח לצלות את פסחיהן קודם השבת. וכן לא היה בתמיד של בין הערבים הרמת הדשן ממזבח החיצון וסדור המערכות והפייסות שלא היו עושים דברים אלו בכל יום אלא בתמיד של שחר לבד ושאר דברים הנהוגים בעולת התמידים בהפשיטן וניתוחן וזריקתן והקטרתן היו נהוגים בכל עולות הצבור והיחיד כמעישהן של אלו כך היה מעשיהן של אלו לא היה הבדל ביניהם.

פרק נ'

א. אדם שחטא צותה התורה לפדות עצמו מחטאו בקרבן הבהמה או עוף שיהרגם תחת נפשו. ויראה מזה כאלו הרג את עצמו כיון שהודה שהוא חייב מיתה בשביל חטאו ומפני זה נקרא הקרבן קרבן חטאת שהיא היתה באה על שגגות מצות לא תעשה שיש בה כרת והיא היתה באה מחמשת המינים. מן הבקר ומן הכבשים ומן העזים ומן התורים ומן בני יונה בין גדולים ובין קטנים אחד זכרים ואחד נקבות במה דברים אמורים בחטאת הצבור אבל בחטאת יחיד אינו כן שהיא באה מן הנקבה ולא מן

הזכרים ולא מן הבקר ונאכלת לכהנים. חוץ משתי חטאות היחיד שהם באים משל בקר. חטאת כהן משוח שהוא פר ונשרף והוא הפר הבא על כל המצות. והשניה הוא פר של כהן גדול של יום הכפורים שהיא חטאת ונשרפת.

ב. וכך היתה מצות עשה של חטאת היה שוחט את החטאת בצפון המזבח ושם היה מקבל את דמה וכשקיבל את הדם במזרק היה מוליכו אצל המזבח והיה טובל אצבעו הימנית הסמוכה לגודל בדם והיה סומך באצבעו הגדול מכאן ובגודל מכאן. ומחטא ויורד כנגד חודה של קרן עד שיכלה כל הדם שבאצבעו וכן היה עושה בכל קרן וקרן. והיה טובל אצבעו על כל קרן וקרן וכשהיה גומר נתינתו על קרן אחד היה מקנח אצבעו בשפת המזרק ואחר כך היה טובל פעם שניה ששירי הדם שבאצבעו היו פסולין ליתן על קרן שני. ועל כמה קרנות היה נותן בחטאת הנאכלת על ארבע קרנות ואין בכל הקרבנות הזית דם באצבע אלא בחטאת לבד שנאמר (ויקרא ד' ו') וטבל אצבעו בדם.

ג. ובאיזה הקרן היה מתחיל לזרוק היה עולה לכבש ופנה לימינו והלך על הסובב ונתן בקרן דרומית מזרחית תחלה ואחר כך בקרן השניה הסמוכה לה שהיא מזרחית צפונית ואחר כך בקרן שלישית הסמוכה לה שהיא צפונית מערבית ואחר כך בקרן רביעית הסמוכה לה שהיא מערבית דרומית ועל יסוד אותה הקרן שהשלים בה המתנות הוא היה שופך שירי הדם שנאמר (שם ד' י"ח) את כל הדם ישפוך אל יסוד מזבח העולה זה יסוד דרומי.

ד. כל חטאת הנשרפת היה מכניס דמה לפנים להיכל והזה ממנו שם כמפורש בתורה ושירי הדם היה שופך על יסוד מערבי של מזבח החיצון שהוא היה פוגע בו תחלה בצאתו מן ההיכל והאיך היה מזה וכמה היה מזה פר ושעיר של יום הכפורים דם כל אחד מהן היה טעון שמונה הזיות על בין הבדים ושמונה על הפרכת והיה מערב דם הפר והשעיר והזה משניהם ארבע הזאות על ארבע קרנות מזבח הזהב שבהיכל בארון ובהיכל אחת למעלה ושבע למטה וזהו שנאמר בו שבע פעמים היו יתרים על האחד שנתן למעלה. וכך היה מונה [1] אחת אחת ואחת. אחת ושנים. אחת ושלש. אחת וארבע. אחת וחמש. אחת ושש. אחת ושבע. ולמה היה מונה כך שלא ישתכח וימנה הזייה הראשונה מכלל השבע. ואח"כ היה מזה מדם השעיר שמונה כדם הפר קרוב לכפורת בטפות אחת למעלה ושבע למטה כמנין דם פר. אחר כך היה חוזר והזה בהיכל על הפרוכת מדם הפר שמונה. אחת למעלה ושבע למטה וכך היה מונה וכו'. והיה חוזר והזה ג"כ מדם השעיר על הפרוכת שמונה הזיות אחת למעלה ושבע למטה וכך היה מונה אחת וכו'. הכל כדם הפר וככל

[1]) יומא (נ"ב ע"ב).

אלו הזיות לא היה מכון להזות לא למעלה ולא למטה אלא כמצליף (¹) ואחר כך היה מערב שני הדמים דם הפר ודם השעיר. והזה משניהם ארבע הזיות על ארבע קרנות המזבח הזהב שבהיכל ושבע הזיות על אמצעו של מזבח זה. ועל כל הזיה והזיה היה טובל אצבעו בדם. לא הזה שתי הזיות מטבילה אחת ושירי הדם היה שופך על יסוד מערבי של מזבח החיצון.

ה. כל הדמים שהיה נותן על מזבח הזהב כשהיה נכנס היה עומד בין המזבח למנורה והמזבח לפניו היה נותן על קרנות המזבח מבחוץ והתחיל מקרן מזרחית צפונית. לצפונית מערבית. למערבית דרומית. לדרומית מזרחית. ופר כהן המשוח אשר הביא על כל המצות היה הוא עצמו מקבל הדם והזה מבפנים ושעירי עבו"ם לא נתפרש בהן בתורה להיכן נותן את דמם אבל לפי שהיו חטאת דינן היה כחטאת.

ו. קודם ששחטו הקרבן בא האיש המביא את הקרבן לעזרה והוא בית המטבחים והיה סומך שתי ידיו על הקרבן וכיצד היתה הסמיכה אם היה קרבן חטאת או שאר קדשי קדשים היו מעמידין את הקרבן בצפון ופניו למערב והסומך היה עומד במזרח ופניו למערב והיה מניח שתי ידיו בין שתי קרניו ומתודה ואם היה הקרבן שלמים היה סומך בכל מקום שהיה רוצה מן העזרה.

ז. ואחר השחיטה והזריקה היו שורפין את בשר חטאת הצבור והיכן היו שורפים אותו בהר הבית ושם היה מקום ושמו בירה ובו היו שורפין.

פרק ד׳

א. קרבן אשם שהביאו איך היה מצוהו היה שוחט את האשם וזורק את דמו כמו שבארנו והיה מפשיט ומוציא את האימורין ומולחן וזורקן על גבי האשים. ואם רצה להוליכן בכלי מוליך ושאר בשרם נאכל לזכרי כהונה בעזרה כחטאת.

ב. קרבן שלמים היו ארבעה מינים. אחד שלמי צבור והשלשה שלמי יחיד. כיצד מעשה שלמי צבור שוחט וזורק הדם כמו שבארנו ומפשיט ומוציא האיסורים ומולחן ומקטירן והשאר נאכל לזכרי כהונה בעזרה כחטאת וכאשם מפני שהן קדשי קדשים.

ג. שלמי יחיד שלשה מינים אחד שלמי חגיגה ושמחה וזהו הנקרא שלמים. ואלו היו באים בלא לחם ושני שלמים הבאים עם הלחם והוא

(¹) בגמרא יומא (נ"ד ע"ב) מאי כמצליף מחוי ר"י כמנגדא. פירש רש"י כמכה ברצועה מתחיל מן הכתפים ומכה והולך למטה.

הנקרא קרבן תודה. והמין השלישי שלמים שהיה מקריב הנזיר ביום מלאת נזרו והם היו באים עם לחם וזהו הנקרא איל נזיר. וכיצד היה מעשה שלשתן שוחט וזורק הדם כמו שבארנו ומפשיט ומוציא את האמורין ואחר כך היה מנתח את הבשר ומפריש החזה ושוק הימין והיה נותן האיםורין עם החזה והשוק על ידי הבעלים ומניף הכל לפני ה׳ במזרח וכן כל הטעון הנופה במזרח מניפין אותו.

ד. וכיצד היה מניף מוליך ומביא מעלה ומוריד ומניף הכל על ידי הבעלים וכיצד היו מניחין על ידי הבעלים היה נותן את החלבים על ידי הבעלים וחזה ושוק למעלה ושתי הכליות ויותרת הכבד למעלה מהם ואם היה שם לחם מניחו למעלה ומניף הכל. היה הקרבן איל נזיר היה מוציא האימורין ומפריש חזה ושוק ומבשל שאר האיל בעזרות נשים והיה לוקח הכהן הזרוע בשלה מן האיל עם אחד מעשרה מן הלחם הבא עמו עם החזה והשוק והאימורין ומניח הכל על ידי הנזיר והכהן היה מניח ידיו תחת ידי הבעלים ומניף הכל.

ה. אחר שהיה מניף מולח האימורין ומקטירן על גבי המזבח. אבל החזה והשוק נאכל לכהנים ושאר השלמים נאכלים לבעלים. וכן הלחם שהיה מניף בתודה ובאיל נזיר והזרוע בשלה נאכלין לכהנים ושאר הלחם עם שאר הבשר נאכל לבעלים וכל חטאת וכל אשם היו נאכלין לכהנים בעלים מתכפרים. למי הם נאכלים לזכרי כהונה וכן היו אוכלים שירי המנחות וחזה ושוק של שלמים וכן הבכור.

ו. השלמים היו נאכלים ביום הזביחה וכל הלילה וכל יום המחרת עד שתשקע החמה שנאמר (ויקרא ז׳ ט״ו) ביום הקריבו את זבחו יאכל וממחרת ואם האכל יאכל מבשר זבח שלמיו ביום השלישי נמצאת למד שהן נאכלין לשני ימים ולילה אחד בין חלק הכהנים ובין חלק הבעלים. והוא הדין לבכור ומעשר שהרי הן קדשים קלים. אבל התודה אע״פי שהיא קדשים קלים אינה נאכלת אלא ביום הזביחה עם הלילה שנאמר (שם ט״ו) ביום קרבנו יאכל וכן איל נזיר וחטאת ומנחתם.

ז. כל המנחות היו סולת חטין חוץ ממנחת סוטה ועומר התנופה שהן מן השעורין. ושלש מנחות היו לצבור. עומר התנופה והוא קרב למזבח. ושתי הלחם שהיו מביאין ביום עצרת. ואלו נקראו מנחה ולא היו קריבין חמץ. והמנחה שלישית הוא לחם הפנים שהיו עושין בכל שבת ואינו קרב לגבי המזבח אלא כלו נאכל לכהנים.

ח. ותשע מנחות היחיד וכולן קריבין למזבח ואלו הן. מנחת חוטא והוא המנחה שהקריב כל כהן תחלה כשנכנס לעבודה והיא היתה נקראת מנחת חנוך. המנחה שהקריב כהן גדול בכל יום היא היתה נקראת חביתין מנחת הסלת כיצד היה מביא עשרון סלת או כמה עשרונות או כפי נדרו ושמן הראוי לה. והיה מודד בעשרון של מקדש ונתן ואחר כך היה נותן

עליו את הסולת ואחר כך נתן שמן אחר על הסולת והיה בולל הסלת בו ואחר כך נתנה בכלי שרת וצק לתוכו שמן. ושמן שנתן תחלה עם השמן הבלול ועם השמן שיצק הכל לוג לעשרון ונתן עליה לבונתה.

ט. מנחת המחבת והמרחשת כיצד היה נותן השמן בכלי ונתן עליו סלת ונתן על הסולת שמן. והיה בולל הסלת ואחר כך לשה בפושרין ואופה אותה במחבת או במרחשת ופותת אותה פתים ונתנה בכלי שרת ויצק עליה שאר השמן ונותן לבונה מה בין מחבת למרחשת מרחשת יש לו שפה והבצק שאופין אותו עליה רך שהרי יש לה שפה ואינו יוצא. ומחבת אין לו שפה והבצק שאופין אותו בה קשה כדי שלא יצא מכאן ומכאן. מנחה מאפה תנור כיצד אם חלות היא בולל הסלת בשמן ולש בפושרין ואופה ופותת ונותן בכלי שרת ונותן עליה לבונתה ואין בה יציקת שמן שנאמר (שם ב׳ ד׳) חלות מצות בשמן ואם רקיקה היא לש את הסלת בפושרין ומושח את הרקיקין בשמן שנאמר (שם) ורקיקי מצות משוחים בשמן.

י. וכיצד היה מושחן היה מביא לוג שמן לכל עשרון ומשחן וחוזר ומשחן עד שיכלה כל השמן שבלוג. כל ארבע מנחות אלו כשאופין אותן היו אופין כל עשרון עשר חלות. וכיצד פותתין אותן כופל החלה לשנים והשנים לארבעה ומבדיל. סדר הבאת המנחה כיצד מביא אדם סלת מתוך ביתו בקלתות של כסף או של זהב או של שאר מיני מתכות כלי שהוא ראוי לכלי שרת. ואם היתה מנחת הסולת נותנה לכלי שרת ומקדשה בכלי שרת ואז הביאו למקדש והלך וה׳ מצליח דרכו.

מראה מקומות הערות והארות.

מאת הרב הגאון מו"ה ראובן הכהן ראפפאפורט חוב"ק טארנאפול

פרק א'

סי' א'. שלשה הם מנוחלי עוה"ב. לאו בהדדי תניא להו, כי זה הדר בא"י הוא בפסחים ד' קי"ג ע"א מימרא דר' יוחנן, ועיין בירושלמי פ"ק דשבת ה"ג ושפ"ג דשקלים אר"מ כל הקבוע בא"י כו' מובטח לו שהוא בן עוה"ב, והא דהמת בא"י הוא במדרש משלי סי' י"ד אר"י כל המהלך בא"י ומת בה הוא בן עוה"ב, והא דהמתאבל על א"י הוא בפסיקתא רבתא סוף פסקא דעל נהרות בבל כל המתאבל כו' ומשמח עמה לעוה"ב, והמחבר כללינהו ובחדא מחתא מחתינהו, ומה שיש להעיר על הסתירות בזה אכ"מ.

סי' ב'. לעולם כו' כתובות ד' ק"י ע"ב וכגירסת ספרים שלנו וכן הובא בכוזרי מאמר ב' סי' כ"ב, אבל ברמב"ם פ"ה מה' מלכים כ' שכל היוצא מא"י לחו"ל כו', ועיין בס' פאת השלחן סי' א' העיר מדוע שינה מלשון תלמודינו שכל הדר בחו"ל כו'. ואמנם איסתמיטתי' שדברי הרמב"ם אין מקורם מהכא רק הם נובעים מדברי התוספתא פ"ה דע"ז דמביא להדיא הכי ע"ש, וכן גירסת הרמב"ן בס' המצות סי' ד' שהביא שם, ועיין מהרש"א בח"א בסנהדרין ד' ק"ו שפי' הא דדרשו ויהי דוד בא עד הראש שביקש דוד לעבוד ע"ז היינו שרצה לצאת לחו"ל דהוה כעובד ע"ז ע"ש. ואולם בשטמ"ק בכתובות שם שפי' שכל שאינו דר היינו שיוצא מא"י לחו"ל ע"ש.

סי' ג'. כל כו'. כתובות ד' קי"א ע"א. ועי' רמב"ם פ"ה מה' מלכים שם ובלא"מ העיר דהרי רבא קאמר שם אנן בסובלי חלאים קמתינן לה. ואמנם בילקוט ישעיה רמז ש"ד איתא וכן היה ר"מ אומר כל היושב בא"י א"י מכפר עליו שנאמר העם היושב בה נשוא עון ע"ש, הרי דגם ר"מ דריש לה הכי ולא בסובלי חלאים, ולזה כ' המחבר ג"כ הכי.

סי' ד'. אר"א מתים כו' כתובות שם וירושלמי פ"ט דכלאים. **שם כל המתאבל כו'** תענית ד' ל' וב"ב ד' ס' ע"ב ועיי' פסיקתא דר"כ פיסקא אחרת דשוש אשיש והובאה במנורת המאור נר ה' כלל ג' ספ"ד והמבאר לפסיקתא נשמט ממנו שפסיקתא זו הועתקה במנורת המאור.

סי' ה' ו' ז' ח' כתובות שם והוא כפי גירסת הע"י שגרס א"ר יוסי בסי' ו' ולא רב יוסף כבספרים שלנו וכן בסי' ז' גרס ושמא תאמר אינו אדוש ת"ל ודם ענבים ובספרים שלנו כתוב ודם ענב תשתה חמר ובע"י הוא כגרסת המחבר ובהשמטת מלת סותה ע"ש.

סי' ט'. רמי כו' שם, רק במקום נעיף גרים שריף. **ומ"ש כפיתא שיתין פרסה,** בספרים איתא שיתא פרסא וכן הוא במגילה ד' ו' והדבר מוכרח לכאורה כגירסת ספרים לפי הגרסא דמגילה והוה כמבי כובי עד אקרא דתולבקנא לא כמבי מיכסי כבכתובות, עיין ברש"י סוכה ד' כ"ו ע"ב שכ' דמבי כובא לפומבדיתא מפרש במקום אחר דהוה שיתא פרסא והגאון מהרי"פ זללה"ה כ' על הגליון שלא מצא זה בשום מקום וציין להא דכתובות וכוונתו דהכא מבואר דמבי כובי לאקרא דתולבקנה שהוא מפומבדיתא הוא שיתא פרסא פותיא ומזה מקיל דברי רש"י. ועי' שו"ת תפארת צבי חאו"ח סי' א' מ"ש שם בזה, הרי דגירסת שיתא עיקרית, וכן נראה בלא"ה דהרי כ' רש"י במלכים ודה"י שאורך נופל על אלך היותר ארוך וא"כ לא יתכן לומר שהאורך הוה כ"ב והרוחב ס' ועכ"פ שנ"ס יש בזה וצ"ל ג"כ שיתא.

סי' י' **עד י"ד** כתובות שם. **ומ"ש** בסי' י"ג אר"י אמר רב מעשה באדם אחד כו', הוא בבא בתרא ד' קמ"ו ע"א וכאי בעית אימא קמא שם דשבחא דא"י קמ"ל, מיהו גם לאיבע"א בתרא דקמ"ל דאי טעין טעניה טענה ודאי דהוה שבחא דא"י רק דמשני דנ"מ ג"כ לענין דינא דאינו מוחזק לבדאי כשטוען הכי וכמ"ש הרשב"ם שם.

סי' ט"ו. **וישאוהו** כו' סוטה ד' ל"ד ע"א. **שם עשרה** כו' קידושין ד' מ"ט ע"ב ומדרש אסתר רבה פ"א. אך בעשרה קבין חכמה אי' שם תשעה נטלה א"י והמחבר העתיק בתרווייהו ט' נטלה ירושלים, וקצת סמוכין לדבריו ממה שהביא הגאון חיד"א זלה"ה בספרו כסא רחמים באדר"נ פכ"ח בשם הפר"ח הובא בישרש יעקב למהרח"א זללה"ה שפי' דהיופי היינו דהבריות הם יפים והרביעית הוא עפ"י הא דפ"ק דתענית דאמר ריב"ח לבת קיסר דהני דשפירא וגמירי אי הוה סני טפי הוה גמירי, ולזה נשתבחה ירושלים דאע"ג דהיו הבריות יפים מ"מ היו חכמים גדולים ג"כ ונטלה ט' קבים חכמה ע"ש, הרי דתרווייהו אירושלים קאי.

סי' ט"ז. **וקמת** כו' קידושין ד' ס"ט ע"ב ועיין סנהדרין ד' פ"ז ובזבחים ד' נ"ד וברש"י שם ועי' ספרי ח"ב פסקא ל"ז וקנ"ב וכד"א שם. **שם אר"י מפני כו'** סנהדרין ד' ל"ד ע"א.

סי' י"ז. **וטובל** כו' מנחות ד' פ"ה ע"ב. ושם איתא עד שאמרו לו לך לצור והוא עיר בא"י וכמ"ש התוס' שם והיא בחלקו של אשר עי' תבואת הארץ דף ק"ב. ומידום תמוה ביפ"ת בב"ר פע"ד אהא דתלקי בארץ חיים והלא אין ארץ חיים אלא צור ותברותיה שהבין שעל חו"ל קאי ובצור חסר מדבר עי' ב"ר ס"פ ס"א ובכ"מ והביא עלה הא דפ"ק דמגילה לא נתמלאה צור אלא מחרבונה של ירושלים ע"ש, ושכח לפי שעה דהוה צור עיר בא"י ולפי דהוה שם עתידי מתח לכן נקרת ארץ חיים והוא פשוט.

סי' י"ח. **צידונים** כו' חולין ד' ס' ע"ב. **שם מפני מה זכה עמרי** כו' סנהדרין דף ק"ב ע"ב.

סי' י"ט. **א"י** כו' ירושלמי פ"ט דכלאים וב"ר פ' ע"ד, ועי' ס' שבילי אמונה נתיב ב' הביא בשם גאון דמתי א"י חיים תחלה שנא' ארץ חיים ודרש בירושלים כו', הוא ט"ס וצ"ל בירושלמי. **שם טיב** כ' מדרש משלי סי' י"ז פסקא דטוב פת חריבה ושלוה בה. **שב עד שלא נבחרה** כו' מכילתא ר"פ בא. **שם א"י שותה** כו' תענית ד' י' רק שם חשיב להו למפרע להיפך מכפי הסדר שחשבם המחבר, אך בילקוט איוב רמז תתל"ח וכן בע"י הוא כפי שסדרן המחבר, וכן מבואר במהרש"א בח"א שהשוה הנמשל להמשל שהביא הש"ס למגבן כו' והוא ממש כסדר הזה ע"ש.

פרק ב'

סי' א'. **עשר קדושות** כו' כלים פ"א משנה ט'. ומ"ש ולא קציר ח"ל ואח"כ דקדק לכתוב שהיתה גדילה בא"י עד שהביאו ממנה קצת מוכח דאין מביאין עומר מעבר הירדן וכבר נחלקו בזה אבות העולם ראשונים ואחרונים ופרטי הדברים באורך וברוחב מבואר בברכי יוסף או"ח סי' תפ"ז שלא הניח פינה שלא נשתמש בה, ועיין בס' תהא"ר פ"א נגע בזה, ומ"ש לחלק בין עבה"י המזרחי לעבה"י המערבי. הן המה דברי הכפו"פ פ' מ"א שכ"כ, וחידום שלא הביאם, ועכ"פ מבואר מדברי המחבר דחדש אינו אסור בחו"ל, וכבר האריכו בזה האחרונים ועי' פנ"י בקו"א לקדושין ופ"מ בירושלמי פ"ק דחלה ומג"א סי' תפ"ט ודברי המחבר עמוד לסמוך עליו. ומ"ש וכיון שהקריבו העומר מיד היו מותרין לקצור, מבואר דגם קצירה אסור גם אם כבר נקצר העומר כ"ז שלא הקריבוהו והוא קדעת הכ"מ פ"ז מה' תו"מ הי"ג שתמה על הרמב"ם דמשמע דרק לאכילת חדש בעינן הקרבה ולא לקצירה, ובלח"מ ובתוי"ע פ"ק דחלה תמהו עליו דהכי הכי משמע בש"ס ע"ש אך בבה"ז במנחות ד' ס"ד אם שדחה ג"כ דברי הכ"מ וכ' דתליא בפלוגתא וניהו דלרב"ז

אסור. מ"מ הרמב"ם פסק כאיך ע"ש, ועכ"פ המחבר פסק כריב"ז וגם קצירה אסור עד אחר הקרבה. ומה שדקדק לכתוב בכל שנה ושנה היינו אפי' בשביעית כמבואר פ"ד דשקלים וברמב"ם שם ועי' מנחות ד' פ"ד.

סי' ב'. **כיצד** כו' מנחות ד' ס"ה. **שם לדרומה** מנחות ד' פ"ה, ועי' בתוס' פ"י דמנחות א' לשדות המורדמות ולא נודע הכונה, אך הוא ט"ס וצ"ל המודרמות היינו שלדרום. **שם והיו מתרעמין** כו' **שקוצרין בלילה.** במשנה מבואר דתרעומתן שאין קצירת העומר במוצאי יו"ט אא"כ הוא במוצאי שבת, ואמנם באמת לפירש"י דמש"ה היה העסק גדול להוציא מלבם דל"צ מוצאי שבת יקשה להבין דהרי מפעולת הקצירה אז לבד לא מוכח זה לולא שקדם הידיעה שהיום לא היה שבת בראשית ועתה מוצ"ש ורהיטת הדברים יורה דהפעולה גופא מצד עצמה מוציאה ומכחשת דעתם המשובשת, אך הענין הוא דאנן עבדינן בתרי מילי דלא כוותייהו לפי המבואר במנחות ד' ס"ו, דהיינו דהם סברו דהא דכתיב תמימות מורה כדעתם דבעינן שבועות שלימות מן מוצאי שבת עד מוצ"ש וכן הוא לדעתם הא דכתיב ממחרת השבת היינו מחרת שבת בראשית. אך אנו המקבלים האמיתים שידענו דל"צ מוצאי שבת בראשית ודי במוצאי יו"ט א' מפרשינן שקרא דתמימות שלא יקצור ביום כלל רק בלילה ועי"ז מיקרי תמימות, ולפ"ז כיון דלהצדוקים היה אסור לקצור בלילה רק ביום ודרשו מיום הביאכם דוקא עי' מנחות שם, לכן כשאנו קוצרין בלילה בזה לבד משמע שלא לחקות את הצדוקין ולהוציא מלבם. ולזה היו עושין הענין בהמולה ועסק גדול בלילה שידעו מזה שלא כדעתם. ובזה תבין ג"כ דברי פי' המשניות להרמב"ם שם שכ' ג"כ ממש כמ"ש המחבר ע"ש, ובזה מיושב קו' המרכבת המשנה פ"ו מתו"מ מדוע כשחל בחול ל"ה אומרים כ"פ היום שהוא ע"ש.

ומ"ש ותהיה המחשבה פוסלת בעומר, היינו דאף דסתמא לשמה עי' ריש זבחים ונוב"י מהדו"ק חיו"ד סי' נ"א ואחרונים, מ"מ אם מכוין להדיא לשם ד"א פסול, וכמ"ש תר"י כפ"ק דברכות בענין מצות אנ"כ דאם מכוין בפירוש שלא למצוה פסול. וסובר המחבר כדעת רש"י במנחות ד' ע"א ד"ה מן הקמה שכ' דבעינן שתהא קצירה לשמה ע"ש, אם שלא מצאתי כן לשאר קדמונים בביאור, ואמנם גם עיקר טעמו דשוב לא אתי מחשבה ומבטל דיבור ראה זה חדש ויש בזה לפלפל ואכמ"ל.

סי' ג'. **מאיזה** כו' מנחות שם. ומ"ש כמלא אגרוף כן פירש"י וברמב"ם ליתא. וטעם רש"י נראה כמ"ש בב"מ ד' כ"א דכריכות היינו עומרים קטנים ולא נודע השיעור לכן כ' דהוא מלא אגרופו ועי' הפלאה שבעירובין ערך כרך מ"ש בזה על התוס' מנחות ד' ע"ב. **ומ"ש ואם לא נתבשלה** כו' מנחות ד' ס"ד ע"ב. **ומ"ש בין בחול בין** בשבת, מנחות ר"פ ר' ישמעאל, ולא הזכיר בנקצר ביום אי כשר משום דכבר תמהו כלם על הרמב"ם שפוסק נקצר ביום כשר ואפ"ה דוחה שבת ועיי' בט"ז וש"ך ביו"ד סי' רמ"ב, ובשו"ת כנסת יחזקאל סי' כ"ג רצה לחלק בין נקצר ביום הנף שכשר לנקצר ביום קודם ליום הנף שפסיל ע"ש, ואם שיש לו סמוכין מדברי הירושלמי פ"ב דמגילה ועי' מרכה"מ פ"ו דתו"מ, אבל מה יעשה לדעת הכ"מ פ"ח דתו"מ שכ' דכמו דלהרמב"ם שם בשתי הלחם מצוה בחדש ובשהביא מהישן כשר ה"ה בעומר כשר דיעבד אפי' מן העליה ע"ש. ואמנם הלח"מ שם פליג ומחלק בין שהל"ח לעומר דפסול בו אפי' דיעבד אם ל"ה מהחדש ע"ש והכי רהיטא פשטות הסוגיא דר"ה ד' י"ג וקדושין ד' ל"ח ואכמ"ל. **ומ"ש מיבשין אותו** במחתה. חידוש שלא כ' שצריכה להיות מנוקבת כמבואר במשנה וברמב"ם. וכפי הנראה פוסק המחבר כר"מ דהיו מהבהבין אותו באור כשהוא בשבלין ורק אח"כ נותנין אותו למחתה שיהיה יבש יותר וכמ"ש בקול הרמ"ז בפירושו שם דהכי ס"ל לר"מ וע"ש בדבריו, אך אכתי אמאי לא הזכיר לפ"ז הא דמהבהבין אותו בשיבלין באור וצ"ע. **ומ"ש אח"כ היו בוללין,** עי' רמב"ם שם ובתוס' חדשים בזה. **ומ"ש ונותנין עליו מלא,** במשנה ליתא וכן ברמב"ם השמיטו, ובתוי"ט תמה אמאי לא תני מלא [ולא הזכיר דברי הרמב"ם.] וכ' דלא תני רק

מה דהוה מילי דמנחות ולא מלה דהוא בכל הקרבנות ע"ש, ואמנם המחבר נקט שפיר מלת וסדרא נקט ואתי. **שם ומניפה** כו' כן הוא בכל המנחות ועי' סוטה דף ט"ו.

סי' ד'. **אח"כ הביאו** כו' הוריות ד' י"ב ועי' לח"מ בשם קרית ספר. ומ"ש **ויתקעו** בקרנים. כן הוא במשנה סוף קנים ובע"ז ד' מ"ד, ועי' תוס' שם ומנחות דף כ"ח וזבחים ד' ס"ח שהק' מהא דפ"ד דתמיד ושתי חצוצרות של כסף בידם וחילקו דשל כהנים היה צריך של כסף ולוים היו מקרנות, ורצו לחלק עוד בין של משה לדורות הוא"ל ושל משה פסולות לדורות כדאי' במנחות שם, ובאמת מבואר כן להדיא במדרש במדבר רבה פט"ו גבי עשה לך שתי חצוצרות כסף את משתמש בהן ולא אחר משתמש בהן אלא בשופרות תדע שכן יהושע כשנלחם ביריחו השתמש בשופרות ע"ש. ובזה ניחא הא דסוטה ד' מ"ג ע"א שדרשו וחצוצרות התרועה בידו אלו השופרות. ותמה מהרש"א בח"א דמדוע הוציאו הקרא מפשטיה דהרי של משה היה חצוצרות של כסף ע"ש. ולק"מ דכיון דמשה לא היה במלחמה אז הוה כמו אחר דאין רשאי להשתמש בהם, ועכ"פ דברי המחבר של' קרנים אתיין כפשוטם. **שם בק"ב חציצרות** כו' ערוכין ד' י"ב.

סי' ה'. **וביצד** כו' פ"ג דביכורים מ"א. ומ"ש שמא יטמאו הביכורים, היינו משום דלטומאת גברא ל"ת דהא יכול טמא מת לכנוס למחנה לויה אפי' ורק משום חשש הביכורים דבנטמאו מחויב לגנזן ולאבדן כבמשנה ד' פ"א דביכורים, ובלא"ה כיון דצריך ליתן מידו ליד כהן כבה"ג אפי' אגריפס המלך נוטל הכל ונותן לכהן משום דכתיב מידך הרי יטמאו הביכורים ממנו ולא יביאם שוב.

סי' ו'. **הקערה** כו' וכ"כ בסי' ד' בקערות של כסף ושל זהב, ודקדק לכתוב כן משום דבירושלמי שם מ"ד בעי מהו להביאן בתמחויין של כסף דהיינו אי טנא דוקא או שני גם תמחויין שהוא קערה ע"מ עריך, ונקט לה לקולא דליכא חילוק בזה, והרמב"ם לא הזכיר מזה כלל. ונ"ל לדבריו הא דכתיב טנא הייני לרמז שיעור ביכורים א' מס' כמ"ש בתולדות הגאון מווילנא זללה"ה אות ק"ז בשם הגאון בעל יעיר קנו בהגאון עטרת ראש משום דטנא הוא חצי סאה עי' פי"ב דכלים מ"ג ובכתובות ק"א דרשו דכל אילן בא"י הוציא משא ב' אהובות ובב"מ ד' פ' אמרו דמשא חמור ט"ו סאין וא"כ לשנים הוה ל' סאין והוה טנא חצי סאה א' מששים ע"ש, והוא רמז נפלא.

סי' ז'. **ועוד גוזלות** כו'. ברמב"ם פ"ג ה"ט מבואר כן והראב"ד השיג דמה שבידם שבמשנה קאי על הביכורים עצמן ולא שהיו עוד גוזלות, והכ"מ כ' דפשטא דלישנא משמע כפי' הרמב"ם ועי' ג"כ מרכה"מ ועי' רע"ב ותוי"ט, ואמנם כדברי הרמב"ם מבואר להדיא בירושלמי שם דאית תנא מחליף כדי לסמוך מתנה למתנה דהיינו כמ"ש הפ"מ דמה שבידם עופות ושעל הסלין מתנה לכהנים כמו שהביכורים הם מתנה לכהנים וסמכי מתנה דגוזלות למתנה דביכורים ע"ב, הרי דברי הרמב"ם מפורשים להדיא ובמרה"פ העיר בזה, ואמנם המהרא"פ בפירושו הביא בשם הגאון מהרש"ם זללה"ה כוונה אחרת בדברי הירושלמי וכדבריו אין ראיה ע"ש, אבל עכ"פ הרמב"ם והמחבר ז"ל דפירשוהו כפי' הפ"מ וממנו הוציאו דבריהם.

סי' ח'. **והיה** כו' הכל במנחות ד' פ"ה שם.

פרק ג'

סי' א'. **הקדושה ב'** כו' כלים שם, ומ"ש אבל משכבין עם המת בתוכה, הוא כגרסת הראב"ד בהשגות פ"ז מה' בית הבחירה ועי' כ"מ ותוי"ט.

סי' ב'. **דכתיב לפני** כו', בר"ש וברע"ב הביאו דוהבאתם שמה ועי' בתוי"ט פ"ה דזבחים מ"ח מ"ש בזה ואולם הרמב"ם בפי' המשניות הביא מקרא דלפני ה' אלקיך תאכלנו שנה שנה וכמו שהביא המחבר ע"ש.

סי' ד'. **ובועל נדה** כו'. ליתא במשנה וברמב"ם פ"ז מביהב"ח שם איתא, והמג"ל כתב

דהיינו כיון דמבואר בסוף זבים דבועל נדה הרי הוא כטמא מת ובפסחים ד' ס"ח אמרו דהיינו למחנותם, וא"כ כיון דטמא מת משתלח מחיל ה"ה לבועל נדה. וצ"ל דמיירי בשלא גמר ביאתו דאל"כ הרי הוה בלא"ה ב"ק וכמ"ש המג"ל בפ"ג מה' ביאת מקדש ה"ג וב"ק משתלח אפי' מהר הבית אם שלא נזכר כאן במשנה וכמ"ש המג"ל הע"ז ועיין רש"י ותוס' יומא דף ו'.

סי' ט'. **הקדושה העשירית** כו'. דברי המחבר לכאורה מרפסין איגרא וצריכין נגר, דהא הק' ראשונים דהרי הוה י"א קדושות דהא הוה קדושת ק"ק השנוי במשנה שם, והרע"ב הביא בשם הגאונים דא"י אינה ממנין העשר קדושות משום דאין בה מניעת דבר משום קדושתה, והיא בערוך עשר בשם רב האי גאון ע"ש, ועוד תי' דתנא דעשר קדושות ר' יוסי הוא דסובר דבין האולם למזבח שוה להיכל ולזה נ"ה רק עשר ע"ש. וא"כ המחבר דחשיב קדושת א"י לחדא מעשר וגם חשיב בין האולם למזבח לאחת מהם שוב הוה י"א, וכפי הנראה דעתו דלא חשיב לק"ק לאחת מהעשרה בפ"ע, והיינו דהא הר"ש הק' דלאבא שאול דסובר בפסחים דף פ"ו דעליית בית קדשי קדשים חמורה מק"ק דאין נכנסין אלא אחת בשבוע א"כ הוה י"א ותי' דכבר השיבו לו דאין זה משום מעלה רק דל"ה צריכי והתוי"ט הקשה דהרי סתם לה תנא כאבא שאול בפ"ד דמדות מדהוצרכו פספסין ופרוכת להבדיל בין עליית היכל לעליית ק"ק וכ"פ הרמב"ם ולזה כ' דמתני' דהכא דלא כאבא שאול ע"ש. ולענ"ד בלא"ה מוכרח דהיא דלא כאבא שאול, דלכאורה יקשה דקדוק לשון המשנה דבכל הסדר נקט דאחד מקודש מחברו בלשון יחיד מקודש ממנו דהיינו ממה דסליק מיניה לבד היכי דקאי וסליק מרבים עי' בלשונה ובק"ק נקט מקודש מהם אם דסליק רק מהיכל לחודא ולפמ"ש התוי"ט דנכלל בהיכל גם אולם דחדא קדושה הוא ניחא, ואמנם כבר העיר בס' מי נפתוח על מ"ב התוי"ט הכי בפשיטות ע"ש. ואולם אי מתני' דלא כאבא שאול וא"כ העליה נ"ה רק כהיכל לבד ועיין תוי"ט פ"ד דמדות מ"ו ד"ה ההיכל מאה אמה דדרך חז"ל לכלול בהיכל כל הבניין, לזה שפיר נקט מהם דקאי על כל הנכלל בהיכל לבד ק"ק, ולפ"ז לפ"מ דקיי"ל כאבא שאול, סובר המחבר דיותר יש לחשוב א"י בכלל העשר ולהוציא מכללם הק"ק וגם העלייה. והיינו דל"ת רק מעלות דמקום איסים רשאין ומוקצין מובדלים בכל הזמנים משא"כ הק"ק והעלייה דלעולם אין לכנוס שם וכולל כל האיסים מלבד לפעמים רחוקות ולמעט היוצא מכלל להכי לא חשיב ליה, ועיי' בס' זרע יצחק מ"ש בזה, ולהכי נ"ה רק עשר. כן נראה בדעת המחבר, ומ"מ לא נתקרר דעתי בזה, וע' דרך הקודש להגאון מהרח"א המיוסד על הך דעשר קדושות אין אתי לעין בו ולהעזר על ידו.

פרק ה'

סי' א'. **ועלתה** כו' כתובות דף ס"ב ע"ב בעובדא דר"ש ברבי דאמר ליה אבוה בני מדעת קונך יש בך ע"ש.

סי' ב'. **בהמ"ק שהוא המשכן** כו' פסיקתא רבתא פסקא דוהשלם כל המלאכה. ורואה פלא בדברי המחבר במה שדקדק בהמ"ק שהוא המשכן ואמנם כוונתו ליישב הא דאמר שם בפס"ר מאי ותשלם אמר הקב"ה עלי להשלים לו חנוכת בית חשמונאי, והגאון זרע אפרים תמה דהרי במשכן לא מצינו כלל לשון ותשלם רק גבי מקדש וכ' דט"ס הוא, אך באמת לק"מ דהרי בריש עירובין אמרינן דהואיל דאשכחן משכן דאיקרי מקדש ומקדש דאיקרי משכן לכן גמרינן מקראי דכתיב בחדא כאילו כתיב באידך ע"ש וכן בכ"מ, וה"נ דכוותיה. ולזה כ' בהמ"ק שהוא המשכן לומר דהואיל וא' הוא הוה כאלו כתיב במשכן ושפיר דרשו והשלם דהשלימו בחנוכת החשמונאים, וזה קרוב לשמוע בכוונת המחבר.

סי' ג'. **אלו** כו' שהש"ר פ"ב פסקא כהפות בעלי היער והנחומא ס' תרומה.

סי' ד'. **עד שלא** כו' במדבר רבה פי"ב. ופס"ר פ' דויהי ביום כלות משה.

סי' ה'. **המשכן** כו' שבת דף נ"ח ע"א.

סי' ו'. **בארונות** כו' ירושלמי פ"ו דשקלים ה"א ופ"ז דסוטה ה"ג. ותמוה הראה ביפ"מ בשקלים שם שפי' שכך שהוא בקירוי היינו ארון כמו ג' קרוים דכ"ל פ' ע', והוא תימא דשם הכוונה ג' ארונים היינו גנזי דכהנ"ם ואמצעיתיה ע"ש שבערוך ערך קר שכתוב ג' ארונים, אבל מתקומו שם הוא מוכרע שהוא ט"ס ע"ש. ועיין מעריך שהביא דברי הערוך ותמה עליו והשתמיטתיה שהוא ט"ס, וכבר ראיתי למי שהפש את המעריך בזה אך לא הביא את היפ"מ כלל.

סי' ז'. **משנכנסו** כו', ברייתא דסדר עולם פ"א הובא בש"ס בזבחים דף קי"ח ע"ב, וקצת חילוף יש בין התלמודין לס"ע ועי' ילקוט שמואל רמז קל"ע הועתקה הברייתא כמו שהוא בס"ע, ואולם עי' רלב"ג ומ"ע פ' י"ד ול"ד מ"ש בזה והעניינים עתיקים ואכ"מ, וברמב"ם פ"א מה' בית הבחירה כ' כמו במכילתן וכן העתיק המחבר.

סי' ה' ט' שם ועי' בפירש"י שם. ומ"ש ולא הגיע זמן הבנין עד ימי דוד, לא הבינותי דהא לא נבנה עד שנת ד' לשלמה כמבואר בקרא ואז נשלמו השס"ט לשילה כמבואר בש"ס שם, ואולי הכוונה לפי המבואר בספרי ת"ב פיסקא ס"ז וכן הוא בש"ס סנהדרין דף כ' ע"ב דנצטוו תחלה להכרית זרעו של עמלק ואח"כ לבנות בית הבחירה ומייתי ראיה מדכתיב בדוד ויהי כי ישב המלך בביתו וה' הניח לו מכל אויביו מסביב ויאמר ראה אנכי יושב בבית ארזים כו', ועיין מהרש"א בח"א שכ' שדוד הכרית זרעו של עמלק כדכתיב כי ששת חדשים ישב יואב עד הכרית כל זכר באדום דהיינו עמלק, ועיין בז"א שם שכ' אעפ"י שדוד לא בנאו היינו משום דמן השמים עכבוהו כדי שיבנהו שלמה אבל זמן לבנותו היה מיד כשנכרת זרעו של עמלק ע"ש, והן המה דברי המחבר.

סי' י'. **על** כו' סנהדרין כ' ע"ב ובספרי פסקא ס"ז כנזכר. ומ"ש הוא המקום שהקריב עליו אדם הראשון כו' כן הוא בפרקי דר"א פ' י"ח ועיין רמב"ם ר"פ מה' בית הבחירה, ועיין תרגום יונתן בראשית ח' כ' וכ"ב ע' כ' נמי הכי.

סי' י"א. **ירושלים** כו' דה"י ב' י"ה ע"ז. ומ"ש שדוד קרא לה שם ירושלים לפי שעה לא ידעתי מקומו, ועיין ב"ר פ' נ"ב שאמר הקב"ה אם אני קורא אותה יראה כשם אדם צדיק מלמעלה ואם אני קורא אותה שלם אברהם אדם צדיק מלמטה הריני קורא אותה ירושלם כמו שקראו אותה שניהם, ועיי' בתוס' תענית דף ט"ז ע"א ד"ה הר ובערוך ערך ירושלים. **שם כל מי שלא** כו' סוכה דף נ"א ע"ב. **שם כל מי** כו' שמות רבה פ' נ"ב ובכ"מ אך לא בסגנון של' המחבר, וכן מ"ש יהיו מכוין ומתקן לכל המתנדבה כו' לא מצאתי לע"ע מקורו *) ומ"ש ונגמר מלאכתו במתכון כו' הוא בפסיקתא דויהב"כ שם ובכ"מ.

פרק ה'

ס' א'. **אין הטומאה** כו' הוא ע"ש וכ"ל אז הטומאה בוקעת ועולה ועיין פ"ג דפרה והרמב"ם פ"ה מה' בית הבחירה.

סי' ב'. **ומסובבת למעלה** כו' מבואר דרק במקום האיצטבאות היה מסוכך ולא כל העזרה וכ"כ התוי"ט פ"ב דמדות והשיג על השלטי גבורים שכ' שכל הר הבית והעזרות היה מקורה לבד מקום המזבח שהיה מגולה ובאמת ברמב"ם פ"ה מבית הבחירה שם כ' שכל הר הבית היה מקורה, ובס' תפארת ישראל רצה לפרש דברי הרמב"ם ע"ד שאין דבריו סובלים פירושו כלל, ומלבד זה אשתמיטתייהו להתוי"ט והת"י שדברי הש"ג מאים לוקחו בפי' המשניות להרמב"ם פ"ה דהלכות גבי ולא כיבו גשמים את של מערכה שכ' כבר ידעת שהמזבח היה באמצע העזרה והיה מגולה גשמים כו' דמבואר להדיא דרק במקום המזבח היה מגולה אבל שאר העזרה כולה מכוסה, ובזה גם מה שתמה

*) רק במ"ע בסיפור אריסטיאה ג"כ מפורש כסגנון של' המחבר ע"ש.

התוי"ט על הש"ג מ"ש שמזבח באמצע הר הבית לק"מ או יותר י"ל דש"ש הוא וצ"ל באמצע העזרה וכמ"ש הרמב"ם בפירושו, ומה שהרבה להתמה הת"י לק"מ ע"ש ועיין מרכבת המשנה ומ"ש דמקור דברי הרמב"ם מהירושלמי פ"ג דתענית יש להגדה ואין להאריך.

סי' ד'. שכותל מזרחית היה רחוק רנ"ה כו'. בס' ת"י הביא בשם הש"ג פ"ב דמכותל מזרחי לא היה המקדש רחוק אלא כ"ג אמות וממילא הוה הרוחק מכותל מערבי או מקצה הר הבית לפי דברי היוסיפון לרומים שהביא התוי"ט פ"ו דשקלים משנה ג' [ועין ס' תבנית היכל שהעתיק דברי היוסיפון ולא הרגיש שהוא נגד עדות חז"ל וכמ"ש התוי"ט.] ש"ג אמה, ואולם המחבר שדי הנך חמשה אמות אאורך דמזרח ולכן לא היה למערב לס"ד רק ר"ח, וכעת לא אוכל לכוין במה פליגי אחרי שס' ש"ג אין לפני. גם דברי התוי"ט פ"ב דמדות שם ד"ה רובו מן הדרום אינם מוכנים כמ"ש עד"מ בין באורך ובין ברוחב ע"ש וצ"ע.

סי' ה'. קיפינוס בל"י גן כו' כן הביא התוי"ט בשם הש"ג פ"ג בפי' ג"כ הכי ובקצת שינוי וגם שם נראה דהגינת ורדים היה אחורי הר הבית ומדברי המחבר משמע שהיה בהר הבית עצמו למערב וצ"ל דהא דאיתא בב"ק דף פ"ב ותוספתא שם חוץ מגינת ורדים וקאי על ירושלים היינו משום דירושלים כולל הכל גם הר הבית כמ"ש התוי"ט פ"א דמדות שם מ"ג, ובאמת שאני רואה שינוי בדברי הרמב"ם פ"ז מבית הבחירה הי"ד שכ' חוץ מגינת ורדים שהיתה שם מימות נביאים הראשונים ובש"ס ב"ק שם ובתוספתא איתא חוץ מגינות ורדים שהיו שם דמשמע דהיו הרבה גינות של ורדים בירושלים ולא אחת בלבד כלשון הרמב"ם, והיינו דלצורך הקטורת היו מימות הנביאים הראשונים הרבה גינות כאלו וממילא דלא קאי על הר הבית לחוד. ובזה ניחא היטב הא דאמר בתוספתא שם ואין מגדלין בה תרנגולים ואם היו לו גינה ואשפה מותר ותמה המג"א בפירושו שם דהא אין עושין גינה ואשפה בירושלים ועיין אהבת חסד באדר"נ פל"ה נדחק מאד בזה. ולהאמור א"ש דקאי אם היה לו גינה של ורדים דזה היה רשאי לקיים והאשפה לזבל הגינה ואז מותר לגדל תרנגולים. ואמנם מקור דברי הרמב"ם שכ' חוץ מגינת ורדים שהיתה שם בלשון יחיד הוא מתוספתא פ"ו דנגעים דאיתא להדיא כדבריו ולהכי השמיט ג"כ הא דאם היה לו גינה או אשפה כו' כמו דליתא פ"ו דנגעים וא"ש. שם בל"י קורין לחלש טרי כן פי' ג"כ בש"ג הביאו בס' ת"י אך נדחק מדוע נקרא חלוש ע"ש ודברי המחבר פשוטים ומבוארים. שם ברן השורף כו' במשנה ה' פ"א דמדות איתא כה"ג וכ' הרע"ב והתוי"ט דהיא כר"מ ולזה יפה השמיט המחבר וכ' סתם כהן לדידן דקיי"ל ברבנן שבשרה בכהן הדיוט כבפ"ג דפרה.

סי' ו'. עד שבא לשער טרי ויוצא כו' מדות פ"א ופ"ב. והנה הראה מה שדקדק הכא בטרי לכתוב ויוצא וגבי שער קיפינוס כ' ויוצא דרך שם ובא להבליע בנעימה דלא תיקשי קו' התוי"ט דהרי כ' לעיל דטרי אינו תשמש כלום, ואמנם דעת המחבר כדברי הרמב"ם בפירושו שכ' התוי"ט שם וביתר ביאור, דהיינו דכשנכנס דרך שער שושן המזרחי היה מקיף ע"ד ימין אצל שערי חולדה שבדרום והגיע לשמאל אצל שער טרי ויוצא שוב דרך שער מזרח, הגם באירע לו דבר שמקיף לשמאל עד שבא לקיפינוס שפיר כ' שהיה יוצא דרך שם משום דבזה היה ג"כ יציאה אבל לא בטרי משום שהיה גבוה כמ"ש המחבר לעיל, לבד לרהב"י במי שאירע קרי או לתהגים ואבלים שכ' הש"ג שהביא בת"י משם פדר"א ע"ש והוא בפדר"א פ' י"ח ע"ש.

סי' ז'. מפני הרמאים נ"ל הרואים, שם לפנים כו' עד סי' י"א הכל במדות שם ועיין הוי"ט באריכות. ולא נתבאר בדברי המחבר אם היה חומה ופתח למזרח עזרת נשים בין הח"ל והע"נ, ובס' יד דוד ביומא דף ע"ז ברש"י ד"ה ושלחה הביא בשם שיח יצחק שהיה חומה ופתח בין ע"נ לח"ל והוא האריך לתמוה דמנ"ל הא ע"ש ועין ג"כ בס' ת"י פ"ב דמדות אות ל"ז כ' ג"כ הכי, ואולם אשתמיטתייהו דברי הכסו"פ פ"ו

דף ע"ז ע"ב שכ' שהיה שער מחיל לע"נ ובדף י"ז ע"ב הביא בשם תשובת רבו מוהר"א דשיטון טהור קדוש זללה"ה שכ' ג"כ הכי וכ' טעם למה לא הוזכר במשנה והשפו"ם כתב שמה שנזכר בסוכה הין תוקעין עד שמגיע לשער היוצא למזרח היינו שער ע"נ והיה נקרא שער התחתון ע"ש ויבואר עוד בזה בס"ד לפנינו, ועיין ביומא דף ע"ז ע"א רש"י בד"ה ומתכוין ורואה כ' נגד שער עזרת נשים, אך י"ל דלאו דוקא ורק נגד הרוח המזרחי הפרוץ כוונתו.

סי' י"א. מעזרת כהנים כו' שם, ודבריו הכל כדברי הרמב"ם פ"ו מבית הבחירה ובתיקון שהרמב"ם כ' דהמעלות של אולם היו רום חצי אמה ושלשה חצי אמה ותמהו כולם דהרי במשנה אמרו דחוץ משל אולם דשלשה אמה ועיין כ"מ ומרכה"מ ולח"מ בזה, והמחבר כ' כמבואר במשנה. ואמנם בענין דוכן ג' המבואר שם לא הזכירו הוא והרמב"ם ולא ידענא טעמא, ודברי הרע"ב וס' ת"י לא יכולתי להלום במ"ש דהמעלות התחילו אצל המזבח וכל השטח היה במעלות ולא מיבור ע"ז כהרמב"ם והמחבר וכן מה שכללו רוחב המעלות בחשבון הכ"ב אמות דהא רק רום המעלה יש לחשוב ולא הרוחב שאינו אוכל מהשטח ועיין במרכה"מ שם ולא זכיתי לעמוד על דבריהם בזה וצ"ע.

פרק ו'

סי' א'. שלשים לשכות כו' עיין תוי"ט פ"ב דמדות מ"א שם הביא כן בשם ש"ג והתוי"ט אסמכה אקרא דיחזקאל מ' י"ז שהביא המחבר לקמן

סי' ו' שלשים לשכות אל הרצפה. **שם שהיו** כו' שקלים פ"א מ"ב.

סי' ב' עד ס' ד' פ"ה ופ"ו דשקלים ועיין מנחות דף ק"ז וברמב"ם פ"א משקלים ובכ"מ ומרכה"מ שם ובתוי"ט.

סי' ה'. לשכת בדה"ב שם. **שם צ"נ כלים** תמיד פ"ג מ"ד.

סי' ו'. בבלי גללים נ"ל ובכלי אבנים כמבואר ריש יומא ובפ"ג דפרה. ונשמע כאן כמו שנשמטו ד' לשכות מהמנין. ועיין ג"כ בס' תבנית היכל ושם חשיב ג"כ לכל הלשכות וציין מקורם מקרא ומהתלמודא ע"ש.

פרק ז'

סי' א'. אחרי כו' מדות פ"ב. ומ"ש דהארבעה לשכות שבעזרה היתה כל אחת מ' על ל', הר"ש כ' שמסופק אם היו מרובעות או כמו הנך דיחזקאל שהיו מ' על ל' ועיין תוי"ט והמחבר סובר דהוה כמו ביחזקאל, וחזות קשה ראיתי בס' ת"י שכתב שהיו מרובעות ונראה שהיה מפרש ארבעים ארבעים דמתני' היינו מ' על מ', ושנה בדבר בקבלה בסוף חיבורו בצורת הביהמ"ק, ולא ידעתי ממה לקח זה דפשיטא ליה הכי נגד הר"ש וגם בר"מ פ"ה מבית הבחירה לא נדבר מאומה רק כלשון המשנה אשר נוטה יותר בפשיטות להיפוך ואין ודאי שלא מוציא מידי ספיקו של הר"ש כל זמן שלא נדע ראיה לדבריו מן התלמוד.

סי' ב'. אבל העצים כו' עיין ב"ב דף קכ"א ע"ב וברשב"ם שם, ועיין בפני משה בירוש' פ"ו דשקלים ה"א במשנה שם בד"ה נגד דיר העצים שכ' דהיינו מקום שכונסין העצים לאוצר, והוא תמוה דזה היה בלשכה שבהר הבית ודיר העצים שבעזרה היה רק כינוס עצי המערכה לכל יום וכמ"ש המחבר ופשוט למעיין ואיך נתחלפו לו המקומות וצ"ע.

ומ"ש לשכה שהוא מערבית דרומית כו', יש כאן ט"ס וצריך להפך הסדר לשכה ג' צפונית מערבית וד' מערבית דרומית וכן הוא במשנה שם וביומא דף ע"ז ועיין רמב"ם שם. וכן מה שהוסיף המחבר בלשכות בית שמניא סולת ליתא במשנה וביומא רק יין ושמן, אבל האמת כן הוא דהא היו לוקחין אצל הממונה על הנסכים סמנים ויינות וסלתות כמבואר בפ"ו דשקלים והוא נתן כל זה מלשכתו.

סי' ג'. מעזרות כו' מדות פ"ב משנה ו' שם. **ומ"ש** ספרי שיר ליתא במשנה אך בס' ת"י בציור בהמ"ק אות י"ז כ"כ בשם הש"ג כפ"ג וע"ש.

סי' ד'. לשכת פנחס המלביש שבה כו'. מבואר מדברי המחבר שפינחס המלביש לא היה ממונה על דברים הללו רק שהיו מומחים בלשכתו עיי' רמב"ם פ"ח מה' בהמ"ק אבל מינוי של פינחס לא היה רק להלביש את הכה"ג הבגדים כמבואר בירושלמי פ"ה דשקלים ה"א ועיין בפ"מ שם שכתב שזה כוונת הראב"ד ספ"ד מה' בהמ"ק שכ' בהשגות א"א אומר אני שהיא לשכת פינחס המלביש והכ"מ כתב שא"י מה מלמדנו, אבל הראב"ד קאי על מ"ש הרמב"ם שפינחס היה ממונה על אריגת הבגדים ועשייתם וע"ז משיג דרק על הלבישה היה ממונה לא זולת וע"ש שהאריך וכ"כ ג"כ במרכה"מ שם, ויתר דברי המחבר מבוארין מפ"ה דתמיד מ"ו והרמב"ם פ"ח מהלכות בהמ"ק שם, וגם לא פרש המחבר ממה היו מדליקין עיין תוס' סוכה דף כ"א ובירושלמי שם ובכ"מ ומג"ל שם וכללינהו כחדא שמהבלאין הבגדים מפקיעין וכל חד כדיניה ואי יש חילוק בין כהן גדול לבגדי כהן הדיוט ואכ"מ להאריך. **שם ארכה י"א** כו' שינה מלשון המשנה דקראו לשטח י"א אמה רוחב והתוי"ט כ' דהיינו משום דכל מדת המועט נקרא רוחב נגד מדת המרובה שנקרא אורך כמ"ש רש"י במלכים ויחזקאל מ"מ בחר המחבר לקרותו אורך משום דהואיל ותשבינן כל שטח הקפ"ז והם האורך והי"א הוא חלק מהאורך נקט לה הכי ועיין רא"ש בפירושו לפ"ב דמדות שכתב הכי אהא דע"כ קל"ה אורך על קל"ה רוחב דמש"ה קרי ליה אורך הואיל והוא הולך ומפרש אורך ההר ממזרח למערב ע"ש.
שם ומה נס כו' יומא ד' ל"ח וכן מבואר בירושלמי פ"ג ה"ח שם.

סי' ה'. עשרה שמות כו'. אף שהשלשה שמות הראשונים מבוארים, הנה בירושלמי פ"ה דעירובין ה"א קאמר דז' שמות היו לשער זה וחשיב להו כמ"ש המחבר, אך מ"ש שנקרא שער האיתון מפני שדרך שם נכנס אברהם שנקרא איתן לעקוד את יצחק זה ליתא בירושלמי, וברא"ש פ"ב דמדות הביא בשם י"מ דשער הקרבן נקרא כן משום דדרך שם נכנס אברהם לעקוד יצחק ע"ש, ולדברי המחבר יש לפרש מה שתפס הפייטן במוסף ליוכ"פ נחשב כלג באיתון דהיינו ככה"ג העומד בשער האיתון יותר מכל השערים, שהוא להזכיר זכות אברהם ועקידה כעין שאמר שם, שעין באת מרחוק וכדומה. ועכ"פ ממה דאמר בירושלמי שנקרא שער התוך משום שהוא בין שני שערים שער ההיכל ושער עזרת נשים מביא דהיה שער לע"כ וכמ"ש הכפו"פ ודלא כהת"י והיד דוד שהבאתי לעיל ותימה שלא הביאו את הירושלמי.

סי' ו'. ארבע לשכות כו' בפ"ה דמדות מ"ג חשיב שם לשכות ואמנם המחבר חשב ברפ"ה לב' בהתחלת עזרת כהנים והכי מסתבר, וכבר האריך בזה בס' ת"י שמ"ש הרמב"ם פ"ה מה' בית הבחירה שכולן היו בעזרת ישראל לאו דוקא ע"ש, ואלו היה רואה דברי המחבר היה שמח שכיון לדעתו, וגם במה שהאריך כ"פ בענין הריוח הנשאר מעזרה אחר נכיון הלשכות וכרכר כמה כרכורים שם באות י"ז ובפ"ב אות כ"ח וגם בצורת המקדש ע"ש, לדברי המחבר הדברים פשוטים כיון שנשאר ריוח ממאה אמה, ומה שדחקו להת"י הא דיומא דף כ"ה דלשכת הגזית היה כמין בסילקא גדולה לא שמיה מהיא ולק"מ.

סי' ח'. שהפרו עולי גולה. כן פי' גם הראבי"ה שהביא התוי"ט וכן הוא בפי' הרא"ש ודלא כפי' א' שכ' התוי"ט דגרסינן גולה מענין וגולה על ראשה דזכריה, ותימה מבעל ת"י שכ' כפי' א' של התוי"ט וכ' ע"ז וצ"ל כאלו מלבו הוציא מלין, בדבר שסמוך ונראה בתוי"ט במקומו, ובאמת שברמב"ם פ"ה מביה"ב ה"ז מבואר כפי' א' שכ' לשכת הגולה שם היתה בור שממלאין ממנו בגולה, והיינו מעי וגולה הנזכר, ותימה שלא הביאו דבריו בזה.

פרק ח'

סי' א'. אחרי כו'. מדות פ"ה שם. ומ"ש ושם היתה מסיבה כו' מבואר דלא כהתוי"ט שכ' ליישב קו' התוי"ט ומחדש שהמסיבה היתה חוץ ללשכה ע"ש והתוי"ט שפיר מתרץ בלא"ה.

סי' ב'. ותפארתו כו', כ"כ גם הרמב"ם פ"ה מה' בהמ"ק ה"ז והכ"מ לא הראה מקורו וכבר הכס א' רצה לומר דמש"ה אינו זז משם לעולם משום דהיה טעון לינה דהרי מקריב בכל יום מנחת חביתין וכל מקריב בעי לינה אפי' בקרבן עצים כמ"ש התוס' בר"ה דף ה', ואם שדבר חכמה אמר אין שמועתו מכוונת, דא"כ בהיה טמא או מצורע דפסק הרמב"ם בפ"ב מה' ביאת מקדש הי"ב דאינו משלח קרבנותיו ועיין מו"ק דף ע"ז דגבי עבירת האיפה אמר דבאינו ראוי לביאה אינו משלח ואז היה בלא מנחת חביתין משל ציבור עיין מנחות דף נ"א ורמב"ם פי"ג ממעה"ק היה רשאי הכה"ג לצאת מירושלים והו"ל לחלק בזה, וכפי הנראה מקור מקומו שהוא מאיזה מדרש הנעלם מאתנו ורק מכח הידור וכבוד אינו יוצא משם ולא מדינה, ודברי המחבר והרמב"ם מקור אחד לשניהם במפשט הדבר נובע, ואם אנחנו לא נדע אל ה' אלקים הוא יודע.

שם ושם היו משביעין כו' במשנה יומא דף י"ח מבואר דמסרוהו זקני ב"ד לזקני כהונה והביאוהו ללשכת בית אבטינס והשביעוהו שם. אך גם הרמב"ם פ"א מה' עיוכ"פ ה"ז מבאר כן והלח"מ שם תמה ע"ד השביעה במסרוהו לזקני כהונה והעלהו לבית אבטינס ושם השביעוהו וע"ש מ"ש בזה, וגם בתוס' חדשים פ"א דיומא פלפל בזה, ומהכא ניקח ליישב גם דברי המחבר.

סי' ג'. ים של נחושת כו' הכל במלכים א' ז'.

סי' ד'. ביב כו' הכל בירושלמי פ"ג דיומא ה"ח, ורק שם הגירסא והיו רגלי שבדרום ונדחקו הפ"מ והק"ע בזה והביאו בשם המג"י ביומא דף ל"ז והסמ"ג והרוקח שגירסתם לרגלי שוורים, ואמנם המחבר היה לו ג"כ גירסא שוורים והוא גירסא פשוטה ונכונה.

סי' ו' ז' כיצד כו' עיין בתוי"ט פ"ג דיומא משנה י' בשם בעל כף נחת שהאריך איך הספיק אויר שבין אולם למזבח בבית שני להמוכני שעשה בן קטין עם הי"ב דדין והבור לשוקעו ובס' לחם שמים היטב אשר דבר בזה, ולפי דברי המחבר כאן ניחא וכעין מ"ש בלא"ה שם ואכ"מ להאריך.

סי' ח'. בבית שני מ"ש בבית שני לא היה ים של שלמה. עיי' בתוס' ישנים יומא דף ל"ז ד"ה דהוה מפקען ליה בגלגלא שנסתפקו אי היה בבית שני ים של שלמה. ואמנם מדברי הרמב"ם פ"ג מה' ביהב"ח ופ"ה מה' ביאת מקדש מבואר להדיא שלא היה הים"ש בבית שני שהרי בפ"ג פי' דהמוכני היה כלי חול מלא מים למלאות ממנו הכיור כדי שלא יפסול בלינה ובים"ש כ' בפ"ה דממנו היו ממלאין דמימיו לא נפסלו דהיה מעין וא"כ מבואר דלא היה בבית שני הים"ש מדהוצרכו למוכני או לשוקעו בבור קודם שעשה בן קטין המוכני וכמ"ש במרכה"מ שם שדברי הרמב"ם לא סתרו אהדדי וכמו שר"ל הכ"מ, רק שבפ"ה מבמ"ק קאי קודם שעשה המוכני ע"ש וכ"כ בקונטרס מעשה המשכן להגאון בעל מעשה רוקח זלה"ה, והמחבר נמשך אחר דברי הרמב"ם או אזיל בשיטתו.

סי' ט' וכיצד כו'. זבחים ד' י"ט ע"ב. ומ"ש עד אצילי ידיו בערוכין ד' י"ט ע"ב קידוש ידים עד הפרק ובתוס' חולין דף ק"ו ע"ב ד"ה אמר רב פלפלו בזה דמשמע משם דפרק לאו היינו אציל וע"ש, וברמב"ם פ"ה מה' ביאת מקדש אינו מבואר שיעור קידוש ידים עד היכן ע"ש. ומ"ש וכל החוצץ הוא בש"ס חולין ד' ק"ו ע"ב שם, ועיין בכ"מ פ"ה מה' בימ"ק ליין אדברי הרמב"ם שכ' כלשון המחבר ולא הראה מקורו, ואולי כס' מנ"ח תצוה ק"ו כ' בטעמו של הרמב"ם כמו דדרשינן את בשרו שלא יהיה חוצץ

ה"ג פוסל תגילה בקידוש דכתיב את ידיהם כו'. והשמיטתיה שמקור דברי הרמב"ם המה ש"ס ערוך.

פרק ט'

סי' א'. היתה אחת עיין רמב"ם פ"ו מה' ביהב"ח ה"ד.

סי' ב'. נקרא מזבח הנחשת עיין זבחים דף ס' ע"א הק' מזבח אבנים שעשה שלמה במקום מזבח הנחושת, ופירש"י דמשום דקאי במקום מזבח הנחושת וחילופו הוא קרי ליה מזבח הנחושת ובדה"י קרי ליה הכי בהדיא ויעש המלך מזבח הנחושת כו' ע"ש. **שם ג' נביאים** כו' זבחים דף ס"ב ע"א. ומ"ש רק שם מזבח בש"ס שם ליתא רק שמקריבין אעפ"י שאין בית, אך התוס' בסוכה דף מ"א ד"ה שנתקד ובתמורה דף כ"א ד"ה אי כתבו כן דאעפ"י שמקריבין באין בית מזבח מיהו בעינן וכנראה הוציאו כן מש"ס דזבחים ד' נ"ט ע"א במזבח שנעקר מודה רב בדמים ע"ש, וכן נראה לכאורה מדברי הרמב"ם פ"ב מביהב"ח ה"ד שכ' וא' העיד להם שמקריבין על המזבח הזה אעפ"י שאין בית, דמשמע דמזבח מיהו בעינן, וכתבו' כתבתי דאולי להכי דקדק הרמב"ם לכתוב המזבח הזה כלפי מ"ש שהעיד א' על אמדה דרבאן לעשותו שעים אמות להכי כ' מזבח הזה היינו דגם כשאינו מקריבין על כל מקומו ורוחב כל השנה, אך ממ"ש שמקריבין כל הקרבנות, נראה דהיינו דלאו דוקא קטורת עיין זבחים נ"ט שם רק ה"ה דמים, וא"כ היינו דצריך מזבח לדמים וא"כ"מ להאריך.

סי' ג' לא כו' דברי המחבר נריכים נגר להולמם ובלי להאריך בדקדוקים אומר שאחר העיון נראה דעתו: שמזבח אבנים של שלמה ודאי דאף שהיה ע"י אבנים דהוא אינו תלוי והובה הוא כמכילתא סוף יתרו וזבחים ד' ס"א מ"מ היה מצופה ג"כ סביבו טבלאות של ארח מצופין נחושת וכן יורה פשטות המשנה סוף חגיגה דקאמר חוץ ממזבח הנחושת והתוי"ט תמה דהא של המקדש היה המזבח אבנים וקוניא וגדחק מאד ע"ש, ובאמת לק"מ ומ"מ ניחו דהיה מחופה בלוחות מצופין נחושת מ"מ כיון דעיקרו אבנים וקוניא נקרא מזבח נחושת רק הואיל שהיה במקומו וחילופו וכמ"ש רש"י שהבאתי לעיל וכיון שעכ"פ היה עליו נחושת חזי לאיצטרופי עי"ז לקרותו הכי, ואמנם להיות שבימי שלמה דרשו מזבח אדמה שימלאוהו באדמה כבזבחים שם לכן לא מלאוהו באבנים רק בסיד ושפת ועופרת שכולם קרואים אדמה דהא אבר מעיקרו תופרין אותו כבפסחים דף ע"ז, ורק אח"כ כשדרשו שיהיה מחובר באדמה בבית שני מלאוהו שוב באבנים ג"כ ורק שלא ליפותו נחושת שלא היה להם, ושל משה שנתמלא רק באדמה לחוד והנחושת היה עיקר המעמיד נקרא יותר מזבח הנחושת אף שהיה ג"כ עלי שטים כמבואר בקרא, ובזה דברי המחבר מבוארין. **ועכ"פ** מבואר מדברי המחבר דקוניא דהיינו עופרת גם הוא אדמה, וממנו נקח לדינא דכלי חרס המצופין באבר והיתוך עופרת לא מהני להו הגעלה והיינו מתני דקוניא דפסחים דף ל' ע"ב ועיין בשו"ת ח"ס סי' קכ"א מ"ש בזה והכמ"ל. מיהו מ"ש המחבר דהיה צפוי הנחושת כעובי טפח לא ידענא זו מנין לו. והרי במזבח הנחושת דמשה מבואר בתנחומא פ' תרומה דהיה רק כעובי דינר וכן הוא בוי"ר פ' ז' ומכש"כ במזבח דשלמה, וע"ש עוד בתנחומא דשלמה קרא מזבח שלו מזבח הנחושת משום חיבוב לדמיתו לשל משה ע"ש. ודברי המחבר בכ"ז צ"ע ומי שדעתו רחבה יפרשם ואני לעורר המעיין באתי. שו"ר שמקור דברי המחבר הם מקדמוניות ביוסיפון ובמלחמות ס"ו שהעתיקם בס' תבנית היכל ר"פ י"א בהגהה וע"ש וכ"כ הרלב"ג והמפרש בדה"י ב' ח' י"ב ע"ש.

סי' ד'. אורך כו' זבחים דף ס"א ע"ב שם, והזות קשה לאיתי בדברי רש"י בשבת דף נ"ה ע"א ד"ה מזבח הנחושת בימי שלמה מי הוה שכ' דהרי הוסיף עליו ועשאו של אבנים ל"ב על ל"ב ע"ש, והוא פלא דהרי מזבח של שלמה היה רק כ"א על

כ"ח ורק בגולה כשעלו בשנייה עשאוהו על ל"ב כמבואר פ"ג דמדות ובזבחים שם ולע"ג
ליישב אם לא להגיה כ"ח על כ"ח.
סי' ה' מהו סובב כו' כר' יוסי ב"ר יהודה בזבחים דף ס"ב שם. **חטאת** כו' קינים רפ"א.
סי' ו'. עד זכן מנשה כו', בברייתא דסדר עולם הובא בזבחים דף ס"א ע"ב ועין רש"י
יומא דף כ' ע"ב.
סי' ז. איש הדיוט יומא דף כ' שם. **חוט** כו' פ"ג דמדות וזבחים דף נ"ג. **הוסיפו**
כו' מדות שם.
סי' ח'. ולמה כו' זבחים דף ס"א ע"ב. **שם ולא** יהיה המזבח תולה באויר. ראה דקדוק
לשונו שכיון בזה ליישב דהא מבואר בפ"ג דפרה דכל העזרה היתה כפין
ע"ג כפין מפני קבר התהום והרי המזבח אסור לבנותו ע"ג כפין, והמג"ל פ"א מהלכות
ביהב"ח הי"ג הרגיש בזה וכ' דאין לחלק דדוקא שיהיה גוף המזבח מחובר באדמה הוא
דבעינן ושלא יהיה אויר מפסיק בין המזבח לאדמה אבל כל שהמזבח מחובר לאדמה אף שיש
תחת האדמה כפין ומחילות אין מזיק, דא"כ מאי פריך בדף נ"ח וכ"ת דעביד מחילות
בקרקע ושתיע בהו והא אין בונין ע"ג מחילות ע"ש. ואמנם המחבר סובר דכן הוא האמת
דהקפידא הוא רק שלא יהיה המזבח תולה באויר, וקו' המג"ל לא אוכל להלום כלל דודאי
לא ס"ד דהש"ס דשתיע במחילה שתחת האדמה דהרי מחלות לא נתקדשו רק בפתוחות
לקודש וע"כ דהש"ס קאי שיעשה מחילה ע"י שיגביה המזבח ויעשה כיפה גבוה בין קרקע
העזרה לבין המזבח ומאי שתיע שם ולהכי שפיר אמר דהא אסור לבנותו כה"ג דאינו מחובר
באדמה אבל אם מחילה וכיפה תחת הקרקע להציל מקבר התהום לא מזיק כלל כיון
שאינו תלוי באויר ומחובר באדמה, וכן נראה מהתוספתא דאהלות שהביא הר"ש פ"ט דאהלות
הובא במג"ל שם ע"ש.
סי' ט'. ביצד כו' המחבר לקח לו כאן שטה חדשה שלא שערוה ראשוני המפרשים, וכלל
דבריו הוא שהיסוד החזיק ל"ב על ל"ב מרובע ורק שבקרן דרומית מערבית
וכן בקרן צפונית מזרחית היה פגום ונשאר מקום פנוי אמה על אמה ובה היתה קבועה
הטבלא מרובעת שממנה יורדים לשית ושני נקבים היו א' במקום הבולט בפגם המערבי
וא' בבולט הדרומי והסובב שהחזיק ל' על ל' הניחו שוה בתוכו הדרומי של היסוד וכן
למזרחו ונשאר מהיסוד בולט למערב ולצפון שתי אמות ולדרום ולמזרח ולא כלום רק האמה
הבולטת אחר כלות ל' היסוד והוא הנקרא אוכל במזרח ובדרום אמה, וכן עלה אמה וכנס
אמה היינו מן הפנים ולהלן לצד מערב וצפון, וא"כ רק צד צפונית מערבית ומזרחית דרומית
שלא היה שום פגם בקרן המה נקראים מקיפים המזבח, וכן הסובב שנתכנס אמה בכל
שטח ארבעת רבעיו סביב ולא קרן מזרחית צפונית ומערבית דרומית שהיו פגומים בכדי
להבדיל בין יסוד דבנימין לשל יהודה, זה הוא כלל דבריו בענין היסוד, ובאמת נולא שבכל
הקדמונים ורש"י והרמב"ם בפירושו ובפסקיו לא פירשו כן כמה מעליא הא שמעתא ויסולקו
כמה יתידות הדרכים ואין אנו צריכין לדחוק דכל צד דרומי ומזרחי היו מניחין קורות ארוכות
על כל השטח למעט אמה משטח המזבח כמ"ש רש"י [וגם מ"ש שאורך כל קורה ל"א הוא
שלא בדקדוק דהא אחת היה די שתהיה רק ל'] וגם הטבלא מרובעת היתה ברצפה שבשטח
ל"ב של המזבח כמו שמורה פשטות המשנה ולא חוץ לשטח המזבח שיהיה אוכל בעזרה,
ולדברי המחבר נ"ל ג"כ הא דפליגי רב ולוי אי הוה יסוד לדרום, היינו דלרב דהוה יסוד
הצפוני שני אמות ובדרום ל"ה זה לכן ע"כ הא דפורח הכבש על אמה יסוד ואמה סובב,
היינו במקום הראוי להיות יסוד, ומ"ש התוס' זבחים בדף ס"ב ע"ב ד"ה ס"ד הוה כבר כ'
הבה"ז וכפמ"א של"ע מש"ם דזבחים דף נ"ד וע"ש. וללוי היה הסובב באמצע רחוק אמה
מהיסוד לכל צד ולזה מיקרי שפיר יסוד והוצרך לאוקמא הא דאין יסוד למזרח היינו בדמים
והכבש היה פורח על שני אמות בנין אמה של יסוד ואמה של סובב, ומה מאד יומתק
לדבריו שיעור הכבש והמזבח ס"ב כדאי' במדות וזבחים שם, ואי נימא דהמזבח ל"ה מחזיק

מדרום לצפון רק ל"א א"כ גם אם היה פורח על אמה שראוי להיות יסוד והסובב נכנס רק ל' קרקע שטח א"כ היה האלכסון של הכבש יותר מל' כיון דהיה צריך להיות אלכסון של ל' ואיך משכחת שיהיה שטח ל' בקרקע והאלכסון עם אמה יסוד יהיה נ"כ רק ל' וככר הארכתי בזה בבה"ז ועיין בו"ת חוות יאיר סי' קע"ג ועיין ירושלמי פ"ז דעירובין ה"ב מ"ש בזה הפ"מ והק"ע ובגליון שם הראה מקור לדברי המג"א בספרו זית רענן וע"ש, ולדברי המחבר יבוא על נכון דהא לא היה פורח על המזבח רק אמה של היסוד והסובב כלאחר ואחרי שהחזיק בקרקע השטח ל' מקצה הכבש עד המזבח ממש היה האלכסון שפיר ל"ב והיה האלכסון של הג' שטח ל"א עכ"פ ועם המעט דלא הוה אמה לא קחשיב, ועיין היטב כי לא פה המקום לבאר באריכות. ואמנם לא מצאתי חבר בזה להמחבר בספרים שבידי ואחרי שם' ש"ג וצורה הביא להתוי"ט הינם בידי אקצר. והמעיין יחפש אם ממנו לא יבצר.
ודע שגם בדברי הגאון מווילנא זצלה"ה בפירושו ראיתי דבר חדש שדעתו דהך דאוכל במזרח אמה היינו מלבד אמת הקרן והחזיק הסובב למזרח ודרום עם אמת הקרן שני אמות ע"ש, וגם לו לא מצאתי חבר בזה, ועיין מטפחת ספרים מ"ש בזה על חברותות הזוהר ח"ב ומ"ש המרכבה המשנה עליו בפ"ב מביהב"ח בשם הגאון מהר"א מודעי זצלה"ה והבאתיו בקונטרס עיטור ספרים שלי, ולדברי הגאון מהרא"י זצלה"ה נסתר זה ע"ש וצ"ע.
סי' י"ב. ולמה כו' זבחים דף נ"ג ע"ב והמחבר ביאר כפי שיטתו.

פרק יוד

סי' א'. באמה כו' מדות פ"ג מ"ג. ומ"ש ומנקין משם ייגות הנסכים כן פי' גם הרע"ב,
ובס' ת"י המה עליו דהרי לנקות היינות דנסכים היה לול קטן בין כבש למזבח כמבואר בסוכה דף מ"ט (וכן הוא בתוספתא פ"ג דמעילה רק שיש ט"ס שכ' בין האולם למזבח וצ"ל בין כבש למזבח) ולזה פי' דזה היה כדי לנקות הדמים וכ' דמש"ה חשב המשנה להא משום דהיה חוץ לשטח המזבח וע"ש, והנה לדברי המחבר ליתא לדבריו דהא השטנא לשיטתו היה באמת בשטח המזבח במקום הפנוי אצל הקרן כנזכר ופירושו תמוה דהרי לא היו צריכים לנקות מהדמים כמבואר להדיא במשנה ב' דהיו מתערבין באמה ויוצאין לנחל קידרון ובאמת המים היו מנקין העזרה כולה כמבואר בפסחים דף ס"ה, וקו' מעיקרא נק"מ דע"י מקום השטנא היו מנקין היינות בהמידות מתחת המזבח יהלוך היה לנקות לעתים רחוקות גם הנבלע לצד הדרומי אחורי הכבש שלא היו יכולים אולי לנקות ע"י השית הזה, ושו"ר בס' תבנית היכל פי"א פי' ג"כ כמ"ש הת"י ע"ש ואמנם הרא"ש בפירושו כ' ג"כ כפי' הרע"ב והמחבר והביא ג"כ הא' דסוכה ע"ש. וע"כ כמ"ש.
סי' ב' כבש כו' מדות שם. **שם ואויר** כו' זבחים ס"ב ובכ"מ בקצת שינוים. **ובמ"ש**
וגובה של כבש ע' אמות פחות שהות, כ"כ הרמב"ם בפ"ב מביהב"ח הע"ז והכ"מ כ' שהוא פשוט ולא הראה מקורו, ואמנם איננו פשוט כלל, ורש"י בדף ס"ג לזבחים שם כ' דלפי' רבותיו היה נמוך כביעית או חומש לפמ"ש התוס' שם ד"ה חוץ וע"ש מ"ש בזה. ומ"ש דמש"ה הפחיתו לכבש ממזבח כדי שלא יהיה נראה כשתי מזבחות, נהירנא שראיתי כן מפירש ואין כעת על זכרוני ולפי שעה לא ידעתי מקומו.
סי' ג' שני כבשים כו' זבחים שם. **ומ"ש** ולמה היו מובדלין משום לא תעלה במעלות,
אין הבנה לדברים הנלו דמלבד דאטו משום דמובדלין ל"ש בזה לא תעלה במעלות והדרבה הרי התום בדף ס"ג ד"ה חוץ ובמנחות דף נ"ז ע"ב ד"ה אל תוך הביאו קו' הקונ' דכיון דהכבש הוה נמיך הרי הוה מעגה ופי' הבה"ז דהיינו הואיל והיה הפסק ע"ש, ואם שיש לחלק כמובן הרי בלא"ה הא בש"ס היתא להדיא דמש"ה היו מובדלין כדי שיהיה המזבח רבוע וסביב ועיי' רש"י שם וגם בכבש הגדול דאמר שם דהיה אויר מפסיקו כדי לקיים הבשר נזריקה כ' התוס' בד"ה אויר ובדף פ"ז דהיינו דצריך אויר גדול כל שטח האמה סובב משום דהאויר קטן בלא"ה היה צריך משום רבוע וסביב, ומרש"י שם

ד"ה אויר שהוסיף שלא היה ראש הכבש נוגע כו', נראה שהרגיש לישב קו' זו בד"א דהיינו משום דבראש מזבח ממש ל"ש קפידא דנגוע וכיו"ב כיון דכל הבנין פנוי בכל שטח גבהו, ואין מחובר לו שום בנין אחר, וא"כ בהני כבשים קטנים לא היו מהודרין משום רבוע וסביב, ונראה דתיבת מובדלין הוא ט"ס וצ"ל ולמה היו משום לא תעלה במעלות היינו דמש"ה הוצרכו להם כדי שלא ילכו מהכבש לסובב או ליסוד והוה כמעלה כשיפסע מהם ועליהם, ומוכח קצת כדעת התוס' בדף ס"ד ע"א ד"ה ייתר שגם לסובב המערבי היה כבש קטן ועיין מנ"ל ואכמ"ל יותר.

שם בכבש עצמו כו' כן דעת הרמב"ם פ"ב מבהב"ח שם ואחריו נמשכו הרע"ב והתוי"ט אבל רש"י פסחים דף נ"ד ע"א ד"ה לול שהיה הלשכה בצלעה בצד מערב הכבש בעזרה בקרן שבין כבש למזבח, וכש' ת"י כ' דטעמו דכיון דדין כבש שוה למזבח לקדש פסולין א"כ איך היו נותנין שם פסולי חטאת לעבר צורה אי הוה בהכבש דהא הכבש מקדש. וליתא דא"כ לר"י בזבחים דף פ"ז דכל העזרה מקדשת פליג אתא דמדות וא"כ למה הוצרכו ביומא דף ע"ז להוכיח דמדות דלא כר"י ממק"א ולא מהא, וע"כ דהיכי דנהגו אדעת לעבר צורה ולא ע"ד ליקרב אינו מקדש כלל וגרע משלא מדעת ועיין יומא דף כ"ע בסדרו שלא כהלכתו גבי לחם דלא מקדש שלחן וה"נ דכותיה וכ"כ מדוכתא אחריני ודעת רש"י י"ל דסובר דגם כבש אסור לבנות ע"ג כיפין והמג"ל פ"א מביה"ח נסתפק בזה ע"ש ולהכי ל"ה הלשכה בכבש, והרמב"ם י"ל דמכשיר בכבש להכי מפרש דהוה הלול בכבש וכ"ז צ"ע וביאור רחב.

סי' ד'. **אחד** כו' מדות פ"ג שם. ובמה כו' חולין דף י"ח ע"א.

סי' ה'. **פעמים** כו' שם ומ"ש אבל בבית ראשון כו' מבואר לעיל.

סי' ו'. **למה** כו' שם ובמכילתא סוף יתרו. וב"ת ואולי התירו כו', עיין לאב"ע שם הביאו זה בשם י"מ ודחה דבריהם, ובפי' הרשב"ם כ' הכי וכ"כ הרמב"ם במורה נבוכים פל"ב לשליש' והרמב"ן בפירושו שם דחה כל הטעמים מדרשתי בגרזן של כסף ועי"ש. ומ"ש ושלמה הוסיף, כ"כ הרמב"ן בס"פ יתרו ועיין מכילתא וסוטה דף מ"ח ות"א שם.

סי' ז'. **שני** כו' שקלים פ"ו מ"ג. **לפי** כו' תמיד דף ל"ב. **לא היו סוסבין** כו' ירושלמי פ"ו דשקלים שם.

פרק י"א

סי' א'. **מצפון** כו' מדות פ"ה ועיין רמב"ם פ"ב מה' בהב"ח ויומא דף ע"ז וזבחים ד' כ'.

סי' ב'. **בית המטבחים** כו' שם. ומ"ש ועליו ח' עמודים של ארז לכאורה נראה ט"ס וצ"ל של אבן וכן הוא ברע"ב ותוי"ט, אך באמת עיקר טעמם שצריכים להיות של אבן משום דאסור לעשות בנין קבוע של עץ בעזרה כבתמיד דף כ"ח ורמב"ם פ"ו מע"ז ופ"א מבהב"ח, ולפ"ז לפמ"ש בת"י בפ"ה דמדות אות מ"ה לחלק דדוקא בקרקע העזרה אסור אבל בהכתלים ל"ל בה ומסלק בזה כל הקו' של ראשונים בזה ע"ש שדבריו נוחים לולא שהם נגד כל הקדמונים, וא"כ י"ל גם הכא דאין העמודים תופסים בקרקע ע"י שנקבעו בקרקע רק בכותלי בית המטבחיים ושטחם תופס המדה באמרו שם. וזה מדוקדק היטב בלשון המשנה ועליו ולזה שפיר היו רשאין להיות ג"כ מארז ושל ארז דנקט במשנה קאי אתרווייהו.

ומ"ש שלא היה כופתין את התמיד והתקין יוחנן כו' הוא בסוטה דף מ"ח. והיינו משום דתחלה הוצרכו לשרע לעגל בין קרניו שלא יפרכס כיון דלא היו עוקדין שום קרבן אי משום בזיון קדשים אי משום שלא לעשות כחוקי האפיקורסים ותמיד לאו דוקא וע' רפ"ד דתמיד ויוחנן כה"ג התקין משום זה הטבעות. ועיין ת"י במדות מה שתמה על הרע"ב שהוא כדברי המחבר ושכח דברי עצמו בתמיד דל"ד תמיד, ומה שהק' דהרי היו עוקדין יד ורגל הרגים בזה התוי"ט כלאחר יד שם, ולק"מ כיון דל"ה כפיתה כל הד' רגלים ביחד הוצרכו

לסרע משום דהיה יכול לפרכס עדיין, וכאמת שלדברי הרמב"ם פ"א מתו"מ שכ' דלא היו כופתין כלל א"ש יותר ע"ש, ומה שנסתפק בת"י אי רק בנסה היו מבהמשין בטבעות ולא בדקה, הערני בני הה' ושנון מו"ה משה נ"י מדברי הערוך בערך בילגה שכ' השור ואם שבור בן יומו קרוי שור בל"ם לא בא השינוי במקרה ממה שאמרו בש"ס עגל ולהורות דגשה בעינן ויפה העיר.

סי' ג'. לפיכך היו קונסין כו' לא ידענא מאי קאמר, דהרי בכלהו דוכתא דמייתו הך עובדא דבילגה בתלמודן סוף סוכה ובירושלמי ובתוספתא פ"ד שם תני הך דאיתרה לבוא בשם י"א ובש"ס קאמר בשלמא למ"ד משום שההה לבוא כו' ואלא למ"ד דאי כייל להו וכו' דקנסוה בשתים הואיל ושמשה בשתים, ותו דהרי באמת קנסוה בתלתא כמבואר במשנה בילגה לעולם חולקת בדרום, ולדבריו הלא עד השלשה לא באה וצ"ע.

סי' ה' ו' דברי המחבר בזה סתראי נינהו ומזכי שטרא לבי תרי דלעיל סי' ב' אזיל בשיטת הרמב"ם בפ"ה מבהב"ח דסובר דנשאר כ"ה אמות שלא נתמלאו ושנחלקם בין מקום הנגסין ובין כבש לדרום יהיה לכאו"א י"ב ומחצה ולזה כ' שבית המטבחים היה י"ב ומחצה, והכא אזיל בשטת רש"י שנותן ד' לשלשות ונשאר רק כ"א והוה מטבחים מחצה מהם שהוא י' ומחצה וכמ"ש רש"י ביומא דף ט"ז ע"ב ועיין תוי"ט כאן, ומלבד דהדברים סותרים הנה חושב לשלשות שמנה וכמ"ש הרמב"ם שם, וגם מ"ש נשאר בין כבש לדרום כ"א אין מדוקדק כלל, וצ"ע לייצב דבריו ואין בידי להשוותו אלא מדוחק ומי שדעתו רחבה יכול דרך לעצמו והני לעורר המעיין באתי ומנזהותא לא אמינא בה מידי.

סי' ז'. בבית המטבחים כו' מדות פ"א מ"ו ועיין בהרע"ב שם, והמחבר כולל כל הנ"ב אמה בשם בית המטבחים והיה בית המוקד באותו שעת כדי שיוכלו הכהנים להתחמם, ועיין ת"י התמרמר על המדפיסים שליירו בצורת הבית להתוי"ט נגד כותב המזבח מיומא ע"ז שם, ולא שמה מתיא והדברים פשוטים.

סי' ח'. ארבע כו' שם ופ"א דתמיד. שם והיא נקראת לשכת החותמת שקלים פ"ה מ"ג ותמיד שם. מדורה כו' הכל שם ובתמיד.

סי' ט'. ונעל הבהן כו' שם ועיין בת"י פ"ג דתמיד מ"ו גבי אחד יורד לאמת השמי שהתמרמר על הרע"ב שפי' שהכהן היה הפותח והרי כהנים בעבודת לוים בלאו כעירובין דף י"א, ותמה על התוי"ט דשתיק ליה, ולא ידענא דאמאי לא הקשה על משנה זו שהיה הכהן הנועל מבפנים והפותח כשדפק הממונה בבוקר, ועיין תמיד פ"א מ"ג נ"כ וע"כ דהיה מיוחד איזהו שערים יהיו הלוים השוערים ובאיזה יהיו הכהנים כמו גבי שמירת מקדש דהיו ג"כ כהנים וכדומה מלינו כ"פ, ובאמת שהרע"ב לא עיקה מנבו שכ"כ להדיא הראב"ד בפירושו להמיד שם שזה שהיו המפתחות בידו דהיינו הכהן הוא היה הפותח ע"ש.

סי' י' שני כו' מדות פ"א מ"ז. היו נכנסין כו' הכל פ"א דתמיד מ"ג, ושם המחבר ולא כתב אם גם בשבת היו מטלטלין האבוקות ולא נקט רק המפורש במשנה שבתמה ג"כ והתוי"ט ר"ל דמותר גם בשבת מדלא חילק והרמב"ם פ"ח מה' בהב"ח אוסר ועיין מנ"ל שם.

סי' י"א. עד סוף הפרק הכל בפ"א דתמיד שם.

פרק י"ב

סי' א' י"ג שערים בקלים פ"ה ומדות כפ"ב. ומ"ש שזה השער היה למעלה מהי"ב שערים היינו כפי' הראבי"ה שהביא בתוי"ט שם דכיון דההר משופע היה ממילא זה השער גבוה יותר מכל השערים במעלות ההר.

סי' ב. והוא שער הניצוץ. משום דפ"ק דמדות חשיב ליה לשער הניצוץ לראשון משערי העזרה מצפון והכא חשיב לשער יכניה וע"כ דהדא הוא

ועיין בפי' הרא"ש. ומ"ש בפי' בשער הנשים ובשער הקרבן הוא ג"כ כמ"ש הראב"ה בהגהת התוי"ט וכן פי' הרא"ש והוסיף שלסמוך היינו לר' יוסי ולעמוד היינו לר' יהודה, ומהרב בעל ת"י איסתמיטתיה דברי הרא"ש וכן נראה מדברי המחבר.

סי' ג'. **ועוד ב' שערים היו באולם** כו'. גם בזה ניכר לו שהמחבר דרך לעצמו ומפרש דהשני שערים שלא היו להם שם היו באולם והיינו הפתחים שהיו בבית החליפות א' בצפון וא' בדרום במקום שעודף האולם על ההיכל ט"ו אמה לכל צד ועיין זבחים דף נ"ה ע"ב, וכן קראה המחבר לקמן פ' י"ד סי' ב' שערים ולא מצאתי לו חבר בזה אם שיש להשוות המקומות הנראים לכאורה היפוך זה, ועיין בפו"פ פ"ו ובתוי"ט פ"ו דשקלים הצריכו למצוא שני שערים אלו שלא היה להם שם. **שם ובאיזה** עליה היה בית אבטינס כו' כן מתבאר ביומא דף י"ט ודף ל"א ועיין פי' המשניות להרמב"ם בפ"ה דמדות, ודלא כמ"ש בצורת המקדש להתוי"ט אות מ"ה דלשכת בית אבטינס היה בצד השער וכן הרגיש בס' ת"י והוא פשוט.

סי' ד' שערים כו' מתבאר הכל בפ"א דתמיד ומדות שם.

פרק י"ג

סי' **א'** ב' פ"ג דמדות, ורק מ"ש בסי' ב' היה נדבק נ"ל נדבק וכן מ"ש ותחתיה עבים נ"ל עבים ושנים אמה.

סי' ג'. **השערים** כו' פ"ב דמדות מ"ג. **שם** י"ג פרוכת כו' יומא דף נ"ד וכתובות דף ק"ו, ועיין תוי"ט פ"ז דתמיד מ"א תמה על הכ"מ פ"ה מה' בהמ"ק הי"א שכ' דאפשר דהיה פרוכת לפתח ההיכל דלא שמענו זה, ובמג"ל שם תפשו דהרי ש"ס ערוך הוא בכתובות, והגאון מוהרי"פ זללה"ה בהאבן לציון הרגיש דמדוע לא הביא מהמוקדם ביומא דף נ"ד וגם תמה על הכ"מ שכ' זה כמסתפק ובדרך אפשר במה שמפורש בש"ס, ועיין הון עשיר להגאון בעל משנת חסידים העיר ג"כ בזה, ותידוש שלא ראו שכבר קדמם הבה"ז במנחות דף קמ"א שהעיר בכ"ז, ועיין ת"י בתמיד דאשתמט מיני אמנות דספרי והק' זה מעצמו ולא ידע מדברי כולם. **שם אבל בבית א'** כו' היינו דחסר ב' פרוכת דעליה וא' בדביר אבל ודאי שהיתה אחת בפתח בית קה"ק שהיה באמה טרקסין כמבואר להדיא ביומא דף נ"ד ומנחות דף נ"ח, ועיין בכ"מ פ"ד מביהב"ח ה"ב שכ' על מ"ש הרמב"ם דבמקדש ראשון ל"ה רק פרוכת אחת דנ"ל במשכן דבמקדש א' ל"ה פרוכת כלל ע"ש, וכבר תמה עליו הבה"ז שם דהוא נגד הש"ס וכן מוכחי קראי ע"ש, ועיין לחם שמים פ"ה דיומא העיר ג"כ בזה. **שם ארבעה** כו' משנה פ"ח דשקלים ועיין ירושלמי שם בה' ד'. ומ"ש כרוחב שער האולם כן פי' הרע"ב והתוי"ט כ' דקאי על פרוכת הדביר ושני הפירושים ברש"י בחולין דף נ"ח.

סי' ד'. **כמה** כו' פ"ד דמדות ועיין כ"מ פ"ד מביהב"ח ובתוי"ט שם ד"ה האולם ובלח"ש בקונטרס בנין בית הבחירה באריכות ובמ"ש עליו במרכה"מ ויתבררו דברי המחבר בזה וכן מ"ש בפ' י"ד.

סי' ה'. *שני* כו' שקלים פ"ו מ"ד ובמנחות דף נ"ז ובמשנה אית' א' של שיש ובברייתא שם אי' א' של כסף ורש"י כ' דלהכי קרי ליה במשנה שיש הואיל והוא לבן ככסף והתוס' כ' בשם הקונ' משום דבירושלמי הוא פלוגתא אית תני של כסף ואית תני של שיש ועיין תוי"ט וס' תקלין חדתין. והמחבר נקט כליבנא דברייתא א' של כסף, וכן הוא בתמיד דף ל"א ועיין באר שבע שם. ומ"מ יש בדברי המחבר השמטה וצ"ל: ע' של כסף היו נותנין לחה"פ בכניסתו כו', וכשהוציאו הלחה"פ מן השלחן הזהב שבהיכל היו נותנין אותו על של זהב אבל כו', והוא טעות ודילוג המעתיק.

סי' ו'. **ולמה קראו** כו' ילקוט מלכים א' רמז קפ"ה.

פרק י"ד

ס' א'. מתפלל במדות שם.

סי' ב'. ולמה נקראים כן כו'. לא מצאתי למי מהראשונים שיפרשו שיה החליפות ע"ש חלוקות בגדי כהונה שהיו. שם שמחליפין אותם בכל פעם רק פירשו דנקרא כן ע"ש הסכינים של שחיטה שגנזו שם שבלשון ערבי נקרא סכין חלף וכן פירש"י ביומא דף ל"ו ובזבחים דף כ"ה וכן הוא בערוך ופי' המחבר נראה נכון, וכ"כ להדיא הרמב"ם בפי' המשניות סוף סוכה דהיו החלוקות של בגדי כהונה שם, ועיין ביפ"מ בירושלמי שם שהגיה בנ"ע שלא מצא רק שבבית החליפות היו גונזין הסכינין ולא בגדי כהונה, ולדברי המחבר הדברים פשוטים ומוכרחים. וכן מ"ש הרמב"ם בפי' המשניות שם כ"ד חלונות ובס' יד דוד שם הק' דהרי הוה ל"ו וכמ"ש הרמב"ם פ"ח מה' בהמ"ק, נ"כ לק"מ דהרי כל חלון היה חלוק לחלקים וכמ"ש המחבר פה, והך דשל חול לא חשיב הרמב"ם וא"צ להגיה כלל, ויתר דברי המחבר מבוארין ויש בזה להרחיב הדבור מה שלפ"ד יסולקו מה שעמעמו האחרונים בענין זה, ואמנם שלא יארכו הדברים סמכתי על המעיין חכם וידעם.

שם שאין משחיזין כו' זבחים דף ע"ח, ובזה מיושבים העולם קו' התוס' ריש חולין על ר' א"י דנשים לא ישחטו והרי אפי' בקדשים שוחטות לכתחלה, דבאמת הא דאסירי בחולין לשחוט הוא משום דעצלניות הן כמ"ש הירושלמי שהביאו התוס' פסחים דף ד' ושמא ימצאו הסכין פגום ולא יחושו משום שיתעצלו להשחיזו, וא"כ בקדשים דאין משחיזין סכין במקדש ליכא למיחש למידי ולהכי שוחטות לכתחלה וכ' בזה בתשו' ואכ"מ.

סי' ה'. כל אמה כו' פלוגת' דר"מ ור"י הוא במנחות דף נ"ח ור"מ סובר דגם אמת כלים של ששה טפחים ושוחקת מבואר בש"ס בעירובין דף ד', וכן פסק הרמב"ם פ"ג מה' ביהב"ח כר"מ ובכ"מ נדחק מדוע פסק כר"מ דהא בכ"מ הלכה כר"י, ואמנם בנו"ב מהדו"ת חאו"ח סי' קכ"ב ובצל"ח פסחים דף ק"ט כ' דהטעם משום דר"א שם דאמר דשלחן של מקדש של פרקים הוה דא"כ היכי טבלו ליה דאמתא באמתא היכי יתיב ע"כ סובר כר"מ דלר"י כיון דאמת כלים של ה' ושל בנין של ו' א"כ ל"ק היכי טבלו ליה ולהכי פסק הרמב"ם כר"מ ע"ש ועיין שו"ת מעיל צדקה סי' מ' וסי' נ"ו, ואמנם לפי מה דחשב המחבר הכא ע"כ מוכרח כר"מ, אך לא אדע מקור מאין הוציא לחשוב הכל בפרטות ובצמצום וכן כמה דברים בפ' זה ובודאי לא בדה מלבו ובל"ס עינוי שפיר חזי בספר וסיפור וספר הנעלם מאתנו כי לא ידענו איזה ומה היה לו.

פרק ט"ו

סי' א' ב' ג' הכל כפ"ד דמדות. ומ"ש מן התא לתוך רוחב חלל הכותל עד שמגלא עומד בין שני השערים, נראה דאזיל כר' יהודה שם דסבר הכי דמן התא לא היה נכנס להיכל אלא מן התא היה מהלך בתוך עוביו של כותל, והרמב"ם פ"ד מה' ביהב"ח סובר כרבנן דמן התא נכנס להיכל וע"כ דהיה דלת מהתא להיכל וכ"כ הרע"ב בפ"ג דתמיד משנה ז', ולא אוכל לכוין דברי ס' ת"י שכתב דמהרמב"ם לא משמע הכי והרי דבריו מורין בבירור כן, ואמנם גם דברי המחבר לכאורה סתראי נינהו דהרי לעיל פי"ב סי' ד' כ' כמתני' דתמיד דמן התא בא לבית ודלא כר"י וצ"ע בזה. שם היה נשמע עד ירחו תמיד פ"ג מ"ה ועיין תוס' יומא דף מ"א.

סי' ד'. גפן ספ"ג דמדות ובכ"מ בש"ס ועיין פי' המשניות להרמב"ם שם.

סי' ה'. בשליש כו' מנחות דף נ"ח ע"ב וקחשיב לכל ההיכל עם קה"ק ועין ת"י בצורת בהמ"ק אות ע"א כ' דיש שינוי בין התוספתא למ"ש הרמב"ם ואשתמיטתי' לי הש"ס במנחות דף נ"ח ע"ב ע"ש. ובמה היתה כו' מנחות דף כ"ב ע"ב.

סי' ו'. תפוחי הברייתים כו' אצלינו במנחות שם הכרתים, אך בערוך ערך תפוח היא

כגירסת המחבר וכן הוא במנחות דף ס"ג ע"א. ומ"ש היו קבועים מנחות דף פ"ח ע"ב ועיין רמב"ם פ"ג מביהב"ח ה"ז, וגם סובר המחבר דלפון ודרום היה מונח כרמב"ם שם ועיין הגהות וכ"מ שם.

סי' ז'. כל הבליב כו' מהא דלא הוציא רק מנורה וארון מבואר דבלחן מזרח ומערב היו מונחים וכ"כ בסי' יוד וכ"פ הרמב"ם פ"ה מה' הו"מ, והלה"מ תמה דהדברים סותרים זה"ז דהרי בש"ס יליף רבי דבלחנות מזרח ומערב מונחים ממנורה וכיון דפסק במנורה דלפון ודרום מונחים למה פסק בבלחן דמזרח ומערב היו מונחים ועיין בנו"ב הוד"ת סי' קכ"ב שם תמה ג"כ בזה רק שכ' בשום א' מנושאי כלי הרמב"ם לא הרגיש בזה והשתמיטתיה דברי הלה"מ, ומה שרצה לתלות זה בפלוגתא אי רק בגל מפה מסדרין אי על כלם מסדרין, לא ידענא דהרי הרמב"ם לא הזכיר כלל מי' פלוגות דבלמה ועיין פ"מ ירושלמי פ"ו דשקלים. וע"ם מ"ש ג"כ ביבוג קו' זו ועיין מרכה"מ בפ"ה מהו"מ שם, והמחבר נמשך אחר דברי הרמב"ם.

שם אי אפשר לומר ה' כו'. ירושלמי פ"ו דשקלים ה"ג וע"ש.

סי' ח'. אמר שמואל כו' מנחות דף כ"ט.

סי' ט'. אבן כו' משנה ספ"ג דתמיד ומנחות שם ועיין רמב"ם פ"ג מביהב"ח שם.

סי' י'. מזבח כו' הכל במנחות דף נ"ח שם.

פרק ט"ז

סי' א'. ואולם בבית שני כו' עיין רש"י ביומא דף נ"ב שכ' דמש"ה לא עבדו בבית שני אמה טרקסין משום דגבוה מאה אמה, והתוי"ט שם הארכיך לומר דט"ס הוא דהרי במקדש ראשון גבוה טובא ובלא"ה הארכיך לקיים דברי רש"י ועיין רש"י סנהדרין דף ק' ע"א ד"ה וכותליו והמחבר תפס לו דרך אחר, והיינו לפי דברי הירושלמי פ"ק דיומא ה"ד דקאמר דאף דאין סומכין על הגם זה היה רק במקדש שני אבל במקדש ראשון שפיר סמכו על הגם ע"ש, ולהכי גם בענין אמה טרקסין עשו בבית ראשון בל בנין ולא חששו כלום דסמכו על הגם ולא בבית שני, ודבריו נוחין ועיין בתוס' ישנים יומא דף נ"א הביאו ג"כ דברי הירושלמי. ובגוף הדברים כבר האריכו הרבה ועיין בנו"ת תשב"ץ סי' קל"ה וח"ב סי' קמ"ג ואכ"מ.

סי' ב'. אבן כו'. כ"ז לשון הרמב"ם רפ"ד מביהב"ח והוא מיומא דף נ"ג, ורק מ"ש שעליה ארון היה מונח ליתא במשנה אך כן הוא בתוספתא פ"ב דיומא, ומ"ש בנוערכו התוס' ב"ב ד' כ"ה כ' שהיה במזרח (וכ"כ הרד"ק במלכים א' ח') ועיין תוי"ט שם בארוכות שלא נודע מאין הוציאו כן ושמ"ש בכ"מ מברייתא דמלאכת המשכן לא קאי על זה כי לא נמצא שם כלל ועיין בח"ז מנחות דף נ"ח מ"ש בזה והביא רבנ"ס ב"ב דף נ"ט ועיין לח"מ שם. ומ"ש ונגזו עמו מטה אהרן כו' בברייתא ביומא שם ובשקלים ירושלמי פ"ו ובתוספתא פ"ב שם ופי"ג דסוטה חשיב עוד ארגז שביגנו פלשתים דורן, והרמב"ם השמיטו ואחריו המחבר, ועיין בס' מעשה רוקח קונטרס מעשה המשכן פ"ג העיר בזה וכתב לתלות זה בפלוגתא דר"מ ור"י ב"ב דף י"ד אי ס"ת בתוך הארון או בארגז עמד והדברים רחוקים, ובאמת לק"מ דהא בלא"ה דקדק בלח"מ קו' בנין בית הבחירה דלאיזה צורך כ' הרמב"ם זה בחיבורו שכ' רק הנוגע לדינא, אבל הדבר פשוט דהרמב"ם השמיענו דארון ושמן המשחה כיון דעדיין קיים אין לעשות אחר משום דכתיב זה יהיה לדורותיכם כבכריתות דף ו', ודלא נימא כיון דליכא הני בטלה קדושה, וכן בענין מטה אהרן דלא נימא כיון דליכא מקל שקד בטלה כהונה, אבל בארגז דפלשתים דליכא שום הוראה ולוכך לא כתבו בחיבורו שאינו כותב רק לפסק הלכה וז"פ ואכמ"ל יותר.

סי' ג'. עד סוף הפרק הוא בפ"ד דמדות וברמב"ם פ"ד מביהב"ח ובהגהות, וכבר האריכו הכ"מ והתוי"ט בזה, ועיין לח"מ ומרכה"מ מ"ש ליישב דברי הרמב"ם, ובת"י גמה

קו בדבר שלא בערוהו המפרשים, ועיין תוס' ב"ב ר"פ המוכר את הבית דף ס"א ויומא דף נ"ב וקגר המנע.

פרק י"ז

סי' ב'. כמו יסוד כו' היינו כדי להשות הקרקע דהיכל ואולם דהיו בשטח שוה ושלא ישפע מולד ההר בם שפה גובה ועי"ז נעשה השטח שוה, ועיין תוי"ט פ"ז דמדות ומלכה"מ ות"י. וגם בענין הבית דילפה והכליא עורב דברי המחבר הם כדברי הרמב"ם ועיין השגות ואחרונים. ורלאיתי חדשים מקרוב באו מבארים כליא עורב שהוא ברזל מוליד הברק שהיה זה ידוע להם ואינו המצאת האחרונים, ומהם לא יפלא דבר, ואמנם מה שהקשה בת"י דהרי נוגע ברזל בהיכל, הנה מלבד דהכל בכתב מיד ה' עליהם השכיל וגם במקדש ראשון היה אמה כליא עורב כדמוכח במו"ק דף ט' ועיין תוס' מנחות דף ק"ז הנה לא מצאתי שיהיה אסור להראות ברזל במקדש, ואונקליות של ברזל היו בבית המטבחים אצל המזבח, אך לפ"ד המבארים דעל כלי הורדת הברק קאי בפשיטותא ניחא, דהוא עשת פלד ואינו בכלל זה דברזל שאסרה תורה והרי להדיא אי' במכילתא והביאה הרמב"ן סוף יתרו דמותר לשתת במקבות כסף וזהב לבד מברזל, ובאמת שלפ"ז יש להגדז בהא שהוצרכו לשמיר וכמה שפלפלו התוס' בסוכה דף מ"ט אי הוה שמיר בבית שני ועיין באר שבע וכמ"ש על המגיה פ"א מבהב"ח ולמה לא עשו ע"י גרזן של כסף ואכמ"ל.

סי' ג' עד סוסי' ו' במדות פ"ד וכבר נתבאר, ומ"ש סוסי' ו' ואם היה רוצה להוסיף כו' עד סוף הפרק הוא בשבועות דף י"ז ולשון הרמב"ם פ"ו מהבהב"ח וכלשון הדפוסים ישנים ולא ראה עדיין דברי המגיה שם שהגיה במקום אבן ואבן של אבן גדולה כלשון הש"ס והעתיק לשון הרמב"ם כהווייתו ועיין השגות.

פרק י"ח

סי' א. ולא מן המקדש כו'. יבמות דף ו' ועיין רמב"ם רפ"ז מבהב"ח.

סי' ב'. מהו כו' ברכות ר"פ הרואה וירושלמי ותוספתא שם ועיין קהלת רבה פ"ד פסקא שמור רגליך כאשר תלך בית האלהים.

סי' ג'. וכל פי שהשלים כו' יומא דף נ"ג וע"ש.

סי' ד'. לא כו' ברכות שם ודף ס"ב.

סי' ה'. ומפני כו' פסחים דף פ"ה וכאבא שאול שם וכבר כ' למעלה בזה.

סי' ו'. בשעה כו' פ"ד דמדות מ"ה.

סי' ז'. עזר כו' פ"ו דשקלים. ומ"ש שהיו מאמרין כו'. רפ"א דתמיד ורפ"א דמדות. ומ"ש אינו דומה פלטרין כו' כן היא בספרי זוטא פ' קרח והביאו הכ"מ פ"ח מבהב"ח.

סי' ח'. ושמירה כו' כ"כ הרמב"ם שם, והמפרש לתמיד כתב דהיו שומרין בין ביום בין בלילה, ובמנ"ל כ' שדבריו תמוהין ולא פי' טעמו ובבאר שבע בתמיד שם דחה ג"כ דבריו בחזקת היד, ובאמת לכאורה משמע כדברי קמפרש מהא דבספרי פ' קרח ממעט נשים מזה מקרא ואי המגוה ל"ה רק בלילה א"כ בלא"ה ת"ל דהוה מ"ע שהז"ג דנשים פטורות ול"ל קרא למעוטי, ולדברי המפרש ניחא כיון דהוא בין ביום בין בלילה ל"ה הז"ג כלל וצ"ע בזה.

סי' ט'. וכ"ד עדה כו' מזה ילא לבעל ס"ג שהביא בת"י בתמיד שם שכל משמר היו מעברה אנשים והיינו משום דאין עדה פחות מעשרה כבפ"ה דברכות ובכ"מ ובת"י לא ידע טעמו. ואיפתמיטתיה לשון הרמב"ם שהוא כלשון המחבר שהיו השומרין כ"ד עדה, והיינו משום דגם השומרין לא היו אחד שומר כסדר כל הלילה אלא היה קבוע

זמן אלו שומרים ואלו ישנים וחוזר חלילה כנהוג בשומרי אגרות מלכים וכמ"ש הבאר שבע ועיין בפסקי תוס' תמיד ובמג"ל ספ"ח מבהב"ח באריכות.

סי' י' עד סוף הפרק נתבאר בתמיד ובמדות וברמב"ם פ"ח מבהב"ה שם.

פרק י"ט ופרק כ'

לא מצאתי להם מקור בספרים שתח"י וספרי קדמוניות ליוסיפון אינם בידי ומ"מ אעיר בקצרה מה שיש להעיר בזה בדברי המחבר.

סי' א'. **שבל הלוים** כו' עיין בקצות החושן סי' רמ"ג שכ' שבכור הכהנים הוא תרומה ומתנות כהונה שמקבלין חלף עבודתם ופלפל בזה אי רשאי לזכות לכהן קטן וע"ש, ודבריו תמוהים דהרי חלף עבודתם רק בלוים כתיב בפ' קרח אבל מתנות כהונה אדרבה תרומת מתנתם כתיב שם וכהנים משלחן גבוה קזכו, ומצאתי ביד הפרים ביו"ד סי' ס"א העיר בזה המגיה על הקצה"ח וביד אפרים חולק ג"כ שם על הקצה"ח והאריך בזה, ואמנם בדברי המחבר מבואר הכא ולקמן פ"כ סי' ז' דעכ"פ בלוים ודאי הוה המעשרות שכירות חלף עבודתם וג"מ לכמה דברים ואכמ"ל.

סי' ב'. **ולמה תבו ללוים** כו' מוכח קצת כדעת הש"ג שהביא התוי"ט בפ"א דמדות דרק ללוים לוקין ולא לכהנים כשישן על משמרתו והשיג על הרע"ב פ"ה דשקלים שסובר דאין חילוק בזה בין כהן ללוי, ועיין מג"ל ספ"ח מה' בהב"ח בזה באריכות ועיין קול הרמ"ז במדות ולא"ש בשקלים שם.

סי' ג'. **שיאספו אליו ע"א** כו' היינו דאף דסנהדרין היו יושבין מתמיד של שחר עד תמיד של בין הערבים עיין סנהדרין דף פ"ח מ"מ לא היו יושבין כולם רק אל יחסר המזג פחות מכ"ג שיעור סנהדרי קטנה אבל השאר לתשלום סנהדרי גדולה לא היו מקובלים ורק בעת שהיה ראש הסנהדרין צריך להם כמ"ש הרמב"ם רפ"ג מה' סנהדרין ע"ש, וכאן היה צריך לב"ד של ע"א כיון דנוגע לכלל הכהנים וגם כה"ג בכלל ואין דנין כה"ג רק עפ"י ב"ד של ע"א כברפ"ק דסנהדרין. ומ"מ מ"ש המחבר ויעמידו כלם כתאי גוכן כו' אין מדוקדק וצ"ל וישבו, ואמנם כפי הנראה ממרוצת הדברים היו השעגות והסיפתם בלילה ולא אוכל להלום זה כלל, ואולי הוראת שעה היתה ודבר אסיפתם ושמוע בין אחיהם נחוץ, ולא נתישבו לי הדברים על בורים היטב.

סי' ד'. **ויהושע חבל עליהם** כו' נראה דאזיל אליבא דר"ע דסובר בסוטה דף כ"ע דהא דכתיב בפ' מסעי ומדותם אלפים אמה אתי להחום שבת ולא היה רק אלף אמה מגרש כדכתיב חד קרא שם ומדותם אלף אמה ויהושע נתן להם שני אלפים מגרש כפשטא דקרא מתחלתי עליהם, גם זה אתין דברי המחבר כהוגן, ומ"מ לא ידענא מנא ליה הא.

שם שהם כמ"ד מילין כו' היינו דעיר מרובעת כדאמר בעירובין דף כ"ו וכשהעיר מחזקת אלפים על אלפים ונותנים מגרש אלפים לכל צד ולכל קרן אלפים נמצא מחזיק שטח כל עיר עם המגרשים ג' מילין על ג' מילין ושלשה פעמים מ"ח הוא קמ"ד הרי שהחזיק כל חלק הלוים קמ"ד מילין אורך וג' מילין רוחב לכל הפחות מצומצם.

סי' ז'. **ולא יתפוס** כו' ב"ב דף ע"ז ע"ב א"ר אין אדם נתפס על צערו.

סי' א' שבפרק כ'. **והוא לא עשה מעשה** כו' כן מוכח להדיא ברש"י ב"ב דף פ"ז שם דדוקא בדיבור בעלמא שייך אין אדם נתפס על צערו ולא היכי דעביד מעשה ודלא כמ"ש בבו"ח בשמים ראש סי' שמ"ה דמאבד עצמו לדעת משום צער ועוני מתאבלין עליו כיון שאינו מבעט בעולם, רק בעושה משום צער אין נתפס על צערו, וא"א דדוקא בדיבור אמרינן הכי ולא במעשה, ובאול שאני שהיה מתירא שלא יתעללו בו, וכ"כ להדיא הרמב"ם פ"א מה' אבל דמאבד עצמו לדעת מפני

שהוא מיצר אין מתאבלין עליו, ועיין מ"ש בזה בשו"ת ח"ס חיו"ד שמ"ה, ודברי המחבר מבוארין להדיא הכי.

סי' ה'. לכ"ד שבועות כו' אף דהשנה הוא יותר מן מ"ח שבועות, מ"מ כיון דמשמרות ל"ה רק ששה בתי אבות בכל שבוע כמבואר במנחות דף ק"ז ע"ב הני ששה כנגד מי כו' וע"ש בפרש"י, וכבר תמהו על רש"י והרע"ב בתענית דף כ"ו ע"ב ד"ה אנשי שכ' דהיו ז' בתי אבות דהוא נגד ש"ס ערוך וכ"כ רש"י בפסחים דף כ"ז ויבמות דף ק"א [מיהו פרש"י לתענית אינו מרש"י כמ"ש כולה.] והטעם כמ"ש רש"י במנחות שם דבשבת היו כולם שוים ועיין בת"י רפ"א דתמיד שתמה גם על הרע"ב גם שכ' הכי. ולזה אם נוציא השבתות לא ישאר אפי' מ"ח שבועות ופורתא לא דק ולהומרא.

סי' ז'. ג' זהובים לחדש כו' נראה שקורא לסלעים זהובים והסלע ג' דינרים והדינר שני טרעפיקין כמבואר בכתובות דף ס"ד, וא"כ ג' סלעים לחדש שהם י"ב דינרין עולים כ"ד טרעפיקין, והוה לכל שבוע ששה טרעפיקין שטרעפיק ליום ומצינו ג"כ בהלל ביומא דף ל"ה ע"ב שהיה משתכר טרעפיק ליום, ולזה הפש גם אצל לוים עכ"פ השכר הפחות שיכולין להשתכר בששת ימי המעשה ששה טרעפיקין שהוא ג' סלעים לחדש והחשבון מכוון.

סי' ח' עד סוף הפרק, כלל דבריו להוכיח שכל מה שנותנין הפרשות לכהן וללוי ומעשר עני ולקט לעניים חוץ מעשר שני שהוא לבעלים עצמן שאוכלין אותו בירושלים אינו עולה יותר מחומש הפירות, כיצד לקט הוא ארבע קבין לשלשים סאה שהוא הכור כמבואר במס' ב"מ דף ק"ה ע"ב דאם פיזר הרוח את עומריו צריך ליתן שיעור לקט ד' קבין לכור יוצא ע"ש ופסקה הרמב"ם פ"ה מה' מת"ע, עולה למאה סאה לקט שני סאין וקב ולוג ושליש לוג, ושוב צריך ליתן תרומה סאה וחמשה קבין וב' לוגין וה' בילים, ומעשר עני שתי פעמים במשך ששה שנים שהוא יותר מארבעה עשר סאין תלקם לששת השנים עולה לכל שנה קרוב לג' סאין, והנה ג"כ תרומה גדולה א' מנ' ונמצא נשאר לבעל השדה עוד יותר מארבע חומשים וחומש בקירוב נותנין כל ההפרשות ולזה כלפי שאמר דעיקר ההפרשות להראות שאנו עבדיו והוא מלכנו, וקרא כתיב במנך כ"ו וישם אותה יוסף לחק עד היום הזה לפרעה לחומש (סוף פ' ויגש) וארבע הידות לבעל השדה, א"כ אין לישראל עוד להתלונן על הפרשות המרובות שאינו עולה בערך רק חלק חומש כחוק הניתן מנת המלך זה נראה כוונת המחבר רק שצריך לתקן קצת בסי' י' וסמכתי על המעיין.

פרק כ"א

סי' ב'. עוד היה להם מזבח הקטורת כו' היינו ג"כ שעשה שלמה כמבואר להדיא בקרא במלכים א' ח', ועיין באו"ח עה"ת סוף פ' תצוה שנדחק ליתן טעם מדוע גנזו מזבח הקטורת של משה, ולענ"ד פשוט דכיון דשל משה היה למזבח הזהב טבעות בזויותיו לשאת אותו בהן וכדי שלא ימלא הריוח שהיה צריך להיות פנוי עיין מנחות דף נ"ח לזה הוצרך לעשות אחר והיה בלא טבעות כי לא היה צריך עוד לשאת אותו ועיין רמב"ן בס' המצות ועיין פנים יפות שם. ולא נתבאר בדברי המחבר שיעור המזבח באיזה אמה היה אם של ה' או של ו' טפחים, ונמשך אחר דברי הרמב"ם פ"ג מביהב"ח שגם הוא סתם הדברים, והכ"מ שם הרגיש דכיון דפוסק כר' מאיר דאמת כלים באמת ו' אמאי לא ביאר דחוץ ממזבח הזהב כמבואר במנחות שם, וראיתי במרכה"מ שכ' דאולי עם הציפוי היה ו' ע"ש, ולא ידענא היאך נזכר דציפוי זהבו טפח. ואפי' בארון נחלקו ביומא דף ע"ב דחד תני שיש בו טפח ע"ש ולא קי"ל הכי, ועיין כו"פ סי' מ"ג ועכ"פ נראה דבר חידוש בס' נחל קדומים להגאון חיד"א זללה"ה בסוף תצוה בשם רבינו אפרים גבי אמה דמזבח הזהב שכ' דהיה של ששה כנגד ששה סדרי משנה ע"ש והוא פלא דהרי לכ"ע בין לר"מ בין לר"י במנחות שם היה אמת מזבח רק של ה' וצע"ג.

שו"ל בתוספתא דכלים פ"ו הביאה הר"ש פי"ז דכלים מ"י דלר"מ היה אמה מזבח הזהב בית ו' טפחים ע"ש, וזה נראה דעת רבינו אפריס ולק"מ.

סי' ד'. בל ברוב כו' היינו דגוף הכרוב היה רחוק מהארון ה' אמות שיעור אורך הכנף שהחזיק ה' אמות כמבואר בקרא במלכים א' ו' וגוף הכרובים בגם היה עומד כמבואר במגילה דף י' וב"ב דף צ"ט שם.

סי' ה'. עוד כו' מנחות דף פ"ה ועיין רמב"ם פ"א מה' כהמ"ק הי"ז ועיין תוס' שם דף פ"ט שהק' דלמה היה צריך לקדש את השמן בכלי קודש למנורה והניחו בתימא. ועיין צ"ק מ"ש ליישב בדוחק דנ"מ לענין ליגות הקצרים דלא הוה מקדש מה שיותר מהשיעור ע"ש. ולא ידענא מאי איכפת לן אם לא יתקדש מה שהוא יותר מהשעור, ואולי יתכן לפמ"ש הרמב"ם פ"ט מה' ביאת מקדש דזר מותר להדליק מנורה אם הוציאוה נתון והראב"ד השיג דרק דיעבד מהני, לזה היו מקדשין שלא להוציא חוץ וידליק זר דיהיה נפסל ביוצא דמשום קידוש מנורה צ"ח דהוה אינו ראוי. אך אכתי הרי יכול לקרב עד סוף עז"כ וידליק מרחוק כדאמר ביומא דף כ"ו דעביד במפוחא ועיין מג"ל שם, ובאמת בת"כ שוה פ' אמור מבואר שלא יתקן מבחוץ ויכנים. וראיתי בס' מנ"ח מצוה צ"ו שהק' מזה על הרמב"ם והראב"ד והניח בצ"ע. וכנראה הבין שלא יתקן היינו הדלקה, ולא ידענא מנ"ל הא והרי י"ל דהם פירשו דלענין הטבה קאי שלא יטיב מבחוץ ויכנים אבל בהדלקה אין קפידא באם כבר היטב מבפנים, ובזה ניחא ג"כ קו' ס' מעשה רוקח הספרדי שהביא שם דהרי הדלקה במקומה בעינן ע"ש, ולק"מ כיון דהטבה הוה במקומה לא איכפת לן תו בהדלקה, שו"ל בזית רענן להמג"א שפי' שלא יתקן שלא ידליק והביא הוכחה לזה ע"ש, אבל עכ"פ אין קושיא על הראשונים שלא פירשו כן ובפרט דראייתו אינו ראיה לפי גירסת הת"כ ע"ש, ומצאתי קו' מעשה רוקח בס' יד דוד ביומא דף כ"ה בשם ען החיים וע"ש מ"ש בזה.

פרק כ"ב

ס' א'. ט"ו כו' הכל פ"ה דשקלים. ומ"ש היה צועק עד שהיו אנשי ירחו שומעים קולו מהר הבית כן הוא בפ"ג דתמיד, וביומא דף כ' דהיה קול גביני הולך ג' פרסאות, והתוס' ישנים שם ותוס' דף ל"ט העירו על הסתירה וע"ש מה שתירצו, ועיין בבאר שבע שם ות"מ דברי המחבר אין מדוקדקין דהא רק גביני היה קולו נשמע כ"כ, ולאו כ' שהיה צועק עד שנשמע בירחו כאלו היוצא הוא, ועיין תוי"ט בתמיד שם ואולי זה שדקדק המחבר לכתוב מהר הבית הוא ליישב סתירה זו, דזה החוש מעיד דממקום גבוה נשמע הקול יותר ולכן הא דתמיד מיירי כשקורא במרום הר הבית לעורר כהנים ולוים נשמע י' פרסאות עד ירחו. וכשמעורר אנשי מעמד בשפלת העיר לא היה נשמע כ"כ הקול ודגביני נשמע ג' פרסאות.

סי' ג'. ובבל יום כו' סוכה דף נ"ג.

סי' ד'. וכל מי כו' עיין בת"י פ"א דמדות הביא בשם לח"ם דהממונה נופא הוא היה המסבב ונקרא איש הר הבית, ואמנם הראה שהמחבר יפה כיון לשיטתו דהראב"ד פ"ז מה' כהמ"ק בהשגות הק' דאמאי לא מנה ממונה על הפקיע שהוא מכוין הפתילות, והכ"מ השיב דהרי אף שבירושלמי פ"ה דשקלים מפרש פקיע פתולתא הרי בב"ש שלנו ביומא דף כ"ג מפרש אביי דהיינו נגדנא כדאמר ולא עוד שלוקה מהממונה בפקיע, ובפ"מ שם כ' דכוונת הראב"ד דאחרי דרק בן לוי לוקה מהממונה א"כ ה"א נפרש כדאביי דהא הא דלוקה מהממונה בפקיע גבי מוליא אגודל בכהנים שמפיסין עליהם מיירי ע"ש שהאריך, אך בלח"ם ביומא ובת"י כ' דדעת הרמב"ם כדעת הרע"ב דגם כהנים לוקין כשישן על משמרתו ע"ש וא"כ לק"מ, ולפ"ז לפמ"ש המחבר לעיל פי"ט סי' ב' דרק בן לוי לוקה ולא כהנים שוב הדק"ל, ולזה שפיר כתב הכא דאיש הר הבית אינו הממונה הקבוע רק אלו שהח"י ומי שנתמנה לסבב הוא הוא המלקה לוים ולא כהנים יהך נ"ה בממונה

על הפייסות רק ממונה עצמו ומלקה כהנים ולפ"ז שוב לק"מ דמש"ה לא מנו אותו כיון דל"ה ממונה קבוע כלל ובפקיע בעל הפייסות הרי כבר מנו את הממונה וא"ש. ואולם לקושטא דמילתא הנה מדברי הרמב"ם פ"ח מבהב"ח ה"י ופ"ז מכהמ"ק ה"ד נראה להדיא כדברי הלח"מ דהממונה גופא היה נקרא איש הר הבית, וגם מה שהקשו הלח"מ והת"י בדעתו דסתימת דבריו בה' בהב"ח משמע דגם כהנים לוקים ישנים על משמרתם, איסתמיטתייהו דברי הרמב"ם אלו דפ"ז דכהמ"ק ה"ד שכ' בביאור דהיה מחזיר על הלוים וכשמצאו ישן הלקהו ותל"מ.

סי' ח'. **ולשון תקיעה** כו' אין כונתו שהיו התקיעות בלא תרועה לבד במלחמה, דהא מבואר להדיא בסוכה שם דהיה תרועה ופשוטה לפניה ופשוטה לאחריה, רק דעתו לחלק דבמלחמה היה תרועה גדולה להבעית האויבים, ובדבריו עמדתי על כונת הזוהר בפ' בהעלותך שכ' האי דאתי מסיטרא דאריה פשיט קלא בגין דלא יזעזון כו' ותמה הגאון בס' מטפחת ספרים דנראה דסובר דלמסע המחנות ל"ה רק פשוטה תקיעה בלא תרועה והרי להדיא כתיב בקרא דמסעות היה צריך תרועה דוקא ע"ש ועיין בס' מקדש מלך, ולדברי המחבר לק"מ דלא אתי אלא לאפוקי במלחמה דהיה צריך תרועה גדולה כדכתיב בקרא ביהושע, אבל גם במסעות היה תרועה כעין פשוטה לא בקול רעש גדול בגין דלא יזעזון כו' והוא פשוט בכונת הזוהר.

סי' ו'. **י' מיני זמר לתהלות** כו' הני עשרה שחשב המחבר כן הוא בשוחר טוב ריש תהלים, ועיין רש"י שם ובתלמודן בפסחים דף קי"ז יש שינוי בזה ע"ש. **שם לא פחות מב' שנים** כו' חולין דף כ"ד ועיין כ"מ פ"ג מה' כלי המקדש ה"ז שהק' במה שסיים הרמב"ם שם דמשיגדל ויהיה איש נכנס לעבודה, וחולק דדוקא בשאר עבודות הוא הכי אבל לשיר שהוא חכמה צריך לימוד ה' שנים ע"ש, והן המה דברי המחבר. **שם ל"ח אלף** כו' דהי"א כ"ג ג' ושם כ"ה ז'. **שם האדרבלים** או הטבלא גודגדא, כן הוא בערכין דף י' ע"ב מאי הדרבלום (כגירסת רש"י והתוס' שם) טבלא גודגדא, ולכאורה צ"ע דהרי בש"ס א' דרשב"ג אומר דלא היה הדרבלום במקדש, ואפילו להסוברים דה"א כ"מ ששנה רשב"ג הלכה כמותו רק במשנה עיין רשב"ם ב"ב דף קע"א מ"מ הכא מאן פליג עליה, ואולם עיין בפירש"י בעל המדרש בב"ר פ' כ"ג שכ' דהעיקר לגרוס דרשב"ג אומר דהדרבלום היה במקדש ובספרים שלנו הוא ט"ס ושיבוש והביא ראיה מדברי הפיוט שסיים הכי ע"ש, והיא היתה גירסת המחבר, אך צ"ע לכאורה דמדברי הב"ר שם נראה דהדרבלום הוא עוגב וכ"כ התוס' בערכין שם שהוא תרגום של עוגב, וא"כ כיון דכבר חשב המחבר עוגב למה הדר חשב ליה, ואולי סמך על התרגום אונקלס ויונתן שתרגמו עוגב שם אבובא, ולפ"ז צ"ל דחלילים שכ' המחבר אין זה אבוב, והוא נגד הש"ס בערכין שם דמשני אהא דפתח בחלילין וסיים באבוב אר"פ היינו חליל היינו אבוב, והמגס לפי מה שראיתי במוסף הערוך ערך הדרלום שכ' שהוא עוגב של מים ע"ש אפשר ליישב קצת. **שם אלא** היו משמיעין קולם בין פרק לפרק, היינו כדי ליתן תבל בנעימה וזה שאמר הכתוב ויהי כאחד למחצצרים ולמשוררים דאפי' למ"ד דעיקר שירה בפה והכי קיי"ל כמ"ש הרמב"ם פ"ג מכהמ"ק מ"מ היו משוררין כדי לתבל הנעימה כמבואר ספ"ב דערכין ועיין תוספתא שם רשב"י אומר היו מכניסין רהטיהם מיקירי ירושלים בין רגלי הלוים והיו משוררין כדי ליתן תבל בנעימה שנאמר ויעמוד ישוע ובניו קדמיאל ובניו בני יהודה כו' ועיין סוכה דף נ"א ותוס' שם ד"ה למחצצרים, וזה כונת רש"י בתהלים פ"ח להימן האזרחי שכ' שהימן מבני יהודה היה שהוא מיוחס בדהי"א ב' ובני זרח זמרי כו' וראיתי מתמיהים דמהו לבני יהודה לשורר על הדוכן בשפה. אבל באמת לק"מ ואיסתמיטתיה להמקשה דברי התוספתא והוא פשוט.

סי' ז'. **וביצד** כו'. הכל מדברי הרמב"ם פ"ד מה' תמידין ומוספין, ומ"ש ואם הוציא שלש מונין לו שלש תמה הלח"מ דהוא נגד הסוגיא דיומא דף כ"ג, ועיין

בירושלמי פ"ב דיומא סוף ה"א בש"ך ד"ה שלש רצה לזכות מונין לו שתים, אך בפ"מ בראש הפרק שם ד"ה כרשבוגה מייבב לה שפיר ע"ש. וכן מ"ש מי שזכה לתרום זוכה במחתה תמה התוי"ט פ"מ דתמיד מ"ה דהוא דלא כמאן ביומא דף כ"ה וגם לא"מ הארוך בזה ועיין במרכה"מ א"א מ"ש בזה ובפ"מ שם ד"ה מן מה בא לכלל יושב ע"ש. ולענ"ד י"ל לפ"מ דאמר בירושלמי שם דגם מחתה היא מעבדת, ולזה הוצרכו לזכות במחתה בפיס השלישי שמפיסין חדשים לקטורת ומי שבלדו זוכה במחתה אבל הרמב"ם נראה מדבריו בפ"ד מתו"מ שם ה"ז דדוקא קטורת מעבדת ולא מחתה, ונראה דהוציא כן מיומא שם דקאמר מ"ד הואיל ולא שכיחי ומעתרי נתקן לה פיס קמ"ל, ולכאורה למה לא יפייסו עליה באמת מש"ה, דהרי בקטורת מפיסין מש"ה בין הערבים ג"כ, ועכצ"ל דה"ק הס"ד דמעתרא הואיל והוא חלק מעסק הקטורה קמ"ל דל"ב פיס והיינו דלא מיעתרא רק קטורה עצמה. ולזה שפיר כתב הרמב"ם דמי שזכה לתרום זוכה במחתה דכיון דל"ל חדשים למחתה לכן העוסק בהרמה דמזבח חותה ג"כ מן המאוכלות למחתה וא"ש, ועיין תוי"ט ותוס' חדשים פ"ב דיומא מ"ב ועיין ריטב"א יומא שם בזה.

סי' י"ב. וביצד כו' רמב"ם פ"ה מתו"מ. ומ"ש ורומז ז' אצבעות עיין ת"י בפתיחתו אות מ"ע תמה דהוא נגד הש"ס בפסחים דף ל"ו וביצה דף כ"ב דלחה"פ עוביו טפח ונדחק בזה, ואיפתמיהתי' דברי הגאון הפלאה בספרו פנים יפות פ' אמור וכתבו' נתיבות לשבת הק' זה והי' בטוב טעם ע"ש.

סי' י"ג. ונתפרשו כו' הכל ברמב"ם פ"ב מה' בהמ"ק, אך מ"ש המחבר שאם נתן בה דבש או חיסר אחת מכל סמניה או עשה במתכונתה לזרים חייב האומן מיתה, דברים הללו הן מרפסין איגרא, דהוא הורה חדשה לחייב האומן על ככה והרי רק בהקטירה קך המקטירה חייב משום קטורת חסירה כמבואר ביומא דף נ"ג ורש"י בכריתות דף ו' כ' דהחיוב הוא משום ביאה ריקנית וכבר תמהו עליו בבאר שבע ובמג"ל שם באריכות מסוגיא דיומא ומה שהק' מירושלמי פ' טרף בקלפי קדמם התוס' ישנים ביומא שם ועיין פ"מ בירושלמי שם העיר בזה, אבל מי שמע כזאת לחייב האומן על העביה מיתה, והיותר תמוה מה שכ' דבעשה כמתכונתה לזרים חייב מיתה והרי המפטם קטורת הוא בכרת כפרש כריתות וכ"מ, ואפי' אי נימא דסובר כדעת הק"א דמיתה חמיר מכרת ע"פ בפ' ויקרא פ"ד ה' ח' וכ"כ בכ"מ פ"ד מביאת מקדש וקלה בתמורה מיבק בייך הנה מנגד שדבריהם תמוהים מכ"מ בש"ס כמו שהק' השעה"מ שם ועיין בס' א"מ לנהקנ"ח ס' קע"ג אכתי מנ"ל הא, וקשה היה אפשר דלאו דוקא מיתה קאמר ותדע שהרי גם ביומא שם יש חייב כרת במבעיר ביו"כ וכמו שהעיר השאג"א סי' ע"א אבל מי הכריחו לזה. סוף דבר דברי המחבר בכאן תמה הפלא ופלא וצריכי נגר דליפרקינהו וצע"ג. ולענין קו' הגאון י"ל קשת ובדוחק דאולי סובר המחבר דהזיד במעילה במיתה כרבי בפסחים דף נ"ג וגזה בנתן בה דבש או חיסר אחת מכל סממניה חייב האומן מיתה משום נהנה מהקדש בזדון שקבל שכר בחנם, אך אינו נ"ל ולא ניתן להאמר. מיהו פשטות דברי' הא"ח בבס נתגלות שהביא בא"ח סי' קל"ג שלא לומר פיטום הקטורת רק מתוך הכתב לכאורה יורה ג"כ כדעת המחבר.

סי' ט"ו. ובגדי כו' רמב"ם פ"ח מה' בהמ"ק והשמיט מ"ש הרמב"ם חילוק בין אבנט דכה"ג לאבנט דכהן הדיוט דשל כה"ג היה צריך להיות מעשה רוקם וסובר כדעת הרמב"ן בפ' תצוה שאין חילוק בעניין כלל ועיין מג"ל שם שהאריך ופי"ס שדברי הרמב"ם צריכין תלמוד ולא נודע מאין מקורו, ולענ"ד אולי סובר הרמב"ם כדעת הסליחה למוסף יוה"כ המתחלת אבל אנחנו חטאים ואשמים דהאבנט של כה"ג היה חלול לכפר על הרהור חילול הלב וכ"כ במ"ע פמ"ז בשם היוסיפון נרומים, וסובר ג"כ כהסוברים דרק בגדי כה"ג מכפרים ולא בגדי כהן הדיוט, וכיון דכתיב גבי אבנט דכה"ג רוקם ומבואר ביומא דף ע"ב דרוקם היינו מעשה מחט ופרצוף אחד, ולזה אמרינן דבכה"ג דהיה האבנט חלול ולא היה שום נ"מ בציור של צד השני המובלע בפנים ולא נראה כלל נהדי כתיב ביה

רוקם משא"כ בהדיוט דלא היה חלול דאינו בא לכפר כלל לזה לא כתיב ביה רוקם והיה מעשה חושב משונה בפרצופין וצורות כיון דהיה נראה משני צדדים ולא היה לו פנים כלל, כנ"ל בזה וא"ש, ועיין מ"ש המנ"ל שם הט"ו ובירושלמי פ"ה דשקלים. **שם לצבור** ליד זה הממונה. הנה נראה שהמחבר הוסיף על לשון הרמב"ם וכ' ליד הממונה ולעיל גבי אם רצה כה"ג להוסיף על שלשים מנה שמוסיף משלו לא כ' הכי, ואמנם בא ליישב מה שהאריכו כולם עיין תוס' יומא דף ל"ה ובריטב"א דמדוע לא נחוש שמא לא ימסרם יפה יפה כדחיישו רבנן בב"מ דף קי"ח בשומרי שביעית ועיין מנ"ל ובעה"מ פ"ד משקלים האריכו הרבה. ואמנם באמת בבגדי כהונה לפ"מ דמבואר בירושלמי פ"ג דיומא ה"ו דבגדי קודש צריך שתהא הניתן בקודש ובקודש יהרגו ועיין רמב"ם פ"א מביהב"ח וספ"ז מכהמ"ק והמחבר כ' לעיל שנעשו בלשכה המיוחדת להם תחת יד הממונה זה, וא"כ כיון דנעשין בקודש ל"ח שמא לא ימסרם יפה דא"כ נהנה מהקדש אי הוה שלו, ולכן דקדק המחבר לכתוב שמוסרם להממונה היינו שינוה לעושי המלאכה דהקדש לעשותם בלשכתו ואז ל"ח שמא לא ימסרם יפה, משא"כ לעיל דבלא"ה נעשה בלשכה דהקדש דהא עד ל' מנים נעשה משל צבור ובכה"ג אינו רק מוסיף לא הוצרך לכתוב' שמוסרו להממונה דממילא הוא בידו משום חלקו של צבור ול"ח ג"כ שם לשמא לא ימסרם יפה ולהכי לא כ"כ שם כמו כאן, והדברים נוחים בכונת המחבר.

שם ואין לו בית יד. כן הוא דעת הרמב"ם שם והרמב"ן שהביא הכ"מ, ולא נודע מקורו ועיין מרכה"מ מ"ש על דברי פאר הלכה, וכד הוינא טליא ממש כמדומה ששמעתי מח"א לא ידעתי אם אמר משמיה דנפשיה או בשם איזה מחבר שמקור דבריהם מהא דעירובין דף ג' דכהנים אין מניחין תפלה של יד משום דלא להוי חציצה בין בגדי כהונה שצריך להיות על בשרו ולבשם, והמג"א בסי' כ"ז הק' לדעת הרשב"א דבשל יד אינו פוסל חציצה א"כ היה להם להניח השל יד על הכתונת דליכא משום חציצה ומשום יוהר בגדים ג"כ כיון דהוה של מצוה עיין מחצה"ש שם [וראיה מהכיפה דכה"ג בחולין דף קל"ג ואכ"מ] ותי' דהא היה צריך לכסות הש"י משום ולא לאחרים לאות וא"כ יהיה משום יוהר בגדים אי יניח איזה בגד עליו ע"ש, וא"כ אי נימא דהמעיל היה לו בתי ידים א"כ תמאי קפסיק ותני דהני כהנים ליתניהו בתפילין של יד והרי יכול להניחם על הכתונת ולכסותם במעיל בבית יד שלו ואז ליכא משום דבר חשש כלל, וע"כ דהמעיל ל"ה לו בתי ידים וא"ש. וכמדומה שראיתי אח"כ באיזה ס' מדבר זה וגם מלאת מני אזדא אם דבריו היו ממש כמ"ש, אולם העיקר כמ"ש המרכה"מ דהרמב"ם עצמו ביאר בלשונו טעמו שכ' כדרך כל המעילין, מיהו יש לפקפק דאחרי דלא נדע צורתו אולי יהיה בכלל חסר בגדים או קרוע אם ל"ה לו בית יד ואכמ"ל.

שם כל אבן היה מרובע כ"כ הרמב"ם והמנ"ל כ' שלא ידע מנין לו אך גם ברבינו בחיי פ' תצוה כ"כ ועיין במ"ע פמ"ז מה שהביא בשם ידידיה טעם מה שהקפידה תורה בחושן על תבנית המרובע כדכתיב רבוע יהיה כפול ע"ש, ובל"ש מצאו כן באיזה מקום שהיו האבנים צריכות להיות מרובעות. **שם בתולדותם** כו' כסדרו של המחבר כן הוא לפירש"י פ' תצוה מה שמפרש כתולדותם ממש והיה כתוב אודם לראובן פטדה לשמעון כו' הכל כסדר שסדרן המחבר ועיין בדעת זקנים מבעלי התוס' על התורה שהק' כ"ת דלפ"ז ל"ה לשם דן וקרא כתיב ויקראו ללשם דן כשם אביהם ופירשו דהיינו דאבנו של דן היה לשם ע"ש, אך בתרגום יונתן שם סדרן ג"כ הכי ממש בלי שום שינוי וע"כ דאגדות חלוקות הם, ועיין רבינו בחיי ג"כ שינוי בזה, ומ"מ נראה דיש בדברי המחבר ט"ס דמוכח ומה שמקומו מוכרע, דלפי משבן שנקראו כתולדותם לרוחב החושן א"כ ליכא ארבעה טורים כסדר המפירשים בתורה הטור האחד אודם פטדה וברקת והטור השני נופך כו', ולדבריו היה נופך בטור הראשון וע"כ דט"ס יש על ידי המעתיק וכנ"ל:

אברהם יצחק יעקב	נופך יהודה	לשם גד	תרשיש זבולון
אודם ראובן	ספיר דן	שבו אשר	שהם יוסף
פטדה שמעון	יהלום נפתלי	אחלמה יששכר ישפה בנימין שבטי יה	
ברקת לוי			

ובזה עולה הכל נכון והטורים סדורים כמ"ש בתורה והאבנים המה על שמות בני ישראל כתולדותם וכדעת הת"י שנמשך אחריו ויש בזה עוד דעות ולא פה מקומם.

שם לפיכך היה אבני החושן בשמיר ואפוד בשריטה. הוא דעת הרמב"ן בפ' תצוה שהביא המג"ל שם, וכן דעת רבינו בחיי. והרמב"ם השמיט זה ועיין בס' פענח רזא שהקשה דאיך עשו בבית שני שלא היה שמיר, ואמנם התוס' בזבחים דף מ"ט הוכיחו באמת מזה שהיה שמיר בבית שני, ועכ"פ נראה שמה שהרעישו על המג"ה בפ"א מהלכות בהב"ח שכ' על קו' הכ"מ דאמאי לא לנסריניהו ע"י שמיר דהוא משום דלא היה בבית שני, ועז"כ המרכה"מ פ"א מכהמ"ק והלח"מ בקונ' בנין בהב"ח שאשתמיטתיה דברי התוס' הנה יש לו הגא דמסייע מהראשונים בעל פענח רזא שהי' ג"כ מבעלי התוס' ובתוס' שפך עליו הלח"מ עברתו מדוע לא כ' עכ"פ כמסתפק בזה ע"ש.

שם וכך היו כתובים בסדר הזה. בענין סדר כתיבתן על אבני האפוד יש שיטות רבות דעת הרמב"ם שאחריו נמשך המחבר, ועיין ריטב"א ביומא דף ע"ב ורבינו בחיי ועיין הקדמת נחלת שבעה ובג"פ סי' קכ"ט ובשו"ת כנסת יחזקאל ומרכה"מ שם והכמ"ל, וגם יש ע"ש בדברי המחבר וצ"ל בנימן חסר. ובזה ניחא לי מה שראיתי מקשים על דברי הרשב"א שהביא ב"י ביו"ד סי' מ"ג לענין שיור בטחול שכ' דעכ"פ הוא פחות ממחצה משום דשיור אינו נופל רק על פחות מחלק הקודם, ותמהו דהרי הכא כתיב קרא ואת שמות הששה הנותרים אף דהיו אלו ששה כמו אלו קראם נותרים, ואולם באתת לק"מ דכיון דכל שמות השבטים נכתבו במילואם ורק בנימן חסר נופל שפיר לקרוא נותרים משום דעכ"פ לא נכתבו בשלימותם כמו הראשונים והוה כחלק הפחות ועיין זה בזבחים דף נ"ט אליבא דר' יוסי במזבח הנחושת ע"ש.

שם מאי אמרכלין כו', כן פרש"י סוף הוריות אדר"א דאמר שהוא אמר כולא, אבל בירושלמי בשבת פ' המצניע ה"ג נראה שפירשו שהוא שר על טונן ומלשון ערבי שעמר הוא שר ולזה שפיר סיים שם בירושלמי אלא שאין גדולה בפלטין של מלך, והק"ע והפ"מ פירשו גם כונת הירושלמי ע"ד שפרש"י בתלמודן בהוריות ובפסחים דף נ"ז ודברי הירושלמי לא משמע הכי.

פרק כ"ג

סי' א'. הכהנים היו בוחרים מהם כו'. כדברי המחבר דממונים אלו היו רק מהכהנים נראה להדיא מדברי הרמב"ם פ"ד מה' ביהמ"ק הי"ט, שמנה הני מעלות והממונות שא' קודם לחבירו כבהוריות דף י"ג, וכ' נמצאו ח' מעלות בכהונה זו למעלה מזו, הרי דלא היו ממנים אמרכלין וגזברין אלא מהכהנים, ולפענ"ד צ"ע דהכי תוספתא ערוכה הוא פ"ב דשקלים דהיו כשרים להם כהנים לוים וישראלים ע"ש. ועיין במדבר רבה פ"ג יליף מויסרתהו נמי הכי ע"ש, ולומר דאולי הכהנים נהגו קבע מבלי למנות רק מהם כמו בשעיר המשתלח ביומא דף ס"ו דהוליכתו כשרה בכל אדם והכהנים נהגו שלא יניחו להוליכו רק מהם, זו מנין לו וצ"ע. שם בגוי כו'. נשמע במשמה שהוא א' מהחמשה דחשיב בת"כ פ' אמור ובחולין דף קל"ד והוריות דף ט', ועיין תנחומא שם שבמקום ובמראה חשיב בשנים, והרמב"ם שם פ"ה לא חש לה, ובתנחומא נשתרבב מחמשה דהאב זוכה לבן במ"ה פ"ב בעדיות ע"ש.

ומ"ש לא הראה עצמו ערום כו'. השמין ברמז, דלכאורה דברי הרמב"ם שם בנוי מובנים דהתחיל וכ' וחייב כה"ג לנהוג כבוד בעצמו ולא יקל בעצמו עם בלה' העם כו',

ומסייס ואם רצה שירחצו עמו אחרים הרשות בידו, והדברים סותרים זא"ז דאם חובה רמי עליו לנהוג כבוד בעצמו איך יש רשות בידו למחול ולוותר על כבודו שירחצו אחרים עמו, והלח"מ פ"ב מה' מלכים הבין דהוא משום דיכול למחול על כבודו דדוקא במלך אין כבודו מחול ולא בכה"ג ע"ש, ולא ידענא איך יפרש הרשות בידו דהוא לכתחלה, והיה נראה דהרמב"ם סובר דהחיוב הוא רק שלא יקל בעצמו עם שאר העם היינו שלא יתבזה בפניהם ופסק כרבי בתוספתא פ"ד דסנהדרין דאם רצה לבזות א"ע אין שומעין לו ע"ש. (ועיין ברכי יוסף יו"ד סי' רמ"ב לענין כיבוד אב אי מהני מחילה לבזיון) אבל רחיצה ל"ה בזיון רק העדר כבוד ובזה אם מחל על כבודו הוא מחול. ואולם המחבר נראה דעתו דמחלק דלענין להראות עצמו ערום בבית המרחץ אסור לו כמו לאחרים שאין להם לראותו ערום וזה אפי' אם האחרים אין רוצים עמו כלל משום דחייב לכבד עצמו ומכש"כ הם לכבדו, ואמנם סובר ג"כ דרחיצה עמו גם כשהוא מכוסה באלונטית ג"כ אסור אפי' באינו ערום ²משום דהוא ג"כ מעניני כיבוד דלא להוי כחברותא כלפי שמיא, אבל בזה עכ"פ הכה"ג אם רוצה למחול משום דרחיצה בזה יותר דלוותא בשמא ספיר דמי, ובזה אתיין דברי המחבר כהוגן ומבלי כפל לשון שלא לצורך וגם דברי הרמב"ם מתפרשים הכי לדעתו וא"ש, ועיין בשיורי ברכה או"ח סי' קכ"ח פלפל בארוך אי מהני מחילת כהן להשתמש עמו, ועיין בר"ן בחדושיו לסנהדרין רפ"ב מה שחילק בין בזיון קטן לגדול ובין היכי דהבזיון הוא אחר המחילה או לא ע"ש ואכמ"ל.

ס' ב'. **לא** כו' רמב"ם פ"ה מביהמ"ק ועיין בכ"מ.

ס' ג'. **ולא היה קורע על מתו** כו' כן הוא לשון הרמב"ם שם ומבואר דרק על מתו
אינו קורע אבל בלא"ה ליכא בו איסור, ובאמת שלכאורה לפי הטעם שכ' בפ"א מביאת מקדש דמש"ה כה"ג אסור לקרוע לעולם אפי' שלא בשעת משמר עבודתו משום דתמיד הוא במקדש ושאני בזה מכהן הדיוט ע"ש, א"כ גם בלא מת לו מת אסור לקרוע ועיין בס' החנוך מצוה ק"ג, וראיתי במ"א שם שהק' ממ"ש הרמב"ם פ"י מה' טומאת צרעת דכה"ג מצורע פורע ופורס משום דעל"ת מבואר דגם בלא מת לו מת ג"כ אסור לקרוע ודחק מאד בזה ע"ש, ולפשטיה דברי הריטב"א במו"ק דף י"ד ע"ב בהא דמרבה כה"ג מהצרוע שכ' דהיינו שצריך להיות פורע ופורס אפי' מת לו מת דשאר כה"ג אסור להיות פורע ופורס על מת ובמצורע שרי ע"ש, הרי שמפרש דעיקר הריבוי הוא במת לו מת. ומ"ש שם הריטב"א לחלק בין כה"ג להדיוט ובני אהרן היה דינם כמו כה"ג בז' דמלואים צ"ע, מיהו גם דברי הרמב"ם נריכים ישוב דבש"ס מייתו כה"ג מריבוי דהצרוע והרמב"ם מכח עדל"ת אתי עלה, וראיתי בשם הגאון חיד"א זצלה"ה בספרו ככר לאדן שהעיר בזה ובא לכלל ישוב.

שם **ואינו נושא ב' נשים** כו' הראב"ד פי"ז מה' א"ב השיג על הרמב"ם מקרא דנשא
לו יהוידע נשים שתים, אבל כבר השיבו עליו דשם אין הכונה שיהוידע נשא שתי נשים רק דעל יואש קאי דכולה קרא מיירי ביה ומספר שיהוידע השיא לו ליואש נשים שתים, ועיין ברכי יוסף אהע"ז סי' נ"א מ"ש בזה.

שם **להיכל והשתחוה** כו' כ"כ הרמב"ם בפי' המשניות רפ"ז דתמיד ופ"ה מביהמ"ק שם
ודלא כתוס' במנחות דף כ"ז שכ' דכשנכנס לקה"ק להשתחות קאי וכבר כ' בבאר שבע ובבה"ז דע"כ ע"ם הוא בתוס' דהא ביאה ריקנית אסור לבוא לקה"ק וכמבואר בתוספתא דאפי' ביוה"כ לא היה נכנס רק ד' פעמים ואי נכנס ה' פעמים חייב מיתה. ובנכנס לעבודת פנים לא מיירי הכי דהא עבודת פנים היא בבגדי לבן וליכא אבנים טובות, וע"כ דאכניסה להשתחות דהיכל קאי וע"ם הוא בתוס' ע"ש בדבריהם, ועכ"פ הרהה דבעל ת"י ברפ"ז דתמיד שם הק' על התוס' משמיה דנפשיה ולא הזכיר דשל כת הקודמין הוא.

ס' ד' **להקטיר הקטרת** כו' ביומא דף י"ד ליתא רק שמקריב בכל עת שירצה, ורק

הרמב"ם כ"כ דגם הקטורת רשות בידו להקטיר בכל יום וכ"נ מדברי רש"י שם. ונראה היה אפשר דבקטורת דמעשרת וחדשים לקטורת הפיסו ר"ה בכה"ג, אך ז"א דכיון דצריך להיות יותר עשיר מכלם אין קפידא בזה דהא בלא"ה העשירו אותו משלהם, ועיין שו"ת ח"ס או"ח סי' קנ"ח.

סי' ה'. **כל אחד ואחד** כו' עיין בת"י פ"ז דתמיד מ"ז הקשה דכיון דפסק הרמב"ם פ"ד מתו"מ כרבנן דהיה פיים מי מעלה אברים מכבש למזבח א"כ מה ראשון ושני יש כאן דהרי כהן אחד זכה בכולן עפ"י פיים ע"ש בדבריו, הנה הבין דמשנה דתמיד כרשב"י אתיא דלא היה פיים על העלאת אברים מכבש למזבח, ואמנם לא כאה שכבר קדמו הריטב"א להעיר בזה ביומא דף כ"ו שכ' דמפרש"י בכל הסוגיא מבואר כי כהן א' היה מעלה כלם מכבש למזבח ולדבריו נ"ל דהא דתניא שם דף כ"ז שמה לעלה היינו רק לכבש והק' עליו דמשמע דלמזבח מיירי ותו דא"כ בהאי דתמיד גבי כה"ג דקתני ראשון ושני וע"כ דאתי גם כרבנן דסתמא קתני וכ"ע הוא ולרש"י מאי ראשון ושני איכא לרבנן, וע"כ דגם לרבנן דהיה פיים על העלאה מכבש למזבח היו ג"כ ששה זוכין בו בעלה וכפר יותר כדינה ע"ש, ועיין תוס' ישנים בדף כ"ז שם ד"ה למדנו ו' לעלה ובמ"ש הגאון חיד"א זללה"ה בהגהותיו שם לד' כ"ה על דברי הריטב"א שהביא הכ"מ בפ"ד מתו"מ והמל"ל שם. הרי קושית הת"י מפורשת בריטב"א וגם מוקי למתני' כד"ה וא"צ לכל פלפולי הת"י שם בזה.

סי' ו'. **ולא היה נכנס** כו' הראב"ד השיג על זה וכ' דלא מצינו רק דקטן רשאי לסייע ליתן הקול בנעימה בשיר אבל לא שכל כהן לא יכנס ויתחנך לעבודה אלא בשעת השיר ועיין כ"מ ומרכה"מ, וא"י הלא דברי הרמב"ם מפורשים היטב בפי' המשניות ספ"ב דערוכין שם שכ' דמה שאמרו ואין קטן נכנס לעבודה אלא בשעה שהלוים אומרים בשיר, רצונו שתחלת הכנסה לעבודה לא יהיה אלא בשעה שהליים אומרים שירה ואין חילוק בזה בין כהן ללוי. וכן פי' שם הא דואין עולין מן המנין דלא כפרש"י וע"ש, מיהו לשון התוספתא שם מעולם לא נראה קטן בעזרה אלא בשעת השיר מבואר להדיא דמפרשה למתני' כפרש"י והראב"ד, ואמנם זה ודאי מודה גם הרמב"ם דבכה"ג גם בתחלת עבודתו רשאי להתחיל אפי' שלא בשעת השיר וכה"ג ביוכ"פ באירע בו בראשון פסול יוכיח דכל העבודות אין כשרות אלא בו. והיינו דדוקא בקטן שנכנס לכלל גדלות אמרינן הכי לא זולת.

סי' ז'. **כה"ג זה** כו'. רמב"ם פ"ד מביהמ"ק שם והוא מהתוספתא פ"ג דסנהדרין וכמ"ש הכ"מ שם ועיין מה שהק' מזה בס' עין זוכר אות ק"ג אכ"מ פ"א ממלכים ולק"מ.

ומ"ש שהכהן המשוח מביא פר הבא על כל המצות אם שגג בהן לכאורה נ"ע דהרי שוגג לחוד פטור משום מכל דבר כבהוריות דף י' ופסקה הרמב"ם פט"ו משגגות דמשוח פטור בשוגג מקרבן ורק בהעלם דבר עם שגגת מעשה בעינן דנחייב, והרמב"ם נשמר מזה וכ' אם שגג בא' מכל המצות שחייב עליהם חטאת והיינו כדינה במקום שיש עליו חיוב בהעלם דבר ושגגת מעשה.' וצ"ל שקיצר בדבר וכוונתו ג"כ הכי ועכ"פ הלא' שמה שהק' השאג"א סי' ע"א שרמזתי למעלה בהא דיומא דף נ"ג דפריך ות"ל דמעייל ביאה ריקנית והרי בלא"ה הוא מבעיר ביוכ"פ ובשבת, יש ליישב שפיר, דהא לכאורה ע"כ קו' הש"ם לא קאי אקרא דל"ל משום קטורת חסירה דהא בלא"ה הוי ביאה ריקנית דהרי י"ל דקרא לבתר ימות השנה אתי דבהקטרה דהיכל ליכא משום ביאה ריקנית במיתה ועיין באריכות בשו"ת רב משלם דף ע"ז לבן הגאון ח"נ, וע"כ דרק אתגא פריך דנהית למנקט ביוכ"פ מיתה וביו"כ הרי חייב מיתה משום ביאה ריקנית, וכיון שכן מה נ"מ בעינן כרת יותר דהא אנן לא מחייבינן ליה מידי ועונש בידי שמים הוא ועיין מנ"ל פ"א מביאת מקדש אך הרי בחיוב כרת יש קרבן בשוגג. אבל נק"מ דהא בכה"ג משיח מיירי והוא לאו חייב בקרבן בבהא

גוונא וא"כ ניחא שפיר ולק"מ ועיין כי לא פה המקום לבאר באריכות ובס' ת"י פ"ג דיומא גבי של בית אבטינס שהק' דהא אם חיסר אחת מכל סממניה חייב מיתה ות' דהיה כמה מיני מעלה עשן ע"ש לא ראה שהוא קו' התוס' ישנים ותירוצם שם במקומו ועיין באר שבע ושער אפרים ומכ"ל.

ס' ט'. **איש יודע ספר** כו' השמיט המחבר לדעת הרמב"ם בפי' המשנה ביומא ספ"ז היה צריך להיות גם בעל רוח הקודש כיון דהיה שואל באורים ותומים ואין נשאל אלא מי שמדבר ברוח הקודש ע"ש ועיין ספ"י מכהמ"ק ולקמן פכ"ז סי' ט"ו.

פרק כ"ד

ס' א'. **קודם** כו' רמב"ם פ"ז מה' מלכים. וקיצר המחבר ולא ביאר ששני פעמים הוא מדבר ומצוה להכריז כשבאים לספר וכשקרבים למלחמה, וגם לא כתב מה כהן מדבר ושוטר משמיע, ועוד כמה דברים יש בזה ועיין רמב"ם ונושאי כליו שם וירוש' פ"ח דסוטה וגם במקום שמבואר בש"ס ורמב"ם רשות להם לקפח שוקיו כ' הוא שהיה הורגין אותו אם שלפי האמת נראה כן, דהא כרודף הוא כיון דתחלת נפילה ניסה, ובנרדף עצמו כבר כ' הרא"ש בפ' ויצלת דאפי' ביכול להציל בא' מאבריו של רודף מ"מ מותר להורגו לרודף ועיין בשעה"מ פכ"ד מה' שבת.

ס' ב'. **וכאשר יצא א' להסיך** כו' דקדק לכתוב כן עפ"י דברי הש"ס בברכות דף כ"ה דרמי ר"י כתיב ויד תהיה לך ויצאת חוץ וכתיב ויתד תהיה לך וחפרת וכסית כו' ומשני הא לגדולים והא לקטנים משום דקטנים אינו אסור אלא נגד העמוד מה"ת ע"ש, ולזה דקדק לכתוב להסך את רגליו דהיינו גדולים בעי כסוי ולא קטנים, והרמב"ם מיסתם סתים לה ולא כ' שום רמז לחילוק זה המבואר בש"ס.

ס' ד'. **וכמו שמשה נשא נס** כו' במדבר רבה פ"ב באותות סימנין היו לכל נשיא מפה וצבע לכל מפה וממנו למדו מלכיות להיות עושין מפה וצבע לכל מפה ומפה ע"ש וכן הוא בתנחומא ובשינוי במקום המלכיות המלכות והיינו רומי שכן רגיל במדרשי חז"ל לקרותו המלכות סתמא. ודע שמה שמבואר ברבה שם דלוי היה לו דגל וצבע אין הכונה למנותו לדגלים רק דכיון דהיה כאבני החושן ע"כ דהיה לו מפה אבל לא לחשבון הדגלים דהא לוי לא היה בכלל חשבון דדגלים, ואולם בבחיי ובס' פענח רזא הביאו ג"כ המפות וצבע שלהם לכל שבט והשמיטו מפה ללוי ולא הזכירו כלל ע"ש בדבריו.

ס' ה'. **והגבור מהפאר** שיכה כו' עיין רש"י ש"ב כ"א ט"ז ויאמר להכות את דוד שמעתי שאותו היום נתחנך ללבוש כלי מלחמה ודרך המתחנכים לעשות נצחון וגבורה ביום הנוכס לקנות שם לכך ויאמר להכות את דוד, והן המה דברי המחבר רק שיש ט"ס מ"ש אצל גלית הוא ע"ש וצ"ל אצל ישבי בנוב, הו צ"ל באחי גלית כי אלה יולדו להרפה.

ס' ז'. **ומשנאתו של פרעה** כו' כן הוא במכילתא פ' בשלח על' ושלישים על כולו שפרעה הוסיף א' שמתחלה היה על המרכבה רק שנים ופרעה הוסיף שלישי וע"ש, ואמנם בירושלמי פ"ח דכלאים מ"ב ובתרגום יונתן שמות י"ד ז' ואוסיף תליתאה חדא מבואר דעל הסוסים קאי ואפשר לכוין דל"פ אהדדי, ועיין בפ"מ שם על הא דמלכות הרשעה בד' שכ' שראה כן בד"ה שלהם וע"ש ובר"ש שהעתיק הירושלמי.

ומ"ש שבהמרכבה היו מונחים הכלי זין ללחום. עיין בתרגום יונתן מלכים כ"ב ל"ז שתרגם והזונות רחצו ומאני זיינא רחיצו, והיינו משום דהרגוהו על המרכבה כמבואר שם בקרא ולכן כששטף דמו את הרכב אמר שגם הכלי זין נרחצו מדם שהיו מונחים בתוך הרכב.

ס' ח'. **שאם היו** כו' חפש אצל מערכות ישראל מספר י"ב אלף כמבואר בקרא בפרשה מטות וימסרו אלף למטה שנים עשר אלף במלחמת מדין.

סי׳ י׳ **בדכתיב והוא** לא ילין בתוך המחנה כונתי להמקרא בשמואל ב׳ י״ז ח׳ ולא ילין את העם ופירשו כולם שלהיותו גבור חיל לא ילין בקרב המחנה רק רחוק ממנו עיין רש״י ומפרשים. ואמר הטעם ולא הגלות, וכן העתיקו חז״ל כענין מקרא זה בשינוי במגילה דף ג׳ ויגן יהושע בלילה ההוא בתוך העמק וקרא כתיב במחנה והיינו שבלילה זאת היה במחנה להיותו נחוץ לזה ולא זולת.

סי׳ י״א. **יוסף בן גוריון** כו׳ בפ׳ ס״ע, מיהו שם מבואר רק מהגית ריש ולא הגי פרשה ועיין רש״י יומא דף כ״ז.

סי׳ י״ג. **והם ירדו עליהם בטל** כו׳ הגיה מי לא ידעתי מנו „בכלם" ושכח מקרא מפורש שם י״ז י״ב ונחנו עליו כאשר יפול הטל על האדמה וכצ״ל גם כאן והם ירדו עליהם כטל על פני האדמה והפשט כלשון המקרא לנחות.

סי׳ י״ז. **ובקרקפתאות** כו׳ ומזה בעירובין דף כ״ב קרקפתא חזינא לריבך ביני עמודא היינו ראש ברזל, והיה זה נהוג אצלם לומר ה״ק אדם קשה כברזל במנחות דף נ״ה ע״ב ברזל בברזל יחד אלו ת״ח כו׳ בתענית דף ע׳.

סי׳ י״ט. **היה בהשכמת הבקר** מכילתא פ׳ בשלח ויהי באשמורת הבקר אתה מוצא שתפלת הצדיקים נשמעים בבקר וחשיב שם הרבה ע״ש.

סי׳ כ״א. **גם היו להם אנשים** של נחושת כו׳ יוסיפון פי״א וע״ש.

סי׳ כ״ז. **מאי אלה קופל** כו׳ בשבת דף ס״ג מאי אלה קולפא, אך גירסת הערוך הוא כגירסת המחבר וכפירושו ממש ועיין הפלאה בעירובין שם.

סי׳ כ״ט. **במי עפצים** בירושלמי גטין פ״ב ה״ג אר״ח בר בא אילין בני מדינתא ערומין סגין, וכד חד מנהון בעי משלחא כתב מסטירין לחבריה, הוא כתב במי מילין, והך דמקבל כתביה שפיך דיו שאין בו עפץ והוא קולט מקום הכתב ע״ש. ועיין בערוך ערך גל.

פרק כ״ה

סי׳ ב׳. **ואח״כ מייסר** כו׳ דברי המחבר הם כדברי הראב״ד בהשגות פ״ו מה׳ תשובה בענין הכתוב וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי שלא נראה טעמו של הרמב״ם שם שהוא משום והמה עזרו לרעה וכו׳ שהוא שהקב״ה מייסר הרע ברע ממנו ואח״כ הוא מייסר גם אותו ע״ש וכבר האריכו בזה כלם ונסתייעו מדברי חז״ל במדרשים ואכמ״ל.

סי׳ ד׳. **ועתה דע שישראל נמשלים ללב**. כן הוא בזוהר פ׳ פינחס ובתיקונים תקון ח׳ וי״ב ועיין כוזרי מאמר ב׳ פ׳ ל״ז ובמ״ע חא״ב פנ״א ובמ״ס בזה. **שם** לפיכך יבן נח כו׳ עיין ב״ר פ׳ ל״ח ויבן נח נתבונן נח כו׳.

ודע כי המחבר בכמה דברים שבפרק זה נראה כי באו דבריו על פי דרכי הוויכוח הנהוגים בימות הבינים, ולהקהות שיני אלה המוררים אז בגבליהם ולהוציא מלבם, כאשר יראה ויבין מי שיש לו ידיעה קצת בענינים אלו, ולכן משכתי ידי מלהעיר בזה מאומה.

ומ״ש בסי׳ ט׳ נעתקה את מוהרותימו אלו תפלין כו׳ כן הוא בשוחר טוב פ׳ ב׳.

פרק כ״ו

סי׳ א׳. **ושוהק כאו״א לבדו וערב** כו׳ כ״כ הרמב״ם פ״א מה׳ כתמ״ק והכ״מ תמה דמנ״ל לרמב״ם דצריך לשחוק ואח״כ לערב דלמא ליכא קפידא בזה כלל וע״ש מה שתי׳, ובאמת נ״מ רבתי בזה דהא איש אשר ירקח כמוהו וגכרתה דוקא כתיב במפטם שמן המשחה. ולענ״ד י״ל דהרמב״ם לטעמיה שסובר דמור הוא דם חיה טמאה והראב״ד השיג דהא זה נ״ז הוכשר למלאכת שמים אלא מן טהורה ול״ה

סיפא עיין מג"א סי' תע"ז והאחרונים, אך הרי נתבטל באינך סממנים דהוה רובא נגדו ואף דמבטלין אותו אח"כ כיון דהוא דבר שאינו תלוי בטעם די ברוב וכמ"ש התוס' בבכורות דף כ"ג לענין אפר באפר אף דהוה לח בלח ע"ש, ואף שאין מבטלין אסור לכתחלה ל"ה רק מדרבנן ואין שבות במקדש, ואולם הרי בניכר האיסור ל"ש ביטול וא"כ אם יערב קודם שחיקה ירבה עכ"פ בשעיית הביטול כל פעם דהא א"א שיהיה נשחק בב"א, ולזה הולך לשחקו לכאו"א בפ"ע ואח"כ לערב ונתבטל מיד הכל ע"י העירוב וליכא איסור כלל וא"ש.

סי' ב'. **ר' יהודה** כו' נ"ל דאף שזה אמר ר"י בכריתות דף ה' לדעתו שחולקין אותו עם העקרין לבד מ"מ גם דקי"ל כר' יוסי דנימוקו עמו מודה דהיה בו כמה נסים ורק היכי שהיה אפשר לעשות למעט בניסא עדיפא, ולמד זה מדברי הרמב"ם שכ' והניחו בכלי לדורות, ולכאורה הוא יתור לשון שלא לצורך, ואולם הורה בזה שאין עושין שמן המשחה אחר כלל רק זה יהיה לדורותיכם וכמו שלא עשו אחר כשנגנז יאשיהו שמן המשחה שעשה משה במדבר, וא"כ ע"כ דמעשה נסים נעשו בו אחרי שממנו נמשחו כלם וקיים לעתיד, ומ"מ לדינא פסק כר"י דקי"ל כוותיה וג"מ לענין מפטם שמן המשחה.

סי' ג'. **והיה מרעה לצבאים** כו' כ"כ הרמב"ן פ' תצא ולא הראה מקומו, והוא מבואר במדרש ב"ר פ' ס"ה ושה"ש פ' נרד וכרכום ואסתר רבה פ"ג ואיכה רבה בפתיחתא אר"י קנמון היה גדל בא"י והיו עזים וצבאים אוכלים ממנו ע"ש, וליכא דהיה מבואר שמשחרבה א"י שוב לא היה גדל שם הקנמון הטוב הזה וכמו שכתב המחבר.

סי' ו'. **אם לא סרח** כו' באמת מדברי הרמב"ם מבואר איפכא, דהרי כ' בפ"ד מכהמ"ק ואין מורידין לעולם משררה שבקרב ישראל אלא אם סרח וכה"ג בשביל עבירה מלקין אותו וחוזר לגדולתו, הרי דוקא במינוי שהוא בקרב ישראל היינו מלך שכ' שם מורידין לעולם היכי דסרח, אבל בכה"ג שהוא ממינוי הכהנים גם בסרח אין מורידין לעולם רק דאחר שנלקה חוזר לשררותו, וכ"כ להדיא הרמב"ם בפי"ז מה' סנהדרין דכה"ג שחטא לוקה והוא בגדולתו וראש ישיבה שחטא לוקה ואין מחזירין אותו לגדולתו ומקורו מירושלמי פ"ב דסנהדרין ופ"ג דהוריות דיליף לה מקרא בכה"ג ובשאר שררות קא' ר' חגי משה דאי מייתדין ליה עמ"י קטיל להון ופי' הפ"מ משום דר"ח היה דרכו לשבע כן [וזה דלא כהק"ע פ"א דיומא שגרס משם] ונשבע דאין מעלין אותו אח"כ לגדולתו שלא יגמול להם רע (כמבואר ביוסיפון אצל הורדוס) ועי"ש מה שתמה על דברי הכ"מ. וא"כ דברי המחבר שכ' גם גבי כה"ג דבסרח מורידין אותו מגדולתו צריכים נגר שהם נגד ירושלמי מפורש וצ"ע.

פרק כ"ז

דע שדברי המחבר בזה בענין אבני החושן וסגולתם הם מועתקים מס' שלטי הגבורים, ואם שאין הס' בידי מ"מ ראיתי מועתק דבריו בקיצור בס' מדרש תלפיות להגאון בעל שבט מוסר ערך אפוד, בהעתיק הדברים בקצת שינוים קטנים שאינם משחיתים הכוונה, והם בפה אחת ודברים אחדים עם דברי המחבר, ולזה לא חש להסתירות שמזה למ"ש לעיל, ומה שבכאן נותן לשם לדן ותם לקו' התוס' ופענח רזא ומזרחי בזה ולכן לא אעיר בזה מאומה כי לא הובלם הפעולה הזאת זולת בהתבונן בהמקור ממנו לו תוצאות.

סי' ט"ז. **ומפני מה לא היו שואלין** כו' כ"כ הרמב"ם פ"י מה' כהמ"ק ומבואר מזה דעכ"פ היה השם נתון בין הכפלים של חושן דהא היה להם ידיעה ממנו בבית שני כמבואר בקידושין ד' ע"ב ובכ"מ ורק לא היו שואלין מפני שלא היה הכהן בעל רוח הקודש ועיין ריטב"א ספ"ו דיומא שכ' בבית שני ל"ה או"ת, וכל הראשונים הם נגדו ועיין מ"ע פמ"ו העיר בזה והאריך ומ"מ יש גם בדבריו שם צ"ע ואכ"מ.

פרק כ"ח

סי' א'. **ולהבינם לקרבן** כו'. כן הוא לשון הרמב"ם פ"ד מביהמ"ק ומזה נראה כדעת המג"א בסי' רפ"ב דדוקא על כהן שהוא גדול מחויבים לקדשו אבל בכהן קטן ליכא עשה להקדישו כיון דלאו בר עבודה הוא, ולאיתי מקשים מדברי הת"כ פ' אמור דיהיו קודש מרבה דגם כהן בעל מום מחויבים לקדשו ומ"ש קטן, אבל ל"ד אהדדי כלל, דבע"מ כיון דעכ"פ גברא בר היוכא ורק פומא היא דכתיב ליה הרי הוא ככל הכהנים דבע"מ הוא ג"כ מזרע אהרן, משא"כ בקטן דל"מ שנתקדשו קטנים וקרא קאמר כי את לחם אלקיו הוא מקריב א"כ כל דל"ח להקרבה עדיין אין חיוב לקדשו כלל והוא פשוט.

סי' ד'. **ועור הקרבן** כו' הראב"ד השיג ע"ז שם, ואמנם דעת הרמב"ם כגירסא ל"א שהביא רש"י בב"ק דף ק"ט וכמ"ש הכ"מ.

סי' ה'. **ועורו ועבודתו לאנשי משמר** כו' הך דעבודתו פשוט שהוא ש"ס וממקומו הוא מוכרע דהרי כ' דנותנו לאנשי משמר הטמאים וא"כ מ"ש אינהו ממנו דכיון דגם הוא יכול להקריב וכ"כ הכ"מ. ואולם מ"ש דעורו הוא לאנשי משמר הטמאים זה צ"ע לכאורה דהרי גמרא שלימה שנינו בזבחים דף ק"ו דכל שלא זכו כהנים באכילתו לא זכו בעורה ועיין השגות וכ"מ. ואמנם בב"ק שם בהא דמשני רבא אימא לבעלי מומין טהורין שבאותו משמר כ' התוס' אימא דאמאי עורה לבעלי מומין ולא לאנשי משמר, והת"ח תמה דהא דבריהם הם נגד הש"ס הנז' והפנ"י כ' ליישב דדוקא בים ראוים לאכילה לא יזכו בעור כ"א הזוכין בבשר משא"כ בליכא כלל ראוין לעבוד ולאכול בכל הכהנים תמימין טמאים וע"ש עוד, ול"ל בישוב קו' התוס' כמ"ש מהרש"א דהש"ס אה"נ קאמר דהוא לבעלי מומין טהורין היינו הבשר והעור לאנשי משמר ע"ש, וא"כ הרי דברי הרמב"ם ממש כדברי הש"ס ולק"מ, ועיין בכ"מ שכיון מדעתו הרחבה בקצרה לדברי התוס' ולמהרש"א ועיין במרכה"מ באריכות ודברי ש' יס התלמוד כלולים שם ע"ש ואכמ"ל.

סי' י'. **מפני שהוא הליל** כו' עיין בהקדמת שאילת שלום על השאילתות מה שכ' לדחות דאין מזה ראיה דשור מעכב הקרבן ע"ש ועיין מה שהאריך ע"ז בשו"ת בית אפרים חאו"ח סי' י"א ועיין ירושלמי ר"פ מקום שנהגו ובמרה"פ ד"ה הכל מעכבין הקרבן מ"ש בזה.

סי' י"ב. **וכן גם הלוים היו מוזהרין** כו'. לא ביאר אם הם בחיוב מיתה כדעת הרמב"ם פ"ג מכהמ"ק או כדעת הסמ"ג דהוה רק באזהרה ועיין כ"מ שם. ופשטות דבריו יורה דהוה בחיוב מיתה דהא כלליהו לכלהו הם בשל כהנים וכהנים בשלהם והם בשלהם בהדא ולא כ' בשום א' חיוב מיתה וסמך ארמב"ם שנמשך אחריו והעתיק רק הקיצור, ופוסק כאביי בעירובין דף י"א דסבר הכי, ועיין פירש"י בב"ר פ' כ"ג שכ' ג"כ דהם בשלהם במיתה והיינו כאביי ע"ש.

פרק כ"ט

סי' א'. **מבית לפרוכת** כו' הוא לשון הרמב"ם פ"ב מה' ביאת מקדש ועיין בכ"מ האריך לתמוה דאדרבה מבית לפרוכה על קדשי קדשים קאי והמגיה האריך מסוגיא דמנחות דף כ"ז ע"ש, ולענ"ד אולי הורה בזה היכי דנכנס לקה"ק בדרך משופש דהיינו ע"י גגין ועליות דפסול כמבואר בזבחים דף פ"ב וברמב"ם פ"ג שם, מ"מ אם נכנס אח"כ מקה"ק להיכל דזה הוה כדרכו חייב והיינו קרא דמבית לפרוכת, דאחרי דנכנס ע"י גגין לקה"ק שוב נקרא ההיכל מבית לפרוכת, דהיא המפסקת בין הקודש לקה"ק ורק דבסתמא הוה הקה"ק מבית הפנימי כיון דהוא נכנס דרך ההיכל אבל בנכנס דרך

קה"ק הוה תוך ההיכל פנימי ונקרא מבית ועיין כעין זה בשבועות דף ט"ז, ויש לדבר בזה וקצר המצע ועיין מג"ל.

ס"י ב'. **אפי' מת לו מת ואפי' שרפו כו'** ליתא ברמב"ם רק ואפי' שרפו כו' ואמנם המחבר השם רבותא בין בכה"ג בין בכהן הדיוט ולגדין קתני, דאפי' מת לו מת לכה"ג דאינו יוצא הואיל ורשאי לעבוד אונן, ובכהן הדיוט דמחויב להניח עבודתו כשמת לו מת דהא יחלל העבודה כשיעבוד אונן ואז רשאי לצאת ממילא עיין השגות שם ה"ו וכ"מ, השם רבותא אפי' שרפו ביתו באש אין לו להניח עבודתו ולצאת ואם יצא חייב כנ"ל ביאור דבריו.

ס"י ג'. **אפי' לעבודה** כו' נ"ל אפי' שלא לעבודה. ומ"ש וכשם שאסור לכהן כו' כך אסור לישראל כו' תמוה דהרי מבואר להדיא ברמב"ם הי"ז דישראל אפי' באזהרה אינו רק מדרך כיבוד ומורא אסור לו לכנוס שכור, ואפי' בעבד עבודה זר בשכרותו לכאורה דאינו חייב משום שכרות כמו דאינו חייב משום טומאה כמ"ש התוס' ביבמות דף ל"ג דזרים לא הוזהרו אעבודה בטומאה ועיין רמב"ם פ"ט מה' ביאת מקדש הי"ב, ובמג"ל שם הביא דבבעל מום ליכא חיוב מיתה בשימש שתוי. ואולי דעת המחבר לחלק דזר חייב או עכ"פ מוזהר בשתוי דלא גרע מהא דאסור להורות בשתוי כמ"ש רמב"ם ה"ג שם מהא קרא גופא, ודוקא בע"מ מיעטה תורה וצ"ע בזה ועיין מרכה"מ בפ"ט הי"ב שם.

ס"י ד'. **מוציאין אותו חוץ** למקדש כו' בסנהדרין דף פ"א איתא חוץ לעזרה, והרמב"ם פ"ד כ' שהם לחוץ, והמחבר כ' חוץ למקדש, ונתכוין לדעת התוס' ריש פ"ג דזבחים שכ' שחוץ לעזרה לאו דוקא רק דהוציאוהו גם חוץ לחיל ומכל המקדש ע"ש ועיין תוי"ט וכמג"ל שם. ולכן שינה המחבר וכ' חוץ למקדש להורות כדעת התוס'.

ס"י ו'. **או בבלי שרת ה"ז כשר.** שתם הדברים ולא כ' אם צריך שיהיה בהם רביעית מים, והרמב"ם כ' בין שיש בהם רביעית בין שאין בהם רביעית והראב"ד השיג דהא בזבחים ד' כ"א מוקמינן לה דוקא בקודח מתוכו דהיינו שמכניס הכלי לכיור ע"י שקודח בתוכו ונוקבו, והכ"מ כ' דהרמב"ם סובר כפי' התוס' דכששואב מהכיור שיהיה בו כשיעור לרחוץ ד' כהנים תו ל"ל רביעית וזה לא הוצרך לבאר, והוא דחוק. והנה מה שלא ביאר המחבר שיעור הצריך בכיור היינו דרמז בקצרה זה במ"ש שצריך לקדש מכיור שעשה משה במדבר או כיור אחר הוסיף שעשה משה במדבר דממנו ילפינן שצריך שיעור לד' כהנים, ואמנם בכ"מ נראה שסובר שדברי הרמב"ם הם כפשטן וכמ"ש המרכה"מ דהא דמשני בקודח מתוכו היינו מן המעין, דדוקא כששואב מן הכיור דכתיב ממנו בעינן שיהיה בו שיעור אבל בשואב עם הכ"ש מהמעין א"צ שום שיעור כלל ע"ש, ועכ"פ תראה חידוש בלח"מ פ"ג דיומא מ"ד שרצה ליישב שם פרש"י והרע"ב שפירשו קידש ידיו ורגליו מן הכיור, ממה שתמה התוי"ט דהרי כה"ג ביוה"כ מקדש מקיתון של זהב כמפורש בפ"ד מ"ה, וע"ז פלפל אם שואב בקיתון מהכיור וכמה שיעור מים שיהיה בקיתון ומראה פנים מסברתו ע"ש, ותימא שאשתמיטתיה סוגית הש"ס דזבחים דף כ"א ופרש"י ותוס' ודברי הרמב"ם דהכא שהענין מפורש להדיא.

ס"י ז'. **שבמקדש יחפים** כו' הוסיף מלת שבמקדש משום דמצינו ג"כ במדרש במדבר רבה פ"ה דבנשיאת הכלים קודם היו הלוים הנושאים צריכים להלוך יחיפים, ואולם הרמב"ם ספ"ב מבהמ"ק שכ' כמה ענינים שהיו צריכין בעת נשיאת הארון השמיט זה, וסובר דהוא רק הידור בעלמא ועיין יד"מ שם, ולזה דקדק במקדש דרצפה מעכבת דיליף בזבחים דף כ"ג מקראי ע"ש.

פרק ל'

ס"י ב'. **ב"ד הגדול** כו' רמב"ם פ"ו שם ממשנה דסוף מדות.

סי' ג'. **ובבהמה חמשה** הוא ט"ס וצ"ל חמשים עיין רמב"ם רפ"ז שם ופ"ב מה' איסורי מזבח ומ"ש כבראשונה הוא ט"ס וחסר ג"כ וכצ"ל מי שנפסק פסוק אזנו בכל שהו אעפ"י שלא חסר, ומי שניקב נקוב אזנו ככרשינה בין נקב עגול כו' וכן הוא ברמב"ם שם. גם מ"ש אפי' הגדין ט"ס וצ"ל אפי' הגדי, עוד יש עד סוף הפרק איזה טעות והשמטות המעתיקים ויתוקנו מדברי הרמב"ם שם.

פרק ל"א

סי' א'. **לפיכך תיקנו** כו' עד סוף הפרק הכל ברמב"ם פ"ו מה' כהמ"ק ועיין השגות וכ"מ ומלכה"מ מ"ש בזה. ומ"ש בסי' ד' והיה ביום ההוא לבני משפחה כמו יו"ט. ולגבי יחיד כ' שהם היה עושה יו"ט, נראה דדייק בזה מדברי הרמב"ם דסובר כשיטת הירושלמי ר"פ מקום שנהגו שבשעה שראוי להקריב אסור במלאכה והספד ותענית מה"ת, ולכן בפסח קודם חצות תליא רק במנהגא כיון דלא חזי אז להקרבה ואחר חצות מה"ת אסור ועיין תוס' שם. וא"כ הכא שכ' הרמב"ם גם במתנדבי עצים שהיה להם היום ההוא כמו יו"ט וממנהגא היינו דבאמת היום אסור מה"ת, ובלילה דאינו ראוי להקרבה היה ממנהגא כמו יו"ט שאסור בין ביום בין בלילה, והרי אפי' בפסח אוסר ראב"י בלילה בתוספתא הובא בריש פסחים, ואף דלא קיי"ל שם כן היינו כיון דאפי' ביום אין מקצתו אסור מה"ת דקודם חצות לאו זמן הקרבה וסברינן כר"י דפליג עלייהו שם אבל ביחיד שהתנדב אין אסור רק יום לחוד דדי להחמיר במנהגא דיחיד ביום לחוד כיון דליכא קרבן להקריב רק עצים ועיין מג"ל שם. ובזה מיושב היטב מה שמקשים בהא דעירובין דף מ"א דבעי אי מותר להשלים תענית בע"ש, ולרה לפשוט מהא דאראב"צ דבת"ב שחל בשבת ודחוהו ליום א' לא השלימו משום דהיה יו"ט שלהם הא בעיו"ט דהיינו בליל ת"ב השלימו כו' ולכאורה ק' כיון דעיקר טעמם לאסור ע"ש שלא יכנוס לשבת מעונה, וא"כ הכא דהיה היו"ט רק משום הקרבן ובלילה דליכא קרבן שוב ל"ל בה מה שמעונה כמו לענין ער"פ קודם חצות דל"ח להקרבה, והוא לכאורה תימא גדולה ועיין בגליון ירושלמי פ"א דר"ה וה"ח מ"ש בזה. ולפמ"ש ניחא דדוקא לענין דאורייתא מחלקינן הכי, אבל עכ"פ ממנהגא אסור גם בלילה כמו בכל יו"ט וע"פ גופא קודם חצות ושפיר פריך כנ"ל בזה. ויש בזה להרחיב הדיבור ואכמ"ל.

חלק ב' פרק א'.

סי' א' **אחרי** כו'. דבריו בטעם הקרבנות קרובים לדברי הרמב"ן בפ' ויקרא שדחה טעם המורה שהוא מפני שהיו שטופים בקרבנות לע"ז נצטוו להקריב לגבוה דהרי מצינו כמה דורות שהקריבו קודם שהיתה הע"ז נהוגה וכו' בטעמם כעין דברי המחבר, ויש סמך לדבריו מדברי הת"כ פ' שמיני ומדרש איכה רבתא פסקא דהשיבני כימי עולם זה נח וכשנים קדמוניות כשנות הבל שלא היתה ע"ז עדין בעולם, שהוא מתאים בכוונתו כמ"ש הרמב"ן ועיין עקידה ר"פ ויקרא והדברים עתיקים.

סי' ב'. **אבל אשם** כו' כן הוא בנפ"ב דתמורה וברמב"ם פ"א ממעה"ק, ועיין רש"י פ' נו ז' ב' שכ' דישחטו דכתיב גבי אשם היינו לרבות ציבור ומש"ה כתיב לשון רבים, והוא תמוה דהרי אשם ליתא בציבור וכבר ראיתי מתמיהים בזה.

פרק ב'

סי' ג'. **וריווה היה בין הגזרים**. היינו לצורך הלתה אליתא כמ"ש פ"ב דתמיד, ולשון אליתא הוא כמו הוה משמע ויהיב לן אלותא בבילה דף ל"ו, ותידוש תרלה בס' ת"י שפירשו מלשון אגיה שהוא שמן וכ' שהוא שן שקירין קישן בל"א. ועכח דברי הספר חסידים סי' תתנ"ד שהביא המג"א באו"ח סי' רל"ח ובח"י סי'

פרק ד'

סי' א'. עד סוף הפרק הכל ברמב"ם בה' מעה"ק בפרקיו שם. ומ"ש בסי' ז' ואם היתה מנחת סולת נותנה בכ"ש ומקדש בכ"ש ואז הביאו למקדש, הנה הא דקי"ל כ"ש אין מקדשין חוץ לעזרה וכמ"ש הרמב"ם פ"ג מפסהמ"ק ה"כ, מ"מ לא ידענא מדוע היה נותנה בכ"ש חוץ לעזרה, ובאמת ש"ס ערוך הוא בסוטה דף י"ד להיפוך דפריך אמתני' דכל המנחות התחלתן בכ"ש מהא דהיה מביא בקלתות של כסף וזהב והוה ס"ד דהתחלתן בכ"ש היינו כשמביאן מביתו, ומשני בכלי הראוי לכ"ש, ויש לדחוק דהמחבר אכהן שמוליך למזבח קאי עיין סוטה שם אם שמשמעות לשונו לא רהיטא הכי וצ"ע. — וסיים המחבר „וה' מצליח דרכו" כדי לסיים בדבר טוב.

אמר ראובן בלא"א כבוד מו"ה בצלאל נ"ע כהן רפאפורט: כבוד הרה"ח הנכבד המו"ל כבדני לשלוח לידי קונטרסים מחיבור הנוכחי שהדפים מכ"י עתיק הנמצא בבית עקד ספרי ליפסיא, ובקש רצון מאתי לציין המקורות ולגול האבן מעל פי הבאר הגולה ולהעיר את אשר אמצא נבון לפני, למען יצא הספר בחון וצרוף ולא יהיה כבפיפה שאין לה אזנים, וכתורה שאין לה בית אב. והנה האמנם נודעו דברי הח' ן' רש"ר הובא במצרף לחכמה מאמר שני פי"ב שב' בהקדמתו לביאור השטע, כי מתועלת התודע שם מחבר איזה ספר ומי בעל דברים של איזה מאמר, הוא עמדנו ביותר על אמיתת הכונה, מהכירנו ביתר ספריו ודבריו, מה טובו ודרכו בהמה, אבל מה נעשה כי לא נודע מי מהשרים חפר את הבאר הזאת, ומי ירה אבן פינתו, ולא נוכל לשפוט כי אם באשר לפנינו, יען לא נדע למי החותמת, להכיר דבר אמת. אולם למלאות רצון ידיד"נ הרב המו"ל, ולמען מעלת המחבר אשר פעֻלתו תעיד עליו — אף כי אדמה כי לא נשלמה בזה והוא רק חלק ומבוא לאחיו הגדול ממנו. — כי גם אחיו הקטן יגדל, יען בלול מתלמוד ומדרשים, ונראה כי היה גבר בכולה, וזעיר שם גם עניני קבלה מהוי במחוג בקיצור נמרץ, לזאת ציינתי לפי מעט העת וביחוד בימים הללו אשר הטרדות רבו למעלה ראש, כל מה שהיה נראה לענ"ד נבון להעיר אם בעצם דברי המחבר או מענין לענין והכל בקצרה, וידעתי כי לא השלמתי פעולתי, והנחתי למעיין מקום להתגדר, מ"מ אחשוב כי לפי קוצר הזמן עשיתי כפי מעט ידיעתי, כל הנחוץ להקן דבריו ויצאתי ידי חובתי. ואם יטבו דברי בעיני החכמים והיה שכרי.